

VLADIMÍR PROROK, JIŘÍ VÍŠEK A KOL.

GEOPOLITICKÉ KŘIŽOVATKY GEOPOLITIČTÍ HRÁČI

UNIVERZITA

JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA

VLADIMÍR PROROK, JIŘÍ VÍŠEK a kol. autorů

GEOPOLITICKÉ KŘIŽOVATKY GEOPOLITIČTÍ HRÁČI

**UNIVERZITA
JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA
2023**

GEOPOLITICKÉ KŘÍŽOVATKY, GEOPOLITIČTÍ HRÁČI

Autorský kolektiv:

Štefan Danics: kap. 5

Oskar Krejčí: kap. 8

Michael Kroh: kap. 2

Jana Marková: kap. 1, 3

Vladimír Prorok: Předmluva, kap. 1, 4

Vít Rouč: kap. 6

Jiří Víšek, Vladimír Prorok: kap. 7

Recenzenti:

prof. h.c., doc. Mgr. Peter Juza, CSc., PhD.

doc. Ing. Pavel Gavlas, CSc. Genmjr. v.v.

Vydavatel: © Univerzita Jana Amose Komenského Praha

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být kopírována a reprodukována v jakékoli formě bez písemného souhlasu vydavatele.

Vydání 1.

Praha 2023

Katalogizace v knize

Vzor citace: PROROK, Vladimír, Jiří Víšek a kol. *Geopolitické křížovatky, geopolitičtí hráči*. Praha: UJAK 2023. 288 s. ISBN 978-80-7452-215-4

Tato odborná kniha je výstupem interního výzkumného projektu Univerzity Jana Amose Komenského Praha s názvem „Geopolitické křížovatky, geopolitičtí hráči“ realizovaného v letech 2022 a 2023 pod č. IGSO 8/2022.

Tento projekt byl financován z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, kterou poskytlo univerzitě MŠMT.

ISBN 978-80-7452-215-4

O B S A H

Předmluva	6
1 GEOPOLITICKÁ SITUACE NA ZAČÁTKU 21. STOLETÍ A DĚJINNÝ KONTEXT	11
1.1 Metodologické přístupy k analýze politickému rozhodování	11
1.1.1 Hodnotové a věcné uchopení světa	11
1.1.2 Strategické uvažování	12
1.1.3 Cyklické pojetí vývoje	13
1.2 Historické zkušenosti a cyklický vývoj	20
1.2.1 Evropská civilizace, její hodnoty a boj o hegemonii v 17. – 18. století	20
1.2.2 Technologická a politická revoluce v Evropě v 18. – 19. století	23
1.2.3 Ideologické konflikty a války první poloviny 20. století	26
1.2.4 Soupeření SSSR a USA a mírové soužití	31
1.3 Ekonomické a politické situace na přelomu 20. a 21. století	33
1.3.1 Globalizace a její dopady	33
1.3.2 Ekonomická globalizace	36
1.3.3 Strategie a perspektivy aktérů MV	46
2 VÁLKA JAKO VYÚSTĚNÍ EKONOMICKÉ KONKURENCE V MEZINÁRODNÍM MĚŘÍTKU	55
2.1 Ekonomické příčiny válek v dávné i novověké historii	55
2.2 Imperialismus jako kvalitativně vyšší stupeň vztahu války a ekonomiky	60
2.3 Období studené války	64
2.4 Od bipolárního systému k současnému chaosu	70
2.5 Nekooperativní ekonomické prostředky hybridní války	74
2.6 Svět potřebuje nový řád	80
3 EKONOMICKÁ DIPLOMACIE V PODMÍNKÁCH NESTABILITY SVĚTA	83
3.1 Ekonomická diplomacie a její nástroje	83
3.2 Konkurenceschopnost v ekonomické diplomacii	87

3.3	Ekonomická diplomacie EU	91
3.4	Obchodní dohody jako pozitivní faktor	92
3.5	Nátlaková ekonomická diplomacie	95
3.6	Omezující opatření a sankce Evropské unie	98
4	RUSKÁ FEDERACE – REVIZIONISTICKÝ HRÁČ SOUČASNÉHO MODELU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ	105
4.1	Metodologický přístup a dilemata ruské politiky	105
4.2	Geografický faktor a konfliktní (expansivní) vektory ruské politiky	107
4.3	Historická zkušenost ruské elity	115
4.4	Politická kultura Ruska	127
4.5	Ruská federace a její cíle	131
4.6	Rozpory ruské politiky a možné perspektivy	141
5	UKRAJINA JAKO GEOPOLITICKÁ KŘÍŽOVATKA NOVÉHO SOUPEŘENÍ VE SVĚTĚ	151
5.1	Metodologicko-teoretická východiska zkoumání rusko-ukrajinského konfliktu	151
5.2	Geopolitické souvislosti rusko-ukrajinského konfliktu z pohledu zájmů Ruska a USA	155
5.3	Stručný nástin vývoje rusko-ukrajinského konfliktu a mocenské sféry vlivu	158
5.4	Dilema velmocí – moc a válka nebo bezpečnost v rámci mezinárodního řádu	163
5.5	Ukrajina jako geopolitický a životní prostor z pohledu ruského revizionismu	165
5.6	Možné scénáře vývoje rusko-ukrajinského konfliktu	171
5.7	Scénáře použití jaderných zbraní v rusko-ukrajinském konfliktu a reakce Západu	174
5.8	Geopolitický dopad ruské revizionistické strategie	177
5.9	Hybridní válka na Ukrajině – globální souvislosti a zákonitosti geopolitiky	180
6	POLITIKA USA, ČÍNY A RUSKA V OBLASTI LATINSKÉ AMERIKY	185
6.1	Jižní Amerika jako křižovatka soupeření mocností	185
6.2	Americká angažovanost v Latinské Americe – případ Kolumbie	187

6.3	Čínské aktivity v oblasti Latinské Ameriky	193
6.4	Aktivity SSSR/Ruska v oblasti Latinské Ameriky	196
7	DEZINFORMACE JAKO HROZBA PRO VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ BEZPEČNOST STÁTŮ	203
7.1	Informace a pluralita její intepretace ve filozofii	203
7.2	Informace a politické ideologie	208
7.3	Propaganda, PR a informační společnost	210
7.4	Informace a dezinformace v informační společnosti	213
7.5	Veřejný zájem a problém dezinformací v EU a ČR	217
7.6	Zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti státu v podmínkách ČR	220
7.7	Informace a dezinformace v praktické politice	224
8	GEOPOLITIKA VERSUS GEOSTRATEGIE	229
8.1	Teoretická východiska	229
8.2	Zrod sociálního darwinismu	232
8.3	Stát jako organismus	236
8.4	Neurčitost rasy	237
8.5	Západní rasismus	240
8.6	Anglosaská geopolitika	245
8.7	Palacký a geopolitika	247
8.8	Konflikt bez darwinismu	249
8.9	Konflikt civilizací	251
	ZÁVĚR	257
	LITERATURA	261
	ANOTACE	279
	SUMMARY	283
	AUTOŘI	287
	AUTORS	288

PŘEDMLUVA

Monografie katedry Mezinárodních vztahů a diplomacie UJAK Praha s názvem „Geopolitické křižovatky, geopolitičtí hráči“, která se vám dostává do rukou, navazuje na projekt katedry v letech 2020–2021 s názvem „Od stability poválečného světa ke globálnímu chaosu současnosti“. V rámci tohoto projektu byly analyzovány klíčové tendence přelomu 20. a 21. století a byly vysloveny obavy, že přehodnocování výsledků 2. světové války a ignorování pozitivních aspektů zkušenosti ze soupeření Západ versus Východ, spojené se vzájemně výhodnou ekonomickou a kulturní spoluprací a uvolňováním napětí cestou omezování zbrojení, může vést k nekontrolovanému vývoji, ohrožujícímu stabilitu světa. Zásadní otázkou bylo, zda se jedná o vedlejší nechtěné aspekty snah Západu rekonstruovat politickou realitu a prosadit v rámci dominance Západu liberální hodnoty v celosvětovém měřítku, jako podmínky stability světa, či je daná situace výsledkem politiky řízeného chaosu, jejímž cílem je udržet hegemonii Západu včele s USA cestou oslabování jeho protivníků s nadějí, že destabilizace světového řádu je dočasná a nebude mít fatální následky.

Známý americký politolog Zbigniew Brzezinski koncem 90. let 20. století konstatoval, že v zájmu stability světa je žádoucí udržení dominantní pozici USA i v podmínkách snížení jeho podílu na světovém HDP. Předpokladem úspěšnosti dané geopolitické strategie bylo podle Brzezinského vyřadit v krátkodobém časovém horizontu potenciální protivníky, ve střednědobém horizontu najít subjekty, kteří podpoří americký projekt, ne jako vazalové, ale jako rovnocenní spojenci, a v dlouhodobém horizontu je předpokladem technologická, vojenská, a i kulturní převaha USA. Nejhorší, co by mohlo podle něj USA potkat, by byla osa Moskva – Peking – Teherán. Cestou, jak zabránit tomuto vývoji, mělo být utužení spolupráce Západu a pozitivní nabídky ke spolupráci pro Rusko, Čínu a Irán, kombinované s udržením dostatečných vojenských kapacit Západu, umožňujících efektivní odstrašení. Situace v prvních dvou desetiletích 21. století ukazuje, že se optimistická varianta vývoje předpokládající nutnost a nevyhnutelnost dominance Západu stává silně problematickou, že je zdrojem nových konfliktů a že chaos se dostává za rámce říditelnosti. Situace se začala vyhrcovat zejména v důsledku pandemie COVID 19 a ruské invaze na Ukrajině zahájené v únoru 2022.

Zjevný nárůst chaosu vedl členy katedry Mezinárodních vztahů a diplomacie UJAK Praha po řadě diskusí k závěru, že je žádoucí dané téma fundamentálně zpracovat a analyzovat příčiny aktuálního problému, využívaje přitom historickou zkušenost, neboť „nové může být jen zapomenuté staré“.

Evropská civilizace a svět byly nejednou konfrontovány se systémovou krizí, kdy pomyslná křížovka nabízela každému z aktérů různé možnosti pro stanovení optimální strategie jejich přežití. Ne vždy se ale realizovaná politika ukázala být racionálním řešením existujících problémů. Poučit se z minulosti, hledat analogie s minulostí při respektování zvláštností současné situace se stalo východiskem předkládané monografie, která je výstupem projektu katedry Mezinárodních vztahů a diplomacie Univerzity Jana Amose Komenského Praha realizovaného v rámci interního grantu UJAK (IGSO UJAK 8/2022).

Jednotlivá témata, zpracovaná členy katedry, byla diskutována na kulatém stole zorganizovaném v březnu 2023. Výsledkem bylo upřesnění dílčích aspektů a doplnění jednotlivých kapitol tak, aby monografie tvořila určitý celek. Zároveň bylo konstatováno, že některé problémy zatím zůstávají mimo analýzu a katedra se jimi bude zabývat v dalším období. Obsahově monografie zahrnuje několik oblastí, které ve svém souhrnu umožňují pochopit možnosti vývoje současné situace.

Monografie se skládá z 8 kapitol. První kapitola má teoreticko-metodologický charakter. Zásadní problém zkoumání reality a možné budoucnosti je zvolit hodnotové schéma pro posuzování „míry racionality politiky jednotlivých aktérů“, kterou lze analyzovat z pozice různých hodnotových a metodologických přístupů. K faktorům, které mají historicky vliv na formování strategie a prosazení konkrétního subjektu, patří přírodní podmínky, vyspělost technologie, ekonomická výkonnost, politická kultura. Vývoj civilizace, respektive prosazení konkrétního státu do pozice hegemonu, byl vždy kombinací těchto faktorů. V druhé polovině 20. století do hry vstupuje kvalitativně nová úroveň globalizace, od které si USA coby hegemon a stoupenec unipolárního modelu, vzniklého po pádu komunistických režimů, slibovaly udržení jejich pozice i v 21. století proti vyzyvatelům – Rusku a Číně. Prezentovaná fakta, včetně statistik, však ukazují, že USA postupně ztrácejí svou dominantní roli a že liberálně pojímaná globalizace a unipolární model nevyhovují řadě aktérů a mohou být nahrazeny deglobalizací a multipolárním modelem mezinárodních vztahů.

Druhá kapitola se zaměřuje na hledání příčin eskalace konfliktů do jejich násilné podoby v současnosti, vycházejí při tom z historické zkušenosti, že války byly ve většině případů vyústěním ekonomické konkurence v mezinárodním měřítku. Technický pokrok a ekonomická síla navíc napomáhaly státům vítězit. To se projevilo zejména ve dvou světových válkách, kdy rozhodujícím faktorem úspěchu byla – vedle hrdinství vojáků a civilistů i schopností vojenského a politického vedení – schopnost překonat protivníka v oblasti válečné výroby a zásobování obyvatelstva základními produkty.

V současnosti se ekonomika v podobě sankcí a obchodního protekcionismu mění v hlavní válečné pole při soupeření o planetární i regionální hegemonii. Ve třetí kapitole se charakterizuje role a potenciál ekonomické diplomacie, která v podmínkách nestability současného světa má dvojitou podobu. Z jedné strany může ekonomická diplomacie spoluvytvářet mezinárodní systém řízení v oblasti ekonomiky s ohledem na potřeby států tak, aby byla zvyšována konkurenceschopnost aktérů a byly vytvořeny podmínky pro spolupráci, což snižuje rizika vojenské eskalace konfliktů, a ze strany druhé může mít podobu negativní ekonomické diplomacie, kdy se využívají nástroje nátlakové diplomacie, mezi které patří zejména ekonomické sankce. Geopolitičtí hráči, kteří jsou aktéry ekonomické diplomacie, jsou schopni ovlivnit globální ekonomickou rovnováhu, respektive vývoj ve svůj prospěch. Sankční politika se i přes nejednoznačnost dopadů v současnosti široce využívá, a to zejména ve vztahu k těm státům, které ohrožují status quo globální společnosti – Rusko, Irán, Severní Korea, Čína. Vzhledem k propojení ekonomik globalizovaného světa mají sankce nicméně bumerangový efekt a vracejí se jejich strůjčům.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na analýzu politiky Ruské federace, která je dnes považována za revizionistického hráče, jenž narušuje bezpečnostní struktury současnosti, a je navíc nepředvídatelný. Nečitelnost Ruska pro Západ je spojena s tím, že Rusko představuje samostatnou civilizaci s vlastní historickou zkušeností a hodnotami a liší se tak od západní Evropy. Rusko historicky představuje konzervativní režim, který postupně expanduje a od konce 17. století začíná ovlivňovat vývoj v Evropě. Některé hodnoty liberalismu se vzhledem k ekonomickému zaostávání Ruska za Evropou začaly objevovat až na začátku 19. století a v důsledku vyhrocení sociálních rozporů se zde na přelomu 19. a 20. století prosazuje i radikální socialismus, který se po roce 1917 transformoval do podoby komunistického režimu, který prosazoval revizi světového řádu. Jeho porážka vedla ke vzniku Ruské federace, která se snažila začlenit do západního světa, nicméně role druhořadé země ruským elitám vzhledem k tradicím nevyhovuje a Rusko se postupně opět stává revizionistickým státem, který odmítá unipolární model mezinárodních vztahů s dominancí USA a Západu. Současné Rusko navazuje na tradice Alexandra III., budujícího kapitalismus v ruské podobě, který ale vykazuje stejnou míru nestability, jako carský režim v roce 1917.

Nejradikálnějším projevem ruského revizionismu je válka na Ukrajině, analyzovaná v páté kapitole, kde je Ukrajina pojata jako geopolitická křižovatka nového soupeření ve světě. Rusko-ukrajinský konflikt lze nahlížet z pozice různých teoretických konceptů. Z pozice geopolitiky je tento konflikt sporem pozemní moci, reprezentované v daném případě ambiciózním

Ruskem, a USA jako námořní mocí. Daný konflikt je tak nejen hybridní válkou, ale i soupeřením ruské revizionistické strategie uplatňující vojenskou sílu se strategií Západu, vojensky pomáhající Ukrajině. Jsou nastíněny možné scénáře vývoje rusko-ukrajinského konfliktu, přičemž obava ze třetí světové jaderné války determinuje mocenské zájmy na Ukrajině, jak ze strany Ruska, tak i USA. Ukrajina je jen jednou z oblastí střetu zájmů USA a Ruska, respektive dalších revizionistických států.

Šestá kapitola je věnována soupeření a politice USA, Číny a Ruska v oblasti Latinské Ameriky, která historicky představuje tradiční sféru vlivu USA. Latinská Amerika byla od svého objevení středem zájmu mocností. Její rozloha a poloha, nerostné bohatství a rozsáhlý trh této části světa vždy vyvolávaly zájem světových hráčů. Toto pravidlo platilo jak v koloniální éře, tak v době získání nezávislosti a platí i v současné době. V posledních sedmdesáti letech je Jižní Amerika objektem zájmu globálních aktérů – USA, SSSR/Ruska, Číny. Rusko a Čína se snaží využívat protiamerických nálad části obyvatelstva, vznikajících díky politice USA spojené s podporou i krajně pravicových režimů, ke své expanzi do tohoto regionu. Výslednicí je oslabování vlivu USA v tomto regionu a prosazování ekonomických zájmů Ruska a Číny na úkor USA.

Zásadním problémem hodnocení současné situace je, jak ukazují předcházející kapitoly, mít informace a být schopen je vyhodnocovat. Sedmá kapitola je proto zaměřena na roli dezinformace jako hrozby pro vnitřní a vnější bezpečnost států. Informace, respektive dezinformace byly pro zajištění stability společnosti vždy důležité, v globální společnosti jejich význam geometricky roste, přičemž jednotlivé subjekty se liší v názorech na to, co je dezinformace a jak se s ní v demokratické společnosti vypořádat. Zásadní problém je, že ani vědci a filozofové, jako stoupenci různých škol, se neshodují na tom, co je realita, respektive, jak nejlépe realitu poznat a dosáhnout tak pravdivého poznání opírajícího se o fakta (informace). V politice navíc je pravda a interpretace faktu závislá na ideologickém kontextu a zvolené metodologii vědy. Informace v politice mají klíčovou roli při zajišťování stability společnosti, dezinformace naopak mohou vyvolat nestabilitu. Proto jednotlivé státy přijímají opatření bránící či omezující šíření nepravdivých informací nebo informací ohrožujících stabilitu systému. Přijímat adekvátní a efektivní opatření v globálním světě je závislé na metodologickém kontextu, který umožňuje pracovat s informacemi.

Osmá kapitola zkoumá základy a rozdíly mezi geopolitikou a geostrategií na pozadí posledních mezinárodních událostí. Analyzuje především sociálně-darwinistický základ klasické geopolitiky, která se mimo jiné projevila v geopolitice nacistického Německa, ale má obecnější projevy i v současnosti.

V zásadě je možné sociálně-darwinistický prvek obsažený v klasické teorii geopolitiky odstranit a z daných pozic analyzovat geostrategie jednotlivých aktérů v současnosti. S tím souvisí i aktuální problém, jestli je ozbrojený konflikt v situaci přechodu mocností od hegemonistického uspořádání k multipolárnímu nevyhnutelný, či za jakých podmínek se mír stává přirozený.

Mgr. Jiří Víšek, Ph.D.
vedoucí projektu

doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc.
redaktor monografie

1 GEOPOLITICKÁ SITUACE NA ZAČÁTKU 21. STOLETÍ A DĚJINNÝ KONTEXT

1.1 Metodologické přístupy k analýze politickému rozhodování

1.1.1 Hodnotové a věcné uchopení světa

Přelomy století a tisíciletí bývají vždy naplněny nadějí, že svět bude lepším, než byl v minulosti. 21. století se v tomto ohledu nelišilo od století minulých. Pozitivní očekávání byla spojována s porážkou komunistických režimů ve východní Evropě v 90. letech 20. století, na to navazujícím zániku bipolarity a očekávanému prosazení západní liberální demokracie, coby vítězi v ideologicko-politickém a ekonomickém soupeření mezi kapitalistickým Západem a komunistickým Východem. Naděje spočívala ve vytvoření nového, a když ne bezkonfliktního světa, tak alespoň světa, kde konflikty budou včas a efektivně regulovány. Pregnantně vyjádřil tuto tendenci svým tvrzením o završení dějin prosazením liberalismu americký filosof a politolog F. Fukuyama¹. Zvítězit a být vítězem ale není totéž. Vítězství může být i Pyrrhovým vítězstvím. Být skutečným vítězem znamená nejen porazit své protivníky, ale dokázat efektivně řešit problémy, které zanechal předcházející vývoj, což se nejčastěji projeví v dosažení určité míry stability světového řádu. Udělat vítězství trvalým, nebo alespoň dostatečně dlouhým vyžaduje pochopit, které faktory mají vliv na úspěch jedněch a prohru druhých.

Kromě úvah o nahodilých faktorech jako jsou vlastnosti vůdce, vliv počasí, přírodních katastrof, zhoubných nemocí apod. je pro nalezení adekvátních odpovědí žádoucí zaměřit pozornost na dlouhodobější faktory vytvářející předpoklady pro úspěšné řešení každodenních problémů v rámci daných společenských systémů. Jedním z tradičních faktorů ovlivňujících politické rozhodování zůstává víra v určité hodnoty, nezávisle na tom, zda mají charakter náboženství nebo politické ideologie. Víra v hodnoty má nepochybně mobilizující funkci, nicméně víra v boží vůli, což je typické pro ortodoxní věřící, neumožňuje vzhledem k její tajemnosti prognózovat vývoj, pokud není pouhou zástěrkou k zakrytí skutečných motivů činnosti jednotlivých subjektů, jak na to upozorňuje např. N. Machiavelli². Dnes se s tímto přístupem můžeme setkat v islámských nebo i v pravoslavných zemích.³ V industriálně rozvinutých zemích tuto úlohu přebírají politické ideologie,

¹ FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers: Praha 2002.

² MACHIAVELLI N. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Argo, 2003, s. 178-184.

³ Muslimové mají kabu, ruská armáda dobudovala v roce 2020 v Kubince pod Moskvou hlavní chrám ozbrojených sil.

v jejichž základech leží soubor hodnot, o kterých se část společnosti domnívá, že mohou vést ke stabilnímu systému, a zejména věda, která se na rozdíl od hodnot zakotvených v ideologiích, opírá primárně o fakta a jejich zobecnění v podobě teorie. Vědecké uvažování hledá zákonitosti či závislosti, které se formulují na základě zobecnění historické zkušenosti. V politice hrají důležitou úlohu úvahy i o analogických situacích, které umožňují kopírovat modely chování z minulosti, a rovněž úvahy o cykličnosti vývoje, která odráží dynamiku, respektive opakovatelnost některých jevů v historickém vývoji.

1.1.2 Strategické uvažování

Pochopení či vědecká analýza politické reality není „samoúčelnou hrou“, nýbrž klíčovým aspektem pro formování optimální strategie a taktiky postupu realizace životně důležitých zájmů či hodnot jednotlivých subjektů. Strategie je spojena se stanovením dlouhodobých a neměnných cílů, taktika, coby nástroj realizace strategie, by měla být naopak dynamická a měla by se přizpůsobovat měnícím se podmínkám. K nejvýznamnějším strategiím minulosti se řadí čínský myslitel a vojevůdce starověku Sun-c' (544–496 př.n.l.) a v evropské tradici N. Machiavelli (1469–1527). Přestože Sun-c' analyzuje podmínky válečného střetu, celá řada jeho doporučení je použitelná v souperení jak v ekonomické, tak i politické sféře v současnosti. Co lze považovat v jeho odkazu za klíčové a co často tvoří podstatu dnešních problémů, na které subjekty narážejí, je požadavek plánovitosti postupu, opírající se jak o znalost prostředí, tak i jednotlivých aktérů. V praktické politice bývá často nedoceňován právě jeho výrok, týkající se znalostí subjektů: „Znáš-li nepřítele i sám sebe, můžeš bez obav svést sto bitev. Pokud znáš sebe, ale nikoliv nepřítele, jednou vyhraješ a podruhé prohraješ, Jestliže neznáš ani sebe ani nepřítele, prohraješ v každé bitvě.“⁴ Přeceňování vlastních sil a podceňování protivníků se nevyplácí. U Machiavelliho se dnešní politici inspiroují jednak jeho důrazem na aktivitu, která může změnit tok událostí, jednak jeho požadavkem na flexibilitu chování. Jestliže máme být podle Machiavelliho úspěšní, pak se musíme učit z dějin. Znalosti jsou ale jen jedním z předpokladů úspěšnosti. Druhým je vlastní energie, vůle a síla. Lépe se vyplácí jednat rázně než ohleduplně...⁵ Flexibilita spočívá podle Machiavelliho ve schopnosti použít v politice i radikální prostředky: „Člověk, který chce být za všech okolností dobrý, zcela určitě pohoří mezi ostatními, kdo dobří nejsou...vladař ... nemusí být vždycky dobrý, ale podle potřeby někdy ano, někdy ne“⁶,

⁴ SUN-C. *Umění války*. B4U Publishink 2008, s. 23 (III/18).

⁵ MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha 1969, s. 113.

⁶ MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha 1969, s. 69.

a umět pracovat i s nesplnitelnými sliby: „Nemůže tedy prozíravý panovník, ani nesmí, plnit dané slovo, když by mu to škodilo a když pominuly příčiny, pro něž se tím slovem zavázal... Panovník bude vždycky mít dost vhodných záminek na přikrášení toho, že neplní slovo...“⁷

Machiavelli při koncipování správných a nesprávných postupů analyzuje historickou zkušenost a hledá analogie. Daný přístup může mít i širší využití, spojené ne s postupy, ale s hodnotami, jak bylo zmíněno výše. Definování strategických cílů v politice kromě obecné formulace – zajistit stabilitu, přežití, prosperitu, vyžaduje identifikaci hodnot, které k těmto cílům povedou a které determinují i použitelné prostředky. Je to otázka preferovaného hodnotového schématu, který může mít, jak bylo zmíněno, formu náboženství nebo politické ideologie. Oboje je zobecněním historické zkušenosti konkrétních subjektů, a proto zde existuje pluralita. Konflikty, a tedy i definování strategických cílů, v islámských zemích je vnímáno prizmatem historického soupeření islámu a křesťanství, ale i sporem sunnitů a šíitů. V zemích s křesťanskou tradicí nemají náboženské hodnoty dnes klíčový význam při rozhodování, nicméně historický spor mezi západním (katolicko-protestantským) a východním (pravoslavným) náboženstvím politická rozhodnutí ovlivňuje, protože náboženské hodnoty jsou součástí národní identity. Kromě toho se do politického rozhodování v západních zemích může promítat i odlišnost mezi katolicismem a protestantismem – katolicismus je hodnotově bližší pravoslaví než protestantismus. V industriálně rozvinutých zemích je politické rozhodování, co se týče jeho hodnotových základů, v současnosti ovlivňováno politickými ideologiemi – konzervatismem, liberalismem, socialismem, fašismem, environmentalismem. Důležitou roli mohou hrát i jejich vnitřní proudy.

1.1.3 Cyklické pojetí vývoje

V ideologickém vnímání světa často převládá lineární pojetí vývoje, odrážející existenciální zkušenost konkrétních lidí. Stoupenci jednotlivých ideologií se domnívají, že vývoj i přes dílčí peripetie jednoznačně směřuje k naplnění jejich představ o žádoucí podobě společnosti. Nicméně prosazení těch nebo jiných hodnot je kromě slepé víry v jejich pravdivost podmíněno i situací ve společnosti, která je minimálně v delším časovém horizontu dynamická. Zejména v novověku s jeho koncepcí vytváření dějin se objevují úvahy i o možné cykličnosti dějin. Základem pro podobné úvahy byla koncepce italského filosofa, historika a právníka G. Vica (1668–1744), který

⁷ MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha 1969, s. 83.

rozčlenil vývoj lidstva do tří stádií: věku bohů (teokratické stadium), hrdinů (aristokratické stadium) a lidí (stadium lidové republiky a následné monarchie). Každé z nich odpovídají specifické politické a společenské rysy. Tyto tři fáze se mohou opakovat a tvoří „věčné schéma dějin“. Překonáním věčného schématu opakování je koncepce německého filozofa G. W. F. Hegela (1770–1831), podle kterého má vývoj podobu spirály, kde vyšší v sobě zahrnuje prostřednictvím negace-negace pozitivní aspekty nižšího. Je to svým způsobem kombinace lineárního a cyklického pojetí – vývoj je pojat jako seberealizaci absolutního ducha, jenž se naplňuje přes rozvoj idejí, přírody a lidské společnosti, která dosahuje svého vrcholu v soukromém vlastnictví, zformované občanské společnosti a právním státu, jejichž vzorem je pruský stát 19. století.

Další krok v rozvoji cyklického pojetí dějin je spojen s marxismem. Ten na rozdíl od Hegelovského pojetí, jehož základem je idealismus, propojil dialektiku s materialismem. Tzv. materialistické pojetí dějin dává do souvislosti přírodní a společenské podmínky života lidí, výrobní faktory a společenské vztahy (výrobní síly a výrobní vztahy), výrobní vztahy a modely myšlení (základna a nadstavba), modely myšlení a instituce (formy myšlení a organizace), ekonomiku a politiku a zároveň charakterizuje i konfliktní linie – příroda versus společnost, lidské schopnosti versus výrobní prostředky, výrobní síly versus výrobní vztahy, základna versus nadstavba, formy vědomí versus instituce.⁸ Analýza má navíc historickou a politickou dimenzi. Se změnou jednoho faktoru dochází postupně či skokem k přeměnám faktorů dalších a samotný vývoj má cyklický charakter, tj. dané schéma se neustále opakuje, byť z obsahového hlediska v modifikované podobě. Specifická

⁸ Marx sám popisuje svou koncepci následujícími slovy: „ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých nutných, na jejich vůli nezávislých vztahů – výrobních vztahů; výrobní vztahy odpovídají určitému vývojovému stupni materiálních výrobních sil; souhrn výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu; nad základnou se zvedá právní a politická nadstavba, které odpovídají určité formy společenského vědomí; způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický, duchovní a životní proces vůbec; na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo, což je jen právní výraz téhož, s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud pohybovaly; nastává epocha sociálních revolucí – se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé nadstavby; při zkoumání takových převratů musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v ekonomických výrobních podmínkách, který se dá přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filozofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a vybojuvávají ho. MARX, K. *Ke kritice politické ekonomie. Předmluva*. Vybrané spisy a pět svazků, sv. 2, Praha: Svoboda, 1977 s. 463-469.

podoba jednotlivých faktorů, respektive jejich provázanost utváří historicky určité stupně rozvoje civilizace, tzv. společenskoekonomické formace, jejichž jádrem je způsob výroby. Z faktu postupného rozvoje a střídání společenských formací – prvobytná společnost je nahrazena otrokářskou, ta následně feudální, a ta kapitalistickou, se dělá závěr, mající politické dopady, že i kapitalismus je přechodná forma organizace společnosti, protože na určitém stupni rozvoje techniky, spojenou s přechodem k automatizaci, dojde ke ztrátě motivace pro další rozvoj a společnost začne stagnovat a požírat sama sebe. Přestože s pádem komunistických režimů marxistická teorie ztratila svůj předcházející vliv, nelze vyloučit, že s nárůstem krizových jevů v kapitalismu se daná doktrína může v nějaké podobě vracet.

Na pozadí optimistického vizionářství Marxe se na začátku 20. století objevuje pesimistická koncepce cyklického pojetí vývoje O. Spenglera (1880–1936). Původní inspirací bylo pro Spenglera zjištění, že západní společnosti konce 19. století vykazují podobné znaky jako starověké společnosti ve stadiu úpadku. O. Spengler uvádí 8 základních kultur, z nichž každá prochází stadiem mládí, dospělosti a stárnutí.⁹ Při tomto pojetí cyklického vývoje směřuje vývoj od nižšího k vyššímu a opakování se odehrává v rámci civilizací. Vrcholem vývoje je kapitalismus, ke kterému směřují všechny národy, přičemž zároveň dochází v rámci kapitalismu ke střídání hegemonu, který domínuje ve světovém měřítku.

Cyklické pojetí vývoje může být spojeno i s jednotlivými prvky systému, kde lze hovořit o jejich periodickém opakování v modifikované podobě v rámci jednoho civilizačního okruhu. Toto pojetí předpokládá možnost opakování některých událostí, a tedy i možnost prognózování vývoje. Tato problematika byla v moderní době rozpracovávána především ekonomy. Ekonomický cyklus je spojen s oscilacemi v produkci nebo ekonomické aktivitě s periodicitou od několika měsíců do desítek let. V ekonomické teorii se zvažuje existence čtyř typů cyklů. Kitchinovy cykly se charakterizují jako tzv. krátké vlny neboli obchodní cyklus s periodicitou cca 40 měsíců, který je vyvolaný časovou prodlevou v pohybu informací ovlivňujících rozhodování firem. Analytický efekt Juglarova a Kuzněcova cyklu je podobný Kitchinovu cyklu – přeinvestování vede ke krizi nebo recesi a dočasným změnám v podmínkách sebereprodukce společnosti jako dynamického systému.

⁹ Na jeho koncepci následně navazují v 30. a 50. letech filosofické směry fenomenologie s její kritikou vědy a racionalismu a existencialismus s koncepcí odcizení člověka v existujícím světě.

Kondratěvovy¹⁰ cykly neboli teorie dlouhých vln, mají periodicitu cca 50 let. Teorie Kondratěvových cyklů není všeobecně uznávána, a i mezi jejími stoupenci jsou rozdílné názory na příčiny existence dlouhých cyklů. Zásadním problémem je, zda lze statisticky prokázat periodicitu ve vývoji vybraných ekonomických ukazatelů či empiricky prokázat opakovatelnost některých jevů v časovém úseku existence kapitalismu, tj. v období posledních 250–300 letech.¹¹ Teorie dlouhých vln tvrdí, že každých cca 50 let dochází k zásadní kvalitativní změně společnosti. Tento závěr nekoresponduje se závěry existujících ideologických schémat, která vnímají realitu, jak bylo řečeno, lineárně. Konzervativní ideologie, respektive její stoupenci vycházejí z představy v zásadě neměnné společnosti. Představa o změnách, a tím spíše razantních změnách, které pravidelně narušují stabilitu řádu, je pro ně nepřijatelná. Liberální ideologie a její stoupenci více méně vycházejí z koncepce evolučně se rozvíjející společnosti, ve které by nemělo docházet k periodicky se opakujícímu výraznému zhoršování parametrů fungování systému. Rozvoj technologií, vzdělání a šíření kultury by měly zajišťovat harmonizaci vývoje civilizace. Socialistická ideologie ve své radikální marxistické podobě sice akceptuje kvalitativní změny společenského systému, nicméně z těchto změn vyvozují nevyhnutelnost zániků kapitalismu a tržní ekonomiky.

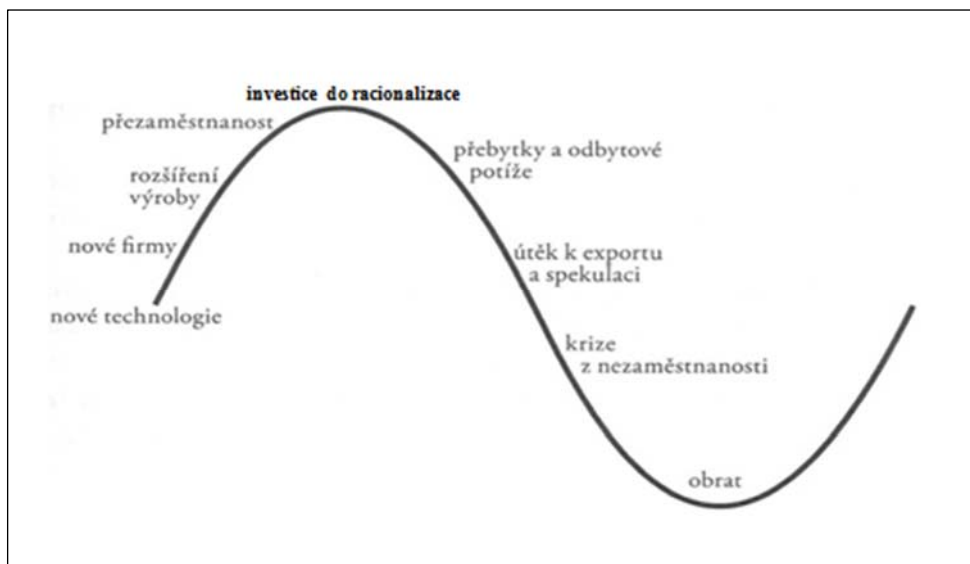
Kondratěvova vlna má podobu sinusoidy s dvěma odlišnými fázemi – vzestupem, který trvá cca 25 let a je typický vyššími tempy růstů ekonomiky (fáze A), a sestupem s nižšími tempy růstu (fáze B). N. Kondratěv zdůvodňoval dlouhé cykly cyklickým pohybem cen, inflace a úroků, kdy ve fázi A

¹⁰ Nikolaj Kondratěv (1892–1938) sovětský ekonom ve svém díle z roku 1925 problematiku dlouhých cyklů proslavil, byť nebyl první. K jeho předchůdcům patřili Holanďané Jacob van Gelderen a Samuel de Wolff, jejichž dílo bylo ale přeloženo až později. Kondratěv měl rozdílné názory na budování socialismu v SSSR, než byla oficiální linie Stalina, a proto byl odsouzen k pobytu v gulagu a nakonec popraven.

¹¹ Významný anglo-americký geograf Brian J.L. Berry na obhajobu koncepce uvádí, že na základě bohatého empirického materiálu a zejména statistických údajů, které sebral, našel v ní řadu odpovědí na otázky týkající se kolébání cen a ekonomického růstu, stejně jako časování bodů zvratu v ekonomickém rozvoji USA, což ho přivedlo mezi stoupence této koncepce. Berry rovněž uvádí důvody, proč je tato koncepce mnohými autory podle něj odmítána, citující přitom úvahu J.S. Goldsteina z jeho knihy *Long, Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. Základní problém je, že akceptování teorie dlouhých vln je spojeno se změnou paradigmatu, tj. vyžaduje jednak nový pohled na historii a vazby ekonomiky a politiky, jednak předpokládá připustit přesah událostí za rámce generace, což přesahuje standardní přístup instrumentální racionality, která je většinou orientovaná na aktuálně dosažitelný výsledek. Viz BERRY Brian. *Long-wave Rhythms in Economic Development and Political Behavior*. The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1991.

roste inflace a úrokové míry, na rozdíl od fáze B, kde jsou tendence opačné. Kromě pohybu těchto ukazatelů je cyklus provázán i s dalšími jevy jak v ekonomice, tak i v sociální a politické oblasti, včetně možných návratů hodnotových schémat.

Graf 1: Sinusoida dlouhé vlny

Řada autorů zpochybňuje hodnověrnost teorie dlouhých vln tvrzením, že ve společnosti nelze prokázat existenci časově shodných úseků realizace jednotlivých jevů. Analogicky tomu bychom ale mohli zpochybnit i 11leté cykly sluneční aktivity, i ty vzhledem k dynamickému charakteru procesů na Slunci kolísají.¹² Neshody mezi autory panují i ohledně důvodů cykličnosti vývoje, respektive příčin zvrátů. Pokud ale pojmáme společnost jako nelineární systém, ve kterém z hlediska jeho definice nelze určit počátek a následek vzhledem k všestranné a vzájemné závislosti jednotlivých jevů, můžeme tuto otázku považovat do určité míry za irelevantní. Vzhledem k výrazné technologické determinaci vývoje civilizace je možné připustit, že důle-

¹² Schwabeův sluneční cyklus, Schwabe-Wolfův cyklus nebo cyklus slunečních skvrn je cyklus jedenáctileté aktivity Slunce objevené roku 1843 německým hvězdářem Heinrichem Schwabem. Roku 1849 byl položen základ pozorování počtu slunečních skvrn pozorovaných na naší nejbližší hvězdě. Cyklus je také spojen s otočením sluneční magnetické polarity. Sluneční cyklus není přesně 11 let dlouhý; již se také vyskytl 9letý cyklus či 14 let trvající cyklus. http://cs.wikipedia.org/wiki/Slune%C4%8Dn%C3%AD_cyklus

žitou úlohu mohou mít, jak tvrdil např. rakouský ekonom J. A. Schumpeter, zásadní technologické inovace.

Tabulka 1: Charakteristika jednotlivých dlouhých vln

Pořadí vlny	Technologická charakteristika	Inovace	Dominantní sektor	Hospodářská krize
1. vlna (1790– –1844/51)	I. průmyslová revoluce	Stroje na zpracování bavlny, tkalcovství	zemědělství	1825
2. vlna (1851– –1880/96)	2. průmyslová revoluce	Věk páry, železnice, parníky, těžký průmysl, železo a ocel	primární	1873–79
3. vlna (1896– –1939/45)	Technicko-vědecká revoluce	Petrochemie, elektřina, spalovací motor	sekundární	1929–1941
4. vlna (1945– –1990)	Vědecko-technická revoluce	Jaderná energetika, rakety, plastické hmoty, elektronika	terciární	1986/1998 2008
5. vlna (1990– –2040?)	Informační revoluce	Internet, biotechnologie, nanotechnologie, umělá inteligence	kvartární	2024–?

Zásadní technologické inovace (fáze A) rozšiřují nejen rozsah výroby a spektrum výrobků, ale přispívají i k růstu produktivity práce a mají vliv i na další subsystemy společnosti, včetně chování lidí¹³: formuje se nový typ myšlení (technické myšlení, vědecké myšlení, počítačové myšlení) a prosazují se nové hodnoty (nové nebo modifikované politické ideologie); subjekty spojené s novými technologiemi se snaží zvýšit podíl na politickém rozhodování (požadavky reformem nebo revoluce); státy, které ovládly nové technologie a nemají dominantní postavení ve světě a přístup ke zdrojům a trhům, začínají usilovat o přerozdělení i válkou. Poté, co jsou nové technologie dovedeny do výroby a společenský systém se přizpůsobil novým technologiím (fungují maximálně efektivně), může dojít ke snížení konkurence o suroviny,

¹³ Podrobněji: PROROK V. *Tvorba rozhodování a analýza v politice*. Praha: Grada, 2012. S. 174-182.

pracovní sílu, kredity apod. a poklesu temp růstu HDP (fáze B). Cestou, jak udržet zisk, jsou investice do racionalizace a snížení ceny práce, což se může projevit v poklesu koupěschopnosti. Proto narůstají odbytové potíže, zostřuje se konkurence o odbytiště, roste vliv spekulativního kapitálu. Konečným důsledkem je vznik krize z nadvýroby. Podobně jako v případě vzestupné fáze i sestupná fáze se vyznačuje specifickými systémovými efekty a změnou chování jednotlivých subjektů: ve společnosti narůstá skepticismus a pocit bezvýchodnosti; v první fázi sestupu se prosazují spíše konzervativní a anti-demokratické ideologie a politika, jejichž cílem je udržení řádu bez ohledu na práva a svobody jedinců; vznikající autoritativní režimy využívají mocenské páky k udržení dané situace a díky centralizaci zdrojů se mohou pokoušet urychlit rozvoj nových technologií, nejdříve ve vojenství (popřípadě využít v tomto i starých technologií), které by jim umožnily vnější expanzi, jako podmínky snížení vnitřního napětí společenského systému, a následně v celé ekonomice, čímž je odstartovaná nová technologická vlna.

Tabulka 2: Ideologie a události ve fázi vzestupu a sestupu Kondratěvy vlny

Vlna	Vzestup od-do	Ideologie	Klíčové události	Sestup od-do	Ideologie	Klíčové události
1.	1780/90 1810/17	jakobínství, bonapartismus,	Francouzská revoluce, Napoleonské války,	1810/17 1844/51	liberalismus, socialismus, konzervatismus	restaurace feudalismu, krize 1825 konstituční monarchie, anglický chartismus,
2.	1844/51 1870/75	liberalismus, <i>autoritářský konzervatismus</i> , marxismus,	buržoazní revoluce, I. Internacionála	1870/75 1880/96	Paternalistický konzervatismus, marxismus,	sociální stát Pařížská komuna, krize 1873 II. Internacionála
3.	1880/96 1914/18	Imperialismus, leninismus,	Španělsko-americká válka, 1. světová válka Ruská revoluce	1914/18 1939/45	komunismus, fašismus, moderní liberalismus	SSSR, fašistické státy, krize 1929 New Deal (USA) 2. světová válka,

4.	1939/45 1965/70	Paternalistický konzervatismus západní socialismus, nacionalismus, nová levice,	sociální stát konec války v Číně lidové demokracie národně-osvobozenecké hnutí studentské bouře 1968	1965/70 1990/98	nová pravice, demokratická levice - nový střed	minimální stát, rozpad SSSR zánik bipolarity, limitovaný sociální stát
5.	1990/? ?	Antiglobalismus, globální levice, posilování nové pravice	hegemonní války USA Unipolární model Križe 1998 a 2008*	2020?	Pragmatismus	COVID Válka na Ukrajině multipolarita

* Križi z nadvýroby se dařilo odsunovat systémovými zásahy, stimulačními výrobou – rozpad komunistického bloku a využití jeho zdrojů, válka s terorismem a vojenské výdaje, kvantitativní uvolňování, nicméně pozitivní efekt opatření měl zatím vždy jen limitovaný dopad.

1.2 Historické zkušenosti a cyklický vývoj

Jednotlivá období vývoje společnosti se vyznačují určitou specifikou, nicméně některé procesy se mohou opakovat nebo lze alespoň využívat některé postupy, které se v minulosti v podobných situacích osvědčily, či minulost pro nás může být poučením z hlediska hledání alternativ. Přelomovými obdobími, která mohou být inspirací pro řešení nebo prognózu dnešních událostí, jsou změny na přelomech století, které přicházely s novými idejemi a představami o budoucnosti, a vývoj v posledních 100 letech, který determinuje současnost. Ke klíčovým faktorům ovlivňujícím vývoj, respektive měnícím charakter společnosti, patří především efektivnější technologie, změny v sociální struktuře, nové hodnoty a ideje, změny ve složení politické třídy a světového hegemonu, negativní dopady přírodních podmínek.

1.2.1 Evropská civilizace, její hodnoty a boj o hegemonii v 17. – 18. století

Vývoj civilizací byl vždy nerovnoměrný a prostorově regionální. Evropa se prosazovala do pozice světového hegemonu v průběhu posledních 500 let a paralelně probíhal i boj o hegemonii v samotné Evropě. Prosazení Evropy

jako dominantního hráče začíná s novověkem. Začátek novověku bývá spojován s objevením Ameriky v roce 1492, které dalo mohutný impuls pro ekonomický a kulturní rozvoj Evropy. Jedním z důležitých faktorů, který ovlivňoval myšlení lidí této doby, byla malá ledová doba, která postihla Evropu v období 14. až 17. století. Po silném populačním růstu v Evropě od začátku raného středověku klimatická změna zapříčinila sérii neúrod a hladomory, doprovázené morem a značným úbytkem obyvatelstva.¹⁴ Tíživá životní situace morem postiženého obyvatelstva v západní Evropě, jak mnozí teoretici dnes předpokládají, vedla ke vzniku protestantismu. Protestantismus znamenal nové hodnotové paradigma, preferující nový vztah k bohu a nové pojetí člověka, než tomu bylo v katolicismu. Protestanti tvrdili, že prvotním hříchem byl zasažen jak rozum, tak i vůle všech lidí, včetně katolické církve, a pouze důvěra v boha a víra, že Bůh ve své milosti je bude považovat za vyvolené, povede k jejich spáse. Kalvinisti (puritáni) si situaci zjednodušili tím, že za vyvolené považovali bohaté, protože v chaosu ekonomických vztahů se nelze stát bohatým, bez toho, že byste patřili mezi bohem vyvolené. Z této logiky vyplývá, že bohatí coby Bohem vyvolení, a nikoliv feudální dědičné elity, mají nárok na politické vedení společnosti, jak v národním, tak i mezinárodním měřítku. Tento názor dal světu impuls k technologickému rozvoji a je jedním ze zdrojů nároků angloamerické puritánské civilizace na vedení světa.

Vzhledem k tomu, že nekonečné náboženské konflikty neumožňovaly stabilizovat společenský systém, vedle náboženské interpretace příčin konfliktů se postupně objevují pokusy o jejich racionální vysvětlení. Teoretickým základem pro řešení konfliktů se staly koncepce přirozených práv a smluvní teorie vzniku státu. Holandský právník a filozof H. Grotius (1583–1645) položil svou koncepcí spravedlivé a nespravedlivé války základy pro právní řešení mezinárodních konfliktů, zároveň svými úvahami o podstatě a funkcích státu přispěl k hledání takové formy státu, která by zajistila stabilitu společnosti. Podobné názory sdílel T. Hobbes (1588–1679) analyzující situaci v období anglické revoluce, který, vycházející z předpokladu, že člověk v přirozeném stavu má sklon k násilí, přišel s konzervativní ideou silného státu. Následně J. Lock (1632–1704), analyzující období slavné revoluce v Anglii 1688, tvrdil, že pouze někteří zneužívají svého postavení a přišel s liberálním modelem konstituční monarchie. Ke konci 18. století pak J. J. Rousseau (1712–1778), vycházející z idealizované představy altruistického divocha v Americe nezatíženého soukromým vlastnictvím, přichází s před-

¹⁴ FAGAN, Brian. *Malá doba ledová, jak klima formovalo dějiny v letech 1300–1850*. Praha: Academia, 2007.

stavou republikánské formy lidovlády a omezení soukromého vlastnictví, které se stávají východisky pro ideologii socialismu.

Přelom 16. a 17. století byl spojen především s šířením protestantismu a konfliktem mezi katolickým Španělskem a protestanskými provinciemi Nizozemí. Kromě náboženského a národnostního podtextu¹⁵ měl daný konflikt i ekonomickou stránku – nesouhlas s daňovou politikou Španělska na území Nizozemí. Nizozemská revoluce je spojena s osmdesátiletou válkou za osvobození nizozemských provincií od španělské nadvlády (1568–1648), kde závěrečná její fáze vyústila do mezinárodního konfliktu – třicetileté války, která sice v podtextu měla rovněž spor o náboženské hodnoty, ale ve skutečnosti se řešila otázka rozdělení sfér vlivu v Evropě, jak to ukázal Vestfálský mír, završující třicetiletou válku. Samotná Vestfálská smlouva, jejíž dojednání trvalo 5 let, je příkladem racionálního přístupu – snahy respektovat zájmy klíčových aktérů a vytvořit tak podmínky pro stabilitu cestou uplatnění zásady státní svrchovanosti. Pro každou smluvní stranu to znamenalo respektovat územní práva všech ostatních stran a nevměšovat se do jejich vnitřních záležitostí. Katolické, luteránské a kalvínské náboženství byla zrovnoprávněna, i když se to netýkalo jedinců. Konflikty tak ztratily náboženskou (hodnotovou) formu. Tímto kompromisem se zrodila novodobá Evropa jakožto kontinent svrchovaných států, nicméně smlouva nevedla k míru.

V následujících desetiletích Evropa zažila řadu válečných konfliktů o hegemonii v Evropě:

- Anglo-nizozemské války, které ve vlnách probíhaly v letech 1652–54, 1665–67, 1672–74, 1780–84. V konfliktu Nizozemí ztratilo hegemonní pozici v Evropě a Anglie získala kontrolu nad obchodními cestami a zahájila koloniální expanzi;
- Devítiletá válka (1688–1697), ve které se střetla koalice evropských států s Francií Ludvíka XIV. s cílem zamezit další francouzské územní expanzi;
- Severní válka, (1700–1721) představovala střetnutí mezi koalicí Dánska-Norska, Saska a Ruského impéria na straně jedné a Švédska na straně druhé, které po jistou dobu podporovala Osmanská říše;
- Válka o španělské dědictví (1701–1714), jejíž příčinou byl spor o následnictví na španělském trůně po vymření španělské větve Habsburků a které se účastnily všechny tehdejší evropské mocnosti s výjimkou Švédska a Ruska;

¹⁵ Preludiem k Nizozemské revoluci byly husitské války (1419–1434) a německá selská válka (1524–26), i když její aktéři, na rozdíl od luteránů a kalvinistů, odmítali soukromé vlastnictví jako takové.

- Války o rakouské dědictví (1740–1748), které vypukly po smrti římského císaře Karla VI., když Bavorsko a Sasko odmítly uznat Pragmatickou sankci a nástupnictví Marie Terezie v Habsburské monarchii. Do války se zapojily další evropské mocnosti – Francie, Velká Británie a Španělsko, přičemž cílem byly nejen územní zisky, ale i mocenské postavení v Evropě;
- Sedmiletá válka (1756–1763) o přerozdělení území mezi ústředními evropskými mocnostmi 18. století – Velkou Británií, Pruskem, Portugalskem a některými německými státy na straně jedné, Francií, Svatou říší římskou (Rakouskem a Saskem), Ruskem, Švédskem a Španělskem na straně druhé. Vítězem konfliktu se stala Velká Británie, která definitivně získala nadvládu nad světovými oceány a čelní postavení coby průmyslové velmoci. Poráženým byla Francie, která prohrála zápas o koloniální a námořní prvenství a značně se zadlužila, což byly klíčové faktory k Velké francouzské revoluci.

1.2.2 Technologická a politická revoluce v Evropě v 18. – 19. století

Dalším zlomem v rozvoji evropské civilizace byl konec 18. století a 19. století. Podobně jako v předcházejícím případě změny byly spojeny s technologickým vývojem. Průmyslová revoluce, která odstartovala v 2. polovině 18. století ve Velké Británii, zásadně proměnila nejen hospodářství – zemědělství, výrobu, těžbu, dopravu, ale vedla i k revoluci v duchovní oblasti společnosti – rozvíjí se věda, nově je pojmán člověk a společnost. Novým hodnotovým paradigmatem se stává osvícenství, jehož výchozími principy byla tvrzení, že lze ovlivnit společenský vývoj a že může existovat přirozené náboženství (náboženství rozumu), které nahradí tradiční náboženské doktríny. Rozvoj vědy o přírodě a člověku, rozvoj lidského poznání byly v pojetí osvícenců zdrojem a zárukou nevyhnutelnosti lidského pokroku, kdy se společnost postupně rozvíjí od barbarství k civilizaci. Důležité místo při objasňování rozdílů mezi jednotlivými zeměmi se přisuzuje odlišnostem přírodních podmínek a ekonomickým faktorům. Rozvoj ekonomiky, její stav byl osvícenci považován vedle motivů lidského chování jako altruismus nebo egoismus, vyjadřující podstatu člověka, za důležitý prvek pro vytváření morálky ve společnosti. Přirozené povaze člověka měl odpovídat i společensko-politický řád.

Názory osvícenců se promítly do americké revoluce za nezávislost (1775–1783) a přijatých dokumentů – Deklaraci nezávislosti a Listinu práv, které za klíčové principy vyhlásily rovnost lidí a republikanismus. V plné síle se tyto principy projevíly ve francouzské revoluci s jejím heslem „Liberté,

égalité, fraternité“. Bezprostředním impulsem pro revoluci ve Francii byly problémy se zajištěním potravin v důsledku výbuchu sopka Laki na Islandu v roce 1783, který vyvolal několikaleté ochlazení a neúrodu. Dlouhodobou příčinou nespokojenosti byla podobně jako v Nizozemí „nespravedlivá daňová politika“ – ve Francii první a druhý stav (šlechta a duchovní) neplatily daně a třetí stav, který daně platil, neměl možnost o své situaci rozhodovat, protože generální stavy, které reprezentovaly i třetí stav, nezasedaly od roku 1614. Proti francouzské revoluci, která likvidovala feudální instituce, se spojily monarchistické kruhy, katolická církev a zahraniční konzervativní síly. Revoluční války v letech 1789–1802, které vedla Francie za udržení výdobytků revoluce, přerostly v napoleonské války spojené s vývozem revoluce do evropských zemí v letech 1802–15. Revoluční expanze byla ukončena v roce 1815 porážkou Napoleona u Waterloo a Vídeňským kongresem, na kterém se zástupci téměř všech zemí Evropy, včetně Ruska, které tak poprvé výrazně zasáhlo do celoevropských dějin, dohodly na potřebě obnovit předválečné feudální a klerikální uspořádání, uspokojit územní požadavky vítězných velmocí a prosadit kvietismus – tedy nastolit naprostý klid v Evropě a zabránit revolucím. Vznikla Svatá aliance – spojení Ruska, Rakouska a Pruska, která měla dohlížet na jeho dodržování na základě „křesťanské solidarity“. Na Vídeňském kongresu byly vítězné mocnosti odměněny rozšířením svých držav a jednotlivým německým státům za jejich účast ve válce proti Napoleonovi byl zvýšen jejich statut. Nicméně podobně jako po Vestfálském míru ani po Vídeňském kongresu se nepodařilo dosáhnout deklarovaného cíle – zajistit stabilitu v Evropě. Myšlenky Francouzské revoluce – občanská rovnost, omezení panovníka ústavou, odstranění privilegií šlechty, právní ochrana občanů a účast na politickém životě, které Napoleon po Evropě roznesl, se stávají populárními zejména mezi městským obyvatelstvem.

Průmyslová revoluce, která byla materiálním základem pro změny ve společnosti, ale na začátku 19. století narazila na hranice možné spotřeby. První velká ekonomická krize, která vypukla v roce 1825, se stala katalyzátorem společenského vývoje. Příčinou krize bylo přeinvestování Británie v Jižní Americe. Burzovní krach v dubnu 1825 měl ničivý vliv na hospodářství. Zpočátku krize zasáhla Anglii a Jižní Ameriku, brzy se však rozšířila po celé Evropě. Evropský kontinent zachvátila odbytová krize, která měla dopad na banky a obchodní činnost ve Francii, Rakousku a Itálii. Výsledkem krize byl nárůst revolučního hnutí v Evropě. Ve Francii došlo v roce 1830 k další revoluci a v roce 1834 k povstáním dělníků v Lyonu. Ve Velké Británii se objevuje chartistické hnutí, které požaduje všeobecné rovné hlasovací právo pro muže nad 21 let a další reformy. Zlomem byl rok 1848, který je znám také jako Jaro národů. Období nepokojů začalo 12. ledna 1848 na

Sicílii a pokračovalo revolucí ve Francii a následně po celé kontinentální Evropě až do srpna 1849, kdy byla poražena revoluce v Uhrách. Na troskách revolučního hnutí 1848 se radikalizuje dělnické hnutí, objevují se různé proudy socialistické ideologie, včetně marxismu, který chápe kapitalismus jako přechodnou formu společnosti a propaguje alternativu v podobě komunismu. Oproti očekávání socialistů nicméně koncem 19. století dochází ke snížení konfliktnosti uvnitř Evropy. Příčinou deeskalace bylo jednak prosazení sociálního státu v některých evropských zemích (Velká Británie, Německo), což vedlo k oslabení třídních konfliktů, jednak koloniální expanze, která dočasně snížila význam boje o hegemonii v Evropě a poskytla zdroje pro stabilitu koloniálních mocností. Ty se dokonce pokusily na Berlínské konferenci 1884 a 1885 právně regulovat¹⁶ evropskou koloniální expanzi v Africe, včetně obchodních vztahů mocností. Následující vývoj ukázal, že vzhledem k limitovanému množství dostupných území ke kolonizaci, musí dříve nebo později dojít ke střetu mezi koloniálními mocnostmi v celosvětovém měřítku. Války v Evropě v druhé polovině 19. století měly lokální charakter a byly spojeny s ambicemi Ruska, Pruska a Francie získat perspektivně hegemonní pozici:

- **Krymská válka** byl ozbrojený konflikt v letech 1853–1856 mezi carským Ruskem a Osmanskou říší podpořenou koalicí Francie, Spojeného království a Sardinského království, kterou Rusko prohrálo;
- **Prusko-rakouská válka** byla válka vedená v roce 1866 mezi Pruským královstvím, Italským královstvím a jejich spojenci na straně jedné a Rakouským císařstvím a jeho spojenci na straně druhé o převahu v Německém spolku, kterou Prusko vyhrálo;
- **Prusko-francouzská válka** z roku 1870 byl konflikt mezi Druhým francouzským císařstvím a německými státy Severoněmeckého spolku vedeným pruským královstvím. Střet byl způsoben především rozhodnutím Francie obnovit své dominantní postavení v kontinentální Evropě.

Porážka Ruska v Krymské válce se stala spouštěcím mechanismem pro realizaci reformy ruského státu, vítězství Německa nad Francií, která byla donucena platit reparace, vedlo následně k ekonomickému boomu v Německu a Rakousku. Německá ekonomika se stala druhou největší světovou ekonomikou po Velké Británii. Nové podniky potřebovaly finanční zdroje, které byly získávány prodejem akcií na burze. S růstem množství poskytnutých úvěrů rostla zadluženost podnikového sektoru. Prvním příznakem

¹⁶ CHAMBERLAIN, M. E.. *The Scramble for Africa*. London: Longman, 1974, 2nd ed. ISBN 0582368812.

problémů byl finanční neúspěch světové výstavy ve Vídni v květnu 1873, mimo jiné i z důvodu epidemie cholery. Ve stejnou dobu došlo k splasknutí investiční bubliny amerických železničních společností. To vyvolalo následně krach na vídeňské a berlínské burze, který se přelil do dalších zemí. Postiženy byly hlavně průmyslové a železniční společnosti.¹⁷

1.2.3 Ideologické konflikty a války první poloviny 20. století

Přelom 19. a 20. století je charakteristický novou technologickou revolucí – století páry je nahrazeno stoletím elektřiny a spalovacích motorů. Vznikají kartely, kapitalismus volné soutěže přerůstá v monopolní kapitalismus. Společnost je ideologicky a sociálně polarizována – konzervativní, liberální a socialistická ideologie, odrážející zájmy jednotlivých tříd a sociálních skupin se zásadně liší svými hodnotami a cíli politiky. Na začátku 20. století se navíc prosazuje i fašismus.

V rámci politických ideologií jsou rozpracovávány teoretické koncepce, které mají zajistit stabilitu společnosti. Konzervativní teoretici vycházejí koncem 19. století za rámce národního státu a rozvíjejí koncepci geopolitiky a koloniální expanze. Liberální teoretici upřednostňují ekonomickou spolupráci a kladou důraz na humanitární hodnoty a rozvoj institucí, které by umožnily řešit konflikty mírovou cestou, jak to ukazuje idealistická škola. Proud radikálních socialistických teoretiků vidí cíl v revoluční transformaci kapitalismu cestou třídního boje, naopak sociálně-demokratický proud vkládá naděje do technologického rozvoje realizovaného v rámci státu a možnosti ekonomické kooperace mezi státy. Daným přístupům odpovídalo i definování pojmu imperialismus, který byl právě na přelomu 19. a 20. století standardním nástrojem vysvětlování existujících ekonomických a politických tendencí. V konzervativním pojetí je imperiální politika, tj. imperialismus přirozeným procesem růstu státu, je to jeho expanze s cílem zajistit kvalitní život obyvatelstva, šířit civilizaci a žádoucí hodnoty. Rozdíl mezi anglosaskou geopolitikou, reprezentovanou A. T. Mahanem, H. J. Mackinderem, N. J. Spykmanem a německou geopolitikou, k jejímž představitelům patří F. Ratzel, J. R. Kjellen, K. E. Haushofer, spočívá pouze v odlišném akcentu při zdůvodňování příčin expanze. V praktické politice se lze s daným přístupem setkat u všech mocností tehdejšího světa, v nejradikálnější podobě danou tendenci reprezentoval německý nacismus. A. Hitler v „Mein Kampf“

¹⁷ Gründerský boom a Vídeňský krach v roce 1873 <https://www.penize.cz/statni-rozpočet/15051-grundersky-boom-a-vidensky-krach-v-roce-1873>; Financial Panic of 1873 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://home.treasury.gov/about/history/freedmans-bank-building/financial-panic-of-1873>

zdůvodňuje nutnost expanze a války proti Velké Británii nebo Rusku potřebou rozšířit území Německa s cílem zajistit potraviny pro rostoucí populaci.¹⁸

Tabulka 3: Hodnoty ideologií

Liberalismus	Konzervatismus	Socialismus	Fašismus
Osobní svoboda	Zakonzervování společenského řádu	Kolektivismus	Jednota dovedena do totality
Individualismus	Nerovnost lidí	Třídy a třídní boj	Vůdcovství a boj
Sociální spravedlnost rovnost šancí	Sociální nerovnost	Sociální rovnost	Nadřazenost vyvoleného národa a rasy
Právo na soukromé vlastnictví	Úcta k soukromému vlastnictví	Společenské vlastnictví	Podřízení kapitálu zájmům státu nebo národa
Občanská společnost a konstituční vláda	Silný stát a autorita elity	Stát jako nástroj vládnoucí třídy, sociální stát	Korporativní stát a „plebiscitní demokracie“

V reformně-socialistickém (liberálním) pojetí je imperialismus spojen s kolonialismem a je vzhledem k řadu negativních projevů odmítán. Anglický ekonom J. A. Hobson (1858–1940) ve svém díle „Imperialismus: studie“, vydané v roce 1902¹⁹, spojoval imperialismus s růstem monopolního kapitálu a následnou krizí nedostatečné spotřeby. Imperialismus je pro něj špatný obchod nejen kvůli vysokému riziku a vysokým nákladům, ale je špatný i pro demokracii, a proto je morálně zavrženíhodný. Imperialismus navíc podle něj prospívá pouze několika vybraným jednotlivcům, spíše než většině občanů nebo dokonce většině kapitalistů. Jako alternativu navrhl proto keynesovské řešení stimulace poptávky prostřednictvím částečného přerozdělení příjmů a bohatství v rámci domácích trhů a vytvoření mezinárodních organizací korigujících chování imperiálních států (ras).

V rámci sociálně-demokratických teoretiků byl spor ohledně podstaty a možného vývoje imperialismu. Přední teoretik německé sociální demokracie K. Kautsky (1854–1938) přišel v roce 1914 s termínem ultraimperialismus. Ten podle něj představuje logickou vývojovou linii kapitalismu,

¹⁸ HITLER, A. *Mein Kampf*. Otakar II. 2000, s. 101-105.

¹⁹ *Imperialism: A Study*. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=qULaZH2FEAgC&pg=PA59&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

který ztrácí svou militantní a agresivní podobu. Kautský ve své argumentaci navazuje na ideje J. Hobsona a K. Liebknechta o možném propojení kartelů z více zemí, což snižuje rizika jejich vzájemné konfrontace. Imperialismus, jak ho pojímá Kautský, tvoří kapitalistické státy, které v maximální míře vykořisťují práci v agrárních regionech, aby zlepšily jak produktivitu svého imperialistického národa, tak svůj trh. Imperiální politika ovšem rovněž vyžadovala, aby dané státy zavedly protekcionistická opatření a vojensky bránily svá impéria, což bylo podle Kautského hlavní příčinou 1. světové války. Jediným způsobem, jak by kapitalisté mohli udržet systém a zároveň se vyhnout stagnaci, by bylo, kdyby nejbohatší národy vytvořily kartel stejným způsobem, jakým spolupracovaly banky, dohodly se na omezení své konkurence a zřekly se závodů ve zbrojení s cílem udržet své exportní trhy a systém vykořisťování.²⁰ Kapitalismus by se tak stal stabilním systémem bez válek, nicméně otevřenou otázkou zůstával osud pokořených národů, žijících v koloniích. Teze Kautského byly razantně zkritizovány ruskými bolševiky, především V. I. Leninem (1870–1924) v roce 1916 v díle „Imperialismus, jako nejvyšší stádium kapitalismu“. Podle Lenina je imperialismus poslední fází vývoje kapitalismu, kterou charakterizuje vláda monopolů, rozdělení světa a jeho bohatství mezi největší kapitalistické mocnosti, doprovázené krizemi a válkami. „Imperialismus,“ uvedl v předmluvě necenzurovaného vydání z roku 1920, „je předehra sociální revoluce proletariátu“²¹, což se prakticky potvrdilo ve světovém měřítku po roce 1917.

Bodem zlomu (bifurkace) z hlediska stability kapitalistického systému se stala 1. světová válka. Válka vyhrotila rozpory systému a vytvořila podmínky pro alternativní vývoj. Na přelomu 19. a 20. století byly Británie, Francie a Rusko konfrontovány s ambicemi Německa a Rakouska rozšířit sféry svého vlivu, což je donutilo regulovat jejich vzájemné spory (francouzsko-ruská dohoda 1894, Srdeční dohoda Francie a Velké Británie 1904, anglo-ruská dohoda 1907) a vytvořit Trojdohodu jako protiváhu Trojspolku (Německo, Rakousko-Uhersko, Itálie). Tím se zásadně změnila konfigurace vzniklá po napoleonských válkách a Krymské válce. Vítězství Trojdohody ve válce se ukázalo být z hlediska stability systému a postavení jednotlivých aktérů nicméně Pyrrhovým vítězstvím. Válka oslabil prakticky všechny aktéry – devastovala jejich ekonomiku a vedla k nárůstu sociálního napětí. Tradiční ideologie se zdiskreditovaly a razantně se prosazuje komunistická a fašistická

²⁰ Karl Kautsky. Ultra-imperialism. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>

²¹ Vladimír Iljič Lenin [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1916/061916/ch01.html>

ideologie – vznikají politické strany na krajní levici i pravici, usilující o podíl na moci.

Dochází i k překonfigurování struktury mezinárodních vztahů. Poražené Německo podle závěrů Versaillské smlouvy ztrácí kolonie, část jeho území je okupována a demilitarizována a Německo musí platit reparace, což zejména v podmínkách ekonomické krize 1929 zhoršuje sociální situaci obyvatelstva, které začíná preferovat radikální politické strany, včetně nacistické NSDAP. Podobná situace nastává v Itálii, kde nehledě na to, že Itálie patřila k vítězům v 1. světové válce, dochází k sociální polarizaci a k moci se dostává v roce 1922 převratem Mussoliniho fašistická strana. Velká Británie, která patří mezi vítěze, ztrácí hegemonní pozice ve světě ve prospěch USA, které vytvářejí cca 30 % světového HDP a předstihují tak Británii. Ta, snažíc se udržet svou hegemonní pozici v Evropě, začíná prosazovat politiku appeasementu, jejímž cílem je oslabit její protivníky v Evropě, respektive zabránit vzniku nového hegemonu v Evropě. Velká Británie činní ústupky Německu a pokouší se nasměrovat jeho expanzi proti SSSR: byly garantovány hranice západoevropských zemí s Německem (Rýnský garanční pakt 1925), stejné garance ale nebyly dány zemím na jih a východ od Německa, bylo akceptováno znovuvyzbrojení Německa, anšlus Rakouska, a nakonec obětováno v roce 1938 Mnichovskou dohodou Československo a v roce 1939 Polsko, čímž se Německo dostává na sovětské hranice. Francie, která byla Německem bezprostředně ohrožena, sice podporovala Malou dohodu – spojení Československa, Jugoslávie a Rumunska, nicméně v roce 1938–39 se podřídila britské imperiální politice. Analogická situace se odehrává v Asii, kde mocnosti akceptují expanzi Japonska do Číny, a to i směrem k sovětským hranicím. Kvalitativně novým aktérem mezinárodních vztahů se stává Rusko, respektive SSSR. V Rusku dochází během války k sociální polarizaci a po buržoazní revoluci v únoru 1917, která svrhává cara, v listopadu 1917 proběhla revoluce, která přivedla k moci komunistickou stranu. V Rusku se začíná vytvářet nový typ státu – diktatura proletariátu. Mezinárodní podporu získává SSSR u části radikalizujícího se dělnictva ve světě a u utlačovaných národů kolonií imperiálních států. Klíčovým hráčem v mezinárodních vztazích se stávají USA, které patří nejen k vítězům v první světové válce, ale jako jediné na válce vydělaly a zároveň posílily svou politickou a ekonomickou pozici ve světě. USA se snaží vyvážit pozici jednotlivých aktérů v Evropě a zároveň je k sobě připoutat prostřednictvím Dawsonova plánu (1924–29) finanční pomoci Německu, který zapojuje USA do evropských záležitostí

a přispěl k vytváření multipolárního modelu vztahů v Evropě. Z USA šly investice paradoxně i do SSSR.²²

Devastace společnosti v důsledku války vedla řadu teoretiků a politiků k hledání alternativ, jednou z nich se stal pokus o realizaci liberálního, a i ultraimperiálního modelu. V roce 1919 byla založena Společnost národů, v roce 1925 byla podepsána Locarnská dohoda, která měla garantovat neměnnost západních hranic Německa, v roce 1928 byl uzavřen Briand–Kelloggův pakt, který vylučoval válku jako prostředek řešení mezinárodních sporů, vyjma případu sebeobrany. V roce 1926 byl uzavřen Mezinárodní ocelářský kartel, sdružující vlastníky hutí z Francie, Německa, Belgie, Lucemburska a Sárska, který měl předcházet mezinárodním konfliktům. Pozitivní vývoj byl ale ukončen ekonomickou krizí v říjnu 1929, která se stala katalyzátorem eskalace konfliktů, podobně jako tomu bylo v předcházejícím století. K propadu akcií na americké burze (Wall Streetu) došlo po předchozím mnohaletém soustavném růstu – v období 1927–1929 došlo ke zdesetinásobení celkového jmění investičních společností, miliony Američanů začaly kupovat akcie a mnoho z nich si na nákup půjčovalo. Celková zadluženost byla více než 8,5 miliard dolarů, což je více, než bylo peněz v oběhu v USA v té době.²³ Následky krachu zasáhly postupně celý svět. Ukázalo se, že světová ekonomika je velice úzce propojena. K úplnému oživení hospodářství došlo až na konci 30. let 20. století, kdy se i ostatní státy začaly připravovat na možnou válku a vznikla tak řada armádních zakázek.

Prvnímu září 1939, kdy byla zahájena v Evropě 2. světová válka německým útokem na Polsko, předcházela řada událostí, na které se při hodnocení příčin války zapomíná. 31. září 1938 byla podepsána deklarace mezi Německem a Velkou Británií o nenapadení, Francie podepsala deklaraci o neutocení s Německem 6. prosince 1938. Polsko podepsalo pakt o neútočení s Německem již v lednu 1934. V říjnu 1938, po anexi Sudet, výměnou za okupaci Těšínského Slezska Polskem, požadovalo Německo od Polska předání

²² Западные источники индустриализации СССР [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5+%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8+%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8+%D0%A1%D0%A1%D0%A0++ PDF>

²³ Facing the Facts: An Economic Diagnosis. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=v3-1r1gHcb4C&pg=PA14&lpg=PA14&dq=volume+of+dollars+in+circulation+in+1929&redir_esc=y#v=onepage&q=volume%20of%20dollars%20in%20circulation%20in%201929&f=false

Gdaňska pod německou správu a umožnění vybudovat dálnici a železnici do Pruska přes polské Pomořany. Po druhé byl tento problém nastolen 21. března 1939, týden po konečném rozdělení Československa. O pět dní později polská vláda odmítla Hitlerovo memorandum²⁴, 31. března nabídla Velká Británie Polsku vojenskou pomoc v případě útoku a 6. dubna byly tyto záruky formalizovány do polsko-britské vojenské konvence. Německo na to reagovalo 28. dubna 1939 vypovězením dohody jak s Polskem, tak i Británií a Francií a až v srpnu 1939, po neúspěšných jednáních mezi SSSR, Británií, Francií a Polskem o vytvoření protihitlerovské koalice, byl podepsán pakt o neútočení mezi SSSR a Německem. Fakt, že Německo a Japonsko nejprve zaútočily na západní demokracie, ukázal na strategickou prohru Západu a donutil ho hledat spojení s SSSR. Podobně jako v případě 1. světové války i výsledky 2. světové války vedly ke změně poměru sil.

1.2.4 Soupeření SSSR a USA a mírové soužití

Po 2. světové válce vzrostla prestiž a vliv SSSR, ve východní Evropě, a i v Asii došlo v řadě zemí k převzetí moci komunistickými stranami, které vytvořily tzv. socialistický tábor v čele s SSSR. Aktivní účast obyvatel kolonií ve válce posílila jejich touhu po nezávislosti, vzniká národně-osvobozené hnutí, které se stává spojencem SSSR. Válka ukázala slabost jak Velké Británie, jejíž politika appeasementu byla katastrofou, tak i Francie, kde ani generál Ch. de Gaulle nemohl svou politikou tuto tendenci zlomit, jak ukázal vývoj v dalších desetiletích. Na válce jednoznačně získaly USA, které se staly globálním vůdcem západního světa s podílem 50 % na světovém HDP. Německo a Japonsko ztratily velmocenské ambice a díky omezením v oblasti zbrojení zaznamenaly v poválečném období vysoký růst ekonomiky.

K zásadním změnám došlo i v oblasti mezinárodních vztahů. Prosazuje se bipolární model s dvěma klíčovými hráči, okolo kterých se postupně vytvářejí koalice. Vznikají dva vojenské bloky NATO (1949) a Varšavská smlouva (1955). USA se stávají klíčovým aktérem vojenské spolupráce proti vznikajícím komunistickým a levicově radiálním režimům – v Asii vzniká Organizace jihoasijské smlouvy (SEATO) a na americkém kontinentě Rijský pakt (*Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance*). SSSR naopak podporuje režimy usilující o nekapitalistický vývoj. Vyhrocené konflikty mezi těmito bloky (Berlínská krize 1956, Kubánská krize 1962) se vzhledem k existenci jaderných zbraní a riziku vzájemného zničení řešily kompromisy a dodržo-

²⁴ ШИПЕР УИЛЬЯМ . [wunderwaffe.narod.ru/HistoryBook/Rise_Fall/Poland.htm Взлет и падение Третьего рейха. На очереди — Польша] [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://prussia.online/books/vzlet-i-padenie-tretego-reyha-1991>

váním sfér vlivu. K ozbrojené konfrontaci docházelo pouze na periferiích, kde bezprostředními aktéry nebyly obě velmoci (Korejská válka 1950–53, Vietnamská válka 1965–76, Maďarská krize 1956, Pražské jaro 1966–68, Angolská válka 1976. Místo nefunkční Ligy národů vzniká OSN, kde při shodě velmocí v Radě bezpečnosti je možné použít sílu proti subjektům ohrožujícím mír. Mimo blokový systém vzniká v roce 1961 Hnutí nezúčastněných, jehož cílem bylo, jak bylo řečeno v Havanské deklaraci z roku 1979, „zajistit národní nezávislost, územní nedotknutelnost a bezpečnost nezúčastněných zemí v jejich úsilí proti imperialismu, kolonialismu, neokolonialismu, apartheidu, rasismu včetně sionismu a všem formám zahraniční agrese, okupace, dominance, vměšování nebo nadvlády, jakož i proti velmocem a politice bloků“.²⁵

Zlomem z hlediska použití deeskalačních strategií se staly 70. léta 20. století. Kompromisy mezi velmocemi byly institucionalizovány v rámci politiky uvolňování napětí. Praktickým projevem bylo vytvoření Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (1972–75) a podepsání dohod o omezení strategického zbrojení (SALT I. a SALT II., START). Důležitým aspektem deeskalace konfliktů byla v poválečném období ekonomická integrace realizovaná v rámci jednotlivých regionů, což bylo de facto naplněním některých představ o ultraimperialismu. V Evropě vznikají v průběhu 50. – 60. let Evropské hospodářské společenství (EHS), Evropské společenství (ES), Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), v Jižní Americe Středoamerický společný trh (MCCA), Andské společenství, Karibské společenství (CARICOM), v Asii pak Sdružení národů jihovýchodní Asie (ASEAN). Během 70. a počátku 80. let Hnutí nezúčastněných sponzorovalo kampaně za restrukturalizaci obchodních vztahů mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi a usilovalo o vytvoření Nového mezinárodního ekonomického řádu a Nového světového informačního a komunikačního řádu (NWICO). Po pádu komunistických režimů ve východní Evropě se prosazují na bázi ekonomických změn v 90. letech následně nová integrační uskupení v Jižní Americe – MERCOSUR, Středoamerický integrační systém (SICA), Unie jihoamerických národů (UNASUR), Bolívarovský svaz pro lid naší Ameriky (ALBA) a v Africe je v roce 1994 vytvořen Společný trh pro Východní a Jižní Afriku (COMESA).

Uvolňování napětí v tomto období nebylo důsledkem toho, že by ideologicky protichůdné či vzájemně se lišící systémy rezignovaly na své hodnoty,

²⁵ Castro Speech Data Base [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20080518100536/http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1979/19790903.html>

nýbrž pochopením toho, že války vedou ke zhoršení ekonomické a sociální situace a že existuje i riziko vše zničující jaderné války. Naopak ekonomická kooperace vytváří předpoklady k mírovému řešení sporných otázek, kdy nepřátelský systém buď zkolabuje, nebo se modifikuje.

1.3 Ekonomické a politické situace na přelomu 20. a 21. století

1.3.1 Globalizace a její dopady

Koncem 20. století se objevuje důležitý faktor, a to globalizace, jako další fáze rozvoje kapitálu: volná soutěž – monopoly – globalizace. Na globalizaci, podobně jako na imperialismus existují odlišné názory, co se týká vzniku, podstaty a významu. Vzhledem k tomu, že vznik a pojmenování problému jsou ne vždy z hlediska času synchronní, se někteří autoři domnívají, že globalizace ve smyslu propojování ekonomik a vzniku identické struktury hodnot není jevem konce 20. století, ale že se objevuje již ve starověku nebo minimálně v novověku. Samotný pojem globalizace se od konce 20. století nejčastěji spojoval s technologickým pokrokem, který usnadnil a urychlil provádění mezinárodních obchodních i finančních transakcí. Faktem je, že podobné transakce se vyskytovaly i v minulosti, kdy byly využívány svobodné tržní síly na jednotlivých úrovních lidské ekonomické činnosti – na vesnických trzích, v městských průmyslových odvětvích nebo finančních centrech mezi jednotlivými státy, a že trhy podporovaly efektivitu prostřednictvím konkurence a dělby práce a následné specializace. Nicméně globální trhy v porovnání s minulým vývojem nabízejí lidem větší příležitost proniknout na další a větší trhy po celém světě, tj. mohou mít přístup k většímu toku kapitálu, novým technologiím, levnějším dovozům a větším exportním trhům. Z druhé strany trhy nutně nikdy nezaručovaly, že výhody zvýšené účinnosti budou sdílet všichni²⁶.

Nehledě na různorodost názorů na vznik globalizace, v zásadě je shoda na tom, že vývoj společnosti ke konci 20. století se vyznačuje určitými specifikami. Zásadní odlišnost oproti předcházejícímu vývoji spočívá v rozvoji nových informačních technologií a jejich aplikacích do ekonomiky a dalších oblastí společnosti. Nové technologie vedou ke zmenšení sociálního prostoru a prohloubení závislostí jednotlivých částí světa, a zároveň i ke zkrácení sociálního času – událost v jedné části světa se rychle přenesse do jiné části světa. Cílem globalizace jako specifické fáze v rozvoji kapitálu je efektivní tvorba i následné využití ekonomických zdrojů v rámci celé planety.

²⁶ Globalization: Threat or Opportunity? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm#II>

Rozložení zdrojů má tak geopolitický význam a je podstatným faktorem pro budoucí vývoj společnosti. Kontrola zdrojů přináší následně změny v postavení jednotlivých aktérů. Globalizace jako komplexní a provázaný proces dílčích změn v oblasti ekonomik, finančních toků, trhů, výroby, zboží a služeb, informací, práce vyžadovala od samotného začátku politickou podporu. Vzhledem k tomu, že rozvoj ekonomiky vyžadoval odstranění nejrůznějších národních omezení, byla globalizace od samého počátku výrazně spojena se zájmy velkých korporací a ekonomicky a politicky nejsilnějšího státu světa – USA, ve kterém dominovala od 80. let 20. století liberálně-konzervativní ideologie, usilující o udržení hegemonní pozice USA v mezinárodních vztazích a podřízení si ostatních aktérů. Zcela opodstatněně německý sociolog Ulrich Beck definoval globalizaci jako procesy směřující k potlačování národních států a jejich suverenity²⁷. To je podobné pojetí jako u Samuela Huntingtona, který popsal státy v rámci globálního vývoje jako stále primární činitele, nicméně postrádající velký díl své suverenity²⁸. Otázkou nicméně v daném kontextu zůstává, zda ztráta suverenity a ekonomické propojení se bude trvale odehrávat pod taktovkou jednoho hráče, tedy USA, nebo bude nakonec polycentrické.

Od vnějších projevů globalizace se odvíjejí rozdíly v názorech na její význam, respektive míru jejího schvalování. Pro část konzervativců v industriálně vyspělých zemích profitujících z globalizace, globalizace nepředstavuje v zásadě nic nového, protože o globalizaci lze hovořit od doby vytváření velkých náboženství a je možné ji proto hodnotit v zásadě pozitivně nebo neutrálně.²⁹ Zároveň ale část konzervativců v periferních zónách kapitalismu globalizaci coby univerzalizaci hodnot odmítá, protože ohrožuje jejich skupinovou nábožensko-ideologickou identitu. Stoupenci liberální ideologie a západního demokratického socialismu globalizaci vnímali pozitivně, protože podstatnou vlastností globalizace je volný pohyb kapitálu, pracovních sil a idejí (westernizace, amerikanizace). Globalizace podle jejich názoru podporuje svobodu, přispívá k celkově většímu materiálnímu blahu a perspektivně stimuluje nejen vytváření světové konfederace namísto národních států, které jsou zdrojem válek, ale rovněž demokratických světových institucí a globál-

²⁷ BECK, U. *Co je to globalizace?: omyly a odpovědi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. Sociologická řada. ISBN 978-80-7325-123-9, str. 19.

²⁸ HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. V Praze: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-49-5, str. 24.

²⁹ THERBORN, G. (2000). Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance, *International Sociology*, Vol. 15, No. 2, June 2000, pp. 151-179.

ních organizací ovládaných světoobčany.³⁰ Proti globalizaci nebo její liberální formě byly komunistické režimy, protože daná forma globalizace předpokládá prosazení západních hodnot. Proti byli i levicoví antiglobalisté, kritizující korporátní kapitalismus³¹, protože většinu světového trhu ovládají velké korporace a malí podnikatelé nemají šanci se prosadit. Klíčovou roli v prosazování globalizace na přelomu 20. a 21. století měla již zmíněna nová pravice, představující politické propojení neokonzervatismu a neoliberalismu.³² Neoliberalové se v rámci nové pravice vzdávají tradiční představy liberálů, že demokratické hodnoty je možné šířit pouze pozitivním nenásilným příkladem, a neokonzervativci na rozdíl od konzervativců respektujících specifické hodnoty národních států, podporují udržení hegemonie Západu v čele s USA v celosvětovém měřítku cestou změn politických režimů.

V prakticko-politické rovině se ideologické preference, týkající se vztahu ke globalizaci, realizují v rámci upřednostnění některé z teorií mezinárodních vztahů. (Neo)konzervativní politika se pohybuje v prostoru vymezeném teorií geopolitiky, realismu, ofensivního nebo defenzivního neorealismu. Akceptování status quo je typické pro defenzivní neorealismus, ostatní koncepce upřednostňují mocenské (silové) prosazování zájmů a hegemonii. Liberální politika z hlediska teoretického zakotvení vychází z idealismu, založeném na preferování svobody a lidských práv, rozpracovaných v koncepcích anglické školy, (neo)funkcionalismu a liberálního institucionalismu. Rozdíly zde jsou pouze v tom, zda se rozhodující význam přisuzuje mezinárodním organizacím, reprezentujícím světoobčany, nebo i národním státům, a rovněž v nástrojích – teorie komplexní vzájemné závislosti liberálního institucionalismu předpokládá „ekonomickou expanzi“ v rámci globalizace, coby prostředku vyrovnávání životních standardů, a solidaristé anglické školy akceptují i humanitární intervence. Socialistická politika buď operuje zásadami vymezenými některými liberálními školami, nebo naopak kapitalistickou realitu kritizuje a v různé míře odmítá. Marxismus-leninismus vycházel z nenaplněné teze o úplném a konečném vítězství socialismu a nevyhnutelnosti likvidace kapitalismu, západní marxismus při kritice kapitalismu a globalizace vychází

³⁰ Jak již bylo řečeno, F. Fukuyama na pozadí globalizace předpokládal konečné vítězství liberalismu a A. GIDDENS, poradce T. Blaira, který byl v čele New Labour party (1990-2010) opírající se o mix západních socialistických a liberálních hodnot, vyjádřil přesvědčení, že globalizace má pozitivní potenciál, protože vytváří podmínky pro rozvoj ekonomiky, vytváří nové příležitosti, podporuje šíření vzdělanosti a kultury.

³¹ MORRIS, D. *Globalization and Media Democracy: The Case of Indymedia*, Shaping the Network Society, MIT Press 2003.

³² HAYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství A. Čeněk. s.r.o. s.70, 106-110.

z teorie závislosti a teorie světového systému, vysvětlujících důvody chudoby třetího světa a mechanismus vykořisťování a přerozdělování bohatství v kapitalismu.

Praktickou prověrkou koncepcí se stal přelom 20. a 21. století, který byl spojen s rostoucí dynamikou společenských změn. Klíčovou politickou událostí se stal rozpad SSSR a východního bloku. Pokud vyjdeme z modelu technologické determinace vývoje, lze tvrdit, že komunistické režimy na rozdíl od západního modelu tržní ekonomiky a demokracií nenašly adekvátní mechanismus plošného prosazení vědecko-technické revoluce odstartované po 2. světové válce³³ a nezachytily nástup zejména informační revoluce na konci 20. století. Příčinou byl systém direktivně-centrálního plánování a řízení³⁴ a monopol komunistické strany, kde rozhodovaly degradující komunistické elity, což je nejlépe pozorovatelné na příkladu SSSR v konci 80. let. Západní země v čele s USA zvítězily v konkurenčním boji s blokem komunistických zemí v čele s SSSR. Otázkou nicméně bylo, jak již bylo zmíněno, zda Západ je skutečně vítězem a zda liberálně pojímaná globalizace je řešením aktuálních problémů.

1.3.2 Ekonomická globalizace

Klíčovou roli z hlediska geopolitických změn měla a má ekonomická globalizace. Mezinárodní měnový fond (MMF) definoval v roce 2000 ekonomickou globalizaci jako historický proces, výsledek lidských inovací a technologického pokroku³⁵. Ekonomická globalizace vychází z rostoucí integrace ekonomik po celém světě, zejména prostřednictvím obchodu a finančních toků, a to včetně pohybu lidí (a práce) a znalostí (nebo technologie) přes mezinárodní hranice. Globalizace, a to nejen ekonomická, znamená odstranění různorodých hranic, růst otevřenosti a zvyšování přílivu informací o komplexním světovém dění. Teorie globalizace je, jak již bylo zmíněno, úzce provázána z hlediska mezinárodních vztahů s teorií komplexní vzájemné závislosti. Model komplexní vzájemné závislosti neboli interdependence byl zformulován v 70. letech 20. století americkými odborníky na mezinárodní vztahy a mezinárodní politickou ekonomii R. Keohanem a J. Nyem³⁶. Hlavní

³³ RICHTA, R. *Cesta revoluční kritiky*. Praha: Sdružení pro podporu vědy a výzkumu, 1999.

³⁴ ŠIK, O. *Ekonomika a zájmy*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968.

³⁵ Globalization: Threat or Opportunity? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm#II>

³⁶ KEOHANE, Robert a Joseph NYE. *Power and Interdependence*. 4. Boston: Longman Classics in Political Science, 2011. ISBN 9780205082919. str. 7

myšlenkou této koncepce je to, že se mění povaha světové politiky a že nyní žijeme ve světě interdependence. Podle Keohane a Nye je závislost (dependence) stav, kdy je jev určen či výrazně ovlivněn externími silami. Vztah vzájemné závislosti popisuje situaci ve světové politice, kdy jsou na sobě všichni aktéři, včetně států, nevládních a nadnárodních aktérů, závislí a kdy se současně projevují nákladné efekty jejich vzájemného působení. Efekty, které mohou v důsledku interdependence nastat, mohou být kladné i záporné, přičemž s růstem záporných efektů interdependence se objevují snahy zbavit se vzájemné závislosti. Přelom tisíciletí byl spojován především s pozitivními efekty interdependence, o možných negativních aspektech se prakticky neuvažovalo nebo byly pojímány jako následek ještě nedostatečné globalizace.

Světové ekonomické vazby procházejí v posledních několika dekadách mnoha změnami. Pozitivním efektem globalizace byl dynamický růst HDP ve světě, kde docházelo každých deset let k jejímu zdvojnásobení, s výjimkou období 1990–2000 a 2010–2020, kde byl nárůst poloviční nebo třetinový.

Tabulka 4: HDP v bilionech US \$ vybraných států v období 1970–2021

	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2021	Maxim um před 2021
	Nom.	Nom.	Nom.	Nom.	Nom.	Nominal/ PPP	Nominal /PPP	
Svět	2,987	11,3	22,76	33,65	66,16	84,71/-	93,863/-	2019– 87,71
USA	1,073	2,857	5,963	10,25	14,99	20,89/20, 89	22,93/2 2,93	2019 - 21,43
EU	0,725	3,3	6,5	7,28	14,56	15,19/19, 92	17,09/ 21,65	2019 - 15,63
Němeco ko	0,215	0,950	1,772	1,943	3,396	3,843/4,5 3	4,23/4,8 43	2018 - 3,962
Francie	0,148	0,701	1,269	1,362	2,643	2.624/3,0 16	2,940/3, 322	2008 - 2,918
Velká Británie	0,130	0,564	1,093	1,658	2,482	2,708/2,9 61	3,180/3, 276	2007 - 3,093
Čína	0,092	0,191	0,360	1,211	6,087	14,86/24, 19	16,86/ 27,07	2021
Japon sko	0,212	1,105	3,133	4,888	5,7	5,04/5,31 2	5,103/5, 633	2012 - 6,203
Indie	0,062	0,186	0,321	0,468	1,676	2,66/8,97 4	2,946/1 0,18	2019 - 2,871

RF			0,516	0,195	1,223	1,478/4,100	1,647/4,447	2013 - 2,295
Indonésie	0,009	0,072	0,106	0,165	0,755	1,058/3,301	1,150/3,53	2019 - 1,119
Mexiko	0,035	0,205	0,261	0,707	1,058	1,073/2,439	1,285/2,685	2014 - 1,315
Brazílie	0,042	0,235	0,426	0,655	2,209	1,445/3,153	1,645/3,437	2011 - 2,616
Jižní Afrika	0,018	0,082	0,115	0,121	0,375	0,335/0,792	0,415/0,861	2011 - 0,416

Zdroj: <https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EU>

<https://www.worlddata.info/largest-economies.php>

Pokud porovnáme vývoj v USA a EU, ke zdvojnásobení temp růstu HDP došlo v USA v dekádě 1990-2000, zatímco v EU až v období 2000–2010, což odpovídá tomu, že právě USA byly průkopníky globalizace. Nejdynamičtěji se nicméně rozvíjela řada zemí, které se dříve nacházely na periferii rozvinutých zemí. Tady se ukazuje základ pro zmíněnou teorii komplexní vzájemné závislosti. Růst HDP v těchto zemích v paritě kupní síly (PPP) byl navíc několikanásobně vyšší než v nominální hodnotě. Přesuny výrobních kapacit z rozvinutých zemí především do Asie, ale i do některých států Jižní Ameriky a Afriky tak umožnily těmto zemím se zařadit mezi nově industrializované státy. Zároveň ale platí, že právě tyto země v ekonomických krizích 1998 a 2008 byly relativně nejvíce postiženy snížením HDP, s výjimkou Číny, a některé z nich k roku 2022 ještě stále nedosáhly i díky COVID-19 a válce na Ukrajině (Rusko) předcházející úrovně. Země Západu se sice většinou vypořádaly v roce 2021 s propady ekonomiky vyvolané pandemií COVID-19, nicméně sankce uvalené na Ruskou federaci se ke konci roku 2021 a v průběhu roku 2022 vracejí jako bumerang zejména díky problémům s dodávkami surovin a energií z RF do států EU. Podíl USA na světovém HDP klesl z 35 % v roce 1970 na 24 % v roce 2020 a v PPP je podíl USA cca 14–18 %. Analogicky poklesu podílu USA klesá i podíl Západu. HDP států BRICS, které představují alternativu Západu, roste a v roce 2021 dosáhl 24,437 bilionů US \$, tj. cca 26 %. Procentům HDP odpovídá i politický vliv.

Nedílnou součástí globalizace a klíčovým faktorem růstu HDP se stal mezinárodní obchod. Mezinárodní obchod začal strmě růst s globalizací a růst jeho objemu byl v pozitivním období expanze dvakrát i třikrát rychlejší

než růst světového produktu (HDP). Mezinárodní obchod jako součást hrubého domácího produktu tak urychloval růst světového produktu díky levnému transportu meziproductů a levné kontejnerové dopravě.

Globální obchod dosáhl rekordního maxima v roce 2021, v absolutním vyjádření šlo celkově přibližně o 28,5 bilionu USD; to znamená nárůst o téměř 13 procent ve srovnání s úrovněmi před pandemií. Mezinárodní obchod se z velké části týká fyzického zboží. Obchod se službami sice stále rostl, ale má trvale mnohem nižší podíl. V roce 2020 byl světový obchod se zbožím na úrovni téměř 17 bilionů USD, obchod se službami představoval asi 5 bilionů USD.

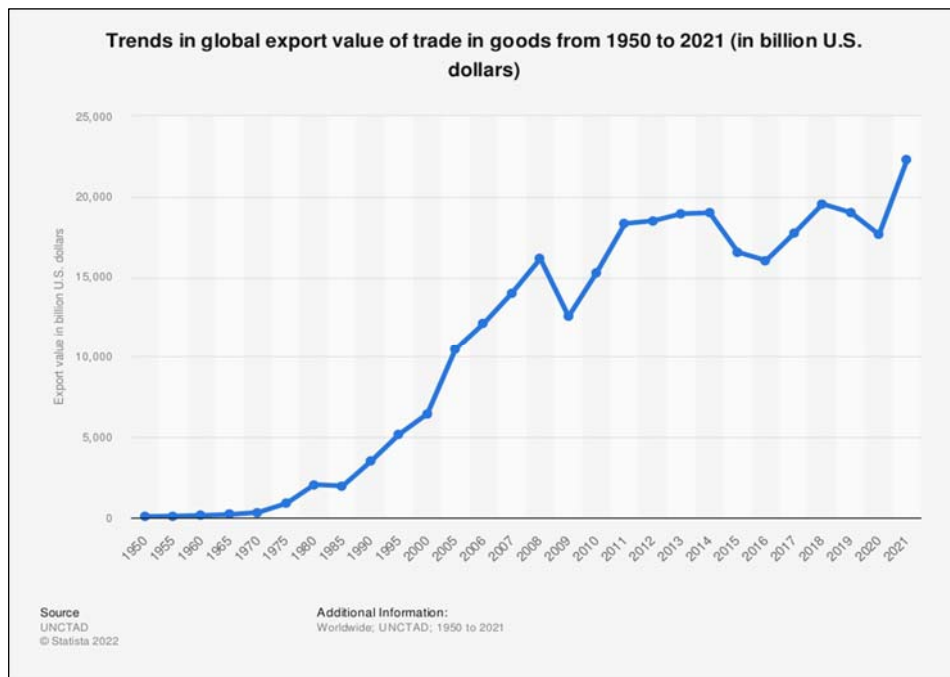
Globalizace a interdependence nemají nicméně jen pozitivní efekty spojené s možností výměny hodnot, ale i negativa, která mohou nastat v důsledku vzájemné závislosti, a to v podobě zvětšujících se nerovností, nespravedlností nebo konfliktů³⁷. Růst HDP nevede automaticky k růstu životní úrovně obyvatelstva. V rozvinutých zemích je při dané úrovni nerovnosti v příjmech, výši daní a výdajích státu úroveň HDP v řadě případů nedostačující pro udržování sociálního státu, jako faktoru stabilizace, eventuálně vojenských výdajů, zajišťující obranyschopnost, což nutí státy se zadlužovat.

Míra zadluženosti roste ve všech regionech – ve vysoce rozvinutých státech Západu, v Číně, v nově industrializovaných státech i v rozvojových zemích. Vysoká míra zadluženosti je v rozvinutých zemích – dluh přesahující roční HDP má Japonsko, Řecko, Itálie, Singapur, Portugalsko, USA, Španělsko, Kanada, Francie, Belgie a Velká Británie.³⁸ Nejméně jsou zadlužené státy severní a východní Evropy, neutrální státy Evropy a státy BRICS. Pokud hovoříme o zadluženosti, je potřebné přiznat, že její růst je spojen i s nízkými úrokovými sazbami – zadlužovat se prostě vyplatilo.

³⁷ EHL, Martin. *Globalizace pro a proti*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0897-7. str. 14-15.

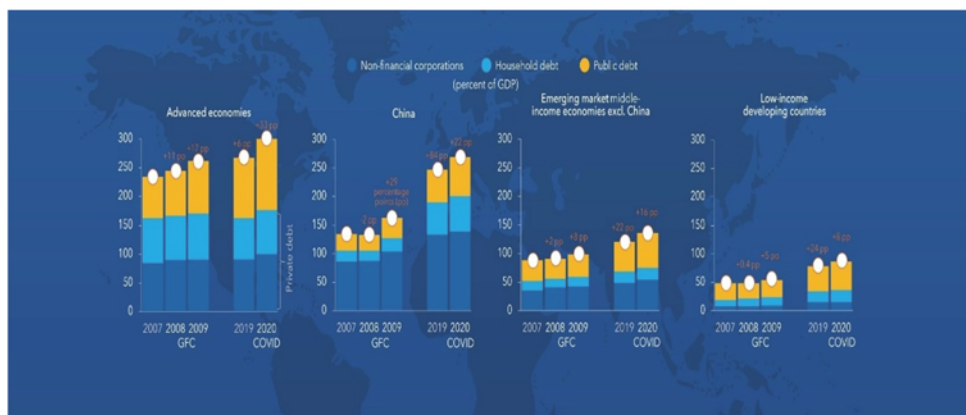
³⁸ Visualizing the State of Global Debt, by Country? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.visualcapitalist.com/global-debt-to-gdp-ratio/>

Graf 2: Trendy v globálním exportu zboží v období 1950–2021 (v miliardách US \$)

Zdroj: <https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/>

Graf 3: Růst dluhu v období 2007–2020 po regionech

Zdroj: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/04/11/blog041122-dangerous-global-debt-burden-requires-decisive-cooperation#post/0>

V případě růstu úrokových sazeb ale logicky nastávají vážné problémy. USA při dluhu 31 bilionů US \$ platí cca 534 miliard na úrocích³⁹ na začátku roku 2023, přičemž na obranu je schválen rozpočet na rok 2023 816 miliard ročně. Při růstu úrokových sazeb lze očekávat problémy, a to tím spíše, že uvedený dluh je dluhem státu, a nikoliv měst a občanů, který je 93 bilionů US \$. Pandemie COVID-19 prakticky všude problémy prohloubila, konflikt na Ukrajině a sankce uplatněné vůči Rusku zhoršují situaci zejména v Evropě.

Tabulka 5: Hrubý dluh států v poměru k HDP v roce 2020

Stát	Hrubý dluh státu ve vztahu k HDP (%)	Stát	Hrubý dluh státu ve vztahu k HDP (%)	Stát	Hrubý dluh státu ve vztahu k HDP (%)
Angola	136.8	Itálie	155.3	Rakousko	83.2
Argentina	102.8	Izrael	71.7	Rumunsko	49.6
Arménie	63.5	Japonsko	259.0	Ruská federace	19.2
Belgie	112.8	Kanada	117.8	Singapur	152.0
Brazílie	98.7	Jižní Afrika	69.4	Slovensko	59.7
Bulharsko	23.3	Litva	43.3	Slovinsko	79.8
Česká republika	37.7	Lotyšsko	46.6	Španělsko	120.0
Čína	68.1	Lucembursko	24.8	Švédsko	39.6
Dánsko	42.1	Maďarsko	80.0	Švýcarsko	42.4
Egypt	89.6	Malajsie	67.8	Turecko	39.5
Finsko	69.0	Mexiko	60.3	Velká Británie	102.6
Francie	115.2	Německo	68.7	USA	134.2
Indie	90.1	Nizozemí	52.8	Venezuela	304.1
Indonésie	39.8	Polsko	57.4	Vietnam	41.7
Irán	45.6	Portugalsko	135.2		

Zdroj: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/October>

³⁹ Dostupné z: <https://www.usdebtclock.org/usdebtclock.org> [online]. [cit. 2023-01-11].

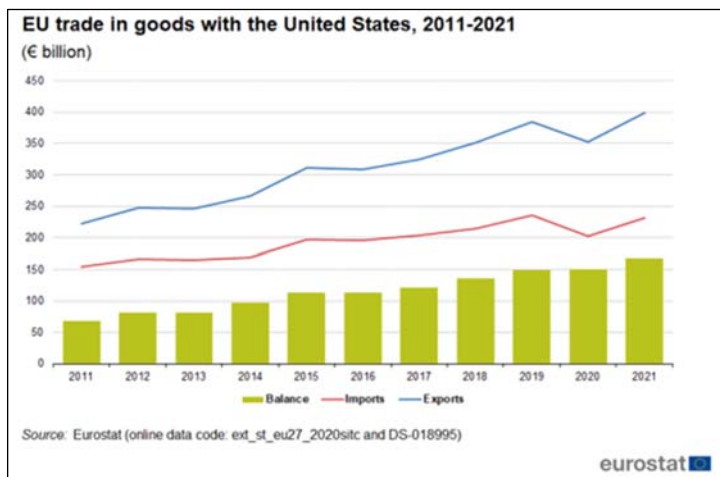
Nerovnosti z výhod globalizace je možné pozorovat i mezi vyspělými, a i nově industrializovanými státy. Nejlépe to je vidět na zahraničním obchodě a deficitech obchodní bilancí.

Tabulka 6: Obchodní bilance vybraných zemí v roce 2020

Stát	Miliardy US \$	Stát	Miliardy US \$	Stát	Miliardy US \$
Čína	366.14	Austrálie	52.16	Velká Británie	8.15
Německo	220.22	Švédsko	25.10	Norsko	-3.04
Singapur	109.48	Lucembursko	24.27	Portugalsko	-4.83
Nizozemí	95.12	Dánsko	22.97	Indie	-10,34
Irsko	94.86	Izrael	18.92	Japonsko	-12.18
Rusko*	91,95	Španělsko	18.88	Řecko	-14.38
Itálie	69.31	Česká republika	16.76	Kanada	-33.82
Švýcarsko	66.16	Rakousko	12.44	Francie	-53.14
Jižní Korea	60.21	Brasílie	10,14	USA	-651.19

Zdroj: <https://www.macrotrends.net/countries/USA/united-states/trade-balance-deficit> *Průměr Ruska je +150 miliard za posledních 10 let

Graf 4: EU USA obchod se zbožím 23011–2021

Zdroj:
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=USA-EU_-_international_trade_in_goods_statistics

Největší proficity mělo v roce 2020 z vyspělých zemí Německo a největší deficity naopak USA. Největší proficity vůbec má Čína. USA mají trvalé deficity ve vztahu k Evropě, přičemž nejvyšší jsou ve vztahu k Německu. Ke konci roku 2022 byl deficit obchodní bilance USA 1,223 bilionů, z toho s Čínou přes 411 miliard.

Tyto údaje naznačují, že koncepce komplexní vzájemné závislosti, sice správně fixuje nárůst vztahů, nicméně zde nedochází k eliminaci nerovností, nýbrž v řadě případů naopak k jejich nárůstu. Z hlediska funkčnosti koncepce komplexní vzájemné závislosti je důležité se podívat na obchodní výměny rozvinutých zemí a zemí rozvojových. Otázkou je, zda globalizace zde působí v zásadě pozitivně nebo naopak je zde více negativních dopadů, jak o tom hovoří koncepce závislosti I. Wallersteina a R. Prebische, podle kterých chudé země zůstávají chudé, protože jsou závislé. Od roku 2014 má EU obchodní přebytek zboží s Afrikou, který dosáhl vrcholu 33 miliard EUR v roce 2016. V roce 2020 se v důsledku pandemie COVID-19 vývoz snížil o 20 miliard EUR, zatímco dovoz klesl o 35 miliard EUR, což zvýšilo obchodní přebytek na 24 miliard EUR. V roce 2021 došlo k nárůstu zboží vyváženého z EU do Afriky (+21 miliard EUR ve srovnání s rokem 2020) a také ke zvýšení zboží dovezeného do EU z Afriky (+41 miliard EUR ve srovnání s rokem 2020). EU zaznamenala přebytek obchodu se zbožím s Afrikou ve výši 4 miliard EUR. Signifikantní je rovněž obchod USA a zemí Střední a Jižní Ameriky. Deficity USA v zahraničním obchodě, spojené i s vývozem kapitálu v rámci přesunů výroby do ekonomicky výhodnějších zón Střední a Jižní Ameriky v dekadě 1985–1991 a 1999–2008, byly zaměněny proficity po roce 2013.

Světový obchod je do značné míry nevyvážený. I když jsou tyto nerovnováhy někdy velké, často bývají nízké v poměru k HDP země. Výjimkami jsou Ruská federace a Německo, jejichž obchodní bilance jsou vysoké jak v poměru k celkové světové nerovnováze, tak k jejich HDP. Naproti tomu obchodní nerovnováha mnoha zemí v Africe bývá v poměru k jejich HDP velká, zatímco pro svět jako celek je malá. Navíc vzniká otázka, zda v nově industrializovaných státech nebo státech, které zůstávají periferní oblastí vyspělých zemí, z pozitivních efektů globalizace, pokud se v nějaké podobě projeví, profitují všichni nebo jen úzká vrstva elity. Je obecně známo, že v řadě těchto států nefungují demokratické instituce a že je zde vysoká míra korupce a sociální nerovnosti, což logicky vytváří předpoklady pro vznik revolucí.

Tabulka 7: Obchodní bilance USA (mil US \$) se státy Střední a Jižní Ameriky v letech 1985–2022

1985	- 10,9 66	199 2	1,67 5	199 9	- 3,3 12	2006	- 45,29 6	2013	25,98 6	2020	37,96 1
1986	- 6,51 0	199 3	2,38 6	200 0	- 14, 06 5	2007	- 28,03 5	2014	33,59 0	2021	53,81 6
1987	- 7,03 5	199 4	3,24 8	200 1	- 9,2 14	2008	- 23,03 3	2015	36,67 4	2022	46,20 1
1988	- 5,89 2	199 5	1,51 8	200 2	- 17, 95 2	2009	1,449	2016	28,26 9		
1989	- 764 1	199 6	3,05 1	200 3	- 26, 88 2	2010	1,152	2017	34,49 3		
1990	- 9,67 4	199 7	9,32 3	200 4	- 37, 26 8	2011	- 5,278	2018	41,50 9		
1991	- 2,58 8	199 8	13,1 28	200 5	- 50, 54 9	2012	11,39 2	2019	52,85 7		

Zdroj: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0009.html>

Revoluční vlny, podporované Západem, respektive novou pravící Západu, prošly světem po roce 2000. Barevné revoluce proběhly v bývalé Jugoslávii (2000 Buldozerová revoluce), neúspěšný pokus v Rusku (Bílá revoluce 2000), v Gruzii (Růžová revoluce 2003), na Ukrajině (Oranžová revoluce 2004), v Kyrgyzstánu (Tulipánová revoluce 2005), v Libanonu (Cedrová revoluce 2005), v Kuvajtu (Modrá revoluce 2005), v Iráku (Fialová revoluce 2005), v Íránu (Zelená revoluce 2009), v Moldávii (Twitterová revoluce 2009), v Tunisku (Jasmínová revoluce 2010–2011), v Egyptě 2011, v Libyi 2011, v Arménii 2018, v Kazachstánu 2022. Cílem barevných revolucí bylo odstranění zkorumpovaných elit, nicméně problémem všech revolucí, jak ukazuje historická zkušenost, je, že vítězství revoluce nevede automaticky ke zlepšení situace, mnohem pravděpodobnější je nárůst chaosu, minimálně po určitou dobu. Globální elity v zásadě za situace vzniku revolučních situací

v méně rozvinutých zemích nezřídka revoluce podporují s nadějí, že se proti privilegované a zkorumpované elitě prosadí prozápadní (liberální) elity a dané země se nestanou oporou potenciální protizápadní deglobalizační koalice.

Z výše uvedeného vyplývá, že hodnocení dopadů globalizace je od samého objevení se této koncepce nejednoznačné, respektive je zpolitizované. Z jedné strany můžeme dnes konstatovat, že se dnešní ekonomický svět změnil, a z druhé strany nelze nevidět, že šíření globalizace v té podobě, v jaké probíhala, začalo narážet na bariery, tvořené zájmy dílčích subjektů – příkladem toho je dezintegraci EU, v níž některé státy nejsou ochotny akceptovat tzv. společné normy – Polsko, Maďarsko...Itálie, nebo dokonce již vystoupily – Velká Británie. Příkladem mohou být i migrační vlny destabilizující nejen západní Evropu, ale i USA, či konflikt mezi Ruskem a Ukrajinou, podporovanou Západem. Z logiky věci vyplývá, že globalizace v dnešní podobě může skončit, nicméně využití tržních sil pro rozvoj nejen mezinárodní směny je historickou nevyhnutelností.

Mezinárodní měnový fond uvádí čtyři hlavní aspekty ekonomické globalizace: mezinárodní obchod, pohyb investic a kapitálu, migraci osob a šíření znalostí. Pokud kterýkoliv z těchto aspektů přestane působit pozitivně pro společnost, může následovat deglobalizace. Pozitivní směřování a výhled globalizace byl narušen již v době světové recese po roce 2008, kdy bylo zpomalené propojování světových vazeb. Ukázalo se, že státy, které byly méně závislé na mezinárodních vazbách, recesi a následné přizpůsobení zvládaly lépe. Postcovidová doba a válka na Ukrajině vytvářejí novou konfiguraci pro rozvoj ekonomiky a mnozí v této souvislosti hovoří o konci globalizace⁴⁰. Změny spojované s nestabilním a měnícím se světem, včetně periferie, jsou charakterizovány termínem VUCA world⁴¹, což je akronym čtyř anglických slov, která představují stav současného světa:

- V – volatility – proměnlivost – poukazuje na vysokou dynamiku změn, které jsou časté a rychlé.
- U – uncertainty – nejistota – znamená náročnost jakéhokoliv predikování.
- C – complexity – celistvost – je propojenost a nelineární souvislosti, jimž je náročné porozumět.

⁴⁰ Švihlíková [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://casopisargument.cz/?p=42059>

⁴¹ Pojem VUCA byl poprvé použit v roce 1987, kdy se odkazoval na vůdcovské teorie aplikované na amerických armádních školách.

- A – ambiguity – dvojnáčanosť – ukazuje, že rôzne fakty môžu mať rôzne významy a nelze se omeziť iba na dualitu variantov teda, správne alebo špatne.

V dôsledku rastúcich negatívnych javů se v rámci ekonomickej globalizácie a s tým súvisiacej interdependencie stále častejšie uvažuje o nutnosti reagovať na rýchle sa meniace prostredie, v ktorom sa procesy odehrávajú. V rozvinutých zemiach jde o propojenie s procesom Průmyslu 4.0, o ktorom se hovoří od roku 2011 v súvislosti s nemeckou high-tech stratégiou Industrie 4.0, jejímž ťžišťem byly nové digitální strategie. Nástup Průmyslu 4.0 je možné definovať ako prechod od vymedzenia dlhodobých cieleů a priorit k jejich naplnění krátkodobými aktivitami, konfrontaci s dopadem faktorů podnikateľského prostredia, ktoré nemůže firma predikovať ani ovlivňovať. Podobnou stratégiou začínajú realizovať v politice jednotlivé štáty či bloky štátů. Strategickým cieleů zůstáva udrženie výhod či prekonanie negatívnych javů cestou pragmatických aktivít, vrátane vedenia obchodných, hybridných a informačných válekov. Jejich charakter závisí na zvolenom ideologickom koncepte, preferovanom teoretickom modeli medzinárodných vzťahů a existujúcim kapacitám ekonomickým, politickým, vojenským a i informačným.

1.3.3 Strategie a perspektivy aktérů MV

Hodnocení strategií a perspektiv jednotlivých aktérů není jednoduchou záležitostí, neboť do hodnocení vstupují zájmy a ideologické preference analyzujícího subjektu. Částečně lze tyto faktory vykompenzovat postupy uvedenými v první části analýzy, byť jejich výběr je rovněž otázkou pozice. Můžeme použít analogie z minulosti. Při lineárním pojetí vývoje můžeme vycházet, jak to dělá část teoretiků a politiků, s nevyhnutelností vítězství některé z ideologií, respektive jejich nositelů. Historie ale ukazuje, že ideologie přicházejí a odcházejí, nebo se modifikují. Z tohoto důvodu se jeví být racionálnějším použít cyklické pojetí vývoje a zkoumat podmínky, které vedly k prosazení té nebo jiné ideologie při existenci opakujících se struktur – přírodní podmínky, technologie, ekonomika, politická kultura.

Metodologicky se jedná o aplikaci teorie systémů, teorie sítí a teorie chaosu na společenské jevy, tedy i politiku. Teorie systémů vychází z tvrzení, že realitu lze strukturovat do vzájemných vazeb jednotlivých prvků, tj. jednotlivé jevy spolu souvisí a nelze je vnímat izolovaně jako nezávislé od vnějšího a v převažujícím počtu případů dynamického prostředí, což odráží teorie chaosu. Ta pracuje s tzv. nelineárními systémy. Nelineárním systémem je i společnost. Tyto systémy se vyznačují tzv. deterministickým chaosem a vykazují několik vlastností: jsou citlivé na vstupní podmínky,

výstupy nejsou proporcionální vstupům, celek není stejný jako jeho části nebo dokonce není odvoditelný z částí, není evidentní, co je příčinou a co je následkem. Systémy, které jsou charakteristické deterministickým chaosem, jsou často komplexní (komplikované), tj. současně obsahují více cílů, k nimž se pohybují, nebo obsahují více cílů, které se vzájemně ruší, nebo nakonec obsahuje více struktur, které nelze popsat jedním jazykem. Jejich chování může mít různou kvalitu, může být po určitou dobu neměnné, může vykazovat periodický pohyb, kvazi-periodický pohyb nebo chaotický pohyb. Chaotické chování je charakterizováno stavem, kdy i velmi malé podněty vyvolávají velké změny v chování systému, a i malá změna v počátečních podmínkách vede po čase k velmi odlišnému výsledku. Teorie sítí se zabývá studium vazeb, které představují buď symetrické, nebo asymetrické vztahy mezi samostatnými objekty. Cílem je nalezení optimálního způsobu činnosti. Analýza sociálních (politických) sítí je spojena s výzkumem struktury vztahů mezi sociálními entitami, což mohou být osoby, ale také skupiny, organizace, státy a další. V realitě lze nalézt velké množství aktérů a jejich vzájemných propojení, skutečně klíčovou mohou mít na určité etapě a v konkrétní situaci ale jen některé z nich. Jejich důležitost v síti je dána jejich schopností navázat se na další prvky a vytvářet stabilní síť a tím přispívat ke strukturální odolnosti sítě a stabilitě systému a, nebo naopak, systém (síť) destabilizovat či rozvíjet v určitém směru. Některé prvky tuto schopnost nemají, jiné vytvářejí jen náhodné vztahy a jsou proto označovány jako neutrální. Pokud se ze sítě odebere kritická část prvků nebo vztahů je síť fragmentována do malých nespojených clusterů. Tato situace umožňuje fázovou transformaci. V jednotlivých systémech může existovat více sítí, které navíc mohou být vzájemně přes některé prvky (uzly) propojeny (ekonomické, politické, kriminální, občanské sítě). Síť kromě toho mohou probíhat přes více systémů. Tato závislost umožňuje nejen šířit pozitivní informace, ale může vést i ke kaskádovému selhání mezi sítěmi a relativně malá chyba může vést ke katastrofickému zhroucení systému (butterfly effect).

Aktivity současných politických aktérů se odehrává ve vnějším prostředí, které je charakterizováno existencí klimatických změn a pandemie COVID 19. Na tyto změny různí aktéři reagují odlišně, jednak proto, že odlišně vnímají podstatu problému, jednak proto, že různě oceňují rizika či připuštěnou míru škod. Nejrazantněji na klimatické změny reaguje EU a vlády, ve kterých mají vliv zelení, přičemž Evropa rozhodně nepatří k největším znečišťovatelům. Kromě racionálních opatření ke snížení energetické náročnosti vzala EU kurs na urychlenou záměnu tradičních zdrojů energie obnovitelnými zdroji, spojený s omezováním těžby a spalování uhlí, omezením

jaderné energetiky a následně i spalování zemního plynu. Růst cen energií vyvolaný řadou faktorů, mezi které patří nedostatečné kapacity obnovitelných zdrojů a jejich potenciálně nižší efektivnost při klimatických změnách, růst cen emisních povolenek, zdražujících výrobu energií, přechod na tržní ceny místo dlouhodobých dohod garantovaných cen energií, růst spotřeby energie po útlumu způsobeném COVIDEM, spolu s problémy zajištění energetické bezpečnosti států EU ukazují na iracionalitu rozhodování elit EU. Co se týká COVID-19, ten v první fázi postihl především Čínu, s jeho šířením ale došlo k postupnému omezení propojenosti ekonomických subjektů, což je donutilo hledat lokální řešení ekonomických problémů. Logistické poruchy, nedostatek polovodičů a rostoucí ceny energie přispěly k nedostatku dodávek a spirálovitým nákladům na dopravu. Výsledkem je, že velké společnosti se začaly zaměřovat na zlepšování spolehlivosti a řízení rizik pro své dodávky sítí, ale zpoždění přesto přetrvává. Pandemie COVIDU, respektive politika států, jejímž cílem bylo snížit úmrtnost a počet nakažených, vedla celkově ke snížení růstu HDP nebo dokonce jeho poklesu oproti předcházejícímu vývoji. Tato politika zároveň v mnoha případech vedla k poklesu důvěry občanů v existující instituce, které podle názorů části expertů a veřejnosti řešili problémy neadekvátně. V současnosti je zjevné, že nehledě na odlišnou míru omezení zavedenou v jednotlivých státech, COVID fakticky poškodil všechny ekonomiky, i když odlišnosti mezi státy jsou v rychlosti obnovování předcovidového stavu ekonomiky (viz tabulka 4). Vyhodnocení situace dopadů těchto dvou faktorů v blízké budoucnosti komplikuje fakt, že mezi vědci není shoda na tom, jaké změny klimatu lze očekávat v horizontu desetiletí – existují katastrofické scénáře, stejně jako scénáře zpochybňující fenomén oteplování, rovněž není shoda, jak se bude vyvíjet virus COVID 19 nebo jemu podobné nákazy.

Druhý faktor, který se historicky opakuje, je vliv technologií. Jednou z důležitých podmínek udržení hegemonie je technologická převaha. Zde Západ a USA začínají ztrácet svou pozici ve prospěch nově industrializovaných zemí. Čína podala v roce 2020 58 990 žádostí o mezinárodní patent, druhé Spojené státy pak 57 840 žádostí. Za 20 let počet žádostí, které podala Čína, vzrostl 200násobně. Více než polovina žádostí, konkrétně 52,4 procenta, pochází v současnosti z Asie. Třetí příčka v počtu podaných žádostí patřila Japonsku, následují Německo a Jižní Korea.⁴² Ve vojenské oblasti USA, nehledě na vojenský rozpočet 801 miliard US \$ v roce 2021, který je vyšší

⁴² Čína poprvé překonala USA v žádostech o mezinárodní patenty. Z firem vede Huawei. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3073264-cina-poprve-prekonala-usa-v-zadostech-o-mezinarodni-patenty-z-firem-vede-huawei>

než souhrn rozpočtů dalších deseti států v pořadí a 2,5 x vyšší než rozpočet Číny a 10 x vyšší než rozpočet Ruska, začínají ztrácet převahu v konvenčních zbraních – nedisponují hypersonickými raketami typu ruského Zirkonu a Kinžalu, proti kterým zatím není obrana, jadernými torpédy typu ruského Poseidonu, tanky z bezosádkovou věží a nemají převahu ani v jaderných zbraních. Pokus udržet dominanci Západu cestou sankcí a zákazu obchodování se špičkovými technologiemi může mít za dané situace jen krátkodobý efekt. Náskok Západ dnes nemá ani v nasazování nových technologií jako je umělá inteligence, robotizace, biotechnologie, nanotechnologie, 3D tisk, kvantové počítače a další, které budou mít synergický efekt. Jejich osvojení znamená komparativní výhodu a posílení pozice jednak z hlediska ekonomické konkurence, jednak v politické oblasti, včetně možného prosazení modelu mezinárodních vztahů.

Ztráta technologické dominance Západu má již dnes dopad na ekonomiku. Západ začíná mít vážné ekonomické problémy, spojené s vysokou mírou zadluženosti, růstem inflace a vysokými náklady na energie a suroviny, kterými většinou disponují méně rozvinuté státy. Dané problémy ještě prohlubuje válka na Ukrajině a sankce vůči Rusku spolu s vyřazením z provozu plynovodu Nord Streamu I a II v důsledku teroristického útoku. Podle analytiků Světové banky vzhledem k tomu, že centrální banky po celém světě současně zvyšují úrokové sazby v reakci na inflaci, svět se možná v roce 2023 schyluje ke globální recesi a řadě finančních krizí na rozvíjejících se trzích a v rozvojových ekonomikách.⁴³ Podle dané studie je globální ekonomika nyní v nejstrmějším zpomalení po zotavení po recesi od roku 1970. Globální spotřebitelská důvěra utrpěla mnohem prudší pokles než v období před předchozími globálními recesemi. Tři největší světové ekonomiky – Spojené státy, Čína a eurozóna – prudce zpomalily. Řada expertů začíná poukazovat na negativní dopady politiky sankcí prosazované USA vůči Rusku a Číně. Sankce poškozují více Evropu než USA vzhledem ke struktuře zahraničního obchodu – obchodní výměna Ruska a EU dosahovala v roce 2012, kdy byl vrchol, 340 miliard euro, kdežto v případě USA to bylo jen 38 miliard US \$. Růst cen energií sice omezuje růst HDP prakticky všude, nicméně řada zemí zejména v Asii využívá dlouhodobých cenových dohod s Ruskem a vytváří konkurenci pro rozvinuté státy Západu. Důvodem horšího postavení EU je i to, že USA disponují vlastními zásobami energetických surovin, a jejich dodávky do EU sice umožňují snížit závislost EU na Rusku, nicméně vzhledem

⁴³ Risk of Global Recession in 2023 Rises Amid Simultaneous Rate Hikes [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/09/15/risk-of-global-recession-in-2023-rises-amid-simultaneous-rate-hikes>

k vyšším cenám podlamují konkurenční schopnost evropského průmyslu, a to i ve vztahu k USA. USA si navíc v řadě případů na rozdíl od některých „ortodoxních zemí“ vymínilo pro sebe v sankční politice řadu výjimek. V důsledku evropských ekonomických problémů se kapitál z Evropy přesunuje i do USA, kde dochází k obnově průmyslového potenciálu a posiluje se dolar, což zlevňuje americký import, včetně surovin, z druhé strany ale zdražuje americký export. USA, de facto, obětují Evropu v zájmu svého vlastního oživení, které ovšem není jednoznačné. Výsledkem může být pokračování negativních tendencí ve vývoji Západu.

Politika Západu v posledních desetiletích je koncipována v rámci hodnot globální nové pravice. Cílem je udržení hegemonie Západu v čele s USA a po rozpadu východního bloku a kolapsu SSSR udržení unipolárního modelu mezinárodních vztahů. Současné evropské elity se podřizují USA, protože věří tomu, že bez hegemonní pozice USA nemůže být svět stabilní, a proto jsou ochotny z jejich hlediska k taktickým obětem v zájmu dosažení strategického cíle. Metodologicky v koncipování politiky se vychází z již zmíněné teorie chaosu, teorie sítí, které umožňují destruovat, respektive modifikovat systémy, které představují hrozbu pro udržení žádoucího stavu. Kromě toho se uplatňuje metoda OODA, která je konceptem efektivní reakce na události. Metoda vychází z existence rozhodovacího cyklu, neboli smyčky OODA, což jsou začáteční písmena anglických slov observe – orient – decide – act. Rozhodující pro úspěch v konfliktu je „vytvořit situaci“, která znemožňuje protivníkům se efektivně rozhodovat. Toho se dosahuje rychlým vyhodnocením situace a přijímáním rozhodnutí, měnícím situaci. Důležité je reagovat rychleji než protivník, dynamizovat tím situaci a zkomplikovat a snížit efektivnost jeho rozhodování. Zásadním problémem politiky USA, která tento model aplikuje, je, že vychází z předpokladu, že destrukcí protivníků se automaticky vytváří prostor pro šíření amerického (liberálního) modelu jako vzoru pro celý svět a že dominance USA je nutnou podmínkou pro stabilitu světa, což neodpovídá představám řady států a nemusí to být jen tzv. revizionistické státy. Reálným výsledkem takové politiky je dnes chaos, který se stává neřízeným, či minimálně neodpovídajícím zájmům řadě států Západu či jejich občanům.

Jeden z klíčových amerických teoretiků epochy studené války Z. Brzezinski koncem 90. let charakterizoval situaci USA a Západu a načrtnul

geostrategii⁴⁴, tj. „strategicky řízené naplňování geopolitických zájmů“⁴⁵ USA v následujících desetiletích. Udržení hegemonie USA v podmínkách sníženého podílu USA na světovém HDP vyžaduje podle něj, aby se Amerika vyrovnala se složitými euroasijskými mocenskými vztahy – a zejména bránit vzniku dominantní a antagonistické euroasijské mocnosti. V krátkodobém horizontu je podle Brzezinského v zájmu Ameriky upevnit a udržet převládající geopolitický pluralismus⁴⁶ v Eurasii. To klade důraz na manévrování a manipulaci, aby se zabránilo vzniku nepřátelské koalice, která by se nakonec mohla pokusit zpochybnit prvenství Ameriky. Ve střednědobém horizontu by výše uvedené mělo postupně ustoupit většímu důrazu na vytvoření strategicky kompatibilních partnerů, kteří by na popud amerického vedení mohli pomoci utvářet více kooperativní transeuroasijský bezpečnostní systém.⁴⁷ Z dlouhodobého hlediska je důležité, aby Amerika udržela převahu ve čtyřech základních oblastech, jež jsou rozhodující pro udržení globální moci: ve vojenské sféře..., v ekonomické sféře..., v technologické sféře...ve sféře kulturní ...⁴⁸ Mezi důležité státy řadí tzv. geostrategické hráče, kteří mají potenciál změnit či ovlivnit existující politické uspořádání, a pivotní hráče, jejichž důležitost se odvíjí od jejich polohy, či schopnosti působit na geostrategické hráče. K strategickým hráčům řadí USA, Německo, Francii, Rusko, Čínu a Indii. K pivotním zemím patří Ukrajina, Ázerbájdžán, Jižní Korea, Turecko a Irán. Potenciální hrozbou pro dominanci USA a Západu představuje Rusko a Čína, které nemusí být v budoucnu status quo mocnosti, respektující hegemonii USA. Pro snížení rizika obnovení mocenských ambicí Ruska Z. Brzezinski navrhuje realizovat politiku rozšiřování NATO, podporovat režimy na periferii Ruska, včetně jejich začleňování do sféry vlivu Západu⁴⁹, a ekonomickou a politickou spolupráci s Ruskem, která by ho integrovala do existujících vztahů, ale neposilovalo by ho. Navíc předpokládal, že pokud Rusko ztratí vliv na Ukrajině, a ta se začlení do západních struktur, bude oslabena ruská mocenská pozice v Evropě, což povede k tomu, že se Rusko stane spíše asijskou mocností a dostane se do střetu zájmů s Čínou⁵⁰. Ve vztahu k Číně, která v polovině 90. let usilovala stát se regionální mocností,

⁴⁴ Brzezinski operuje i pojmem geopolitika, pod kterým chápe politickou geografii, respektive vliv geografických faktorů na politiku v celosvětovém měřítku a ne pouze v intencích Heartlandu či Rimlandu.

⁴⁵ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 10.

⁴⁶ Pluralismus zde Brzezinski používá ve smyslu světové společnosti, která je rozrůzněná a neohrožuje tak dominanci USA.

⁴⁷ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 200.

⁴⁸ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 31.

⁴⁹ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 57-58, 125-126.

⁵⁰ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 52.

předpokládá navázat kooperativní vztahy a paralelně posilovat vztahy USA s Jižní Koreou a Japonskem, které by vyvažovaly ambice Číny stát se i světovou mocností. Pro udržení dominance Západu v čele s USA je podle Brzezinského důležitá jednota západní Evropy, přičemž Francie a Německo mají vlastní zájmy, které nemusí vždy korespondovat se zájmy USA. Francie sní v duchu tradice de Gaulla o obnovení jejího vlivu v Evropě a ve světě, kde soupeří s Německem a USA, kromě toho má zájmy v severní Africe. Německo usiluje o svou rehabilitaci v Evropě, posílení svého vlivu ve střední Evropě a na Balkánu a udržení vztahů s USA, jako garanci bezpečnosti. Obě země kromě toho mají specifické vztahy s Ruskem, přičemž Francie, aby kompenzovala silnou pozici Německa v EU a jeho blízkost s USA, a Německo je závislé na Rusku z hlediska energetických surovin. Velkou Británii za dané situace Z. Brzezinski nepovažuje za geostrategického hráče, protože se podřizuje USA a má omezený ekonomický potenciál.⁵¹ Zásadním problémem pro udržení hegemonie USA by mohlo být vytvoření velké koalice Rusko – Čína – Irán a vytvoření osy Čína – Japonsko a v důsledku toho vytlačení USA z Evropy a Asie, což ale vzhledem k existujícím vztahům v té době považoval za málo pravděpodobné⁵². Hlavním zájmem USA za dané situace je zajistit, aby žádná mocnost neovládla euroasijský geopolitický prostor a globální komunita zde měla neomezený finanční a ekonomický přístup. Klíčovým tedy není šíření demokratických hodnot, ale síť potrubí a dopravních cest vedoucích přímo do hlavních center světové ekonomické aktivity, jak uvádí Z. Brzezinski.⁵³

Přestože Brzezinski v roce 1996 oceňoval pozitivně teorii chaosu⁵⁴ a jeho analýzy metodologicky dané koncepci neprotiřečí, zásadní slabinou se ukázalo být rámování jeho úvah konzervativně-liberální ideologií a americkým mesianismem, odpovídajícím lineárnímu pojetí času ve vývoji civilizací, respektive jeho víře ve specifické postavení USA, které jim umožní vyhnout se osudu bývalých hegemonů. Víra v „moudré vedení“ světa Spojenými státy realizovaná v rámci unipolárního modelu mezinárodních vztahů však „narazila“ na zájmy dalších aktérů mezinárodních vztahů a na ekonomické a přírodní procesy fungující nezávisle na rozhodnutích jednotlivých politiků. Ekonomické krize 1998 a 2008 zpochybnily model bezproblémového rozvoje ekonomiky globálního světa a teorii komplexní vzájemné závislosti. Se zhoršením ekonomické situace prakticky u všech států došlo k nárůstu

⁵¹ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 49-50.

⁵² Tamtéž s. 61, 120-121.

⁵³ Tamtéž s. 53, 128-129, 143.

⁵⁴ *Complexity, Global Politics, and National Security*. Washington, D.C : National Defence University, 1997. S. 29.

politických konfliktů, jak živelného, tak i vědomého charakteru, a v mezinárodních vztazích, jak poznamenal v roce 2007 Georg Friedman, ředitel americké soukromé konzultační zpravodajské agentury Stratfor, cílem politiky USA se stal řízený chaos, spojený s vyvoláváním či podporou hnutí oslabujících potenciální protivníky dominance USA⁵⁵, a ne vždy se jednalo o demokratická hnutí. Reakcí na to se stala spolupráce autoritativních režimů – Ruska, Číny, Iránů a dalších, kterou Z. Brzezinski považoval za méně pravděpodobnou a zároveň vysoce nebezpečnou pro USA. Z. Brzezinski, jako reprezentant teoretické fronty USA, se dopustil chyby, na kterou upozornil Sun-c’ – podcenil protivníky a nadcenil vlastní zemi a schopnost Západu kooperovat. Situaci navíc zosřtila pandemie COVIDU 19 a klimatické změny, které Z. Brzezinski logicky nemohl předpovídat.

Politika řízeného chaosu se začala negativně vracet v důsledku toho, že je společnost nelineárním systémem, i jejím tvůrcům – USA. Proti politice řízeného chaosu se dnes staví tradiční konzervativní a nacionalistická pravice, jejímž prototypem byl i D. Trump, upřednostňující národní zájmy USA před zájmem globální elity kontrolovat svět. Ve Francii, kde prezident E. Macron a jeho hnutí La République En Marche podporovali politiku globalistů, se profiluje hnutí radikální pravice „Front national“, reprezentované M. le Penovou a rovněž levicové hnutí „La France Insoumise“ vedené J. Melanchonem odmítající daný typ politiky. Francie, nehledě na to, že s určitými výhradami vždy uznávala důležitost přítomnosti USA v Evropě, byla v severní Africe, která byla tradičně sférou jejího vlivu, vytěsněna USA a dnes Ruskem a Čínou, kritizuje dnes USA za jejich egoistickou politiku, ignorující zájmy Evropy, a hledá cesty k dohodě s Ruskem. Druhý klíčový aktér evropské politiky Německo, tradičně podporující USA, se dostává do pastí protiruské politiky a přichází o levné zdroje energetických surovin, které byly od 70. let 20. století jedním z klíčových faktorů německé prosperity, což logicky vyvolává odpor jak v kruzích německého byznysu, tak i širší veřejnosti. Z Německa navíc odchází kapitál do USA, které nabízejí lepší podmínky pro podnikání. Pokles geopolitického vlivu Německa a Francie využívá Velká Británie, která se snaží svou politikou obnovit statut velmoci a aktivně se angažuje v Pobaltí, na Ukrajině, a i na Kavkaze, kde konkuruje nejen Rusku, ale i USA. Otázkou pouze je, zda Velká Británie vzhledem k ekonomickým

⁵⁵ „Když pomíneme veškerou rétoriku prvořadým cílem Spojených států vůbec není dosažení míru v Euroasii. Spojené státy také nemají zájem, aby naprosto jednoznačně vyhrály válku. Stejně jako ve Vietnamu nebo v Koreji je účelem těchto konfliktů prostě blokovat moc nebo destabilizovat region, nikoliv nastolit pořádek. V příhodnou dobu je dokonce přijatelná i přímá porážka“. Viz Friedman, G., *Příštích sto let*. Argo, Dokořán, s. 68.

problémům nebudou chybět na velmocenskou politiku kapacity, jak se domníval Z. Brzezinski. Mimo jiné, v podobné situaci je dnes i Polsko, usilující o pozici regionální mocnosti. Naopak Rusko po vstřícné politice vůči Západu v 90. letech, doufajíc v partnerské vztahy s USA, přechází postupně od druhé poloviny 90. let k politice konfrontace se Západem, ignorujícím, jak se ruské elity domnívají, oprávněné bezpečnostní zájmy Ruska. Na eskalaci se ruské elity začaly připravovat od roku 2014 a opatření zahrnovaly oblast ekonomiky – snížení závislosti na dolaru a nahrazování dovozu vlastní produkcí, vojenství – modernizace výzbroje, včetně zavádění principiálně nových typů zbraní, a politiky – hledání spojenců v zahraničí a neutralizace páté kolony v Rusku. Proto ke konfliktu na Ukrajině bylo Rusko připraveno, i když nepočítalo s tak razantním odporem Ukrajiny, a tak výraznou podporou Ukrajiny ze strany Západu. Čína i přes nižší tempa růstu HDP v současnosti a pandemií COVIDU dostihla z hlediska objemu HDP úroveň Spojených států a přešla od strategie regionální mocnosti k vytváření předpokladů stát se světovou mocností. V konfliktu na Ukrajině zachovává, podobně jako další státy BRICS, neutralitu, i když zároveň Rusko podporuje dodávkami elektroniky, vycházející z faktu, že v případě porážky Ruska je pravděpodobné, že dalším cílem strategie USA bude její oslabení.

* * *

Cílem politiky současného Ruska a Číny, kterou podporuje řada zemí Afriky, Jižní Ameriky i Asie, je přechod od unipolárního modelu s dominancí USA k modelu multipolárnímu. Politika regionalizace a deglobalizace může umožnit rozvoj jednotlivých částí světa a vyrovnávání rozdílů na úkor dosud dominujících regionů či dominantního Západu, profitujících z nerovností možností. Je to naplnění, respektive překonání modelu závislosti Wallersteina cestou vytváření multipolárního světa. Tato politika je podporovaná státy BRICS, které mou sehrát roli regionálních lídrů. Řada států zatím vyčkává, jak dopadne konflikt mezi USA a dvojicí Čína – Rusko o pojetí modelu mezinárodních vztahů. Jejich „neutrální postoj“ spíše nahrává Číně a Rusku, protože Západ tak ztrácí deklarovanou podporu a nemá dostačující kapacity pro prosazení svého zájmu. Kromě toho tyto země aktivně spolupracují s Ruskem a Čínou v oblasti ekonomiky, čímž vyspělé země Západu ztrácejí přístup na jejich trhy.

Fakta nasvědčují tomu, že se opakují scénáře minulosti, které zásadně modifikovaly společnost. Otázkou dnes pouze je, zda vývoj bude mít charakter dílčí změny nebo bude analogií globálních systémových změn přelomu 16. –17. století.

2 VÁLKA JAKO VYÚSTĚNÍ EKONOMICKÉ KONKURENCE V MEZINÁRODNÍM MĚŘÍTKU

2.1 Ekonomické příčiny válek v dávné i novověké historii

Uvažujeme-li o válkách, jejich příčinách a důsledcích, nemůžeme se vyhnout jejich spojitosti s ekonomikou. Vždyť již v dávné minulosti byl boj s konkurenčními společenstvími homo sapiens často otázkou přežití, šlo o kontrolu území, které přinášelo zdroje uspokojování základních lidských potřeb. Později, s nástupem civilizace, bylo cílem válek rozmnožení existujícího bohatství a získání otrocké pracovní síly.

V podmínkách výrobního způsobu založeného na fyzické práci a sektoru zemědělství platilo, že kdo disponoval větším množstvím mimoekonomicky podřízené pracovní síly, ten byl bohatší a mocnější. Celé dějiny starověku a středověku můžeme tudíž charakterizovat jako dějiny bojů o přerozdělení existujících hlavních výrobních faktorů, půdy a pracovní síly, jinými slovy tehdejšího obyvatelstva žijícího na určitém území. Základním mimotržním prostředkem byly dobovačné války, vedlejším, doplňkovým pak zotročení na základě dluhů. Projevovaly se většinou jako války mezi kmeny, státy, případně rodovou šlechtou. Prostředkem zvětšení ovládaného území nebyly ovšem jen války, ale podobně často uzavírané tržně komfortní dynastické sňatky či koupě (nenásilné zabránění) zadluženého či jinak postiženého území.

Otrokářský a feudální výrobní způsob byly možné v dobách, kdy ve struktuře ekonomiky převládalo zemědělství. Bylo to v podstatě jediné odvětví, kde převládala jednoduchá práce, kterou mohli vykonávat i otroci či jinak osobně závislí jedinci. Ti však vzhledem k tomu, že se do této situace dostali proti své vůli, neměli velkou motivaci cokoli zlepšovat. Navzdory fenomenálním objevům a vynálezům antických učenců nedošlo v oblasti zemědělství za staletí trvání otrokářského výrobního způsobu k žádným inovacím. Životaschopnější se ukázala forma osobní závislosti v podobě nevolnictví, které umožňovalo rolníkům efektivněji hospodařit a zlepšovat svoji materiální situaci. Inovační potenciál nevolníků byl však velmi malý, a ani v době středověku se v oblasti zemědělství neudála žádná zásadní technologická revoluce, která by měla systémotvorný charakter, tj. neprojevila se i v ostatních sférách společnosti, což ovšem neznamená, že k určitému pokroku nedošlo. Můžeme v tomto směru poukázat na trojpolní systém nebo zdokonalení zemědělského nářadí.

Velká část zemědělských produktů se spotřebovala v lokálních komunitách, přepravě na delší vzdálenosti bránila rychlá zkazitelnost. Proto se

obchodovalo především na místních tržištích, do vzdálenějších oblastí se vozilo hlavně obilí, semena, olej, koření, sušené ovoce a podobné trvanlivé potraviny a suroviny. Na trhu kromě potravin a koření převládalo spotřební zboží, suroviny pro kovozpracující výrobu, látky, ale i zbraně, domácí zvířata a další potřebné komodity pro zabezpečení chodu ekonomiky a zásobování obyvatelstva.

V období vrcholného starověku, zejména v období Římské říše, byl obchod významným odvětvím ekonomik, které však v žádném případě nemůžeme nazvat tržními. Základem hospodářství byla naturální zemědělská, případně ruční řemeslná výroba s jen minimálním užitím nástrojů. Inovace se ve starověku a středověku rozvíjely především tam, kde bylo umožněno svobodné bádání a podnikání (v té době především v humanitních oborech, obchodu a řemeslech). Starověcí lidé dosáhli obdivuhodných výsledků v technickém rozvoji, především ve stavitelství, akvakultuře, zpracování kovů, vojenství atd. Nikde se na něm ovšem nepodíleli osobně závislí otroci nebo nevolníci. Jak ukázaly novodobé archeologické objevy, i slavné pyramidy nepostavili otroci, ale stavební dělníci, dnes bychom řekli v námezdním poměru. Nositelem technických inovací nebyla ani třída pozemkových vlastníků ani osobně závislí pracovníci v zemědělství, ale svobodní vynálezci nositelé vědeckého know-how, kterým otrokářský systém umožnil soustředit se na duševní práci a na základě potřeb státu či z vlastní iniciativy pěstovat experimentální vědu a vývoj. Příslušníci vládnoucí třídy byli však nositeli organizačních inovací zejména v oblasti vojenství a správy státu. Díky tomu vznikly přispěním mimořádně schopných vojevůdců a státníků (obvykle v jedné osobě) mocné a rozsáhlé říše, které působily pozitivně na rozvoj obchodních cest.

Koncem druhého století našeho letopočtu však nastala v Římské říši situace, kdy na rozsáhlé dobovačné války nebylo dost zdrojů a početná armáda stačila sotva na obranu dobytých území. Kromě toho počal proces, který nazýváme stěhováním národů, a který narušil v rozsáhlých oblastech Evropy obchodní stezky. Římané už nebyli tyto cesty schopni bezpečně chránit. Volná území na hranicích Říše obsazovaly kočovné kmeny, které přecházely od fáze lovu a sběru k zemědělské výrobě, k níž potřebovaly půdu, a ta v jejich domovských končinách byla obsazována jinými nájezdníky. Know-how získaly od Římanů během dlouholetého obchodování.

Vpády barbarů narušily tradiční obchodní cesty a přispěly k dezorganizaci tehdejšího obchodu. Sjedený starověký evropský a středomořský svět se začal rozpadat. Koncem 4. století našeho letopočtu to potvrdil i římský císař Theodosius, který Římskou říši rozdělil mezi dva své syny. Východní část byla zprvu stabilnější, zatímco západní se pod náporom ze severu během

následujícího století (v roce 475 n.l.) zhroutila. Později oslabovala i Východořímská (Byzantská) říše, nicméně dařilo se jí alespoň částečně navázat na římské dědictví. Jakmile se situace na italském poloostrově pod vládou pořímštělých Germánů konsolidovala, obchod se opět začal rozvíjet, z čehož profitovala zejména přístavní města na Jadranu, potažmo ve Středozezemním moři, a významně do něj zasáhli Vikingové. Ti na svých lodích využívali nejen mořské, ale i říční cesty a vytvořili nová spojení mezi Jihem a Severem.

K dalšímu rozvoji obchodu přispěla opět válka, dvě stě let trvající křižácké výpravy do Palestiny a přilehlých území. Po prvotních úspěších během 11. a 12. století postavili evropští bojovníci hrady a vytvořili Jeruzalémské království. Nešlo jen o krátkodobou kolonizaci rozsáhlých území, které přiléhaly k slábnoucí Byzanci, ale i o zvýšenou poptávku po koření, kosmetice, hedvábí a dalších produktech východní proveniencí v zemích západní Evropy, do níž přivezli vzorky vracející se rytíři. S nimi přicházelo i východní know-how, včetně vynálezů tehdy pokročilejší Číny. Započala nová kapitola ve vývoji trhu, kdy se začalo díky vynálezu knihtisku (1447) ve velkém obchodovat s výsledky duševní práce – literárními díly. Současně se urychlil přenos informací a znalostí v národním i mezinárodním měřítku. Svět se začal „zmenšovat“, ale trh rostl.

Právě oblast vojenství byla v době starověku a středověku centrem inovací. V prvotním období to byly spíše organizační inovace v podobě falangy Alexandra Makedonského (356–323 př. n. l.) či římských legií. Počínaje koncem 4. století n. l. to byla jízda obrněných rytířů, proti níž by neměli šanci ani ti nejskvělejší vojevůdci období antiky. To už byla inovace nejen organizační, ale i technická. Ještě větší revolucí byl objev střelného prachu, který se během středověku z Číny rozšířil postupně na celý euroasijský kontinent. Úsilí o jeho využití vedlo ke zdokonalení hutnictví a dalším zlepšením, do nichž se na přelomu 15. a 16. století významně zapojil i slavný Leonardo da Vinci. O výsledku bitev už nerozhodovalo jen umění vojevůdců či schopnosti a statečnost vojáků, ale také technická úroveň výzbroje. V bitvách u Kresčaku (1346) či Azincourtu (1415) to byli ještě angličtí lučištníci, kteří decimovali těžkopádnou oplechovanou francouzskou rytířskou jízdu. Podobně dopadly i všechny křižácké výpravy proti husitům, kteří kromě přírodních a umělých překážek začali využívat i palné zbraně. O sto let později však španělští conquistadoři rozvrátili po staletí trvající americké říše i přes početní nevhodu právě především použitím pušek a děl, o nichž neměli poražení Inkové a Aztékové ani ponětí.

Doslova tržní explozi však umožnily až zámořské objevy, počínaje koncem 15. století, spojené, jak jinak, s násilným podrobením nově objevených území. Právě ony se dají považovat za kolébku světového kapitalismu. Nešlo

přítom jen o technické inovace v podobě rychlého zdokonalování lodní dopravy, dovozu do té doby neznámých plodin – brambor, rajských jableček, kukuřice, tabáku atd. a vývozu evropského obilí, koní a dalšího hospodářského zvířectva. Dobyta území se stala zdrojem drahých kovů a dalších surovin, produktů plantážního hospodaření, koření a podobných, v té době silně poptávaných komodit.

Kvalitativně nová tržní situace si vyžádala celou řadu organizačních inovací, zejména v oblasti služeb. Zámořský obchod byl finančně náročný a riskantní, vyžadoval tudíž rozvoj bankovníctví a vznik pojišťoven. Byly zakládány i první komoditní burzy, s nimiž je také spojena první tržní bublina a následný krach. Jednalo se o holandskou burzu tulipánových cibulek ve dvacátých letech 17. století, kde spekulace s cenami přivedly na mizinu spoustu obchodníků.

Nutné bylo i zdokonalení informačních toků, což se projevilo v rozvoji poštovního styku. Ruku v ruce s tím se začala rozvíjet i pravidelná osobní doprava – pozemní (dostavníky) i námořní. Aby lidé mohli cestovat bezpečně a nebyli cestou přepadáni a okrádáni, bylo zapotřebí cesty vyčistit od loupeživých gangů a nastolit vnitřní pořádek. K tomu přispělo i definitivní zrušení práva na soukromou válku v rámci Vestfálských mírových dohod.

V době zámořských výbojů se rozšířilo tzv. merkantilní pojetí trhu, které kladlo důraz na příliv peněz (v té době v podobě drahých kovů) do země. Ty byly považovány za zdroj bohatství, protože ten, kdo ho měl více, měl se lépe. Nejvýhodnější pozici měli v 16. století Španělé a Portugalci, kteří kolonizovali Latinskou a Střední Ameriku, kde byla hojná naleziště zlata a stříbra. Atlantický oceán brázdily velké galéry naložené až po okraj zlatými pruty. Ne všechny však dopravily svůj náklad až do španělských a portugalských přístavů. Některé ztroskotaly, jiné se staly terčem útoků početných pirátských predátorů, často v tichosti podporovaných vládami zemí, které byly ve srovnání se zeměmi z Pyrenejského poloostrova chudými příbuznými. Proslulý byl zejména Sir Francis Drake z doby královny Alžběty I. (vládla 1558–1603). I z toho je vidět, jak bylo válečné dobrodružství úzce spjato s ekonomikami válčících zemí. Čeho se nedostávalo doma, bylo nutné vybojovat na válečném poli. Merkantilní způsob ekonomického uvažování vedl přímo k rozpoutání válek, včetně té až dosud nejdelší třicetileté války.

Právě na jejím konci se však objevil zárodek moderního systému mezinárodních vztahů, založený na respektování suverenity existujících států. Spočíval v dokumentech smlouvy o uzavření míru, dojednaných ve westfálských městech Münsteru a Osnabrücku, které mimo jiné zakazovaly soukromé války mezi jednotlivými feudály a vedení války svěřily výlučně státům. Tím se

samozřejmě otevřela cesta k ještě užšímu spojení merkantilně řízené ekonomiky s válečnými výboji, ať již byly uskutečněny pod jakoukoli záminkou. Urychlil se také rozvoj velkých říší, které rozvíjejícímu se podnikání poskytovaly velký a chráněný vnitřní trh.

V dalším období přinášely války vítězům značné zisky, ale v důsledku rostoucích nákladů se také úspěch válečných tažení stával stále více závislým na ekonomické síle zúčastněných států. Typické to bylo například v průběhu válek mezi Habsburskou říší a Pruskem v polovině 18. století. Vojensky slabší říši Marie Terezie (vládla 1740–1780) zachránil její podnikavý manžel, římský císař František Štěpán Lotrinský, který ještě před nástupem císařovny na trůn vydělával horentní sumy díky jím založeným textilním manufakturám v Toskánsku. Z vydělaných peněz postavil nové pluky, které zastavily agresivního pruského krále Fridricha II.

Merkantilismus přispěl k rozvoji domácích manufaktur a k jejich ochraně proti zahraniční konkurenci. Nebylo to tedy ekonomické zlo, jak jej líčí pozdější liberální ekonomové (Adam Smith 1776 atd.). Snaha o dosažení kladné bilance exportu a importu má však jeden háček. Vývoz a dovoz jsou dvě stránky téže přeshraniční obchodní operace. Jejich celková bilance na jakémkoli trhu je logicky vyrovnaná. Aby měl někdo trvale přebytek, musí mít někdo jiný deficit. V době koloniálních výbojů to byly samozřejmě kolonie, ze kterých se za babku vyvážely suroviny a potraviny a draze (zatížené velkými spotřebními daněmi) dovážely výrobky z metropolí. Proti této praxi se bouřili nejen původní obyvatelé kolonií, ale i kolonisté, kteří se tam usadili za účelem provozování zemědělské a řemeslné výroby. K velkému incidentu došlo například v roce 1773 v americkém Bostonu, kde nespokojení obyvatelé vysypali do moře celou zásilku čaje. „Bostonské pití čaje“ se stalo rozbuškou k povstání proti britské koloniální nadvládě, které vyvrcholilo vznikem Spojených států. Vláda nově vzniklého státu zcela logicky sáhla po ochrannářských opatřeních a první ministr financí USA Alexander Hamilton (1757–1804) propagoval navíc zcela moderně ještě subvencování výrobců. Umírněný protekcionismus provázal vývoj hospodářství USA i po celé 19. století a dovedl jej na samý vrchol světové ekonomiky.

Vrcholem merkantilního přístupu kombinovaného s vojenskými výboji byl přístup napoleonské Francie v první dekádě 19. století. Napoleon (1769–1821) dokázal ovládnout pomalu celou kontinentální Evropu a vyhlásil ekonomickou blokádu odvěkému nepříteli Velké Británii. Způsobil jí sice ztráty v evropském obchodě, ale protože neměl převahu na moři, velké problémy to Britům nezpůsobilo. Naopak od jihu, počínaje Portugalskem, začali vytlačovat Francouze z nedávno ovládnutého Pyrenejského poloostrova. Napoleonův Kontinentální systém, jak se projekt ekonomické blokády Velké

Británie nazýval, šlo poměrně lehce obcházet, a navíc jej nedodržovalo Rusko. Jak dopadla Napoleonova snaha o jeho „potrestání“, je všeobecně známo. Porážka a následný rozpad Napoleonova impéria paradoxně pomohl nahradit zastaralý merkantilismus ideou volného trhu a svobodné konkurence, protože evropským průmyslníkům a obchodníkům se už nechtělo vrátit do omezujících pravidel vysokých cel a dovozních kvót, což by při zachování merkantilního přístupu v podmínkách opětovně rozdrobené Evropy logicky nastalo.

Spojení války a ekonomiky se v průběhu 19. století prohlubovalo. Prusko-rakouskou válku v roce 1866 vyhrály inovované pušky pruské armády, prusko-francouzskou v roce 1871 zase schopnost rychlého přesunu německých vojsk po železnici. Jedné komodity se týkaly i dvě čínsko-britské opiové války v polovině 19. století (nezapomínejme, že opium nebyla tehdy jen droga, ale utěšující prostředek proti bolesti běžně používaný v lékařství). Nový stupeň však nastal na přelomu 19. a 20. století v epoše imperialismu.

2.2 Imperialismus jako kvalitativně vyšší stupeň vztahu války a ekonomiky

Problematicke imperialismu se začali teoretici věnovat v předvečer první světové války. V roce 1902 vyšla práce anglického levicového ekonomy J. A. Hobsona (1858–1940) „*Imperialismus*“, na níž pak navázali Karl Kautsky (1854–1938) a Vladimír Iljič Lenin (1870–1924). Od počátku existoval spor, zda imperialismus chápat jen jako politiku zaměřenou na anexi (Kautsky)⁵⁶ nebo jako objektivní stádium ekonomického vývoje, etapu ve vývoji kapitalismu (Lenin a částečně i Hobson)⁵⁷. V době, kdy Lenin napsal svoji známou brožuru *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* (1916), nebyl tento spor ještě dostatečně vyřešen. Existovala sice skvělá publikace R. Hilferdinga (1877–1941) *Finanční kapitál* (1912), ale teprve hospodářská krize 30. let a dílo J. M. Keynese (1883–1946) *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (1936) definitivně učinily mnohé závěry tzv. klasické i neoklasické ekonomie neplatnými. Keynes tak nepřímou potvrdil, že v případě imperialismu se nejedná pouze o typ politiky zaměřené na anexe, ale o kvalitativně novou etapu ve vývoji kapitalistické ekonomiky. Nejbližší byl tedy pravdě Lenin, který imperialismus charakterizoval jako fázi kapitalismu, pro kterou je charakteristická koncentrace výroby a kapitálu, která dosáhla tak vysokého stupně, že vytvořila monopoly s rozhodující úlohou v hospodářském životě,

⁵⁶ „Die Neue Zeit“, 11.9.1914, s. 909.

⁵⁷ HOBSON, J. A. *Imperialism*. London 1902.

dále splynutí bankovního a průmyslového kapitálu ve finanční kapitál a vznik finanční oligarchie, zvýšení vývozu kapitálu, vznik nadnárodních monopolů a nové teritoriální rozdělení světa mezi imperiální mocnosti.⁵⁸ Nicméně dnes se část odborníků kloní opět k pojetí imperialismu jako politiky.

Termín „imperialismus“ se v době ostrého ideologického boje zejména v době studené války zprofanoval, a byli to sami komunisté, kteří se odkazu Lenina – teoretika zpronevěřili, když nazývali země Západu imperialistickými a z objektivně neutrálního vědeckého pojmu udělali nadávku. Leninova charakteristika víceméně platí dodnes, i když teritoriální rozdělení světa můžeme nahradit sférami vlivu na formálně (de jure) nezávislé státy. Není však možné přehlédnout významné změny, které nastaly za posledních sto let. V následujícím výkladu budeme abstrahovat od epochálních převratů v sociální oblasti, ale soustředíme se na vztah ekonomiky a války.

První světovou válku charakterizovaly až na výjimky opotřebovací střety s dominancí dělostřelectva, které v podstatě znamenaly stabilitu poměrů na bojišti, kde žádná ze stran neměla dlouhodobě výhodu. O to více rostl význam válečného zázemí, zaměřeného na zásobování fronty zbraněmi, municí, ochrannými prostředky, oblečením a nezbytnými potravinami. Mobilizovaly se výrobní faktory, především pracovní síla, kde začaly hrát významnou úlohu ženy. Válka tak přispěla k jejich emancipaci. Obrovskou zátěž ekonomiky nevydrželi všichni. Jako první odpadávalo hospodářsky slabé Rusko, kde se navíc vytvářely podmínky pro sociální převrat. Poté se s výjimkou Spojených států začaly hroutit i ostatní válčící státy. Výsledek války v podstatě závisel na odolnosti ekonomik a schopnosti uspokojit alespoň základní potřeby obyvatelstva. Je paradoxem, že porážku utrpěly Německo s Rakouskem, aniž by nepřátelští vojáci vstoupili na jejich území. Prostě se zhroutily zevnitř a následně vypukly národně osvobozené či sociálně-politické revoluce. Ještě několik měsíců před koncem války podnikalo Německo poměrně úspěšnou ofenzívu na západní frontě, nehledě na velké územní zisky na základě Brest-litevského míru s bolševickým Ruskem. Na dotažení postupu k vítězství však už nemělo dost ekonomické síly. Dá se říci, že tržní konkurence spojená s územní expanzí první světovou válku vyvolala, a současně ji i ukončila porážkou ekonomicky slabších zemí, přičemž rozhodujícím faktorem byl vstup technicky a ekonomicky vyspělých Spojených států do války (1917), který přinesl inovaci ve zbraních (tanky) i kvalitní zásobování vojenským materiálem.

⁵⁸ LENIN, V. I. *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. Petrohrad 1917. In LENIN V. I. *Vybrané spisy sv. 2*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1973, s. 439-560.

Epocha státně monopolistického kapitalismu, kterou Lenin nazval imperialismem, přinesla posílení role státu v ekonomice, vyvolané válečnými potřebami, navzdory tehdejší ekonomickým teoriím. Ty se držely setrvačně modelů vypracovaných na základě podmínek dokonalé konkurence. Byly také příčinou, proč se válčící státy snažily po válce co nejrychleji obnovit předválečný stav, včetně zavedení zlaté měny. Jejich úsilí však definitivně zhatila hospodářská krize 30. let. Na ni reagovaly nejrychleji Spojené státy Rooseveltovým New Dealem a nacistické Německo řízenou ekonomikou podřízenou výstavbě vojensky využitelné infrastruktury a zbrojního průmyslu. Naopak Velká Británie se držela konzervativních přístupů a stagnovala, paradoxně právě v ní vyklíčilo semínko nového ekonomického paradigmatu v podobě Keynesovy teorie. Centrálně řízené ekonomice Sovětského svazu se krize zcela vyhnula.

Nedá se říci, že oba programy – nacistický i rooseveltovský – dosáhly plného úspěchu. Americkému prezidentovi pozastavil řadu opatření konzervativní Nejvyšší soud a nacistům brzy došly finanční zdroje. I přes tyto neúspěchy můžeme obě koncepce považovat za nepřímé potvrzení keynesiánské teorie o nezbytnosti státních zásahů do ekonomiky⁵⁹.

Nacistická geopolitika „životního prostoru“ může být posuzována i jako odraz expanzivní podstaty moderního kapitalismu. Kdyby Německo nezačalo druhou světovou válku, vybudovaná mohutná průmyslová základna by brzy narazila na bariéru nedostatečného odbytu. Na další vojenské nákupy už Německo nemělo dost finančních prostředků a pokračující válečné dodávky by jen plnily sklady technicky rychle zastarávajícím materiálem. Zde se v plné nahotě ukázala slabina nacistické orientace na děla v protikladu s Rooseveltovým mírovým programem. Aby se udržela či dokonce zvýšila poptávka po výrobcích zbrojního průmyslu, musely být jejich zásoby spotřebovány a jediným způsobem, jak to zajistit, bylo rozpoutat válku. V tehdejších podmínkách totiž nebyl mezinárodní trh vojenským materiálem příliš rozvinutý a převládala orientace zabezpečit potřeby obrany vlastní produkcí. Prvotní vojenské úspěchy navíc zajistily nacistům dostatek zdrojů pro financování války ožebračením a vykořisťováním poražených států.

Po neúspěchu války o Británii (1940) se expanzivní, ekonomickými potřebami diktovaná nacistická mašinérie obrátila proti ještě donedávnému tichému spojenci Sovětskému svazu (1941) a „pouštní liška“ Erwin Rommel měl za úkol obsadit sever Afriky a zabezpečit tak kontrolu nad významnou

⁵⁹ Blíže o tom viz KROH M. *Války bez výstřelu*. In: 75 let od konce 2. světové války. Od jistot bipolárního světa ke globálnímu chaosu. UJAK, Praha 2020. s. 205 až 229.

obchodní cestou přes Suezský kanál. Z vojenského hlediska nemělo tažení Afrikakorpsu (1941–1942) s nespolehlivým italským regimentem velký význam, naopak Němci tříštili síly, které pak chyběly jinde. Podobně tomu tak bylo i v rámci východního tažení, kdy se Němci po zastavení prvotní ofenzívy před Moskvou obrátili na základě příkazu Hitlera na jih ve snaze obsadit ropná naleziště u Kaspického moře v dnešním Azerbájdžánu. Když narazili na nepřekonatelnou překážku jménem Stalingrad, byli příliš daleko, aby je někdo mohl úspěšně vysvobodit z obklíčení. Vojenští stratégové zevrubně rozebrali nedostatky německé vojenské strategie, ale v rámci objektivitu je nutné zdůraznit, že z ekonomického hlediska měl postup na jih smysl. Kromě cílových ropných polí to byla úrodná půda zajišťující dostatečnou produkci potravin pro potřeby Wehrmachtu i německého obyvatelstva.

Jakkoli byla bitva o Stalingrad na přelomu let 1942 a 1943 z německého pohledu katastrofou, druhou světovou válku rozhodly jiné bitvy. Na východní frontě to byla tanková bitva u Kurska (léto 1943) a operace Bagration v dnešním Bělorusku (1944), na Západě vylodění v Normandii a ve válce proti Japonsku zničení jeho letadlových lodí u Midway (1942). V nich se projevila ekonomická převaha spojenců⁶⁰, která umožnila převýšit Wehrmacht v počtu letadel, tanků, děl, pěchotní výbroje a koneckonců i schopnost vystrojít a zásobovat větší množství živé síly. Přitom německé hospodářství do poslední chvíle vyrábělo velké množství vojenské techniky, podobně i Japonsko. Co ovšem chybělo, byl například dostatek pohonných hmot pro tanky a vozidla všeho druhu. Druhou světovou válku rozhodla především ekonomika, když kvalitativní úroveň výbroje a bojové morálky byly zhruba shodné.

⁶⁰ „Britové dokázali německé válečné výrobě počtem letadel vzdorovat již na počátku války v roce 1939 i v roce 1940, kdy po porážce Francie čelili nacistickému Německu úplně sami. Německá armáda měla při invazi do Francie na jaře roku 1940 menší počet tanků než Francie a Británie dohromady. V námořních plavidlech (torpédoborce, křižníky, bitevní a letadlové lodě) Britové nad nacistickým Německem i v těchto letech stále dominovali. A letadla spolu s námořními plavidly byla pro obranu Británie klíčová.... Již v roce 1942 USA, válčící svou masovou průmyslovou výrobou nacistické Německo naprosto nevídaným způsobem, ve výrobě tanků poráží nacistické Německo v poměru 4,3:1 (27 tisíc amerických oproti 6 tisícům německých tanků). Ve výrobě letadel v poměru 2:1 a vyrábějí 6x více kulometů (662 tisíc oproti 117 tisícům). Hitler již v tomto roce prohlašuje na celé čáře!“ (In: https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/2-svetova-valka-masova-valectna-vyroba-klicovy-trumf-v-rukou-spojencu.A210318_184602_p_spolecnost_nef)

2.3 Období studené války

Svět po druhé světové válce byl charakterizován vznikem dvou protikladných hospodářských a vojenských soustav. Od roku 1949 disponovaly navíc obě uskupení jadernými zbraněmi, což mělo výrazný odstrašující účinek, v důsledku čehož ani v obdobích nejostřejších konfrontací, především v době karibské krize, nedošlo k světovému ozbrojenému konfliktu. K tomu přispěl i fakt, že v čele států na opačné straně pomyslné barikády stáli politici, kteří prožili druhou světovou válku nebo se jí dokonce aktivně zúčastnili. Opakovat utrpení milionů vojáků i civilistů se jim nechtělo a dělali vše pro to, aby se globální mír zachoval i přes diametrálně odlišnou ideologii i protikladné geopolitické zájmy. Ačkoli probíhaly v té době ničivé konflikty v Indočíně, Koreji, na Blízkém východě i jinde, globální rovnováha byla zachována.

Hlavním polem soupeření mocností byla ekonomika. Sovětský systém, který se snažil řídit hospodářství „jako jednu továrnu (Lenin)“ se ukázal jako falešná alternativa. Zpočátku dokázal rychle mobilizovat extenzivní zdroje a za cenu obrovských obětí vybudovat průmyslovou základnu založenou na těžkém průmyslu, která ovšem stravovala sama sebe, vyčerpávala dostupné výrobní faktory a nevyústila ve výrobu zboží pro konečné spotřebitele. Metoda hmotných bilancí, která měla zajišťovat bezporuchový chod ekonomiky, zcela selhala. Po pravdě řečeno, nemohlo být ani jinak. Pro detailní naplánování dodavatelsko-odběratelských vztahů nebylo dost podrobných informací, a proto plánované hodnoty a objemy neplatily už krátce po schválení bilance. Z toho důvodu docházelo k výpadkům v zásobování výroby i vnitřního trhu, které se řešily operativou. To mělo za následek, že se reálný vývoj neustále vzdaloval plánu. U výrobců vítězila operativa, shánění materiálu, pracovníků a u spotřebitelů panoval každodenní shon za základními potřebami, včetně podpultového prodeje úzkoprofilového zboží. Plánované úkoly byly maximalistické, bez rezerv, podřízené snaze o rychlý extenzivní růst. Je proto logické, že zásobování výroby i vnitřního trhu vážlo. Nakonec se sice většina problémů vyřešila, ale za cenu neefektivit a finančních ztrát. Určitou (a stále významnější) úlohu hrál černý trh, rozšířené bylo i samozásobitelství, které režim podporoval.

Už v padesátých letech minulého století bylo jasné, že systém direktivního řízení a centrálního plánování do všech detailů nefunguje optimálně, a že i „všelidové“ (státní) vlastnictví není homogenní, ale hierarchicky uspořádané a s rozdílnými zájmy jednotlivých stupňů řízení. Vznikaly pokusy o novou teorii a praxi, jejichž hlavním cílem bylo sladit rozporné zájmy s celospolečenskými prioritami zahrnutými do centrálního plánu. Byla akceptována existence vnitřního trhu i uvnitř státního vlastnictví a relativní sa-

mostatnost výrobních a obchodních podniků⁶¹. Československé reformy založené na uvedených předpokladech nebylo možné dotáhnout do konce kvůli zásahu vojsk Varšavské smlouvy, který dočasně dosadil do čela státu koalici dogmatiků a pragmatiků. To mělo negativní vliv na reformní pokusy v dalších zemích bývalého socialistického bloku. V ekonomické teorii byly připuštěny jen názory těch reformistů, kteří zastávali „umírněná“, kompromisní stanoviska a v praxi se uskutečňovaly jen takové reformy, které nenarušovaly direktivní řízení ekonomiky.

Přes všechny problémy však státy sovětského bloku udržely vojenskou rovnováhu se Západem a kvantitativně jeho ozbrojené síly NATO dokonce převyšovaly. Bylo to však na úkor zásobování trhu zejména spotřebním zbožím. Ekonomika narážela neustále na bariéry pracovních sil, dodávek materiálu a výrobních dílů. Tehdejší režim však strnule trval na přežitých stereotypch a nebyl schopen například sanovat pracovní trh zkrácením nadměrně dlouhé povinné vojenské služby či odbouráním zbytečné byrokracie. Ke konci 80. let se státy sovětského bloku pokusily řešit narůstající krizi uvolněním tržních pravidel a povolením omezeného soukromého podnikání (v Československu se uvažovalo se soukromými podniky až do 250 zaměstnanců) zejména v oblasti výroby spotřebního zboží, které notoricky chybělo na trhu. *Názor, že zaostávání a následný kolaps komunistických režimů ve střední a východní Evropě způsobilo horečné zbrojení Západu v osmdesátých letech minulého století, včetně amerického projektu „hvězdných válek“, je však chybný. Příčiny „sametových revolucí“ konce 80. let je nutno hledat jinde, ostatně daleko tvrdší tlak na ekonomicky slabší Kubu změnu režimu nepřinesl ani v době, kdy se oslabila či úplně zanikla podpora ze strany zemí sovětského bloku.*

Hlavní příčinu vítězství Západu ve studené válce musíme hledat v samotné podstatě sovětského systému, který nevytvořil nikdy svébytný inovativní model ekonomiky. V podstatě řešil problém nedovršené industrializace a kopíroval kapitalistický systém bez kapitalistů, o němž se zmiňoval již Lenin v předvečer Říjnové revoluce⁶². Záhy ovšem musel tuto prognózu odsunout do budoucna a zavést v podobě tzv. „nové ekonomické politiky (NEP)“ omezený kapitalismus i s kapitalisty. Později se stal inspirací pro reformní ekonomy sovětského bloku, jakkoli nakonec převládl „netržní“ model direk-

⁶¹ Z celé řady odkazů vybíráme díla „otce“ československé ekonomické reformy Oty Šika: *Ekonomika, zájmy, politika* (Praha 1962), *K problematice socialistických zbožních vztahů* (Praha 1965), *Plán a trh za socialismu* (Praha 1967).

⁶² LENIN, V. I. *Hrozící katastrofa a jak jí čelit*. In: *Vybrané spisy, díl 3*. Nakladatelství Svoboda, Praha, 1974. Str. 274.

tivního řízení a totální kolektivizace stalinského období. I když tento systém vydávaný za „reálný socialismus“ a za jedinou možnou alternativu modernímu kapitalismu, přetrval dalších více jak 60 let, ukázalo se nakonec, že snaha vytvořit státně monopolistický kapitalismus bez kapitalistů vede dříve nebo později zpět ke kapitalismu nehledě na zachování vedoucí úlohy komunistické strany, jak vidíme na příkladu Čínské lidové republiky či Vietnamu.

Ukazuje se, že *trh jakožto systémový základ moderní ekonomiky si v měnících se podmínkách vytváří prostřednictvím zájmových aktivit rozhodujících společenských subjektů svoji adekvátní sociálně politickou a kulturní nadstavbu. Protože představuje množinu racionálně i iracionálně, vědomě i nevědomě jednajících subjektů, je schopen reagovat změnu podmínek i prostřednictvím prvků a nástrojů nadstavby tak, aby přirozené negativní dopady tržní konkurence neohrozily existenci trhu jako takového. Současně objektivně představuje technickou i systémovou překážku náhrady současného společenského systému jiným, protože pokud nelze trh zcela zrušit na celém světě (vliv globalizace), rychle se zotaví z regulačních procedur a začne si vytvářet sobě adekvátní politickou a kulturní nadstavbu.* Je dokonce tak flexibilní, že se sžije i s rigidním komunismem a různými reformami jej přizpůsobí efektivnějšímu fungování a v podstatě vytvoří podmínky pro návrat ke kapitalismu v jeho sociálně přívětivější podobě. To se stalo v druhé polovině 20. století, a jen tvrdá mezinárodně působící diktatura „leninských“ stran způsobila zpomalení tohoto procesu. Nikdy jej ale nedokázala zastavit a gorbačovská perestrojka fakticky představovala kapitulaci systému, který si vytknul za cíl nahradit tržní mechanismus direktivním plánováním. Po pravdě řečeno, ani s dnešním technickým vybavením by nebylo snadné takový systém vytvořit, i když by jistě snížil procento výpadků v zásobování a zvýšil operativnost v reakcích na výkyvy poptávky.

Výše uvedená zákonitost trhu je objektivním předpokladem návratu zemí s vládou marxistických stran zpět ke kapitalismu. Subjektivní podmínkou bylo přesvědčení širokých vrstev obyvatelstva, že na „kontrarevoluci“ vydělají i za cenu ztráty řady sociálních jistot, které jim „reálný socialismus“ přinesl. A nebylo to jen závistivé pokukování po nafutrovaných regálech západních supermarketů, ale stále silnější přesvědčení, že soukromí vlastníci firem lépe zhodnotí výsledky jejich práce než stranickým aparátem dosažení manažeri. Oproti tomu nedokázaly zkostnatělé režimy nic nabídnout. S relativním pokrokem, který byl za 40 let vlády komunistických stran dosažen, si vlády zemí východního bloku neuměly poradit, neuměly nabídnout kvalitativní změny ve prospěch občanů, a pokud se o to pokusily, bylo již pozdě. „Reálný socialismus“ neztroskotal a neprohrál studenou válku v apokalypse ekonomické krize, ale naopak v důsledku vlastního úspěchu v podobě povznesení

velké části dříve nižších vrstev obyvatelstva, jejichž kvalitativně nové potřeby nebyl s to dostatečně naplnit.

I kapitalistický trh se od doby velké hospodářské krize 30. let a druhé světové války velmi radikálně změnil. V polovině 19. století, kdy se rodil Marxův Kapitál (první díl vyšel v roce 1868), se podobal představám o dokonalé konkurenci natolik, že v abstrakci bylo přípustné formulovat ekonomické modely na tomto základě. Jenže za pár desítek let tomu bylo zcela jinak. Množily se společnosti s anonymním, rozptýleným vlastnictvím, rodily se monopoly a oligopoly s odlišnými tržními pravidly, jen ekonomická teorie tvrdošíjně trvala na podmínce volného trhu, protože neuměla vytvářet modely na základě jiných situací. Na papíře tedy vše dokonale fungovalo, ale praxe se od teorie stále více vzdalovala. Na strnulosti ekonomie nezměnila nic ani první světová válka. Byla to teprve velká deprese v třicátých letech, která konečně donutila liberála Keynesa opustit neoklasický model a nastolit nové paradigma vycházející z nedokonalosti trhu jakožto zákonitosti. Jeho základem byly státní zásahy do hospodářství, které měly za cíl opravovat, někdy i suplovat živelný tržní mechanismus a tím snižovat nerovnoměrnost ekonomického cyklu a nebezpečí velkých krizí.

Keynesiánské paradigma ovládlo ekonomickou teorii na čtvrtstoletí po druhé světové válce. Státní zásahy umožnily, aby se na benefitech poválečné konjunktury podílely široké vrstvy obyvatelstva, včetně dělnické třídy. To otupilo její revolučnost minimálně ve vyspělých zemích. Vznikl koncept sociálního státu, který je přívětivý i k těm, kteří v konkurenci zaostávají a trh je vytlačuje na periferii společnosti. Zvýšení produktivity práce a přesun pracovních technologií do zemí třetího světa umožnil rozvoj masového konzumentství, jehož se mohou účastnit i nižší vrstvy společnosti. Vyšší poptávka přiosťřila konkurenční boj a podnítila k významným organizačním inovacím v oblasti obchodu a distribuce (marketing, dodavatelsko-odběratelské řetězce, později e-obchod). Vznikla velmi složitá moderní struktura obchodu, která zpětně ovlivnila výrobu, která se jí musela přizpůsobit. Dodávky do logistických center poblíž velkých měst a dopravních cest se uskutečňují stále více na základě dlouhodobých kontraktů, které výrobcům zajišťují relativní stabilitu a nízkoporuchový cash flow, byť za cenu snížení ziskové marže.

Zlom ve vývoji mezinárodních trhů, především energetických surovin, znamenaly dvě izraelsko-arabské války v letech 1967 a 1973. Obzvláště po druhé, tzv. jomkipurské válce v roce 1973 přistoupily arabské země produkující ropu a plyn k vytvoření kartelu a masovému zvýšení cen na burze, čímž vyvolaly světovou inflaci a recesi v řadě západních zemí. Tato obchodní politika měla nepřímý vliv i na ceny sovětské ropy, což vedlo ke zvýšení cen a zpomalení růstu také v zemích sovětského bloku. Na druhé straně ale také

zvýšení příjmů Sovětského svazu z exportu surovin, což umožnilo zlepšit životní úroveň obyvatelstva a na určitý čas stabilizovat ekonomické poměry.

Válečná angažovanost Spojených států během padesátých a šedesátých let přispěla k postupnému oslabování dolaru jako v té době prakticky jediné světové měny používané v mezinárodním obchodě. Jeho vyvrcholením byla tak velká odchylka cen zlata na volném trhu od pevné ceny zlata, za kterou jej kupovaly centrální banky členských zemí Mezinárodního měnového fondu, že pro ekonomiku USA bylo dále neúnosné udržovat intervencemi jeho směnitelnost. V roce 1971 byla omezená směnitelnost dolaru za zlato zrušena a mezinárodní platební systém byl zreformován do dnešní podoby.

Současně však v té době došlo k převratu v komunikačních technologiích, díky výsledkům práce mladých „garážových“ nadšenců Billa Gatese či Steve Jobse. Tento převrat umožnily technické inovace v podobě křemíkových čipů, které rychle nahradily zastaralé elektronky a polovodiče. V této oblasti získal Západ převahu a náskok vůči „systémovým konkurentům“ ze Sovětského bloku. První čip se podařilo vyrobit v tehdejší NDR až v průběhu osmdesátých let a jejich masovou výrobu se před přelomovým rokem 1989 nepodařilo nastartovat.

Zostřující se konkurence na světových trzích vedla západní nadnárodní společnosti k přesunu zejména personálně náročných výrobních do Asie, nejprve do Japonska, posléze do dalších asijských zemí, a nakonec i do Číny, která vytvořením zvláštních ekonomických zón nabídla zahraničním investorům skutečně luxusní podmínky. Vzniklé složité logistické sítě se tehdy považovaly za bezpečné, a málokoho napadlo, jaké potenciální bezpečnostní hrozby „deindustrializace“ západních zemí představuje ve vzdáleném časovém horizontu. Levný textil byl rychle doplněn o sofistikované produkty v oblasti strojírenství, komunikační a informační techniky, farmacie a dalších progresivních oborů. V Číně se již na počátku tohoto století vyráběly dvě třetiny všech kopírek, mikrovlnných trub, DVD přehrávačů a obuvi, více jak polovina digitálních kamer a okolo dvou pětin osobních počítačů.⁶³ Jen mezi roky 1980 a 1990 rostl export v průměru o 11 % a dovoz o 9,8 %.

⁶³ The Economist, 2. 10. 2004.

Tabulka 8: Složení čínského HDP (v %)

Rok	Sektor primární	Sektor sekundární	Sektor terciární
1952	50,5	20,9	28,6
1962	39,4	31,3	29,3
1972	32,9	43,1	24,1
1982	33,3	45,0	21,7
1992	21,8	43,9	34,3
2002	15,4	51,1	33,5
2003	14,6	52,3	33,1
2004	13,1	46,2	40,7
2005	12,5	46,0	41,5

Zdroj: Vořechovský, Jüan, reformy a hospodářský cyklus, 2006

K významným změnám došlo i v oblasti vojenství. Nešlo jen o zavádění sofistikované techniky, raket, přesných děl, nadzvukových letadel atd., ale především většina zemí postupně zavedla profesionální či poloprofesionální armádu. To má ovšem dalekosáhlé důsledky v oblasti ekonomiky i vojenské strategie. *Moderní armáda je početně mnohem slabší než ty, které působily v první a druhé světové válce. Má jen málo početné zálohy, tudíž v případě mobilizace, pro kterou obvykle není dostatek výstroje a výzbroje, trvá velmi dlouho, než jsou mobilizovaní připraveni k boji. Jedná se v podstatě o expediční sbory k provedení jednorázových speciálních operací, ale ne pro dlouhodobý konflikt. Obsadit a dlouhodobě kontrolovat veškeré území schopny nejsou, což prokázala tradičně složená sovětská armáda a později i profesionální jednotky NATO v Afghánistánu.*

Bez ohledu na technickou úroveň výzbroje a další vojenské techniky je tato skutečnost dalším faktorem, proč je v současné době světová válka ve srovnání s minulostí v podstatě nemožná a rozhodující vliv nabývá ekonomická síla. Jakkoli letectvo, dělostřelectvo a raketová vojska jsou schopny operovat na velkém prostoru, není dost pěšáků, kteří by dobyli a kontrolovali cílový prostor. Schopnost operovat na širokých frontách přes celé kontinenty moderní armády nemají a bez podpory místního obyvatelstva se na dobytém prostoru trvale neudrží. Jako první to pocítily Spojené státy v Indočíně a po nich Sovětský svaz v Afghánistánu. Převaha v technice se ukázala jako nedo-

stačující k vojenskému vítězství a invazní armády se musely dříve nebo později po velkých ztrátách s ostudou stáhnout⁶⁴.

Problémům čelila i ruská armáda při invazi na Ukrajinu v roce 2022. Po rychlých počátečních úspěších se ukázalo, že na dlouhé frontě není schopna udržet dobyté pozice a postupně byla vytlačována mobilizovanými jednotkami ukrajinské armády a zahraničních dobrovolníků. Teprve po vynucené částečné mobilizaci se linii podařilo stabilizovat, ale ztráta činila přes polovinu získaného území.

2.4 Od bipolárního systému k současnému chaosu

Po rozpadu sovětského bloku a přechodu jeho bývalých členů ke kapitalismu nastala nová situace. Po prvotní euforii z vítězství liberální demokracie, jak si počátek posledního desetiletí 20. století představovali někteří autoři i politici, nastoupilo postupné vystřízlivění. V první válce v Zálivu (1991) vystupovaly bývalé antagonistické mocnosti ještě jako spojenci. Později však Západ propásl šanci zapojit Rusko a Čínu hlouběji nejen do světového ekonomického, ale také do politického systému. To se mu posléze vymstilo, protože mu vyrostli noví konkurenti, navíc jaderné mocnosti a vládci území, kde se nachází velká část vzácných surovin pro výrobu sofistikované moderní techniky, včetně vojenské.

Severoatlantický pakt se na rozdíl od Varšavské smlouvy zachoval a stal jakýmsi bezpečnostním klubem vyspělých zemí a nástroj ochrany Západu. Jeho rozšiřování mělo zprvu spíše politický než vojenský význam. Jasného nepřitele neměl, spíše se stylizoval do role jakéhosi světového četníka a šířitele liberální demokracie v regionech, kde panovaly odlišné poměry.

Teprve konflikt na Ukrajině v roce 2014 a připojení Krymu k Ruské federaci vedly k aktivizaci Aliance, přičemž reálné nebezpečí hrozí pouze východnímu evropskému křídlu, tj. bývalým státům sovětského bloku. Nicméně jde o nebezpečí, které se pohybuje spíše v rámci „hybridní války“, a to zejména tam, kde žije početná ruskojazyčná menšina. Tradiční, historicky podmíněné rozpory s Ruskem mají Poláci, pobaltské státy a z nečlenských zemí pak v první řadě Ukrajina a Gruzie, tj. země s odštěpeneckými enklávami, které se chovají jako nezávislé státy.

Dějiny Ruska byly plné konfliktů, jejichž výsledkem bylo vytvoření mnohonárodnostní říše s dominancí ruského národa. Ve chvíli, když se vytvořil Sovětský svaz, hranice jednotlivých svazových republik a autonomních oblastí

⁶⁴ Američané ztratili ve Vietnamu dle oficiálních údajů 58 202 vojáků, z toho zhruba 8 000 letců.

byly vytvářeny podobně jako hranice koloniálních držav, často bez ohledu na národnostní menšiny. Rozhodující bylo vytváření ekonomicky ucelených území, což bylo charakteristické i pro připojení Krymu k Ukrajinské socialistické republice v roce 1954.

Do rozpadu SSSR byly potenciální národnostní konflikty tlumeny v rámci jednotného politického systému, s výjimkou pohraniční války v Náhorním Karabachu (1988), enklávě křesťanských Arménů v převážně muslimském Ázerbájdžánu. Již tato válka naznačovala oslabení centrální moci, což vyvrcholilo zánikem Sovětského svazu v roce 1992 a jeho nahrazením samostatnými státy s hranicemi bývalých svazových republik. Nové státy si přinesly do vínku doutnající konflikty v důsledku národnostní rozdrobenosti, především existence ruských menšin. Problémem byla i historie, kdy například pobaltské státy byly před druhou světovou válkou samostatné, a v době německé okupace část obyvatelstva kolaborovala s okupanty. Podobně na tom byla i dnešní Ukrajina, kde navíc její západní části byly původně součástí Polska a Československa.

I v rámci jádra bývalého SSSR, Ruské federaci, se objevily odstředivé tendence, které vyústily ve dvě krvavé čečenské války, které byly zakončeny obsazením Grozného ruskou armádou a porážkou muslimských nacionalistů v roce 2000. Bohužel, Západ v té době zapomněl na vlastní pravidla a nepokrytě fandil separatistům, i když do vlastního konfliktu se otevřeně nevměšoval. Bohužel již tehdy se u části západních politických elit projevoval sklon k „dvojímu metru“ jakožto pozůstatku dob studené války. K ní se slovně nikdo nehlásil, naopak se zdůrazňoval její konec, nicméně stereotypy z předchozí éry fungovaly, včetně obav z „ruského medvěda“.

Zcela otevřeně se schizofrenie západní neoliberální politiky projevila v době konfliktu na Balkáně v první polovině devadesátých let. Na jedné straně tvrdošíjně trvání na zachování celistvosti Bosny a Hercegoviny, a proti tomu vojenská akce zaměřená na odtržení srbské autonomní oblasti Kosovo. Příčinou byly jednoznačně ekonomické a geopolitické zájmy. Západní politici neměli zájem na posílení Srbska spojením se Srbskou republikou v Bosně, ale naopak usilovali o odtržení muslimského Kosova s nerostnými surovinami a možností zřízení vojenské základny. Tyto tendence se ještě posílily po nástupu Vladimíra Putina do funkce ruského prezidenta (2000), což se projevilo například v otevřené podpoře avanturistického výpadu gruzínského prezidenta Saakašviliho do odštěpeneckých území s ruskojazyčnou většinou (2008).

Zejména po útocích na newyorská dvojčata v září 2001 se agresivita západních zemí zvýšila a pod záminkou likvidace režimů „podporujících

terorismus“ a „nedodržování úmluvy o zákazu chemických zbraní“ napadly „koalice ochotných“ dva suverénní státy – Libyi (2011) a Irák (2003–2011). O režimech Muamara Kaddáfího a Saddáma Husajna si nelze dělat iluze, ale napadení suverénních států, které nijak neohrožovaly Západ, navíc na základě smyšlených obvinění, přineslo více škody než užitku, destabilizovalo regiony a v podstatě umožnilo po roce 2012 rozkvět islamismu, včetně jeho nejagresivnějších uskupení v čele s afghánským Tálibánem, Al Kaidou či Islámským státem. Absolutně se nezdařil cíl ovládnout libyjská a irácká ropná pole ani likvidovat pěstování opia na afghánském venkově.

Ekonomické ani vojenské cíle intervencí po roce 2001 nebyly s výjimkou dopadení a zabití šéfa Al Kaidy Usáma bin Ládina (2011), v té době však již naprosto neškodného a skrývajícího se v pakistánském exilu, splněny. Totéž platí i o spleťtém konfliktu v Sýrii, který je dílem občanskou válkou mezi sunnitskými islamisty a režimem Bašára Asada, dílem konfliktem mezi Tureckem a Kurdy, válkou proti terorismu Islámského státu za účasti US Army a ruských vojsk. Spojenci v jednom konfliktu jsou nepřáteli v jiném. I zde se nesplnil původní úmysl vojenské intervence Západu zajistit koridor pro vybudování plynovodu z ložisek na Arabském poloostrově do západní Evropy. Kdyby existoval, nebyla by dnes tak kritická situace v zásobování Evropy energetickými surovinami.

V těchto válkách, včetně současné rusko-ukrajinské, se projeví veškeré přednosti i slabiny současné technologicky vyspělé armády, která je opřena a bezpilotní vzdušné i podvodní prostředky, „inteligentní“ rakety nejruznějšího druhu i dostřelu, roboty, ruční protitankové střely, vyspělé letectvo, modernizované tanky i další sofistikované palebné prostředky. Jejich použití přináší obrovské materiální škody, kolosální destrukci, ale samy o sobě válku nevyhrají. K vítězství je potřeba dostatek vojáků, kteří nejen z úkrytu dirigují drony, řídí tanky a pálí z děl a raketometů, ale šturmují zákopy nepřítelů a po jeho zničení dokážou kontrolovat získané teritorium.

Tento dávný poznatek vojenských strategií ovšem ignorují současní vojenští plánovači a velitelé, kteří jako by si mysleli, že válku lze vyhrát z pohodlí lenošky díky počítači a satelitní komunikaci řídicí válečné drony a roboty. Spletli se Rusové, spletli se Američané a pletou se i Ukrajinci, kteří vyhláší nereálné strategické cíle, včetně znovudobytí Krymu. Na trvalou kontrolu rozsáhlých území obývaných nepřátelsky naladěným obyvatelstvem nemají prostě dost vojáků. Ukazuje se, že bez podpory domácího obyvatelstva nelze dobyté rozsáhlé území trvale udržet. Namlouvat si, že na Krymu a části východní Ukrajiny čeká ruskojazyčné obyvatelstvo nedočkavě na příjezd vítězných ukrajinských tanků, může politický aktivista, ale nikoli skutečný odborník. Podobně se i syrský prezident Asad musí chtěj nechtěj smířit

s faktickým rozdělením Sýrie, která je jednotná jen na mapě, a jakákoli snaha o úplné znovudobytí území ovládané opozicí skončí fatálním neúspěchem. Stejně může dopadnout Čína, pokud by chtěla obsadit Tchaj-wan.

Výsledkem je stále se zvětšující rozdíl mezi oficiálním, mezinárodně uznaným stavem a politickou realitou. Množství území a jejich rozloha, které se vymykají oficiálním mapám, roste i proto, že se etnické, náboženské či politické konflikty dlouhodobě nedaří řešit. Neexistují totiž právně závazná pravidla pro tyto případy. O jejich vypracování a zahrnutí do mezinárodního práva nemá prakticky nikdo zájem už z toho důvodu, že se problém může týkat v budoucnu i jeho.

Stále větší závislost armád na sofistikovaných, počítačově řízených technologiích, jakož i jejich zvyšující se ničivost, včetně možného použití jaderných zbraní, posiluje důležitost ekonomiky jako zbraně. K ní se uchyluje zejména ekonomicky vyspělý Západ stále častěji. Ekonomický nátlak se stává integrální součástí konkurenčního boje o hegemonii v rámci světového politického systému, o ovládnutí rozhodujících trhů, ložisek vzácných surovin či alespoň jejich těžby a distribučních cest. Prostředky ekonomického nátlaku se přitom nepoužívají jen v souvislosti s ozbrojenými konflikty, ale všude tam, kde vedení státu vidí nutnost oslabit konkurenta. Praktická politika pohřbila teorie komplexní závislosti⁶⁵, podle kterých stoupá vzájemná závislost zemí díky obchodní výměně, a tudíž i klesá nebezpečí konfliktů. Namísto žádoucí win – win strategie se stále častěji používá strategie win – loose či dokonce loose – loose s očekáváním, že ztráty konkurenta budou větší než naše.

Často se jako příčina ozbrojených konfliktů uvádí selhání jednotlivců či vrstvy představitelů moci. Subjektivní faktor je důležitý, ale za vznikem konfliktů hledejme vždy i určitý ekonomický cíl. Například na Ukrajině jsou značná ložiska pro Evropu tak důležitého zemního plynu, Donbas býval jedním z průmyslových center Sovětského svazu. Na jejím teritoriu je vysoce kvalitní černozem, která zabezpečuje dodávky obilí do celého světa. Důležitá je i kontrola námořních cest do přístavů v Černém a Azovském moři.

⁶⁵ Teorie komplexní závislosti je odrůdou institucionálního liberalismu. Institucionální liberalismus je moderní teorie mezinárodních vztahů, který tvrdí, že mezinárodní instituce a organizace tak jako Spojené národy (OSN), Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO) a Evropská unie (EU) mohou zvýšit spolupráci mezi státy. Znamená to, že si státy mohou navzájem pomáhat pozitivně prostřednictvím institucí. Státy jsou považovány za racionální hráče působící v mezinárodním politickém systému, ve kterém nelze prosadit hierarchii.

Ekonomický zájem nemusí být bezprostřední příčinou vzniku války, ale v okolnostech, které konflikt vyvolaly, je vždy obsažen a válčící strany jej zahrnují do svých cílů. Ty však nelze splnit jen ekonomickými prostředky.

2.5 Nekooperativní ekonomické prostředky hybridní války

Ve válečném stavu je přirozené, že státy spolu neobchodují. Nicméně válčící strany se snaží všemi dostupnými prostředky oslabit ekonomiku nepřítele. Hlavním nástrojem bývá embargo, tj. snaha o omezení obchodu s klíčovými komoditami nátlakem na třetí země. Cílem je zamezit nepříteli dovoz surovin a materiálů, které mohou být použity ve válečné výrobě. Embargo má exteritoriální charakter, jinak je to jen rétorické cvičení. Je spojeno se sankcemi, tj. s nekooperativními opatřeními vůči zemím, které vyhlášené embargo nedodrží.

V moderní historii byla zmíněná nekooperativní opatření použita mnohokrát. Jejich účinnost však byla diskutabilní a ani odborníci se neshodnou na zhodnocení výsledků. V žádném případě však jen ekonomickými opatřeními nelze vyhrát válku. Na to jejich síla nestačí. Cílem proto může být změna režimu postižené země, ale ani zde historie příliš úspěchů nenabízí. Příkladem mohou být opatření v podobě embarga vůči Kubě a Severní Koreji, která trvají již mnoho let, ale ke změně režimu nedošlo, spíše naopak se obyvatelstvo kolem svých vůdců ještě více semklo a k upevnění politického systému přispělo i sankcemi vyvolané uzavření hranic.

Historie však nabízí případy, kdy vyhlášené embargo nejenže válce nezabránilo, ale válku dokonce vyvolalo. Snaha o prosazení Kontinentálního systému přivedla Napoleona ke konfliktu s Ruskem a jeho následný pád. S embargem je spojen i počátek japonského útoku na Pearl Harbour (1941), a na nizozemské a britské državy v Asii, protože si tímto způsobem chtělo zajistit důležité suroviny pro svoji ekonomiku, postiženou sankcemi ze strany Spojených států, Velké Británie, Číny a Nizozemska.

Politické cíle se prostřednictvím sankcí splnit nepodaří, vliv na rozvoj ekonomiky je však patrný, někde i na první pohled. Na Kubě nefunguje optimálně zásobování předměty dlouhodobé spotřeby, včetně osobních a nákladních automobilů. V Severní Koreji k tomu přistupují i periodické potravinové krize. To je ale přesně ten účinek sankcí, který je nežádoucí, a proto se dovoz potravin v takovém období všeobecně povoluje.

Pokud je embargo vyhlášeno na relativně uzavřené země, jako je Severní Korea nebo Kuba, nemá téměř žádný zpětný vliv na vyhláštějící země, protože předtím byl vzájemný obchod prakticky nulový. Složitější je, když jsou sankce uplatněny vůči velké zemi, se kterou jsou rozvinuté obchodní vztahy a která

je dodavatelem klíčových surovin. Zde je nutno počítat se zpětnými opatřeními a negativními dopady na země, které se připojily k sankcím. To je případ současných sankcí Západu vůči Rusku, vyhlášených v první etapě po anexi Krymu (2014) a postupně prohlubovaných po invazi na Ukrajinu.

Výsledkem těchto sankcí jsou problémy na obou stranách, ale deklarovaných cílů, tj. kolapsu ruské ekonomiky, dosaženo nebylo. Počítalo se s tím, že prudce klesne hodnota rublu a následkem toho se prohloubí inflace. To se nestalo díky tomu, že Rusové donutili evropské odběratele platit za dodávky v rublech a fakticky tak obejít vlastní vyhlášená sankční opatření. Další příčinou je, že se k sankcím přidaly prakticky výlučně vyspělé západní země, Čína, Indie a země rozvojového světa obchod s Ruskem nepřerušily. Díky tomu se Rusům podařilo přesměřovat značnou část embargovaných surovin na asijské trhy a při vzniklém cenovém šoku inkasovat víceméně totéž, co předtím. Evropa musela díky svým vlastním opatřením provést nákladnou a technicky složitou operaci, založenou na dovozu zkapalněného zemního plynu především ze Spojených států, ale i ze zemí Arabského poloostrova, přičemž minimálně u části dovážených surovin existuje podezření, že jde o překoupený plyn ruské proveniencí. Pro tak náročný manévř EU však nebyla dostatečně technicky připravena, a tak chybějí potřebné přečerpávací kapacity v evropských přístavních terminálech, což způsobuje zpoždění v dodávkách a jejich nerovnoměrnost.

Podle prognózy OECD⁶⁶ měla ruská ekonomika v roce 2022 klesnout o cca 4 %, namísto původně prognózovaného růstu 2 %. Nicméně ta zaznamenala ve třetím kvartále největší růst exportu ze všech sledovaných zemí – 4 %. Ruský prezident Putin uvedl míru poklesu na 2–3 %, ministr hospodářství Rešetnikov o 2,9 %⁶⁷, naměřený pokles ve třetím kvartále oproti stejnému období loňského roku činí 2,6 %⁶⁸. Kurs rublu k dolaru se po

⁶⁶ OECD Economic Outlook No 112 (Edition 2022/2) [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

https://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/oecd-economic-outlook-statistics-and-projections/oecd-economic-outlook-no-112-edition-2022-2_954d1179-en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fcollection%2Feco-data-en

⁶⁷ Putin: Ruská ekonomika letos klesne jen asi o dvě procenta [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/putin-ruska-ekonomika-letos-klesne-jen-asi-o-dve-procenta/2253327>

⁶⁸ Экономика России: проблемы, особенности, прогноз на 2023 год [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://she-win.ru/interesnoe/ekonomika-rossii/?ysclid=le74msqldq644148025>
<https://tass.ru/ekonomika/1645159>

úvodním šoku z vpádu na Ukrajinu a následných sankcí Západu ustálil okolo 60–70 rublů, což je hodnota srovnatelná se stavem před 24. únorem 2022. Nejde o ideální čísla (viz srovnání v následující tabulce, kde je ještě předpovídan na rok 2022 růst), ale ani o předpovídaný kolaps.

Tabulka 9: Ukazatele vývoje ekonomiky Ruska v posledních letech, včetně původní prognózy vývoje v roce 2022 (před uvalením sankcí)

Ukazatel	2018	2019	2020	2021	2022
Růst HDP (%)	2,5	1,3	-3,1	2,5	2,1
HDP/obyv. (USD/PPP)	28 346,9	28 744,7	28 400,0	29 560,0	30 770,0
Inflace (%)	2,9	4,5	3,4	3,9	4,2
Nezaměstnanost (%)	4,8	4,6	5,8	5,8	4,8
Export zboží (mld. USD)	443,9	419,9	329,5	405,3	432,5
Import zboží (mld. USD)	248,9	254,6	240,1	264,1	280,0
Saldo obchodní bilance (mld. USD)	195,1	165,3	89,4	141,2	151,4
Průmyslová produkce (% změna)	3,6	3,4	-2,9	3,8	2,4
Populace (mil.)	148,8	148,9	149,0	148,9	148,8
Konkurenceschopnost	43/140	43/141	N/A	N/A	N/A
Exportní riziko OECD	4/7	4/7	4/7	4/7	N/A

Zdroj: EIU, OECD, WEF

V evropských zemích také akceleruje inflace, která v některých z nich atakuje hranici 20 %. Hlavní příčinou jsou vysoké ceny energií, které se promítají do cen hotových výrobků. V řadě evropských zemí proto museli sáhnout k zastropování cen u výrobců či k zvýšení daní, včetně tzv. windfall tax – daně z nadměrných (mimořádných) zisků. Nelze tvrdit, že jedinou příčinou těchto negativních jevů jsou sankce, působí zde i dopady covidové pandemie a chybně nastavené parametry německé Energiewende a strategie EU Green Deal. Sankce však krizové jevy prohloubily, ve své letní prognóze Evropská komise (EK) uvedla, že hrubý domácí produkt (HDP) sedmadvacitky členských zemí vzroste o 1,5 procenta místo 2,3 procenta, jak

očekávala v květnové předpovědi.⁶⁹ Ztráta vlivem války a sankcí je tedy 0,8 %, což je relativně méně než v případě Ruska, ale v absolutních číslech jej překonává. A to ještě embargo na dovozy ruských energetických surovin bylo uvalováno postupně až od léta 2022. Dobré vysvědčení pro Evropskou komisi to určitě není, sankce se mohly omezit na skutečně citlivé položky pro zbrojní výrobu. Pro důkladnější rozbor však při zpracovávání tohoto příspěvku chyběla relevantní data pro celý rok 2022.

Sankce, které západní státy uvalily na Rusko a částečně i Bělorusko, jsou svým rozsahem nebyvalé. Ale je evidentní, že některé z nich využily Spojené státy k vytlačení Ruska z evropského trhu s plynem a ke splnění dávného cíle stát se rozhodujícím dodavatelem energetických surovin do Evropy. K tomu přispěl i diverzní útok na potrubí plynovodů Nord Stream 1 a 2. Zde se evropské státy zachovaly naivně a nedostatečně zvážily všechny důsledky. Proudící ropa a plyn v potrubí přes Ukrajinu do střední a západní Evropy nemá totiž na průběh války žádný vliv, protože západním spojencům se v podstatě podařilo zastavit přísun zbraní ze světových trhů do Ruska. Peníze stržené za dodávky energetických surovin tudíž nelze využít na nákup zbraní a prostředků k jejich výrobě.

Nabízí se otázka, proč vlastně byly energetické suroviny zařazeny na sankční seznam, když evropské státy před datem ukončení dodávek (1. prosinec 2022) zuřivě nakupovaly ruskou ropu, aby naplnily zásobníky, protože výhled na alternativní dodávky z jiných zemí je stále značně nejistý a akviziční mise politiků EU končí většinou naprostým nezdarem a jediným spolehlivým dodavatelem jsou Spojené státy v podobě zkapalněného bři-dličného plynu, případně někde pokoutně zakoupeného plynu ruského. Důvodů je více: křečovitá snaha o „potrestání Ruska“, násilné odtržení se od ruských dodávek z politických důvodů, obavy z budoucí „velké války“ s Ruskem, ale i urychlení „zelené“ transformace v rámci Evropské unie. Právě pro prosazovatele „zelené transformace Evropy“ je válka na Ukrajině vítanou záminkou pro ještě tvrdší postup proti fosilním zdrojům energie, ačkoli pro zimu 2022/2023 bylo povoleno v podstatě spalovat cokoli, co vydá ve výsledku teplo.

Charakteristickým rysem současných sankcí je jejich exteritorialita. Pod sankce může spadnout nejen subjekt z postižené země, ale i v podstatě každý, kdo tato opatření nebude respektovat, včetně jednotlivců i firem z třetích zemí. Velmi tvrdý postoj v tomto směru zastávají tradičně Spojené státy, ale v poslední době se k nim přidala i Evropská unie a členské země NATO.

⁶⁹ Ve své letní prognóze v roce 2022 Evropská komise (EK) uvedla, že hrubý domácí produkt (HDP) sedmadvacítiky členských zemí vzroste o 1,5 procenta místo 2,3 procenta, jak očekávala v květnové předpovědi.

Například Evropská komise chystala v době, kdy vznikal tento příspěvek, nařízení o sankcích proti subjektům z EU, které podle ní obcházejí vyhlášené sankce.

Už zmíněné připravované nařízení Evropské komise svědčí o zpětném negativním vlivu na vlastní hospodářství a rozpor se zájmy podnikatelů i podstatné části veřejnosti. Proto od samého počátku vzniká v zemích, jejichž vlády se připojily k sankcím, odpor vůči nim spojený se snahou je obcházet prostřednictvím reexportu či reimportu. Vydělávají na tom různí šibři, ale i díky nim nedochází k totálnímu přerušení obchodních vztahů, o což usiluje část politických elit podporovaných bojechtivými fanatiky.

Problém pro exteritoriální sankce spočívá i v tom, že je akceptuje až na výjimky (sankce vyhlášené Radou bezpečnosti OSN) pouze menšina států. V případě sankcí proti Rusku se jedná pouze o členy NATO a Evropské unie (tj. z euroatlantické oblasti), plus výjimky z ostatních částí světa. Naopak státy ze skupiny BRICS (Rusko plus Brazílie, Čína, Jižní Afrika a Indie) udržují s Ruskem normální obchodní vztahy a k této skupině se chtějí připojit i další významné ekonomiky (Turecko, Egypt, Irán).

Ruské ekonomice uškodil výrazně odchod některých velkých zahraničních společností, obávajících se exteritoriálního postihu. Většina z nich odprodala svá aktiva ruským investorům, ale na čas byly výroba, služby či obchod zastaveny a teprve se postupně obnovují. Mezinárodnímu obchodu také uškodilo vyřazení Ruska z platebního systému SWIFT, které nutí využívat v obchodní výměně národní měny, popřípadě čínský jüan. Nicméně dá se říci, že se Rusko s tímto problémem vypořádalo poměrně rychle a úspěšně, což mělo za následek stabilizaci kurzu rublu na úrovni nižší, než byla před invazí.

Účinnost sankcí závisí na úrovni rozvoje ekonomiky. Lze zde zaznamenat rozpor, který však vyžaduje hlubší zkoumání, přesahující rámec této publikace. Sankce vyhlášují většinou vyspělé státy vůči méně vyspělým, současně však o čím méně vyspělé zemi se jedná, tím nižší účinnost sankce mají, a pokud se méně rozvinutý stát jeví jako významný dodavatel surovin či subdodávek pro domácí průmysl, tím větší je zpětný negativní účinek na ekonomiku vyhlášujícího státu či skupiny států. A to je přesně případ Ruska.

Jak bude válka na Ukrajině, ale i další konflikty ve světě (v Sýrii, Iráku, Jemenu, Izraeli, Palestině atd.) dále probíhat a jak skončí, lze jen těžko odhadovat. Názory expertů se liší a dost často jde pouze o opakování argumentů ukrajinské či ruské propagandy. Sankce mohou dlouhodobě oslabit bojeschopnost Ruska, ale je otázkou, zda tak dlouho vydrží Ukrajina a Západ. Obyvatelé Ukrajiny jsou zjevně ochotni strádat, ale zda stejnou trpělivost

budou mít i občané západních zemí, není zdaleka jisté. Dokud se pouze vyprazdňovaly sklady nevyužitě či zastaralé vojenské techniky, na jejich životní úrovni se to příliš neprojevalo. Ale dodané zbraně se postupně mění na východě Ukrajiny v hromady šrotu a nové bude třeba vyrobit. To ovšem bude stát peníze daňových poplatníků, které mohly být vynaloženy v jejich prospěch. A čím déle konflikt potrvá, tím obtížněji budou smysl pomoci jedné z válčících stran státníci vysvětlovat svým voličům, zvláště když zpětný dopad sankcí v oblasti energetiky na vyhlášené země převyšuje jejich účinek na ruské straně.

Nekooperativní opatření v ekonomice se však vyhláší i vůči těm zemím, které neválčí. Důvodem je obava z jejich rostoucí konkurence a narušení globální hegemonie Západu vedeného Spojenými státy. Spojené státy sázejí na svoji technologickou převahu a s rostoucími obavami sledují sílící konkurenci z Číny. Klíčovou položkou je vývoj a výroba špičkových polovodičů, které se používají v nejvýkonnějších počítačích, které jsou soustředěny převážně v USA a na Tchaj-wanu. Ten je sice formálně součástí Číny, ovšem fakticky se jedná o americký protektorát. Čína je rovněž velkým producentem čipů, ale spíše průměrné úrovně. Ty jsou levné, ale u nejvyspělejších technologií snižují výkonnost. V oblasti nejmodernějších vojenských, kosmických i civilních technologií je Čína závislá na produkci USA.

V této situaci zavádí Bidenova administrativa nový systém kontroly vývozu uvedených špičkových výrobků a technologií na jejich výrobu s evidentním cílem podkopat schopnost Číny stát se nejsilnější ekonomikou světa. Samotné opatření je zdánlivě kompatibilní s pravidly Světové obchodní organizace, protože se nejedná o vyložené embargo, ale o licenční systém s povolovacím režimem. Je ovšem zcela očekávatelné, že čínským producentům špičkové čipy dodávány nebudou, a když tak maximálně pro výrobu, která nemá vojenský charakter nebo nenaruší technologickou hegemonii USA. Odborníci odhadují, že potrvá léta, než se Číně podaří vytvořit vlastní vývojovou a výrobní infrastrukturu a překonat několikaleté zaostávání⁷⁰.

Je evidentní, že opatření americké administrativy mohou mít krátkodobý účinek. Z hlediska dlouhodobé perspektivy je však podobně jako další nekooperativní ekonomické kroky krátkozraké a potenciálně se obracející vůči vyhlášovatelům samotnému. V případě Číny navíc může vyprovokovat násilné obsazení Tchaj-wanu s cílem ovládnout výrobu špičkových informačních technologií.

⁷⁰ Biden Short-Circuits China [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://foreignpolicy.com/2022/10/28/biden-china-semiconductors-chips/?fbclid=IwAR0koD-pAHxth0O1uFgOs3aAQS21AhGpVaH05ce71toG6aN-W-IRDjDSIg8E>

Válka v Afghánistánu potvrdila, že ani naprostá technologická převaha nezajistí vítězství, pokud je obyvatelstvo naladěno nepřátelsky a pomáhá jen lehce vyzbrojenému protivníku. Sankční omezení dlouhodobě vyvolává potřebu vlastního výzkumu a vývoje ve vojenské i civilní oblasti s následným zavedením výroby. Ani velmi přísné a všeobecně dodržované sankce nezabránily Severní Koreji vyvinout balistické střely a jaderné hlavice. Sankce mohou zpomalit ekonomický růst, ale technický pokrok zabrzdí jen na čas.

2.6 Svět potřebuje nový řád

Světů začíná chybět nový světový řád, více založený na lidských právech a mezinárodní kooperaci respektující multipolární uspořádání, než na geopolitice. Hegemonii jednoho státu nebo skupiny států, počínaje dekolonizací padesátých a šedesátých let minulého století postupně odzvonilo. Studená válka na určitou dobu tento trend zpomalila a nastolila bipolaritu a vojenskou rovnováhu založenou na počtech strategických jaderných zbraní. Teorie i praxe ovšem následně chybně zhodnotila rozpad Sovětského svazu a transformaci jeho satelitů jako nastolení „věčné“ nadvlády liberálního kapitalismu a jeho hegemonu Spojených států. Byl na světlo vytažen i slavný německý filozof Hegel, nikoli však jeho pokroková, revolucí zavánějící dialektika, ale prušácky konzervativní vyústění v ztotožnění tehdejšího světa s koncem dějin⁷¹.

„Zlatý věk“ liberálního světa po roce 1990 nenastal. Nepomohl ani nástup digitální revoluce, který naopak rozrušil tradiční společenská pravidla a prohloubil rozpory současného světa. Liberálně demokratickou verzi kapitalismu se nepodařilo až na výjimky implantovat do zemí rozvojového světa. Intervence v arabských zemích uskutečněné jako „pomsta“ za útok na newyorská dvojčata 11. září 2001 dopadly v rozporu s deklarovanými cíli, namísto vysněné demokracie nastal chaos, bezvládí a dominance islamistů či kmenových náčelníků. A vyrostl i s pomocí západních podnikatelů nový konkurent – Čína s vedoucí úlohou komunistické strany. Nelze se divit, že se najdou autoři, kteří otevřeně mluví o „selhání“ liberalismu⁷².

Mezinárodní společenství je rozdělené, jeho nikoli nepodstatná část odmítá „pravidla“, která vznikla většinou v době vzniku moderních států a nástupu kapitalismu nebo jako výsledek druhé světové války, protože jim nevyhovují. Není proto ani schopno vynutit mír a rozpadá se na podporovatele válčících stran, jako tomu bylo v případě obou světových konfliktů.

⁷¹ FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers: Praha, 2022.

⁷² DENEEN, P. J. *Proč selhal liberalismus*. Nakladatelství Academia: Praha, 2019.

V podmínkách bipolárního světa stačilo, že se dohodl generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu s americkým prezidentem, a mír byl zachován jako v případě Karibské krize (1961). Dnes se o jednotném postupu těžko dohodnou i členské země EU, které de jure sdílejí stejné hodnoty.

Stále není plně překonaná tendence násilně řešit nerovnoměrné rozdělení surovinového bohatství světa, ovládnout jeho zdroje i distribuční cesty. Někteří levicoví liberálové navrhuji tento problém řešit přechodem na „bezuhlíkovou“ ekonomiku, což je ovšem v dnešních podmínkách utopií. Jejich mainstreamem trpěná kritika „imperialismu“ tudíž zůstává v poloze rétorického cvičení a vůči kritizovanému systému je zcela neúčinná. Daleko účinnější by byl kooperativní systém založený na vzájemném respektu a spolupráci. Kdysi se tomu říkalo „mírové soužití a spolupráce zemí s rozdílným společenským zřízením“. Bylo opuštěno ve chvíli, kdy Západ podlehl fukuyamovské iluzi o vlastní výjimečnosti a „konci dějin“. Nezdary v budování globálního liberálně orientovaného ekonomického a politického systému přivádějí stále rostoucí část realisticky smýšlející veřejnosti zejména v Evropě k myšlenkám na její obnovení. Jenže k tomu je ještě daleko.

* * *

Přejít na rovnocennou spolupráci se zeměmi s jiným politickým systémem by znamenalo vzdát se výhod z nerovného dělení komparativních výhod ze vzájemného obchodu, diskriminačních celních sazeb na komodity zpracovávající jejich suroviny, více investovat v méně vyspělých zemích do finálních výrob. Jinými slovy řečeno, zrušit své nadřazené postavení v mezinárodní ekonomické dělbě práce. K tomu se ale nechystají ani lidskoprávní aktivisté, kteří jinak v obecné rovině západní nadřazenost vehementně kritizují. Naopak jejich útočné výpady proti zemím s nižším podílem demokracie a liberalismu jsou vítanou záminkou pro nekooperativní zásahy do vzájemného obchodu posilující výhody Západu oproti potenciálním konkurentům. Strašák komunismu chybí a obavy z čínské dominance nejsou dosud tak silné, aby se chování západních zemí změnilo. Války, které jsou pokračováním mezinárodní ekonomické konkurence, nejsou tudíž nadále vyloučeny, ba naopak lze je očekávat s velkou pravděpodobností s tím, jak se budou vyčerpávat tradiční zdroje a potřebná technologická transformace bude stále více záviset na vzácných prvcích, jejichž dostupnost v zemích tradiční liberální demokracie se blíží nule. Stále je však možné tomuto katastrofickému scénáři zabránit.

3 EKONOMICKÁ DIPLOMACIE V PODMÍNKÁCH NESTABILITY SVĚTA

3.1 Ekonomická diplomacie a její nástroje

V posledních patnácti letech lze na světových globálních trzích sledovat poměrně nestabilní prostředí, které se v předminulém roce v době pandemie ještě dále destabilizovalo. Již dříve docházelo k integračním i desintegračním změnám, trhy přečkaly světovou finanční krizi a v následujícím období probíhaly menší i větší obchodní konflikty spojené s různými sankcemi. Vývoj světové ekonomiky jako celku a konkrétní vývoj regionů v podobě zahraničního obchodu se odlišuje, i když jsou podněty na trhy podobné. Každý systém je schopen reagovat na současné výzvy odlišně, míra přizpůsobení závisí často na adaptabilitě ekonomiky na vnější podněty. Jedním z nástrojů je ekonomická diplomacie.

Ekonomická diplomacie je jednak specifická oblast v rámci diplomacie, jde ale i o akademický pohled na tyto činnosti. Ekonomická diplomacie jako teoretická disciplína se zabývá mezinárodními ekonomickými otázkami a zajímá se hlavně o to, co vlády a státní instituce aplikují v ekonomice, a to v nejširší definici všech pojmů, které se k ekonomické diplomacii vážou, a to jak z teoretického, tak z praktického pohledu. Diplomacie je relativně elastická a umožňuje široký výklad činností, které obsahuje.

Ekonomická diplomacie, jako praktická činnost, je oblast diplomacie, v níž se jednotliví aktéři snaží hájit své ekonomické zájmy. Jedná se zejména o soubor různých ekonomických aktivit, které se přímo týkají mezinárodního prostoru, zejména exportu a importu, dále investic, finanční pomoci a půjček. Jedním z hlavních zájmů ekonomické diplomacie je zapojení národní ekonomiky do světové ekonomiky, do globálního procesu internacionalizace, integrace a ekonomické globalizace. Ekonomická diplomacie zároveň cílí na podporu investičních aktivit národních podnikatelských subjektů při jejich vstupu na mezinárodní trh.

Ekonomickou diplomacii lze definovat různými způsoby. Definice zahrnuje většinou tři prvky, usnadnění přístupu na zahraniční trhy pro vnitrostátní podniky, přilákání přímých zahraničních investic (PZI) do národního státu a ovlivňování mezinárodních pravidel sloužících národnímu zájmu. Významný je celkový institucionální rámec, v němž aktéři působí v rámci ekonomické diplomacie se v posledních letech realizuje výrazně více ekonomických diplomatických jednání mezi zeměmi a účastní se jí stále více zájmo-

vých skupin⁷³. V důsledku nutné modernizace Světové obchodní organizace (WTO) jsou vedena mnohostranná jednání s cílem prosazovat otevřený a mnohostranný obchodní systém založený na pravidlech⁷⁴. Vznikají také mezinárodní obchodní smlouvy s různým dosahem, např. jedna velmi pečlivě zpracovaná smlouva vznikla mezi Kanadou a EU (EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)), naopak nedostatečně zpracovaná smlouva USA a EU, tedy Transatlantické obchodní a investiční partnerství (The Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP) skončila neúspěchem. V klasické definici prakticky nenajdeme souvislosti s uplatňováním ekonomické diplomacie v nátlakové diplomacii a vazby na negativní ekonomickou diplomacii.

Nástroje ekonomické diplomacie jsou velmi blízké klasickým nástrojům obchodní politiky. Nástroje mohou mít pozitivní i negativní vliv. Lze je rozdělit na nástroje smluvní a autonomní, kdy smluvními nástroji jsou jednak dohody bilaterální, jednak multilaterální. Autonomní nástroje zahrnují tarifní, netarifní i obranné a ofenzivní nástroje.

Proexportní politika jako jedna odnož ekonomické diplomacie disponuje přímými a nepřímými nástroji, které sledují především podporu vývozu, a to jak komoditně, tak teritoriálně. Z hlediska přípustnosti použití některých nástrojů je vždy nutné sledovat to, zda nenarušují vzájemný mezinárodní obchod a také podmínky tržní soutěže. Základní mantinely pro použití nástrojů v mezinárodním obchodě vytváří Světová obchodní organizace.

Přímé nástroje podpory exportu v rámci ekonomické diplomacie jsou finanční nástroje v podobě vládních vývozních úvěrů s nižším úrokem a delší dobou splatnosti, státní záruky za úvěr, předexportní a exportní úvěry, vývozní subvence v podobě daňové a celní restituce a také podpora účasti na mezinárodních výstavách a veletrzích.

Nepřímé nástroje jsou především nejrůznější typy poradenských a informačních služeb, které mají usnadnit vstup firem na zahraniční trhy. Patří sem pomoc a poskytování informací o legislativě nebo technických normách v zahraničí, marketingové analýzy, investiční poradenství, pomoc se zajištěním exportních formalit, organizování obchodních misí do vybraných

⁷³ Podrobněji viz BAYNE, N., & WOOLCOCK, S. *The new economic diplomacy: Decision-making and negotiation in international economic relations*. Farnham, Surrey, England: Ashgate. 2011, s. 108.

⁷⁴ Jednalo se například v červnu 2022 na Konferenci ministrů Světové obchodní organizace (MC12), kde byl přijat realistický balíček opatření a došlo k posílení spolupráce členů WTO podle jejich potřeb a kapacit.

teritorií, pomoc při zakládání vlastních poboček i organizace seminářů a různé formy vzdělávání.

Obchodní politika je jedním z faktorů, který může příznivě působit na posilování vnější konkurenceschopnosti ekonomiky. Obchodní politika je politika vlády regulující mezinárodní obchod. Obchodní politika se pohybuje mezi dvěma póly, tvořenými volným obchodem, kde neexistují celní bariery, a protekcionismem, kde existují omezení na ochranu místních výrobců. Obchodní politika může být koncipovaná jak v rámci jednoho státu, přičemž musí brát do úvahy politiky přijaté vládou daného státu při vyjednávání o mezinárodním obchodu, nebo to může být společná obchodní politika více států, založená na rámci celní unie, jako je tomu u společné obchodní politiky Evropské unie a v Mercosuru. Lze nalézt několik faktorů, které mohou mít dopad na národní obchodní politiku i na mezinárodní obchodní politiku. Především to jsou regionální obchodní dohody, které jsou vytvářeny státy v regionu za účelem zvýšení mezinárodního obchodu v dané oblasti prostřednictvím zakládání zón volného obchodu, přičemž cílem může být budoucí integrace. Tyto dohody jsou z jedné strany užitečné při řešení obchodních problémů regionu, z druhé strany ale mohou být překážkou při vyjednávání o obchodu s dalšími zeměmi, které to mohou vnímat vůči sobě jako nespravedlivé praktiky. Zejména se to může týkat rozvojových či obecně slabě ekonomicky rozvinutých zemí. Variantou jsou dále dvoustranné nebo vícestranné dohody o volném obchodu, poskytující aktérům zvláštní nabídky a příznivé zacházení v ujednáních. Tato privilegia mohou zahrnovat vzájemné snížení tarifů na zboží a služby druhé strany. Příkladem mohou být dohody USA, Kanady a Mexika, podepsané v roce 1994 v rámci obchodní dohody NAFTA nebo její aktualizovaná varianta USMCA z roku 2018. Tyto dohody pomáhají zvýšit konkurenci a nabízejí větší trhy pro výrobce. Zároveň ale kritici podobných dohod uvádějí, že ekonomicky silnější stát či Společenství států, jako jsou Spojené státy nebo EU, mohou tyto dohody využít k tomu, aby nespravedlivě tlačily menší státy k přijetí opatření, která pro ně nemusí být výhodná. Příkladem mohou být asociační dohody mezi EU a Ukrajinou nebo dalšími státy postsovětského regionu. Podobně se ukazuje být dohoda USMCA méně výhodná pro Mexiko a Kanadu, než tomu bylo v případě dohody NAFTA. Třetím typem dohod jsou preferenční obchodní dohody, jejichž cílem je pomáhat jedem druhému.

Součástí ekonomické diplomacie je preventivní diplomacie, a to v souvislosti s řešením konfliktních situací. Ekonomická diplomacie je zásadním činitelem v rámci mezinárodní bezpečnosti, jelikož ekonomické nástroje mohou být mimo jiné použity i jako prostředek pro předcházení ozbrojeným konfliktům a řešení jiných kritických situací. Ekonomická diplomacie často

pracuje s nástroji jako je embargo, bojkot nebo sankce. Podle Van Bergeijka⁷⁵ není diplomacie jen silou pro dobré skutky. Spolupráce i konflikt jsou obojí významné charakteristiky pro vztahy mezi zeměmi. V tomto ohledu je užitečný i koncept měkké síly (soft power) nebo teorie liberálního míru (liberal peace).

Integrační uskupení jsou vytvářena mimo jiné proto, aby mohla společnými nástroji efektivně využívat obchodní propojení, ale i z důvodu nutné ochrany společných zájmů. Ekonomická společenství mají k dispozici tzv. defenzivní a ofenzivní obchodní nástroje. Mezi defenzivní nástroje spadají antidumpingová opatření, která umožňují omezit dovoz zboží v případě, že ho jeho výrobce nabízí za cenu nižší, než je běžná cena těch samých výrobků na jejich domácím trhu, nebo je-li vývoz dotován. Protisubvenční opatření a ochranná opatření se využívají v případě, že prudce roste dovoz určitých výrobků do země. Dovozece pak musí žádat o vydání licence, která umožňuje podrobně sledovat vývoj dovozu. Defenzivní obchodní opatření lze použít jen v případech, kdy dovozy způsobují nebo hrozí způsobit materiální újmu výrobnímu odvětví v dané zemi, a lze prokázat příčinnou souvislost mezi dovozy a újmou. Mezi ofenzivní opatření patří tzv. nařízení o obchodních bariérách, které umožňuje podat stížnost vůči třetí zemi, pokud tato země nedodrží své závazky v obchodní oblasti dané v rámci Světové obchodní organizace nebo v rámci bilaterální dohody. Existuje také možnost zavést i opatření na dovoz nebo vývoz výrobků do a ze země, a to z politických nebo bezpečnostních důvodů, sem by pak patřilo embargo, bojkot nebo zvláštní režim na vývoz zbraní, jaderného materiálu, některých chemikálií, zboží dvojího užití apod.

Vývoj ekonomické diplomacie v době ekonomické globalizace, která je v mnoha ohledech komplikována vnějšími faktory a přináší společnosti častěji negativní důsledky, je nevyrovnaný. V odborné veřejnosti jsou rozebírány a popisovány vývojové změny, které nastávají nejen v důsledku globalizace⁷⁶. Gorazd Justinek⁷⁷ upozorňuje, že současný vývoj (ekonomické) diplomacie je

⁷⁵ Podrobněji viz VAN BERGEIJK, Peter. A. G. *Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change*. EDWARD ELGAR Publishing. 2019, s. 22.

⁷⁶ Jsou to například v této kapitole zmínění autoři Gorazd Justinek (bývalý slovenský diplomat, který se věnuje mezinárodním politickým, ekonomickým a obchodním vztahům) a Andrew K. Rose (působí na Kalifornské univerzitě v Berkeley a zároveň na Business School v Singapuru).

⁷⁷ Blíže viz VAN BERGEIJK, Peter. A. G. *Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change*. EDWARD ELGAR Publishing. 2019, s. 30.

v době globalizace utvářen a spoluvytvářen mnoha novými zúčastněnými stranami. Těmito novými stranami jsou jednak nová média a také nové technologie a s tím související nový pojem iDiplomacie (iDiplomacy). Nový koncept diplomacie je pak ECONFINBUS⁷⁸, což znamená, že dnes nehovoříme pouze o ekonomické diplomacii, ale zdůrazňujeme také finanční a obchodní část tohoto procesu. Významným současným trendem v mezinárodních vztazích je hledání budoucího směřování na základě ekonomického vývoje a řešení ekonomických vztahů. Gorazd Justinek také zdůrazňuje, jaký je v tomto ohledu význam konceptu lidských práv.

Ekonomická diplomacie zkoumá obchodní efekt měkké síly, tedy efekt globálního vlivu, který ostatní země považují za významný. Andrew K. Rose⁷⁹ pomocí standardního gravitačního modelu bilaterálního vývozu a na základě sady dat za období 1998–2013 a každoročního průzkumu mezi obyvateli zkoumá, zda je každá z až 17 zemí v jeho vzorku vnímána jako země s „převážně pozitivním nebo negativním vlivem ve světě“. Při zachování ostatních faktorů neměnných je vývoz země výrazně vyšší, pokud ji dovozce vnímá jako zemi s pozitivnějším vlivem ve světě. Tento vliv se příliš neliší v čase, ale liší se mezi jednotlivými zeměmi. Rose ukazuje, že zejména vývoz Izraele a Severní Koreje je větší, a naopak Spojené státy americké a Rusko jsou měkkou mocí ovlivněny méně. To vynikne ve srovnání s neovlivněním obchodu sankcemi. Autor pracuje i s pojmem snižujících se investic a nazývá je „divesticemi“. Tento netradiční pohled může v investicích rovnou spojovat pozitivní a negativní efekty. Investice jako pozitivní faktor rozvoje ekonomik i společnosti jsou tím větší, čím více je země vnímána jako pozitivně ovlivňující světové dění. Naopak pokles investice, tedy „divestice“ jsou patrné více u zemí s menším vlivem. U velkých ekonomik je ale vliv tohoto měkkého faktoru méně významný.

3.2 Konkurenceschopnost v ekonomické diplomacii

V mezinárodních vztazích jsou státy často porovnávány pomocí nejrůznějších faktorů. Konkurenceschopnost, jako popis schopnosti státu vytvářet efektivní produkt, může být zajímavým vodítkem pro ekonomickou diplomacii, která pro své záměry využívá nejrůznější nástroje. Žebříčky konkuren-

⁷⁸ Blíže viz VAN BERGEIJK, Peter. A. G. *Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change*. EDWARD ELGAR Publishing. 2019, s. 33.

⁷⁹ Blíže viz ROSE, Andrew K. *Soft power, sanctions and exports: checking the BS in BDSiN: Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change*. EDWARD ELGAR Publishing. 2019, s. 255.

ceschopnosti jsou i přes svoji rozmanitost významným podkladem pro rozhodování mnoha aktérů v ekonomické oblasti. Jsou to jak uživatelé, tedy především investoři a podnikatelé, tak i mezinárodní organizace. A na straně tvůrců jsou důležité nejen pro samotné instituce nebo agentury, ale i vlády, které často mají velký zájem na tom, jak jsou v žebříčcích hodnoceny. Jde o jisté ohodnocení práce vlád, které má dalekosáhlé efekty.

Konkurenceschopnost je významným faktorem pro efektivní využití ekonomické diplomacie a je pozitivním determinujícím faktorem v nestabilitě. Mnohé státní i nevládní instituce pracují s informacemi z nejrůznějších žebříčků konkurenceschopnosti, které následně používají ke zlepšení obchodních příležitostí. Konkurenceschopnost je definována poměrně široce. Konkurenceschopnost je podle Scotta a Lodge⁸⁰ státní, resp. národní atribut. Je to schopnost státu tvořit, produkovat, distribuovat výrobky nebo služby na mezinárodním trhu, zatímco dochází ke zvyšování příjmů z užitých zdrojů. Buckley⁸¹ ve své definici konkurenceschopnosti uvádí tři determinanty, a to firmu, region a stát. Konkurenceschopnost jednotlivých států se sestává z výkonnosti neboli efektivity, tedy dosažení cílů s co možná nejnižšími náklady, a z určení si těch správných cílů. Podle něj tedy konkurenceschopnost nezahrnuje pouze konečné výsledky, ale také prostředky k jejich dosažení. Snižováním cen výrobků i služeb lze prodávat na trzích stále více. Úspěšná ekonomika s rostoucím HDP ale zůstává konkurenceschopná v mezinárodním srovnání pouze tehdy, pokud dokáže konkurovat diferencovanými výrobky. Pokud klesá schopnost vyrábět takové výrobky, pak lze takto vysvětlit, proč země, které byly kdysi vpředu, později zaostaly⁸². V tomto ohledu je možné sledovat i současné nositele ekonomické diplomacie, například agentury, které právě mnohé prostředky k dosažení lepší konkurenceschopnosti nabízejí.

Od roku 1989 sestavuje žebříček konkurenceschopnosti jednotlivých zemí světa švýcarský Mezinárodní institut pro řízení rozvoje (Institute for Management Development IMD). Tento institut pak mezinárodní konkurenceschopnost definuje jako proces, ve kterém je dosahováno vyššího stupně

⁸⁰ Podrobněji viz: SCOTT, B. R., LODGE, G. C. U. S. competitiveness in the world economy (1st ed.). Boston: Harvard Business School Press. 1985.

⁸¹ Blíže viz BUCKLEY, P. J., PASS, C. L., PRESCOTT, K. Measures of international competitiveness: A critical survey. *Journal of marketing management*, 4(2), 1988.

s. 175-200. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/233254623_Measures_of_International_Competitiveness_A_Critical_Survey

⁸² Podrobněji viz SCOTT, B. R. Competitiveness: Self-Help for a Worsening Problem. *Harvard Business Review*, 67(4), 115-121. 1989.

soutěžení na různých úrovních, které jsou determinovány podniky, regiony a národním prvkem. Podle IMD jsou konkurenceschopnost a její jednotlivé atributy základním stavebním kamenem ekonomického růstu a budoucího rozvoje jednotlivých zemí. IMD porovnává relativně málo států, avšak ve spolupráci s více jak padesáti institucemi využívá k hodnocení přes tři sta kritérií.

Česká republika se za rok 2022 umístila v World Competitiveness Ranking IMD na 26 místě, vylepšila tak svoji pozici o 8 míst oproti roku 2021. Na prvních pěti místech jsou Dánsko, Švýcarsko, Singapur, Švédsko a Hong Kong⁸³.

Podle instituce IMD lze konkurenceschopnost vidět v tom, jak jsou jednotlivé země, regiony, ale i firmy schopny dosáhnout dlouhodobého růstu, vytvářet pracovní místa a zvyšovat bohatství obyvatel. Konkurenceschopnost je prostředkem k rozvoji a neznamená rozdělení na vítěze a poražené. Soutěž v samém důsledku znamená posun všech vpřed. Z žebříčků konkurenceschopnosti lze pro jednotlivé země vysledovat, v čem přesně zaostávají a v čem je potřeba se zlepšit. Stejně pracují i mnohé státní agentury nebo ministerstva spojená s ekonomickou diplomacií, když vytvářejí strategický nebo nástrojový rámec daného státu tak, aby byl v mezinárodním měřítku konkurenceschopný a využil maximum ze svého potenciálu.

Podle autorů Aiginger, Bärenthaler-Sieber a Vogel⁸⁴ (2015) lze definovat konkurenceschopnost širěji jako schopnost země nebo regionu či oblasti zajistit občanům vyšší cíle než jen HDP. Dle jejich názoru konkurenceschopnost není pouze spojena se snižováním mezd, daní a energetických nákladů, tedy s tím, co je úzké chápání konkurenceschopnosti, ale jde i o podporu sociálního systému a využívání ekologických technologií, které v dlouhodobém horizontu mohou zemi posunout na vyšší stupeň konkurenceschopnosti. V tomto směru lze chápat i posun s ohledem na ekonomickou diplomacii, která dává celému chápání jakýsi další rozměr, tedy mezinárodní vztahy a jejich souvislosti.

Rozšiřuje se tak měření konkurenceschopnosti od klasických ukazatelů, jako jsou HDP na hlavu, míra nezaměstnanosti, veřejný deficit, o pojetí socio-ekologické. Konkurenceschopnost charakterizují třemi pilíři, a to příjmovým, sociálním a ekologickým.

⁸³ Global Risks Report 2023 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/reports>

⁸⁴ Podrobněji viz: AINGINGER, K., BARENTHALER-SIEBER, S., VOGEL, J. Competitiveness under New Perspectives. OECD. ONLINE: <http://www.oecd.org/economy/Competitiveness-under-New-Perspectives.pdf>. 2015.

Příjmový pilíř zahrnuje kromě HDP na hlavu také čistý národní produkt na hlavu, disponibilní příjmy domácností a výdaje domácností. Sociální pilíř se skládá z ukazatele rizikovosti chudoby, dopadu sociálního přerozdělení a přerozdělení příjmů a nezaměstnanosti. A ekologický pilíř hodnotí zdroje produktivity, intenzitu emise plynů, energetickou náročnost a podíl elektrické energie vyráběné z obnovitelných zdrojů. Lze pak pozorovat, že země, které mohou ekonomicky zaostávat a mají nižší ekonomické ukazatele typu HDP (v rámci prvního pilíře), mohou nakonec předběhnout ekonomické giganty v ekologickém nebo sociálním pilíři, například efektivnějším a hojnějším využíváním obnovitelných zdrojů apod. Aiginger a Vogel poukazují na komplexnost chápání konkurenceschopnosti⁸⁵. Politické strategie by měly být postaveny spíše na podpoře dovedností, inovací a souvisejících institucí než na politice snižování nákladů. Ekologické ambice a sociální investice nejsou totiž náklady, ale umožňují zvyšovat konkurenceschopnost zemí s rostoucím produktem.

Světová banka vytvářela každoročně specifický žebříček Index snadnosti podnikání (Ease of Doing Business Index), který zahrnuje hodnocení jednotlivých států z pohledu podnikové sféry zaměřující se na příznivé podmínky pro podnikání, regulace v podnikání, vlastnická práva, atraktivitu pro zahraniční investory a konkurenceschopnost. Státní správa každé země je požádána, aby doplnila konkrétní údaje, které by byly použity jako měkká data pro tvorbu žebříčku. Ministerstva tak mají možnost vyhodnocovat své úspěchy a neúspěchy a následně je porovnat s ostatními zeměmi. Zde je také dobrý přesah do ekonomické diplomacie, ve které je často velmi důležité, v jakých podmínkách jsou aktivity v mezinárodním obchodě uskutečňovány. Tvorba tohoto žebříčku byla bohužel zastavena a v současné době se jedná o možnostech reformování tohoto užitečného řazení.

*Česká republika se za rok 2020 umístila v Ease of Doing Business rankings na 41. místě. Na prvních pěti místech jsou Nový Zéland, Singapur, Hongkong, Dánsko a Jižní Korea.*⁸⁶

Výše uvedené definice konkurenceschopnosti naznačují, že srovnání konkurenceschopnosti jednotlivých zemí bude zcela záležet na zvolených kritériích a na jejich užším či širším pojetí. Tento krátký výčet možných přístupů ke konkurenceschopnosti je vhodné doplnit ještě definicí Světového

⁸⁵ Podrobněji viz: AIGINGER, K., VOGEL, J. Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting Beyond GDP goals. *Competitiveness Review*, 25(5), 497-523. ONLINE: <https://doi.org/10.1108/CR-06-2015-0052> Aiginger a Vogel, 2015.

⁸⁶ Ease of Doing Business rankings [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://archive.doingbusiness.org/en/rankings>.

ekonomického fóra (World Economic Forum), které se měřením konkurenceschopnosti zabývá kontinuálně od roku 1979. Světové ekonomické fórum definuje konkurenceschopnost jako mix institucí, politik a faktorů, které determinují produktivitu země. Od roku 2004 vychází každoročně Globální report konkurenceschopnosti (Global Competitiveness Report). Index růstu konkurenceschopnosti hodnotí schopnost země dosahovat trvale udržitelného růstu na základě klíčových faktorů, a to kvalita makroekonomického prostředí, stav veřejných institucí v dané zemi a technický rozvoj⁸⁷. Také tato zpráva je v rámci ekonomické diplomacie důležitým vodítkem, a to nejen pro investory, ale také pro instituce, pro něž je konkurenceschopnost v hospodářské soutěži významná.

Česká republika se za rok 2019 umístila v Global Competitiveness Index na 32. místě, pohoršila si tak meziročně svoji pozici o 3 místa. Na prvních pěti místech jsou Singapur, USA, Hong Kong, Nizozemí a Švýcarsko⁸⁸.

3.3 Ekonomická diplomacie EU

Ekonomická diplomacie má velmi úzký vztah k hospodářské politice, potažmo k obchodní politice ve vztahu k zahraničí. Pokud je analyzována ekonomická diplomacie v prostoru EU, pak je tato diplomacie navázána na společnou obchodní politiku EU. Obchodní politika je rámcovým zastřešením fungování ekonomické diplomacie. V rámci EU lze sledovat snazší přizpůsobení díky nesporným výhodám, které členským zemím přináší jednotný vnitřní trh. V prostoru Evropské unie vystupuje ekonomická dimenze zahraniční politiky jednak v podobě celosvětového obchodu, ale také v podobě politiky podpory investic, v rámci mezinárodní regulace kapitálu, v politice podpory životního prostředí a v rámci rozvojové politiky⁸⁹. V současné době stále sílí ekonomizace mezinárodních vztahů a Evropská unie tak přikládá ekonomické diplomacii mimořádný význam. Ekonomická diplomacie a její jednotlivé systémy jsou utvářeny plně v kompetenci jednotlivých členských států. Každý členský stát má zcela suverénní pozici z hlediska volby významu a působení ekonomické diplomacie na ekonomické vazby státu. Ekonomická diplomacie tedy není přímým nástrojem společné obchodní politiky EU a je

⁸⁷ Blíže viz: KLVAČOVÁ, EVA. Measurement of countries competitiveness: theoretical fundamentals and practical results. Acta Oeconomica Pragensia, 13(2), 2005. 31-48.

⁸⁸ Competitiveness Rankings [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/competitiveness-rankings/>

⁸⁹ Podrobněji viz WOOLCOCK, S. European Union economic diplomacy: The role of the EU in external economic relations. Farnham, England: Ashgate. 2012, s. 35-42.

výlučnou politikou jednotlivých členských států tím, že zastává národní ekonomické zájmy⁹⁰.

Důležitým aspektem zajištění konkurenceschopnosti EU jsou i opatření spojená s rozšiřováním EU o nové členy. Před vstupem do EU bývá systém integrace nově přistoupivší země propracovanou sítí nejen obchodních smluv. Jde o řadu obchodních smluv různého charakteru a s různým rozsahem preferencí, na jejichž základě se odvíjí vzájemný obchod. Mohou to být specifické dohody o volném obchodu mezi vybranými státy Evropského sdružení volného obchodu nebo dohody o uzavírání zóny volného obchodu. Po vstupu země do EU musí být ukončena platnost předešlých dohod a je nutné začít provozovat zahraničně obchodní vztahy se třetími zeměmi stejně jako EU. Po vstupu do EU se tyto nové členské země stávají členy jednotného vnitřního trhu, což znamená, že jakékoliv překážky ve vzájemném obchodu jak průmyslovými výrobky, tak i zemědělskými výrobky, jsou plně liberalizovány. Možnosti srovnání podmínek pro dosahování konkurenceschopnosti se tak významně sjednocují.

Ministerstvo zahraničních věcí je schopno v rámci své sítě zahraničních poboček poskytovat podporu projektům ekonomické diplomacie a nabízí služby exportérům. Konkrétně jde o inomingové a outgoingové mise, veletrhy, prezentace a semináře. Specifickým nástrojem na podporu konkurenceschopnosti v rámci ekonomické diplomacie je i zahraniční rozvojová spolupráce.

3.4 Obchodní dohody jako pozitivní faktor

Ekonomická diplomacie v prostoru EU je lemována dalšími partnery EU z třetích zemí včetně mezinárodních institucí. V rámci komplexního zázemí v EU můžeme sledovat bilaterální i multilaterální vztahy EU s třetími zeměmi. Ekonomická diplomacie je v rámci institucionálního fungování EU rozsáhlým souborem činností a ovlivňuje významně ekonomickou diplomacii každého členského státu.

Vymezení domácích a mezinárodních aktérů při tvorbě hospodářské politiky není jednoznačné. Často je tento nedostatek řešen v rámci domácích rozhodovacích procesů. V ekonomické diplomacii se na národní úrovni rozdělují kompetence a názory různých ministerstev a je třeba zdůraznit, kdo má v tomto ohledu vůdčí roli. Kromě ministerstva zahraničních věcí jde o vymezení prostoru pro zapojení se do procesu rozhodování dalších vládních

⁹⁰ Podrobněji viz ŠTOURAČOVÁ, J. Proměny ekonomické diplomacie v ČR a ve světě. Praha: Professional Publishing, 2012, s. 44.

rezortů a agentur. Vláda je také často v mnoha ohledech ovlivněna domácími i mezinárodními finančními institucemi, investory nebo podnikateli. Významnou roli hrají v ekonomické diplomacii také mezinárodní nevládní organizace.

V rámci společné obchodní politiky EU lze pozorovat tři typy obchodních dohod EU. Je to jednak celní unie, kdy jsou odstraněna cla ve dvoustranném obchodu a zaveden společný celní tarif pro zahraniční dovozce. Dále jsou to dohody o přidružení, dohody o stabilizaci, hluboké a komplexní dohody o volném obchodu a dohody o hospodářském partnerství, které by měly odstranit nebo snížit celní tarify ve dvoustranném obchodu. Vždy záleží na vzájemných vztazích a postojích partnerů. A třetím typem dohod jsou dohody o partnerství a spolupráci, které mají za cíl pouze poskytnout obecný rámec pro dvoustranné hospodářské vztahy, avšak ponechat celní tarify tak, jak jsou. V současnosti platí pro společnou obchodní politiku ustanovení v rámci Lisabonské smlouvy z roku 2009.

Společná obchodní politika disponuje několika nástroji, kterými sleduje dva základní cíle: prosazování otevřeného a mnohostranného obchodního systému ve světě a ochranu zájmů EU a členských zemí zejména v případech, kdy by měl volný obchod nepříznivé dopady na ekonomickou situaci, prosperitu, zaměstnanost či obchodní bilanci v EU. Nástroje na ochranu obchodu v podstatě suplují neexistenci mechanismu proti nekalým soutěžním praktikám v rámci mezinárodního hospodářství, který na národní úrovni provádí úřady pro ochranu hospodářské soutěže. EU se řídí zásadami Světové obchodní organizace.

Autonomní obchodní politika zahrnuje nástroje, které Společenství uplatňuje mimo rámec smluvních závazků se třetími státy. Jsou to jednak cla, která chrání určitá odvětví před zahraniční konkurencí nebo naopak podporuje dovoz produktů, o které má zájem jako o vstupy nezbytné pro rozvoj výroby. Dále jsou to kvóty v obchodě se zeměmi, které nejsou členy Světové obchodní organizace (WTO) a dobrovolná exportní omezení.

Důležitý aspekt současné fáze globalizace je, že bývalé komunistické státy se staly tržně orientovanými ekonomikami a jsou stále více součástí světového ekonomického systému. Van Bergeijk⁹¹ odkazuje na gravitační model jako na aplikovaný empirický obchodní model, který popisuje dvoustranné obchodní toky. Klíčovými faktory v tomto modelu jsou ekonomická hmotnost a vzdálenost. Model předpokládá, že interakce je slabší, pokud je vzdálenost větší,

⁹¹ Blíže viz VAN BERGEIJK, Peter. Economic Diplomacy and the Geography of International Trade [online]. Edward Elgar Publishing, ONLINE: doi:10.4337/9781781007778. 2009

a propojení je silnější, když jsou objemy obchodu větší. Proto tedy velká země, která má značnou produkci a počet obyvatel, bude *ceteris paribus* obchodovat více než malá země. Podobně země, které jsou blíže k sobě, budou obchodovat násobně více. Model zahrnuje i určitý počet faktorů odporu obchodu (například dovozní cla) a faktory zdokonalení obchodu (například společný jazyk), které jsou na dvoustranné úrovni možné. V tomto směru jsou také sestavovány a vyjednávány mezinárodní obchodní smlouvy, které by měly všechny výhody gravitačního modelu využít, a naopak překážky vzájemného obchodu co nejvíce odstranit.

Evropská unie se po roce 2000 v době velkého rozšiřování EU, a tedy i zvětšování vnitřního trhu, potýkala s problémy, které přináší světový trh bez jasného vedení ze strany Světové obchodní organizace. WTO není dostatečně funkční organizací v rámci sjednávání dohod mezi jejími členy a Evropská unie se v roce 2006 rozhodla pro strategii sjednávání bilaterálních nebo i regionálních dohod o volném obchodu jako cestu při nedostatečné podpoře ze strany WTO⁹². Nové dohody o volném obchodu by tak měly mít komplexní a ambiciózní pokrytí a usilovat o co nejvyšší míru liberalizace obchodu.

Z celosvětového pohledu lze vysledovat několik základních modelů fungování ekonomické diplomacie, nejčastěji se odlišují tyto modely: integrovaný, duální a model třetí strany. Rana⁹³ popisuje pět modelů, kterými jsou model integrovaný, částečně integrovaný, duální (respektive konkurenční), model sdílené agentury (respektive třetí strany) a model postoupení pravomoci. Pajtinka⁹⁴ popisuje podobně jako Štouračová⁹⁵ tři modely: integrovaný, duální a model třetí strany. Země se pak podle různých pohledů mohou řadit do některého z modelů. Vzhledem k významnému rozdílu mezi jednotlivými ekonomikami můžeme v důsledku historického vývoje i ekonomickému zaměření zemí popsat odlišnosti ve fungování jednotlivých institucí, které se ekonomické diplomacii věnují. Stejně jako systém státní a veřejné správy, tak i systém institucionálního zabezpečení ekonomické diplomacie

⁹² Blíže viz EVROPSKÁ KOMISE. Sdělení Komise Globální Evropa: konkurenceschopnost ve světě. KOM (2006) 567, 4. 10. 2006. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/33024/46147/555822/priloha003.pdf>. 2006.

⁹³ Podrobněji viz: RANA, K. S. *Bilateral Diplomacy*. Geneva: DiploFoundation, 2007, s. 119.

⁹⁴ Podrobněji viz PAJTINKA, Erik. *Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé? Medzinárodná politika*, 2007, roč. 31, č. 10, s. 16-18.

⁹⁵ ŠTOURAČOVÁ, Judita. *Ekonomická diplomacie České republiky*. Praha: Professional Publishing, 2008., s. 201.

není ani v rámci Evropské unie jednotný. Aplikace a využití nástrojů ekonomické diplomacie je zcela v kompetenci národních států. Zároveň není žádný z modelů využíván ve zcela čisté podobě. Vždy jsou zahrnuta různá specifika národních států a ekonomik⁹⁶.

Modely velmi často zahrnují z institucionálního hlediska zapojení ministerstev, a to podle vlastních kompetenčních pravidel. Některé státy postavily na fungování ekonomické diplomacie svůj záměr významného zapojení do světové ekonomiky a za tímto účelem vytváří i specifické instituce. Takovou zemí je například Singapur, u kterého lze popsat v rámci ekonomické diplomacie model třetí strany neboli model sdílené agentury. Tímto způsobem je pak země aktivně zapojena do mezinárodního obchodu.

Pro vykonávání efektivní ekonomické diplomacie by měly být splněny některé základní podmínky. Jednak je potřeba zajistit institucionální zázemí, určit, která agentura nebo ministerstvo bude zajišťovat zahraniční obchod a podporu investic, a nastavit způsob, jakým jsou harmonizovány akce různých zúčastněných aktérů, oficiálních i nestátních. Relevantní jsou také způsoby rozhodování. Dalším klíčovým faktorem je způsob, jakým jsou vyřizovány mezinárodní a regionální dohody. Na bilaterální úrovni je třeba podniknout mnoho klíčových opatření na podporu vývozu a přímých zahraničních investic prostřednictvím řady konkrétních opatření, která mají přijmout domácí aktéři a diplomatické mise řízené ministerstvem zahraničí. Součástí ekonomické diplomacie je i rozvojová pomoc, a to nejen pro příjemce pomoci, ale i pro ty, kteří pomoc poskytují. Neopomenutelný je i turismus a image jako součást řízení ekonomické diplomacie při prosazování vnějších ekonomických zájmů země.

3.5 Nátlaková ekonomická diplomacie

Nátlaková ekonomická diplomacie pomáhá řešit negativní determinující faktory v nestabilitě. Nátlak lze popsat jako určité omezení nebo donucení za cílem prosazení nějakého svého cíle, postoje nebo filozofie. Přenesením tohoto termínu do diplomacie, lze popsat diplomatický (politický) nátlak jedné strany, kterou může v některých případech být samostatný stát. Ale v dnešní době tomu jsou převážně společenství národů tak, aby bylo možné donucovacími či omezujícími prostředky a nástroji ovlivnit protější stranu k ústupkům, zlepšení chování (nápravě) nebo pouze zastrašení.

⁹⁶ ŠTOURAČOVÁ, J. a KOL. Systém řízení ekonomické diplomacie v České republice. Praha: Svaz průmyslu a dopravy ČR. 2010. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.spcr.cz/files/cz/dokumenty/analyza.pdf>.

Nátlaková diplomacie má mnoho podob a užití a může se dotknout všech odvětví fungování států nebo jejich obyvatel. Nátlakem je ovlivněn celý stát, část území nebo určitá skupina (např. radikální). V dnešní době nátlaková diplomacie hraje velkou roli v zajištění bezpečnosti a vyhnutí se hrozbám světových válek.

Ekonomická diplomacie znamená ekonomickou dimenzi zahraniční politiky. V nestabilní době je diplomacie a zahraniční politika velmi významným prvkem v rozhodování. Ekonomická diplomacie v negativním smyslu pak může být chápána jako chování určitého státu či mezinárodní instituce, které rozhodují o omezení obchodních styků s jiným státem, s cílem vynutit si změny například politických rozhodnutí státu.

Ve smyslu negativní ekonomické diplomacie lze jako stěžejní nástroj sledovat vliv a význam ekonomických sankcí. Ekonomické sankce mají různé důvody užití. Jde jednak o prostředek vyhnutí se přímo vojenské konfrontaci, dále jde o kontrastní signalizaci blížícího se vojenského konfliktu a také jako nástroj k dosažení menších zásahů do cizí politiky.

Negativní kontext sankcí v rámci ekonomické diplomacie je dán tím, že jde zpravidla o užití ekonomických sankcí tak, že směřují spíše k zabránění budoucího nepříznivého stavu než jako forma nápravy. Jde tak o první signál státu, že mezinárodní společnost neschvaluje jeho ať už politické či jiné rozporované počínání s hrozbou toho, že jinak dojde k vojenském konfliktu.

Vzhledem k systémové povaze sankcí jako formě nátlakové diplomacie lze hovořit o ekonomických sankčních režimech, které omezují obchod či operace na kapitálovém trhu.

Ve vztahu k omezením obchodu lze charakterizovat bojkot, embargo nebo plošné hospodářské sankce. Každý z těchto nástrojů má jinou povahu, a to i v rámci sledování směru obchodování, tedy ve smyslu exportu a importu.

Bojkot neboli úmyslné pomíjení, přehlížení, odmítání, je účinný způsob, jak dosáhnout cíle. Bojkot je v ekonomickém smyslu⁹⁷ takové obchodní omezení, kdy je zakázán nákup (import) zboží a služeb ze země na které jsou uvaleny sankce. Embargo znamená zákaz prodeje (exportu) zboží a služeb do

⁹⁷ Slovo bojkot jako termín pro organizovanou izolaci. bylo přejato z anglického boycott. Význam slovo získalo po roce 1880 podle jména důstojníka britské armády C. C. Boycotta. Ten po svém penzionování v Irsku požadoval po místních zemědělcích příliš vysoký nájem, což mu odplatili tím, že jej ignorovali a přerušili veškeré styky s ním. [Bojkot [online]. Český rozhlas Dvojka, 2014-07-23, [cit. 2022-10-02]. Dostupné online. <https://dvojka.rozhlas.cz/bojkot-7548467>]

sankciované země. Plošné hospodářské sankce jsou kompletním zákazem importu a exportu.

Pokud jde o omezení na finančním trhu, pak lze využít celou škálu nástrojů. Jde o například o zmrazení bankovních účtů a jiných aktiv osobám, které porušují mezinárodní normy, pozastavení humanitární pomoci, kontrolu nebo omezení kapitálových toků národních institucí nebo stažení zahraničního kapitálu ze země.

Využití sankcí a dalších nástrojů nátlakové diplomacie není standardním nástrojem. Sada možností, jak takto využít nátlakovou diplomacii je široká, i když používána méně často než pozitivní nástroje. V souvislosti s válkou na Ukrajině bylo použito široké spektrum nástrojů. Vzhledem k omezené účinnosti bylo nutné přistupovat stále k dalším nástrojům, a tak je škála pro výběr nástrojů opravdu široká. Významným faktorem pro rozhodnutí o volbě nástroje je cíl daného opatření.

Cílem opatření může být oslabit hospodářskou základnu země, připravit zemi o kritické technologie a trhy a výrazně omezit jeho schopnost vést válku. Principiálně lze dělit nástroje na sankce, individuální omezující opatření, zmrazení majetku a cestovní omezení. Hospodářské sankce jsou zaměřeny na obchod v konkrétních hospodářských odvětvích. Důležité je i načasování sankcí, tedy délka trvání nebo i plán prodloužování trvání.

Nejčastěji jsou sankce namířeny proti finančnímu, obchodnímu, energetickému, dopravnímu, technologickému a obrannému odvětví.

V rámci finančního odvětví jde o omezený přístup na primární a sekundární kapitálové trhy EU pro banky a společnosti, zákaz transakcí s dotčenou centrální bankou, zákaz používání systému SWIFT pro banky, zákaz poskytovat eurobankovky, zákaz veřejného financování nebo investic, zákaz investic do projektů spolufinancovaných nepřátelskou zemí.

V rámci energetiky jde o zákaz dovozu strategických surovin z předmětné země, tedy zákaz dovozu uhlí, ropy nebo zemního plynu. Dále cenový strop týkající se námořní přepravy ropy pro třetí země, zákaz vývozu zboží a technologií v odvětví rafinace ropy, zákaz nových investic do odvětví energetiky.

V odvětví dopravy se využívá možnost uzavření vzdušného prostoru EU všem letadlům vlastněným nepřátelskou zemí, uzavření přístavů nepřátelským plavidlům, zákaz vstupu provozovatelů silniční dopravy, zákaz vývozu zboží a technologií v leteckém, námořním a kosmickém průmyslu.

V oblasti obrany je využíván zákaz vývozu zboží dvojího užití a technologického vybavení, které by mohlo přispět k obranným a bezpečnostním kapacitám, zákaz obchodování se zbraněmi a civilními palnými zbraněmi,

zákaz obchodování se střelivem, vojenskými vozidly a polovojenským vybavením.

V rámci surovinových sankcí může jít o zákaz dovozu železa, oceli, dřeva, cementu a plastů, zákaz dovozu zlata, zákaz dovozu mořských plodů, lihovin, cigaret, šperků a kosmetických přípravků.

V sektoru služeb jde o zákaz poskytování služeb peněženek na kryptoaktiva, účtů s kryptoaktivy nebo úschovy kryptoaktiv, zákaz poskytování architektonických a inženýrských služeb, zákaz poskytování poradenských služeb v oblasti IT a právních poradenských služeb.

V rámci sankcí lze omezovat i média, například pozastavením vysílání státních sdělovacích prostředků.

Mezi diplomatická opatření patří také možnosti rušení již domluvených diplomatických setkání, například rušení summitu, dvoustranných rozhovorů nebo omezení přístupu nepřátelských zemí do mezinárodních organizací. V případě Ruska jde o pozastavení jednání o přistoupení Ruska k Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) a k Mezinárodní energetické agentuře (IEA).

Diplomatické sankce s ekonomickou vazbou jsou dále vízová opatření, omezení hospodářské spolupráce, zákaz dovozu zboží, omezení v souvislosti s obchodem a investicemi týkající se některých hospodářských odvětví a projektů v oblasti infrastruktury, zákaz poskytování služeb cestovního ruchu, zákaz vývozu některého zboží a technologií.

3.6 Omezující opatření a sankce Evropské unie

Evropská unie v souvislosti se společnou zahraniční a bezpečnostní politikou používá omezující opatření neboli „sankce“ jako nezbytný nástroj. Jde o součást integrovaného a komplexního politického přístupu, jenž zahrnuje politický dialog a využívá i další doplňkové nástroje. Při přijímání sankcí jsou sledovány hlavně cíle s ohledem na ochranu hodnot, základních zájmů a bezpečnosti EU, zachování míru, upevnění a podporu demokracie, právního státu, lidských práv a zásad mezinárodního práva. Cílem je také snaha předcházet konfliktům a posilovat mezinárodní bezpečnost.

Sankce jsou ukládány v zájmu prosazování cílů společné zahraniční a bezpečnostní politiky a mají vést k dosažení změny v politice nebo chování dotčených subjektů. Těmito subjekty pak mohou být vlády zemí, které nejsou členy EU, z důvodu jejich politik, subjekty, které poskytují prostředky k provádění dotčených politik, skupiny nebo organizace (například teroristické skupiny). Omezující opatření jsou stanovována tak, aby byly mini-

malizovány nepříznivé důsledky pro ty, kdo nenesou odpovědnost za politiky nebo činnosti, jež vedly k přijetí sankcí, tedy pro místní civilní obyvatelstvo či pro legitimní činnosti prováděné v dotčené zemi nebo s touto zemí. Veškerá omezující opatření přijímaná EU jsou plně v souladu se závazky podle mezinárodního práva, včetně závazků, které se týkají lidských práv a základních svobod.

EU používá dlouhodobě sankční politiku vůči zemím, jako je Korejská lidově demokratická republika, Bělorusko a Írán⁹⁸. V listopadu 2006 byla zavedena první omezující opatření vůči Korejské lidově demokratické republice (KLDŘ) jako provedení sankcí OSN. Šlo o zbrojní embargo, zmrazení majetku a zákaz cestování osob, jež se podílejí na jaderném programu KLDŘ, zákaz týkající se vývozu a dovozu řady věcí, jež by mohly přispět k programům KLDŘ v oblasti jaderných zbraní, balistických raket nebo jiných zbraní hromadného ničení, zákaz vývozu a dovozu luxusního zboží. Od tohoto opatření byly zavedeny i další sankce, naposledy v dubnu 2022, kdy byl doplněn seznam osob a subjektů, na něž se vztahují omezující opatření EU o osm osob a čtyři subjekty. Tato omezující opatření spočívají v zákazu cestování, zmrazení majetku a zákazu zpřístupnění finančních prostředků nebo hospodářských zdrojů osobám a subjektům uvedeným na seznamu. Nově byly na seznam zařazeny osoby, které zastávají vedoucí pozice v institucích podílejících se na vývoji raketového programu, a osoby a subjekty, které se zapojily do činností spojených s obcházením sankcí, jež by mohly generovat finanční prostředky pro programy týkající se nelegálních zbraní. V důsledku tohoto rozhodnutí se celkový počet osob zařazených na autonomní seznam EU zvyšuje na 65.

EU vydala již v roce 2004 omezující opatření vůči Bělorusku. Mezi tato opatření patří zbrojní embargo, zákaz vývozu vybavení, které by mohlo být použito k vnitřní represi, zmrazení majetku a zákaz vstupu na území EU týkající se čtyř osob zařazených na seznam v souvislosti s neobjasněným zmizením dvou opozičních politiků, jednoho podnikatele a jednoho novináře v letech 1999 a 2000. Rada EU později přijala další omezující opatření proti osobám zapojeným do porušování mezinárodních volebních standardů a mezinárodního práva v oblasti lidských práv, jakož i do zásahů proti občanské společnosti a demokratické opozici. Zbrojní embargo bylo zavedeno v roce 2011. V souvislosti se zfalšovanými prezidentskými volbami konanými v srpnu 2020 uvalila EU na Bělorusko další druhy sankcí.

⁹⁸ Podrobněji viz Jak a kdy EU přijímá sankce [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/sanctions/>

Od roku 2006 přijala Rada bezpečnosti OSN řadu rezolucí, v nichž se požaduje, aby Írán ukončil obohacování uranu pro účely šíření jaderných zbraní. Tyto rezoluce byly postupně doplněny o omezující opatření, která měla Írán přimět, aby příslušné rezoluce plnil. EU sankce OSN provádí právními předpisy EU. EU kromě provádění sankcí OSN uvalila v posledních deseti letech na Írán celou řadu samostatných hospodářských a finančních sankcí.

V současnosti se Evropská unie snaží sankcemi ovlivnit především ruskou invazi na Ukrajině. Sankce vůči Rusku však uvaluje již od roku 2014, kdy Rusko nezákonně anektovalo ukrajinský Krym. Sankce vůči Rusku představují nejrozsáhlejší komplex omezení od vzniku EU a k únoru 2023 zahrnují 10 balíčků:

První balík:

Lídři zemí Evropské unie se na summitu hned první den invaze, 24. února 2022, shodli na zavedení sankcí proti Rusku. Na unijní sankční seznam přibylo více než 300 poslanců dolní komory ruského parlamentu, kteří navrhli uznání nezávislosti separatistických území na východě Ukrajiny. Sankce nově postihly 27 politiků, armádních činitelů, byznysmenů či oligarchů, mezi nimi například ministra obrany Sergeje Šojgua.

Druhý balík:

Dne 25. února 2022 byly schváleny další sankce, které omezily přístup Ruska ke kapitálu a mířily na energetiku, dopravu či obchod. Zasáhly také 70 procent ruského bankovního trhu a měly mimo jiné znemožnit ruské elitě ukládat peníze v Evropě, zakázaly dodávky nejdůležitějších součástek ruským rafineriím či omezily přístup Ruska ke klíčovým technologiím. Byl zmrazen majetek prezidenta Vladimíra Putina a ministra zahraničí Sergeje Lavrova.

Třetí balík:

EU další sankce schválila 27. února 2022 a uplatňovat je začala 2. března 2022. Součástí sankcí bylo mimo jiné uzavření unijního vzdušného prostoru proruská letadla, dále vyřazení sedmi ruských bank z mezinárodního platebního systému SWIFT, zákaz prodávat do Ruska eura či jakkoli se podílet na projektech spojených s Ruským fondem přímých investic. Platit začal i zákaz šíření televize RT a webu Sputnik, a to kvůli jejich dezinformačnímu obsahu. Státy EU se rovněž shodly na sankcích proti Bělorusku za jeho podíl na ruské invazi na Ukrajinu. Opatření se týkala 70 procent veškerého běloruského vývozu do EU. Na sankční seznam přibylo 22 armádních velitelů, posléze i 160 ruských politiků a oligarchů včetně šéfa letecké společnosti Aeroflot, zetě ruského ministra zahraničí Sergeje Lavrova nebo miliardářů podnikajících v hutnictví, zemědělství, telekomunikacích či farmaceutickém průmyslu.

Celkem se sankce vztahovaly na 862 ruských činitelů a 53 subjektů. Byl vydán zákaz exportu námořních navigačních a komunikačních systémů do Ruska. Sedmadvacítka také zmrazila platební styk s běloruskou centrální bankou a vyloučila ze systému SWIFT tři velké běloruské banky.

Čtvrtý balík:

Sankce vstoupily v platnost 15. března 2022 a zasáhly miliardáře Romana Abramoviče a 10 oligarchů napojených na prezidenta Putina. Zakázány byl vývoz luxusního zboží včetně aut či jakékoli investice do ruské energetiky. Do Evropy se nesmí dovážet ruská ocel ani železo. Zakázány jsou transakce s některými ruskými státními podniky nebo poskytování ratingových služeb všem ruským subjektům.

Pátý balík:

Další sankce byly schváleny 8. dubna 2022, šlo o zákaz dovozu ruského uhlí, které pro ruský režim představuje příjem čtyř miliard eur (98 miliard Kč) ročně. Má začít platit na přelomu roku 2022 a 2023. Na sankční seznam přibylo 217 ruských činitelů a oligarchů a 18 subjektů, zmrazení styku se čtveřicí ruských bank, včetně druhého největšího bankovního domu VTB. Omezen byl dovoz zboží ruskou lodní či silniční dopravou.

Šestý balík:

Po dvou měsících schválila EU 3. června 2022 zákaz dovozu většiny ruské ropy od roku 2023. Z embarga budou mít dočasné výjimky země závislé na dodávkách ropou Družba (Česko, Slovensko a Maďarsko). Z mezinárodního platebního systému SWIFT byly vyloučeny tři ruské banky včetně největší Sberbank. Tři ruské televize šířící podle EU válečnou propagandu Kremlu mají zakázáno vysílat v EU. Na více než tisícčlenný seznam potrestaných ruských činitelů přibylo 65 lidí a 18 firem, většinou zbrojovek. Připojen byl zákaz vývozu desítek chemikálií k výrobě zbraní.

Sedmý balík:

Dne 21. července 2022 byl zaveden zákaz dovozu ruského zlata, které je druhým nejvýznamnějším vývozním artiklem po energiích, vztahuje se nejen na samotný cenný kov, ale i na klenoty zlato obsahující, dále byl zaveden zákaz vývozu produktů, které mohou být využitelné pro vojenské účely. Na sankční seznam přibylo pět desítek ruských činitelů či oligarchů. EU také rozšířila dosavadní zákaz kotvení ruských lodí v unijních přístavech, zpřesnila řadu dřívějších opatření týkajících se například veřejných zakázek.

Osmý balík:

Dne 5. října 2022 přibyla dohoda na zavedení cenového stropu na ruskou ropu. EU také rozšířila zákaz vývozu některých strategických technologií do

Ruska či dovozu ruských produktů, jako je ocel či dřevo. Na sankční seznam přibýly více než tři desítky Rusů.

Devátý balík

Dne 16. prosince 2022 byly uloženy nové kontroly a omezení vývozu zboží a technologií dvojího užití, jakož i zboží a technologií, které mohou přispět k technologickému posílení ruského odvětví obrany a bezpečnosti tím, že výrazně rozšiřuje seznam subjektů spojených s ruským vojensko-průmyslovým komplexem o dalších 168 subjektů, na něž se budou vztahovat odvětvová omezující opatření⁹⁹.

Desátý balík

Dne 25. února 2023 zařadila EU na sankční seznam dalších 87 osob a 34 subjektů, které svým způsobem přispívají k válce¹⁰⁰. Rada mimo jiné ukládá sankce osobám odpovědným za deportace a nucené adopce ukrajinských dětí a sankce organizacím (Rosyyia Segodnya) a jednotlivcům, včetně spisovatelů, moderátorů hlavních televizních kanálů a mediálních skupin, propagandistů a dalších osobností. Seznamy se týkají také ekonomických subjektů v odvětvích, která poskytují významný zdroj příjmů nebo finančně podporují ruskou vládu (banky Alfa-Bank, Rosbank a Tinkoff Bank, Fond národního majetku Ruské federace a Ruská národní zajišťovna).

Celkově se omezující opatření EU v souvislosti s činnostmi narušujícími nebo ohrožujícími územní celistvost, svrchovanost a nezávislost Ukrajiny nyní vztahují na celkem 1473 osob a 205 subjektů. Na označené osoby se vztahuje zmrazení majetku a občanům a společnostem EU je zakázáno poskytovat jim finanční prostředky. Na fyzické osoby se navíc vztahuje zákaz cestování, který jim brání ve vstupu na území EU nebo průjezdu přes něj.

Sankce spojené s ukrajinsko-ruským konfliktem byly rozšířeny i na Bělorusko a Írán. V reakci na postup Běloruska a jako nanejvýš důrazné odsouzení zapojení Běloruska do vojenské invaze Ruska na Ukrajinu přijala EU v roce 2022 řadu opatření, včetně individuálních a hospodářských sankcí zaměřených na 22 osob, omezení obchodu, zákazu využívání systému SWIFT pro tři

⁹⁹ Útočná válka Ruska proti Ukrajině: EU přijala devátý balíček hospodářských a individuálních sankcí

[online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2022/12/16/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-9th-package-of-economic-and-individual-sanctions/>

¹⁰⁰ Official Journal of the EU, Volume 66, 25 February 2023. [online]. [cit. 2023-02-27] Dostupné z:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2023:059I:TOC>. ISSN 1977-0677.

běloruské banky, zákazu transakcí s Centrální bankou Běloruska, omezení finančních toků z Běloruska do EU, zákazu poskytování eurobankovek Bělorusku. V říjnu a listopadu přijala EU opatření v reakci na využití íránských dronů při ruské agresi, doplnil seznam osob a subjektů, na něž se vztahují omezující opatření zavedená v souvislosti s činnostmi narušujícími nebo ohrožujícími územní celistvost, svrchovanost a nezávislost Ukrajiny. Stalo se tak vzhledem k jejich úloze při vývoji a dodávkách bezpilotních vzdušných prostředků, které Rusko používá ve válce proti Ukrajině. Na označené osoby a subjekty se vztahuje zmrazení majetku a občané a společnosti z EU jim nesmějí zpřístupňovat finanční prostředky. Na fyzické osoby se navíc vztahuje zákaz cestování, který jim brání ve vstupu na území EU i v průjezdu přes něj.

4 RUSKÁ FEDERACE – REVIZIONISTICKÝ HRÁČ SOUČASNÉHO MODELU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

4.1 Metodologický přístup a dilemata ruské politiky

Ruská federace se na začátku 21. století snaží hrát čím dál aktivnější roli v mezinárodních vztazích a její pozice vychází za rámce status quo, zformovaného po pádu komunistických režimů v čele s SSSR. Otázkou je, jaké jsou ambice Ruska v současnosti a jaký potenciál má pro dosažení svých cílů. Část teoretiků na Západě a většina lidí s běžným každodenním vědomím spojuje politiku státu s vlastnostmi osobnosti, která stojí v čele daného státu, a předpokládají, že pokud tento člověk odejde, politika daného státu se nevyhnutelně změní. Osobnost politika nepochybně ovlivňuje politické dění v době jeho vlády, nicméně fakt, že je v čele státu určitý člověk, je zpravidla spojeno s problémy, před kterými stojí daná společnost a jejichž řešení společnost očekává. Jinými slovy, otázka není v osobnosti, ale v zájmech, a národy mají většinou tendenci vybírat si ty osobnosti, o kterých se domnívají, že budou tyto zájmy a s nimi spojené hodnoty nejlépe prosazovat a hájit. Nicméně, historie ukazuje, že očekávání a realita se mohou lišit a výběr té nebo jiné osobnosti může být i tragickým omylem. Otázkou tedy je, jaké je Rusko a co lze od něj pod vedením V. Putina očekávat?

Ruský diplomat a básník F. I. Tjutčev (1803–1873) kdysi vyslovil značně skeptickou myšlenku, kterou i v Rusku často opakují, že „Rozumem Rusko nepochopíš... v Rusko můžeš jen věřit“¹⁰¹. Pokud bychom vyšli z tohoto tvrzení, pak vztah k Rusku by se musel pohybovat mezi krajnostmi – být rusofobem nebo rusofilem, což je pro věcné politické rozhodování kontra-produktivní, jak to ukazuje současnost. Nástrojem překonání víry, coby faktoru majícímu rozhodující vliv při rozhodování, se historicky stala věda, která se na základě systematizace faktů snaží vytvořit logicky odůvodnitelný model problémové situace, který umožní racionální rozhodování. Moderní politická věda by měla dokázat identifikovat zájmy a hodnoty, které dominují na určitém území a které ovlivňují chování komunity, žijící na tomto území. Pokud ale hovoříme o moderní vědě, je vždy potřebné mít na paměti, že v rámci jednotlivých věd existují školy, které pracují s odlišnými metodologickými přístupy, a i pojmovým aparátem, což logicky vede k odlišným hypotézám a teoretickým závěrům. Do „vědeckých výpovědí“ navíc vstupují

¹⁰¹ „Умом — Россию не понять.. В Россию можно только верить“. „By Mind - not to understand Russia ... You can only believe in Russia“.

ideologické preference jednotlivých expertů, které ovlivňují s vysokou mírou pravděpodobnosti jejich výběr příslušné školy a jí odpovídající metodologii, jenž předurčuje rozsah zobecňovaných faktů. Kromě toho, jak ukazuje praxe, ani vědci nejsou imunní vůči finančním stimulům a mohou své závěry přizpůsobovat v rámci „politické korektnosti“ požadavkům politické praxe, respektive zájmům konkrétních politických subjektů. To jsou důvody, proč ani mezi vědci nemusí být shoda v hodnocení politických jevů.

Z existujících škol politického myšlení jako nejméně ideologicky zatížený se jeví být systémový přístup, který navíc umožňuje pohlížet na jevy v jejich komplexnosti a dynamice. Systémový přístup vychází z předpokladu, že realitu, a tedy i společnost, lze strukturovat do komplexu vzájemně propojených prvků, z nichž každý zaujímá v daném celku (systému) určité místo a má pro něj specifickou funkci. Systém má zároveň vlastnosti a chování, které se liší od vlastností a chování jeho prvků. Charakteristickou vlastností systémů je strukturnost a hierarchičnost – prvky systémů jsou uspořádány a vytvářejí hierarchicky uspořádanou síť, dále celistvost – vazby mezi některými prvky vytvářejí relativně uzavřenou entitu, vydělující se z prostředí, přičemž mezi systémem a prostředím existují interakce – systém se přizpůsobuje tlaku prostředí změnami prvků, jejich funkcí či vazeb, nebo naopak modifikuje vnější prostředí. Specifickou kategorií jsou tzv. nelineární systémy, kterým je i společnost. Touto problematikou se zabývá teorie chaosu, která byla rozpracovaná v 90. letech 20. století a dnes se využívá i při politickém rozhodování. Specifikou nelineárních systémů je to, že jejich vývoj má pravděpodobnostní (chaotický) charakter a odehrává se v rámci tzv. atraktoru, tj. v pásmu možných řešení, spojených s různými variantami změn vazeb prvků či samotných prvků, kterými systém může reagovat na vnější podněty. Říci proto jednoznačně, jakou podobu bude mít nelineární systém jak v blízké či vzdálené budoucnosti, je za hranicí možností dnešní vědy. Nicméně možné varianty lze identifikovat, přičemž je nutné vycházet z charakteristiky nelineárních systémů: citlivost na vstupní informace, výstupy nejsou proporcionální vstupům, celek není stejný jako jeho části nebo dokonce není odvoditelný z částí, není evidentní, co je příčinou a co je následkem.

Rusko tvoří specifický systém, odlišný od jiných systémů (zemí) řadou prvků a jejich vazeb, které vznikají díky specifickému historickému vývoji. Pochopit Rusko a jeho možný budoucí vývoj není rozhodně jednoduché, neboť Rusko stejně jako Čína, nebo Indie představuje samostatnou civilizaci. Rusko, přestože se jeho jádro nachází v Evropě, se vyznačuje celou řadou zvláštností, kterými se liší od dalších států Evropy. Tyto odlišnosti z jedné strany vyvolávají nedůvěru a obavy u části obyvatel Evropy, protože Rusko je pro ně záhadné, a proto potenciálně nepřátelské, ze strany druhé vyžadují od

vědců při jejich studiu nezaujatost – jinakost nemusí být omylem vývoje, ale reakcí na specifické konkrétní podmínky, kterými Rusko prošlo a které ovlivňují politické chování občanů Ruska a politická rozhodnutí elit.

Ruské elity získaly za 1150 let existence státnosti na tomto území značné zkušenosti, týkající se politiky přežití v daném prostoru. Poučení z dějin ale není nikdy jednoznačné, v současné době lze hovořit o přehodnocování řady dějinných událostí na území Ruska, respektive se objevují alternativní výklady, které z jedné strany ukazují na pluralitu ruské společnosti, ze strany druhé umožňují rozšířit spektrum možných reakcí na podobné události, což ztěžuje prognózování možného vývoje.¹⁰² Dilematem ruské politiky vždy bylo, zda garantovat ruské zájmy smlouvami nebo se spoléhat na armádu, do jaké míry nebo v jakých formách lze v multietnickém a multireligiózním Rusku akceptovat zvláštnosti jednotlivých regionů a jejich obyvatel, zda má Rusko kopírovat Západ nebo stavět na národní specifice, jak to odrazil konflikt západníků a slavjanofilů v polovině 19. století, jehož projevy můžeme nicméně pozorovat v Rusku už od nejstarších dob, současnost nevyjímaje.

4.2 Geografický faktor a konfliktní (expansivní) vektory ruské politiky

Jedním z klíčových faktorů, podílejících se na formování modelu chování, je vliv geografické polohy, která určuje potenciál daného území, a i vnější vektory jeho aktivit. Životní aktivity realizované na určitém území vedou ke vzniku specifické zkušenosti a k vytváření institucí jak ekonomického, tak i politického a vojenského charakteru. Tato zkušenost, vzatá v historickém vývoji, se promítá do specifické podoby kultury, pod kterou zde chápeme relativně trvalý model chování a jeho materiální produkty. Kultura v daném pojetí není jen otázkou umění, ale zahrnuje technologickou, ekonomickou a politickou sféru v podobě technologické, ekonomické a politické kultury. Aktualizace tradičních vzorů je pak spojena s vyhodnocením konkrétní ekonomické, politické a vojenské situace a hledáním nových modelů nebo modifikací starých modelů.

Dnes je Rusko největší stát světa, a i po rozpadu SSSR má rozlohu 17 125 191 km², což je o 7 milionů km² více než má Kanada, která je z hlediska rozlohy druhá v pořadí. Rusko je geograficky součástí jak Evropy, tak i Asie, kde se nachází jeho větší část, což dělá z Ruska euroasijskou

¹⁰² ПЫЖИКОВ А. *Славянский разлом. Украинско-польское иго в России*. Концептуал, 2018.

mocnost, mající zájmy jak v Evropě, tak i v Asii. Geografická poloha a velikost Ruska zajišťují Rusku z hlediska obranných možností v případě vojenských konfliktů s vysokou pravděpodobností přežití a vytvářejí i předpoklady pro ekonomickou a politickou spolupráci nejen v Evropě, ale i v Asii, čehož Rusko aktivně využívá.

Kromě toho má Rusko k dispozici surovinové bohatství Sibíře a krajního Severu, včetně části Arktidy, což ho činí nezávislým na vnějších zdrojích na rozdíl od států Západu, a může s přebytky obchodovat. Rusko si jako jediná evropská mocnost de facto uchovalo v 2. polovině 20. století území, která obsadilo v době koloniální expanze států v 17. – 19. století. Důvodem této situace může být jak provázanosti těchto území na jádro ruského státu, čímž se Rusko liší od zemí Západu, kde jejich koloniemi byla zámořská území, tak i model vztahu a chování ruských elit k národům a elitám na obsazených územích. Elita v Rusku byla multinárodní a její součástí byli i představitelé jednotlivých národů žijících na daném území. Konfliktní linie tak nebyla Rusové a ostatní, ale elita a neprivilegovaná masa obyvatel. Rovněž v době existence SSSR byla elita multinárodní, a navíc došlo k vybudování národohospodářského komplexu, pokrývajícího celé území a ekonomicky propojujícího jednotlivé regiony. Se zánikem SSSR sice došlo k dezintegraci – osamostatnily se státy Střední Asie, Kavkazu, Pobaltí a Ukrajina, nicméně ekonomické vazby z doby existence SSSR vytvářející mezi novými státy a Ruskem závislosti zůstaly. Pokusy o překonání této závislosti zatím vždy vedly k ekonomickým propadům, protože nahrazení tradičních vazeb je z geografického hlediska komplikované. Samotné Rusko zůstává multietnickým a multiregionálním státem, přičemž jednotlivé komunity se vyznačují odlišnostmi v materiálních podmínkách života a v modelech chování. Udržet za dané situace jednotu obyvatel Ruska vyžaduje politickou zručnost a specifické nastavení politického systému, neboť nesporně existují předpoklady ke vzniku dalších dezintegračních odstředivých tendencí. Někteří teoretici a protivníci Ruska dnes dokonce hovoří ne o možnosti podobného vývoje, ale přímo o potřebě další dekolonizace Ruska.¹⁰³

Dnešní Rusko je výsledkem historického vývoje, kdy k evropskému jádru byla postupně připojována další území. Raný ruský stát se nacházel ve východní Evropě a až postupnou expanzí se Rusko stává euroasijskou mocností. Geografický faktor patří v politické vědě k tradičně zkoumaným prvkům tvorby politických rozhodnutí. Klíčovým je geografický faktor v teoriích geopolitiky. Z hlediska anglosaské geopolitiky území Ruska představuje tzv.

¹⁰³ Delusion. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://niccolo.substack.com/p/delusion>

Heartland¹⁰⁴, nacházející se mezi řekou Pečora a jezerem Bajkal, ze kterého historicky byla vedena expanze na Západ či Jih. Heartland je protiváhou námořních mocností – Velké Británii a USA, s kterými „Heartland“ soupeří o hegemonii.¹⁰⁵ V Rusku je geopolitika rozvíjena v intencích euroasijsství – Rusko je pojímáno jako specifická civilizace, vzniklá „sjednocením evropského lesa a asijské stepi“, která má staleté historické kořeny, sahající až k období Zlaté hordy.¹⁰⁶ Ideologický koncept euroasijsství se formuje na začátku 20. století v prostředí ruské emigrace a je alternativou evropocentrismu a zapadocentrismu. V dobách SSSR tato koncepce nebyla akceptovaná, nicméně zásada proletářského internacionalismu, zahrnující i spojení s národně-osvobozeneckým hnutím kolonií, a to nejen Asie, de facto euroasijsství neprotiřela. Po rozpadu SSSR se koncepce euroasijsství vrací v teoretické rovině v díle L. Gumiljova (1912–1992), který spojuje euroasijsství se specifickou politickou kulturou obyvatel Ruska, a ve formě neoeuroasijsství, reprezentovaném předsedou liberálně-demokratické strany V. Žirinovským, předsedou komunistické strany G. Zjuganoverm a především A. Duginem, podle kterého je prvořadým úkolem sjednocení Euroasie kolem nové ruské říše. A. Dugin¹⁰⁷ považuje za optimální spojení Heartlandu a tzv. Rimlandu, zahrnujícího území Arábie, Íránu, Afghánistánu, jihovýchodní Asie, Číny a Koreje, tvořící půlměsíc okolo Heartlandu, proti Západu a jeho hodnotám. Konečným výsledkem by mělo být nejen stabilizování pravoslavného Ruska, ale i vytvoření multipolárního světa, ve kterém Rusko bude klíčovým hráčem.

¹⁰⁴ Termín Heartland vnesl do geopolitiky britský geograf Mackinder Halford John (1861–1947).

¹⁰⁵ Russia's Catastrophic Geopolitics [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/russias-catastrophic-geopolitics>; Where in the World is Russia? Geopolitical Perceptions and Preferences of Ordinary Russians [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/228342994_Where_in_the_World_is_Russia_Geopolitical_Perceptions_and_Preferences_of_Ordinary_Russians

¹⁰⁶ САВИЦКИЙ П.Н. *Степь и Оседлость / На Путиях: Утверждение евразийцев*. Берлин, 1922. С. 341-356. ВЕРНАДСКИЙ Г.В. *Начертание русской истории*. СПб., 2000. ДУГИН, А. Г. *Геополитика России*. Москва: Академический проект, 2012.

¹⁰⁷ ДУГИН, А. Г. *Геополитика России*. Москва: Академический проект, 2012. С. 93 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.4pt.su/ru/content/geopolitika-rossii-uchebnoe-posobie-2012>; ДУГИН А.Г. *Теория Многополярного Мира*. Плюриверсум: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2015. — 349 с. ISBN 978-5-8291-1754-2 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.4pt.su/ru/content/%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0>

V praktické politice Ruska se dnes uplatňuje ale spíše pragmatický přístup. Obecným problémem geopolitiky, a to i ruské, je, že nadhodnocuje význam geografického faktoru na úkor jiných faktorů – technologických, ekonomických, náboženských apod. Z druhé strany nelze vliv geografického faktoru, jak bylo zmíněno výše, недоceňovat. Geografický faktor podmiňuje možnosti ekonomického rozvoje na daném území. Z ekonomického hlediska je důležité zajištění zdrojů a kontrola obchodních cest, jak pozemních, tak i říčních a mořských. Geografický faktor je důležitý i z vojenského hlediska, neboť determinuje možnosti zajištění bezpečnosti daného státu, včetně garantovaných hranic, nebo naopak předurčuje vektory jeho expanze.

Není náhodou, že ruský stát se formoval na obchodní cestě „od Varjagů do Řecka“ na řece Dněpr a postupně expandoval ze severu od Baltického moře a Novgorodu jako centra státu na jih do Kyjeva a k Černému moři. Kyjevská Rus bojovala o nadvládu v oblasti Černého moře s Byzantskou říší, Chazarským chanátem, Bulharskem a kočovnými Polovci. Okolo Kyjevské Rusi existuje řada otázek, které mají politický podtext. Spor je o to, zda vládnoucí rod Rurikovců byl normanského nebo slovanského původu, což zejména v kontextu dalšího vývoje spojeného s existencí carů neruského původu staví otázku o schopnosti Rusů si vládnout. Snaha o politizaci tohoto problému je ale neopodstatněná, neboť vládnoucí dynastie mnoha evropských států neměly svůj původ v daném státu¹⁰⁸ a Rusko tak není výjimkou. Druhý problém je dnes předmětem sporu mezi Ruskou federací a Ukrajinou o základech státnosti obou zemí.¹⁰⁹ Pomajdanovská Ukrajina si nárokuje být jediným dědicem Kyjevské Rusi, kdežto Rusko tvrdí, že Kyjevská Rus je společným dědictvím státnosti obyvatel daného území. Kyjev byl podle ruských odborníků jen jedním z historických center státnosti, byť jim byl nejdelší dobu (882–1240), vedle Novgorodu (862–882) a Vladimíru (po roce 1299) a Kyjevská Rus byla spíše svazkem knížectví, v jejichž čele stáli členové dynastie Rurikovců, kteří spolu bojovali o hegemonii. Faktem je, že samotný termín Kyjevská Rus se objevuje až v polovině 19. století, do té doby, a i později se používá termín Rus. Pro Rusko byla a je Kyjevská Rus dědictvím, na které navazuje – je to otázka historických hranic území na západě a pravoslavné tradice.

¹⁰⁸ V čele Anglie a Velké Británie se vystřídaly dánská, normanská, anglosaská, oranžská, hannoverská a sasko-kobursko-gothská dynastie. Panovnická dynastie ve Švédsku má svůj původ u Jean-Baptiste Bernadotteho, maršála francouzské císařské armády, který byl vybrán jako následník Karla XIII. z dynastie Oldenburské.

¹⁰⁹ История Киевской Руси без пропаганды и мифов. Евгений Спицын [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=z2tnqIrkvLE>

Obrázek 1: Území Kyjevské Rusi (862–1162)

Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=25532582>

Podobně jako jiné rané feudální státy, tak ani Kyjevská Rus se nevyhnula od 11. století procesu feudální rozdrobenosti, která se nakonec stala spolu se ztrátou příjmů z obchodu sever-jih jedním z důvodů její porážky ve válce s tataro-mongolskými nájezdníky v polovině 13. století. Zlatá horda představovala středověký nadnárodní islámský (od roku 1320) stát turkické etnické

skupiny na území střední Eurasie. Závislost Ruska na Zlaté hordě trvala 250 let a z vazalského vztahu se Rusko dostává po roce 1380 po vítězství Dimitrije Donského (1350–1389) v Kulikovské bitvě (1380), definitivně pak po roce 1480, kdy ruská vojska Ivana III. v bitvě na řece Ugra donutila vojsko Zlaté hordy odtáhnout.

Obrázek 2: Území Moskevského knížectví 1478 a Ruského impéria 1914

Tzv. tatarsko-mongolské jho je další kontroverzní kapitolou ruských dějin. Existence samostatných knížectví na území Rusi vedla k jejich postupné porážce a vytvoření vazalské závislosti na Zlaté hordě. Ta udělovala glejt

(jarlyk) jednotlivým knížatům na vládnutí a požadovala daň, jejímž výběrem byl pověřen vladimirský kníže Jaroslav a následně jeho syn Alexander Něvský (1220–1263). Toto období, dříve charakterizované jako tatarsko-mongolské jho, je dnes pojímáno jako feudální závislost a přiznávají se i její pozitivní efekty. Jednak se prosazuje náboženská tolerance – vedle sebe koexistuje křesťanství, islám a šamanismus (tengrismus) a zároveň se upevňuje i pozice pravoslavné církve, neboť ta je v této době osvobozena od daní a je založeno největší množství pravoslavných klášterů¹¹⁰, jednak s centralizací výběru daní ve Vladimiru se vytvářejí předpoklady pro vytvoření jednotného ruského státu jako protipólu feudální rozdrobenosti Kyjevské Rusi. Důvodem historicky převládajícího negativního hodnocení jsou nejspíše pocity spojené s vynucenou závislostí na cizí mocnosti a devastace ruského území v době útoku a následujících desetiletích, může zde být ale i vliv pravoslavné církve, která tím zastírá fakt, že vlastně v podmínkách tzv. jha ze situace, když neprofitovala, tak se s ní smiřovala – vazalství se bralo jako trest za hříchy. Novým centrem ruské státnosti se po osvobození od Zlaté hordy stává Moskevské knížectví, které ovládalo území na severu Ruska. Následná 500letá expanze na západ, jih a východ učinila z Ruska největší stát světa, který úspěšně konkuroval co do rozlohy koloniálním mocnostem, jako byla Velká Británie, Francie a Španělsko. Rusko se z tohoto hlediska nijak nelišilo od států Západní Evropy.

Kromě konfliktů na jihu a jihovýchodě byl ruský stát v konfliktech i na západě a severozápadě, kde Rusko de facto vedlo permanentní války o svou existenci, přičemž jejich součástí byla i obhajoba pravoslavné víry. Konflikt s Livonským řádem začíná ve 13. století, kdy křižáci usilují o pokřesťanstění (pokatolictění) Pobaltí a severu Ruska a končí v 16. století rozpuštěním řádu po jeho porážkách ve válkách s Ruskem a Polskem.¹¹¹ Ve 14. století začínají války s Litevským velkoknížectvím o ovládnutí území mezi oběma zeměmi, respektive se jedná o ovládnutí západních zemí bývalé Kyjevské Rusi. Konflikty mají i náboženský podtext – je to spor katolicismu a pravoslaví.¹¹²

¹¹⁰ Русская Церковь в период монголо-татарского ига [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: http://ruskline.ru/analitika/2014/02/13/russkaya_cerkov_v_period_mongolotatarskogo_iga/

¹¹¹ Ливонский орден [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD

¹¹² Русско-литовские войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

Konflikt je formálně završen vytvořením federace Litvy a Polska v roce 1569. Konflikt s katolickým Polskem je nejdéle trvajícím konfliktem ruského státu. Tento konflikt trvá prakticky 1000 let a trvale je vepsán do podvědomí obou národů. Války probíhaly v letech 981, 1018, 1068–1069, 1205, 1280, 1340–1392, 1558–1583, 1609–1618, 1632–1634, 1654–1667, 1733–1735, 1768–1776, 1792, 1794¹¹³ a skončily porážkou Polska a připojením části jeho území k Rusku v rámci trojího dělení Polska v letech (1772–1795), což byla svým způsobem odvěta za to, že Polsko bylo jedním z hlavních vnějších aktérů tzv. smuty. Smuta, neboli smutná doba, byl primárně vnitrostátní konflikt mezi lety 1598–1613, kdy po vymření vládnoucí dynastie Rurikovců a sporech o nástupnictví, spolu s ekonomickými problémy, vyvolanými vojenskými výdaji v předcházejícím období, a neúrodou, zapříčiněnou prudkým ochlazením v letech 1601–03¹¹⁴ vznikla v Rusku politická nestabilita, hrozící ztrátou samostatnosti a pravoslavné identity. V důsledku smuty a prohraných válek s Polskem a Švédskem Rusko ztratilo Smolensk, východní Karélii a přístup do Baltického moře, rozvráceno bylo hospodářství, počet obyvatel v letech 1620–1640 byl nižší než v 16. století.¹¹⁵

Kromě konfliktu s Polskem de facto sedm století trvaly války se Švédskem, které začíná ve 12. století a končí v 19. století úplnou porážkou Švédska. Příčin tohoto konfliktu bylo několik – přístup k Baltickému moři, kontrola severozápadních území bývalé Kyjevské Rusi a v 19. století i zasahování Ruska do švédských záležitostí. Pět set let trvaly války s Tureckem na jihu a jihozápadě ruského území, které začínají v 15. století poté, co Turci obsadily v roce 1475 Krym, a trvaly až do 20. století. Důvodem bylo soupeření o kontrolu ústí Volhy, pravobřežní Ukrajiny, Krymu, přístupu Ruska k Azovskému a Černému moři, vliv na Kavkaze a Balkánu.¹¹⁶ I tento konflikt skončil vítězstvím Ruska. V průběhu 19. a 20. století bylo Rusko následně dvakrát vystaveno riziku likvidace státnosti nebo své velikosti, proto se zde používá termín vlastenecká válka. První byla válka 1812 s Napoleonovskou

¹¹³ Русско-польские войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

¹¹⁴ Erupce sopky Huaynaputina v Peru 19. února 1600

¹¹⁵ Smuta v Rusku měla z hlediska dopadů na ekonomiku a společnost analogii v občanských válkách v Nizozemí (1598), v Anglii (1642) a v třicetileté válce v Evropě (1618-1648).

¹¹⁶ Русско-турецкие войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

Francií a druhá válka s nacistickým Německem 1941–1945. Jak v případě invaze Napoleona, tak i invaze nacistického Německa měli útočníci k dispozici zdroje prakticky celé Evropy.

Vítězství Ruska vždy znamenalo posílení jeho vlivu na evropské a světové dění a oslabení konkurentů, což vedlo k tomu, že bývalí spojenci se mohli stát o několik let později protivníky. Pozitivní zkušenost z vítězných válek a přechodnost všech dohod vedly ruského cara Alexander II., který vládl v letech 1855–1881, k závěru, že Rusko nemá jiného spojence než svou flotilu a armádu. Slabá armáda, neschopná garantovat ruské zájmy, ať už v důsledku stagnující ekonomiky nebo přílišné důvěry v dohody vedly k prohrané válce Ruska s Japonskem v roce 1905, k porážkám SSSR v roce 1941–42 ve válce s nacistickým Německem a k podřizování se Západu v 90. letech 20. století, jehož cílem je dekolonizace Ruska, takové je poučení části ruských elit z dějin 20. století.

4.3 Historická zkušenost ruské elity

Důležitou roli při konsolidaci ruského státu a vítězstvích nad vnějšími protivníky sehrála elita, respektive ruští vládcí. Ani její hodnocení není ale dnes jednoznačné. Předmětem sporu jsou především použité nástroje ve vnitřní politice a již zmíněná orientace na západní hodnoty. Reformy měly kontinuální charakter, přičemž zásadní vliv na vytváření ruského státu mělo ale jen několik představitelů vládnoucích dynastií Rurikovců a Romanovců. Expanzi ruského státu zahájil Ivan III. (1440–1505) z rurikovské dynastie, který vešel do dějin jako „sběrač ruských zemí“, protože sjednotil ruská knížectví okolo Moskevské Rusi. Proces sjednocování byl spojen s posilováním despotické autokratické moci a podle některých autorů s nadměrným používáním násilí. Někteří autoři dokonce hovoří o asijském despotismu v kontextu s postupným zaváděním nevolnictví v Rusku. K identickým procesům nicméně docházelo i v západní Evropě pouze o několik století dříve. V dané politice pokračoval Ivan IV. Hrozný (1530–1584), který je považován za jednoho z nejschopnějších a nejvdělanějších ruských panovníků, byť je, možná neoprávněně, obviňován i ze zabití vlastního syna. Podobně jako jeho předchůdce zvětšil území Ruska – z 2,8 milionů km² se ruská území rozšířila na 5,4 miliony km². Otázkou je, co bylo podmínkou úspěchu – byly to reformy v armádě, soudnictví, veřejné správě, včetně zavedení prvků samosprávy na místní úrovni nebo naopak centralizace rozhodování po roce 1560 a tzv.

opričtina¹¹⁷, fungující v letech 1565 až 1572? Za Ivana IV. byl z jedné strany svolán Zemský sněm, sdružující zástupce šlechty a duchovenstva, na kterém se posuzovaly politické, ekonomické a administrativní problémy, včetně nového soudního kodexu, kodifikujícího právní vztahy mezi rolníky a feudály, a z druhé strany zavedení opričtiny, znamenalo posílení role cara v zahraniční politice, uskutečnění mimořádných represivních opatření, včetně poprav příslušníků bojarsko-knížecí šlechty pro údajnou zradu a konfiskování majetku a pozemků šlechty a církve ve prospěch státu. Podobně jako v případě Ivana III. i vláda Ivana IV. je charakterizovaná jako teroristický despotismus a zásadní výhrady zde má pravoslavná církev. Pokud ale porovnáme situaci v Rusku a na Západě, prakticky všude se prosazují absolutní monarchie a dochází navíc k náboženským válkám, kterým se Rusko centralizací rozhodování a kontrolou církve vyhnulo.

Rusko se nicméně nevyhnulo chaosu, spojeného s již zmíněnou smutou v letech 1598–1618, do kterého se Rusko dostává po smrti Ivana IV. Z konkurenčního boje o trůn mezi šlechtou vyšel vítězně Boris Godunov (1552–1605), který se zaměřil na posílení státnosti a prestiže Moskvy – byl oficiálně uznán nezávislý status moskevské církve na Konstantinopolu a byla zahájena výstavba měst a pevností na ruských hranicích. V době jeho vlády se na rozdíl od posledních Rurikovců upevňovaly vazby na státy západní Evropy, současně ale podobně jako jeho předchůdci, i když v menší míře, využíval represe vůči konkurujícím šlechtickým rodům. Po jeho smrti se vystřídali u moci dva Lžidimitriové a semibojarština, než byl zvolen v roce 1613 nový car z rodu Romanovců, kteří zůstali u moci až do roku 1917. S nástupem Romanovců se v Rusku upevňovala centralizovaná byrokratická moc státu, rozšiřovalo se nevolnictví, realizovaly se reformy financí a armády, pokračovala expanze na Sibiř, války s Polskem, výsledkem, které bylo připojení oblasti dnešní Ukrajiny k Rusku v roce 1654, války s Tureckem, které kontrolovalo Azovské a Černé moře, a pokračovala i válka se Švédskem.

Zásadní roli z hlediska konsolidace ruského impéria v 18. století sehrál Petr I. Veliký (1672–1725). Základem jeho úspěchu byla modernizace Ruska, ke které ho inspirovaly jeho pobyty v Holandsku a Anglii v letech 1697–1698 a 1716–1717. Petrovy reformy upevnil ruský stát a umožnily jeho další expanzi. Především se jednalo o vybudování armády a loďstva podle západního vzoru, což umožnilo Rusku nejprve dočasně získat přístup k Azovskému

¹¹⁷ Opričtina představovala zvláštní státní území, ze kterého šly příjmy přímo carovi, což mu umožňovalo financovat zvláštní vojenské jednotky a státní aparát, aniž by musel cokoliv konsultovat se šlechtou.

moří¹¹⁸ a následně se pustit do války se Švédskem o přístup k Baltickému moři a znovuzískání území, které Rusko ztratilo v důsledku smuty. Severní válka probíhala v letech 1700–1721 a skončila porážkou Švédska. V době vlády Petra I. se Rusku podařilo obsadit území až po Kamčatku a krátkodobě se zachytit na Kaspickém moři a ve Střední Asii. Reformy Petra I. se týkaly i hospodářství – v duchu merkantilistické teorie byl v Rusku budován především pro potřeby armády průmysl. Manufaktury využívaly práce nevolníků, získávaly bezúročné úvěry a jejich zaměstnanci byly osvobození od rekrutské povinnosti. Protekcionistická politika vedla k tomu, že Rusko se stalo nezávislé na importu. Změny zahrnuly i vzdělávání – vznikl projekt sítě škol všech stupňů, včetně založení Akademie věd. Právně bylo upraveno i postavení jednotlivých sociálních skupin ruské společnosti a šlechta byla povinna státní službou. Byl rovněž upraven vztah k církvi – místo patriarchálního modelu rovnocenného vztahu státu a církve se definitivně prosazuje model cesaropapismu, kde stát církev kontroluje¹¹⁹. Celkově měly reformy změnit způsob života v Rusku a přiblížit ho západní společnosti. Zásadním problémem reforem, podobně jako u předchůdců Petra I., bylo konzervativní založení ruské společnosti, která se bránila změnám, a proto byly reformy prosazovány násilím a represemi. Po smrti Petra I. dochází k nárůstu nestability v důsledku boje o nástupnictví a nedostatku financí, která vyústila do období palácových převratů, iniciovaných armádou nebo bojary. U moci se vystřídalo šest carů a careven.

Palácovým převratem za pomoci armády se k moci dostává i Kateřina II. Veliká (1729–1796), manželka cara Petra III., který byl svržen a zavražděn. Kateřina II., původem princezna Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst-Dornburg, luteránka z vládnoucího německého rodu v Anhaltském knížectví, konvertovala k pravoslaví, sžila se s ruskou realitou a sehrála klíčovou roli při dobudování ruského impéria. Její politika byla pokračováním trendů nastolených jejími předchůdci s několika výjimkami. Kateřina II. reorganizovala vládní struktury – Senát ztrácí zákonodárnou iniciativu a zůstává mu kontrolní funkci ve vztahu ke státnímu aparátu a soudům, provedla administrativní reformu – vznikly gubernie a instituce pro správu území. Reformy v hospodářství a zemědělství, kde převládaly patriarchální nevolnické vztahy, byly spojeny s odbouráváním protekcionismu a prosazením liberálních opatření – rozvíjí se bankovníctví a ruší se monopoly státu. Došlo i k rozšíření systému škol a posílení prestiže Akademie věd. To vše sice

¹¹⁸ Dosud Rusko kontrolovalo pouze zamrzající Barensovo moře na severu. Přístup k Azovu Rusko nicméně po prohrané válce s Tureckem v této době opět ztratilo.

¹¹⁹ Tento model vzniká v Římském imperiu, stal se inspirací pro Jindřicha VIII. a jim vytvořenou anglikánskou církev. V Rusku přetrvával tento model až do roku 1918.

neodstranilo zaostávání za západními zeměmi, kde ve druhé polovině 18. století došlo k průmyslové revoluci, nicméně to vedlo ke zvýšení podílu Ruska na světové ekonomice, i když z Ruska se exportovaly především suroviny. Za vlády Kateřiny II. byla výrazně posílena armáda – její počty vzrostly ze 162 tisíc na 312 tisíc mužů, ve flotile byl navýšen počet bitevních lodí z 21 na 67 a fregat z 6 na 40. To umožnilo vojenskou expanzi Ruska. Po první turecké válce Rusko získává přístup k Azovskému moři, následně obsazuje Krym a Kubáň a po druhé válce s Tureckem v roce 1791 i pobřeží Černého moře. Rozšíření území Ruska je dále spojeno s trojím dělením Polska v letech 1773–1797, kdy Rusko získává území Běloruska, Ukrajiny a část Polska. S rozšiřováním území se stávala čím dál aktuálnější národnostní a náboženská otázka. Na nově obsazených územích a rovněž přistěhovalci z ciziny neplatí daně nebo se platí nižší daně. V duchu osvícenství se v Rusku prosazuje náboženská tolerance. Pravoslavné církvi je zakázáno vměšovat se do záležitostí jiných církví, je zbavena majetku a veškerá církevní politika je v duchu modelu cesaropapismu v kompetenci státu. Kateřina II. se ve své politice oproti svým předchůdcům opírá o šlechtu, která získává nová privilegia, mezi které patřilo i zrušení povinnosti státní služby, oproti tomu se zhoršuje postavení rolníků a nevolníků, a to i na nově získaných územích. Důsledkem byla povstání rolníků, často vyvolaná hladomory, jejichž dopady byly zesíleny i vývozem obilí. Politika Kateřiny II. byla pokusem o realizaci modelu osvíceného absolutismu, přičemž podobně jako v době Petra I. racionalita změn narážela na ruskou realitu – na nekompetentnost a na vysokou míru korupce. Korupce měla v mnohém svůj původ v systému řízení, vzniklém za Petra I. a jeho předchůdců, kdy byl vytvořen rozvětvený úřednický aparát, přičemž chyběly kvůli permanentním válkám peníze na jejich platy. Řada úředníků zejména z nižších tříd žila proto v chudobě a úplatky byly často jediným způsobem, jak přežít. Jedním ze zdrojů zneužívání a příčin nefunkčnosti veřejné správy v Rusku 18. století byl i carský dvůr, zejména příbuzní cara a různí oblíbenci, kteří neměli dostatečnou kvalifikaci k řízení státu, měli ale u dvora velký vliv, který využívali ke svému obohacování. Tato situace de facto vedla ke kolapsu státních financí ke konci vlády Kateřiny II., nicméně její politika umožnila, že Rusko začalo aktivně zasahovat do celoevropské politiky a v 19. století i do politiky v Asii.

V tradici osvícenského absolutismu a reformách pokračoval i Pavel I. (1754–1801), který naopak zbavuje šlechtu řady privilegií a zlepšuje i postavení nevolníků. Zároveň z obav z francouzské revoluce 1789 zavádí cenzuru

a centralizuje státní moc¹²⁰. Od pravoslavné církve vyžaduje podporu samoderžaví a zároveň vytváří prostor pro další náboženství, včetně katolicismu a sekt. Pokus o zavedení do ruské armády pruských vzorů (část reformem přežila), demokratizace armády spolu se spojenectvím s bonapartistickou Francií proti Velké Británii končí jeho zabitím. V liberálních reformách se snažil pokračovat car Alexandr I. (1777–1825), který nastoupil na trůn v roce 1801. Jeho pokus o vytvoření voleného zastupitelského orgánu a uplatnění dělby moci byl odmítnut konzervativními senátory a vyššími úředníky a zároveň byl považován liberální inteligencí za nedostatečný. Dílčí reforma státní správy vedla k vytvoření ministerstev a stanovila povinné vzdělání pro úředníky. Protože liberalizace, která se prosadila v předcházejících desetiletích v ekonomice, neumožnila vytvořit konkurenčně schopný průmysl se Západem, kde byla završena průmyslová revoluce, Alexandr I. se v roce 1822 vrací k protekcionismu, který vydrží 30 let. Neúspěšně skončil i pokus o oslabení nevolnictví. V zahraniční politice Rusko manévrovalo mezi Velkou Británií a Francií. V letech 1798–1807 se účastnilo koalic proti Francii, v letech 1807–1809 v důsledku porážek ruské armády uzavírá mír s Francií a stává se dokonce jejím spojencem¹²¹. Paralelně vedlo Rusko úspěšné války s Tureckem (1806–1812), Persií (1804–1813) a Švédskem (1808–1809). V roce 1812 Napoleon s podporou jim dobytých zemí Evropy zahájil invazi do Ruska. Napoleonovi se sice podařilo obsadit Moskvu, nicméně nakonec byl donucen kvůli problémům se zásobováním v podmínkách ruské zimy a partizánského hnutí, se zbytky armády z Ruska stáhnout. Ruská vojska se aktivně následně zapojila v rámci koalice do války a v roce 1814 ukončila své tažení až v Paříži. Alexandr I. byl jedním z aktérů vídeňského kongresu (1814–1815) a spoluzakladatel Svaté aliance, jejímž účelem bylo udržování tradičního řádu na základě „křesťanské solidarity“ a nepřípuštění revolucí v Evropě. Díky politice Alexandra I. byla k Rusku připojena Gruzie, Finsko¹²², Bessarabie, Varšavské vévodství, avšak stabilizovat Evropu cestou eliminace revolučních sil se nepodařilo, a to ani v Rusku.

Mikuláš I. (1796–1855), který nastoupil na trůn v roce 1825, pokračoval ve válkách s Tureckem a Persií, jejichž cílem bylo rozšíření vlivu Ruska na Balkán, Bosporu, Kavkaze, ve Střední Asie a u Kaspického moře, čímž se

¹²⁰ K omezování demokracie dochází v této době i ve Velké Británii, kde se vládnoucí elita rovněž obávala vlivu idejí francouzské revoluce.

¹²¹ Rusko připravovalo vojenskou výpravu do Indie, která měla ohrozit britské koloniální državy.

¹²² Začlenění Finska do Ruska znamenalo vytvoření národního státu, který Finsko předtím nemělo. Car se navíc zavázal dodržovat ústavu Finska z roku 1772, která platila až do revoluce 1917, kdy se Finsko osamostatnilo.

Rusko dostává do konfliktu s Velkou Británií usilující rovněž rozšířit sféry svého vlivu v těchto oblastech. Ve vnitřní politice car prosazuje umírněné reformy – dochází ke kodifikaci práva, zlepšuje se postavení rolníků a nevolníků, kteří získávají právo vzdát se z místa bydliště a provozovat živnost, rozšiřuje se školní vzdělání i na vesnici, je snaha odstranit favoritismus a institucionalizovat boj s korupcí. Po revolučním roce 1848 dochází k omezování svobod. V tomto období proběhla v Rusku průmyslová revoluce, kterou prošla Velká Británie na konci 18. století. Omezené politické a ekonomické reformy carského režimu neřešily ekonomickou zaostalost Ruska a neuspokojily obyvatelstvo. Režimu se sice podařilo potlačit povstání děkabristů v roce 1825, usilujících o vytvoření konstituční monarchie nebo republiky, dále povstání v Polsku v letech 1830–31 a spolupodílel se na potlačení revoluce v Uhrách v roce 1849, avšak Krymská válka (1853–56) prokázala plně jeho slabost. Nehledě na to, že v letech 1839–41 stálo Rusko po boku Velké Británie proti koalici Egypta a Francie, o 12 let později se všichni připojili k Turecku ve válce s Ruskem. Výsledkem byla porážka Ruska, které podle dohody stejně jako Turecko ztratilo možnost mít na Černém moři vojenská struktury. O této válce lze z teritoriálního hlediska hovořit jako o světové, protože válečné operace se vedly na Černém a Baltickém moři, na Kavkaze a Dálném východě.

Porážka Ruska ukázala, že Rusko potřebuje zásadní reformy, které následně zahájil Alexandr II. (1818–1881). Ke klíčovým patřilo zrušení nevolnictví v roce 1861, které bylo ale plně kompromisů ve prospěch statkářů, což nezřídka vedlo ke zhoršení ekonomické situace rolníků, kteří získali svobodu, ale ne půdu k obživě. Jeho další reformy se týkaly systému vzdělávání a samosprávy, jejichž cílem mělo být vytvoření podmínek pro rozvoj kapitalismus v Rusku. Nehledě na tyto snahy Rusko v 60. letech vstoupilo do fáze ekonomické deprese, spojené s poklesem výroby a produktivity práce, přičemž možným důvodem bylo omezení protekcionismu. I za této situace ale pokračovala expanze Ruska, které se rozšířilo do Střední Asie (Kazachstán, Kokandský chanát, Bucharský emirát, Chivský chanát), na Kavkaze (Čečensko, Čerkesko) a na Dálný východ (Poamuří a Přímoří). Rusko se vojensky angažovalo opět na Balkánu, kde jeho vítězství nad Tureckem v roce 1877 umožnilo de facto vznik Rumunska, Srbska, Černé Hory a Bulharska. Jedinou územní ztrátou v této době byl ze strategických důvodů prodej Aljašky Spojeným státům americkým za 7,2 milionu dolarů.

Protože „liberální reformy“ Alexandra II. zjevně nestabilizovaly režim, jeho následník Alexander III. (1845–1894) přešel opět k protekcionismu v ekonomice a podpoře monopolů v jednotlivých odvětvích. Představa byla vytvořit kapitalismus s ruskou specifikou, tj. s dominancí silné státní samo-

děržavné moci. K tomu mělo napomoci prosazování tradičních konzervativních hodnot – je obnovena cenzura, byla omezena samospráva veřejných institucí a rovněž byl omezen přístup ke vzdělání pro nižší vrstvy, pokračovala rusifikace okrajových oblastí Ruska a podporovalo se pravoslaví, jako opora režimu. Za vlády Alexandra III. Rusko nevedlo žádnou válku, ale snažilo se upevnit své postavení jak na nově obsazených územích, tak i v mezinárodních vztazích. Opatření ve sféře ekonomiky umožnila realizovat technickou revoluci – dynamicky se zvýšila výroba železa, oceli, ropy, uhlí, což přispělo ke zlepšení bilance zahraničního obchodu a posílení státních financí. Paralelně byla v 80. letech 19. století realizována některá opatření v oblasti sociální politiky zlepšující postavení nižších vrstev. Celkově neuspokojivá sociální situace nicméně zostřovala konflikt mezi vládnoucími vrstvami a masou obyvatel – v roce 1863 došlo k novému povstání v Polsku, Litvě, Bělorusku a Pravobřežní Ukrajině a začaly i sociální nepokoje vedoucí až k teroristickým útokům na carský dvůr, které nakonec skončily zavražděním cara. V Rusku se vedle konzervativní a liberální ideologie začíná prosazovat i socialismus a anarchismus, které jsou v zásadní opozici k režimu.

Na politiku Alexandra III. navazuje následně Mikuláš II. (1868–1918), který nastoupil na trůn v roce 1894 a je posledním monarchou na ruském trůnu. Vláda Mikuláše II. byla charakterizovaná hospodářským rozvojem Ruska a zároveň i růstem společensko-politických rozporů, které vyústily v revoluci 1905–1907, únorovou revoluci 1917 a říjnovou revoluci 1917. S růstem průmyslu na přelomu 19. a 20. století rostl počet dělníků a jejich organizací, bojujících především stávkami za jejich elementární práva. Carská politika, podobně jako politika železného kancléře Bismarcka v Německu, kombinovala represí s přijímáním dělnického zákonodárství – byla zkrácena pracovní doba, je zavedena zdravotní péče a stanoveny povinnosti zaměstnavatelů vůči zaměstnancům v případě úrazů. Změny byly realizovány shora, v podmínkách neexistence parlamentu, který Mikuláš II. odmítal ustanovit, a nízké úrovni gramotnosti – v roce 1889 bylo mezi muži gramotných 31 % a mezi ženami 13 % obyvatel, k roku 1913 se situace zlepšila (54 % a 26 %), i když v západní Evropě bylo gramotných 90 % obyvatel.¹²³ Neefektivnost fungování carského režimu se projevila ve válce s Japonskem v roce 1904–05, kterou Rusko prohrálo. Válka donutila carský režim přijmout některá liberální opatření, přičemž teprve revoluce 1905–07 donutila carský režim akceptovat s výraznými omezeními vytvoření konstituční monarchie, kde

¹²³ МИРОНОВ Б. Н. *Российская империя: от традиции к модерну*: в 3 т. — СПб.: Дмитрий Буланин, 2015. — Т. 3. — 992 с. — ISBN 978-5-86007-725-6, ISBN 978-5-86007-786-7.

existuje zákonodárny orgán – Duma. Spad revoluční vlny následně vedl k návratu represí vůči institucím občanské společnosti, k omezování samospráv a zesílení rusifikace na okrajových územích Ruska – v Polsku, Finsku a Pobaltí. Nicméně revoluce a vznik Dumy umožnily aktivizaci opozice, kde k nejradikálnějšímu patřila Ruská sociálně demokratická strana a její frakce bolševiků vedená V. I. Leninem. V zahraniční politice se Rusko na přelomu 19. a 20. století snažilo aktivně prosazovat své zájmy po celém perimetru svého území – na Balkáně, kde mu konkuruje Rakousko-Uhersko, v Zakavkazsku, kde konkurentem je Turecko a Irán, a na Dálném východě, kde se stále více prosazuje Japonsko a spojencem Ruska se stává Čína. Rusko začalo měnit svou politickou zahraniční orientaci – od spojení s Rakousko-Uherskem a Německem, přechází ke spojení s Francií, která se obávala Německa, a nakonec i s Velkou Británií¹²⁴, která byla sice jejím tradičním konkurentem v Asii, nicméně se obávala spojení Německa a Turecka. Tak se vytváří „Trojdohoda“ a svět spěje k 1. světové válce.

Světová válka zhoršila ekonomickou a sociální situaci a lpění cara na myšlence jeho autokratické moci, spolu s jeho nekompetentními zásahy do vedení války a skandály carské rodiny (vliv G. Rasputina) vedly ke konfliktu s liberálními a levicovými aspiracemi významné části členů Dumy a společnosti. Situace se vyhroutil v únoru 1917, kdy spontánní odpor mas spolu s akutní politickou krizí moci vedly k revoluci, která vyústila do odstoupení cara a nastolení republiky. Další vyhroutil vedlo k říjnové revoluci 1917 a nastolení marxistického modelu diktatury proletariátu v čele s krajně levým křídlem sociálně demokratické strany Ruska – bolševiky. Tím končí v Rusku nejen samoděržaví, ale na 80 let i kapitalismus a tržní ekonomika.

Komunistický režim byl negací předcházejícího systému, i když ne negací absolutní, respektive se zde postupně objevuje tendence hledat optimální a efektivní, byť někdy i dočasná řešení. Deklarovaný útok na kapitál byl v letech 1923–28 v zájmu rozvoje ekonomiky nahrazen tzv. Novou ekonomickou politikou, která znamenala návrat kapitalismu do Sovětského Ruska, pravda pod kontrolou komunistického režimu¹²⁵. NEP byl ukončen v roce 1928, protože živelný vývoj neumožňoval urychlenou industrializaci země, a byl nahrazen centrálně direktivně řízenou ekonomikou. Samoděržaví a parlamentní model demokracie, která v Rusku de facto nikdy neexistovala, byly

¹²⁴ V Rusku existuje pořekadlo, že druhá nejhorší věc po tom, co mít Anglii jako nepřítel, je mít ji za spojence.

¹²⁵ Analogii můžeme dnes vidět v Číně a je otázkou, zda tento model podobně jako v SSSR nebude nahrazen v důsledku narůstající konfrontace mezi Čínou a Západem jinou variantou.

nahrazeny systémem Sovětů a diktaturou proletariátu¹²⁶, respektive diktaturou komunistické nomenklatury, která řídila společnost přes Sověty. Základní změnou byla tzv. kulturní revoluce, která zpřístupnila vzdělání i nižším vrstvám společnosti, včetně vysokoškolského vzdělání. Diskontinuita byla rovněž v oblasti vztahu k náboženství a národnostním skupinám žijícím na území Ruska. Model cesaropapismu byl nahrazen bojovným ateismem a oddělením státu a církve, i když koncem 30. let došlo ke kompromisu a dohodě s částí kléru o podpoře režimu. Co se týká národnostní otázky, komunistický režim podporoval kulturní rozvoj jednotlivých národností, včetně jazyka, a přešel k modelu federativního uspořádání státu, který garantoval uplatnění svébytnosti jednotlivých národů, pochopitelně pod vedením komunistické strany. Kde byla kontinuita s přecházejícím carským režimem, byl důraz na armádu, včetně postupného návratu některých symbolů carské armády a heroizace historických vítězů nad vnějším protivníkem ruského státu, jako byli A. Něvský, K. Minin, D. Požarský, A. Suvorov, P. Nachimov, M. Kutuzov..., prosazování změn cestou represe a zastrahování, pokračování v expanzi, tentokrát odůvodněnou šířením komunistických idejí. Z druhé strany je historický fakt, že v první fázi existence komunistického režimu v Rusku vzhledem k ekonomickému zaostávání zděděném po carském režimu, rozvratu způsobenému občanskou válkou a intervencím západních zemí zaujala sovětská vláda „obrannou pozici“. Byla uznána nezávislost Polska, které navíc po vítězné válce se Sovětským Ruskem v letech 1919–21 obsadilo i území za Curzonovou linií (dnešní západní Ukrajina a západní Bělorusko), jež mělo patřit na základě rozhodnutí Rady Dohody Rusku, byla uznána nezávislost Finska a Pobaltských zemí, bolševická vláda akceptovala, i když neuznala anexi Bessarabie (dnešní Moldavsko) Rumunskem. Ke zvratu došlo po podepsání paktu Ribbentrop – Molotov v srpnu 1939 a vojenské porážce Polska v září 1939, kdy SSSR obsadil území západní Ukrajiny, Bessarabii, připojil státy Pobaltí a po vítězné válce s Finskem v letech 1939–40 získal část strategicky důležitých území Finska. V Asii SSSR aktivně vojensky zasahoval v Číně, Afganistánu a v roce 1938–39 se dostal do krátké války s Japonskem na Chalchyn golu. K dalšímu rozšíření území SSSR došlo po roce 1945, kdy byly připojeny Zakarpatská Ukrajina, Sachalin a Kurilské ostrovy. Následná „expanze“ byla spojena s vytvářením spřátelených komunistických satelitních států ve východní Evropě, v Asii a Africe. Kromě silového řešení SSSR realizoval i projekt tzv. mírového soužití, který předpokládal možnost dohod s kapitalistickými zeměmi, jež si vzájemně konkurují v boji o trhy, čehož je

¹²⁶ Diktatura proletariátu byla původně pojímána jako politická moc dělnické třídy, coby protipolu buržoasní demokracii, kde nepřivilegované vrstvy neměly v 19. století politická práva a byly vůči nim využívány násilné prostředky k potlačení jejich nespokojenosti.

možné využít pro přežití a ekonomický rozvoj SSSR. Mírové soužití bylo chápáno jako forma třídního boje, kdy nový systém dokáže porazit kapitalismus v ekonomické soutěži. Tento koncept se objevuje ve 20. letech a našel potvrzení v Rappalské smlouvě mezi SSSR a Německem v roce 1922, následně ve 30. letech po příchodu Hitlera k moci, kdy se SSSR snažil prosadit systém kolektivní bezpečnosti, který byl ale západní Evropou odmítnut – přednost dostala politika appeasementu, a nakonec se realizuje v 70. letech 20. století v rámci Helsinského procesu, jehož obsahem bylo vytvoření systému mezinárodních jednání a smluv, které měly za cíl zajistit mír a prohloubit spolupráci mezi evropskými státy.

Výše uvedená fakta ukazují, že Rusko se chovalo v dějinách jako typická imperiální mocnost, prosazující své zájmy, čímž se ale neliší od imperiálních států Západu, kterým v řadě regionů Rusko konkurovalo. Rusko až do říjnové revoluce 1917 bylo nositelem konzervativních hodnot opírajících se o pravoslaví a samoděržaví. Přetrvávání těchto institucí až do začátku 20. století bylo spojeno s úrovní ekonomického a sociálního rozvoje Ruska, který se opožďoval za západní Evropou cca o 100 let. Příčinou zaostávání mohla být jak velikost území a kontinentální klima, které bylo méně příznivé pro produktivní zemědělství, tak i tatarsko-mongolská invaze ve 13. století, na kterou se často Rusové odvolávají, byť, jak bylo zmíněno, závislost na Hordě snížila vnitroruské konflikty a umožnila centralizovat správu území. Revizionistickým, tj. vycházejícím za rámce obecně uznávaných standardů se Rusko stává po vzniku komunistického režimu, kdy deklarovaným cílem je likvidace kapitalismu, tj. změna společenského uspořádání jak v jednotlivých zemích, tak i v rámci mezinárodních vztahů. Tato změna ale není nevyhnutelně prosazovaná silou. Alternativou byla koncepce mírového soužití států s odlišným společenským zřízením, které je kompatibilní se západní koncepcí konvergence systémů, nikoliv však s koncepcí studené války, prosazovanou západními konzervativci, která nakonec vedla k likvidaci komunistických režimů ve východní Evropě.

Tabulka 10: Charakteristika vládnutí v Rusku v období 17. – 20. století

Politická moc	Politický režim	ekonomika	armáda	šlechta	postavení obyvatelstva	Církevní politika	expanze
Petr I. 1682– –1725)	Absolutismus represe	Protekcio- nismus Podpora manufak- tur	Reforma podle západního vzoru	Služebná povinnost ke státu	Nevolnictví Podpora vzdělanosti	Cesaro- papismus	Švédsko Sibiř, Dálný východ
Kateřina II.* 1762– –1796	Pokus o osvícený absolutis- mus	Omezení protekcio- nismu, liberální opatření	Zvýšení počtů jednotek	Zrušena služebná povinnost Nová privilegia	Utužení nevolnictví Garantována práva měst	Nábožen- ská tolerance Odebrání půdy církví	Krym, Kubáň, Polsko
Pavel I. 1797– –1801 atentát	osvícený absolutis- mus centrali- zace moci cenzura	Podpora 3. stavu	Reforma po vzoru Pruska	Omezení privilegií	Zlepšení postavení	Podporo- vat samoder- žaví Podpora sblížení s katolíky	Podpora Maltského řádu
Alexandr I. 1801– –1825	Osvícený absolutis- mus Pokus o založení parlamen- tu	Liberaliza- ce a ná- sledně protekcio- nismus	Zakládá vojenské osady Porážka Napoleona	Odmítnutí reformem	Pokus o omezení nevolnictví Rozšíření systému vzdělání	Nábožen- ská tolerance a podpora nepravo- slavných nábožen- ství	Gruzie, Finsko, Besarábie, Polsko
Mikuláš I. 1825– –1855	umírněné reformy centraliza- ce moci	Limitovaná podpora průmyslo- vé revolu- ce (?), Rozvoj železnic	Důraz na vnější lesk a disci- plínu	Akceptová ní liberálních nálad	Zlepšení postavení rolníků, vzdělání i na vesnici Rusifikace	Podpora pravoslaví a církevní dogmatiky	Potlačení povstání, <i>prohra v Krymské válce</i>
Alexandr II. 1855– –1881 atentát	Politické oteplení, razantní a rozsáhlé reformy, Od 1866 represe	Zrušení nevolnictví Zrušení protekcio- nismu, Rozvoj železnic	Všeobecná vojenská povinnost	Snaha omezit reformy	Zhoršení postavení rolníků Rozvoj občanské společnosti Rusifikace	Podpora šíření pravoslaví na periferii	Kavkaz, Střední Asie, Dálný východ, <i>osvobození Balkánu, prodej Aljašky</i>
Alexandr III. 1881– –1894 Pokus o atentát	Kapitalism us s ruskou specifikou, silná samoděrža vná moc, cenzura	Protekcio- nismus Podpora monopolů Technická revoluce	Chaotické řízení, technické přezbroje- ní, menšení armády	Prosazení konzervati vních hodnot	Rusifikace Omezení samosprávy a práv Sociální politika	Podpora šíření pravoslaví ve školství, omezení vzdělání nižších vrstev	Potlačení povstání v Polsku, Litvě, Ukrajíně

		Sibiřská magistrála			Hladomor 1891		
Mikuláš II. 1894–1917 Popraven	Zřízení parlamentu s omezenými pravomocemi	Rozvoj průmyslu Zemědělská reforma	Reforma armády po roce 1905	Ztráta vlivu ve prospěch buržoasie	Represe vůči socialistům Sociální a vzdělávací politika	Ideologická diferenciacce uvnitř kléru (G. Gapon)	Ztráta <i>Sachalimu, vlivu v Mandžusku</i>
SSSR	Diktatura proletariátu	Industrializace	Militarizace	Nomenklatura	Rozvoj vzdělanosti	Oddělení církve a státu	Západní Ukrajina, Pobaltí Sachalin, Kurilské ostrovy

* navazuje na reformy Petra III.

V Rusku nikdy nebyla demokracie v západním pojetí, tudíž obyvatelstvo s ní nemělo žádné zkušenosti. V praktické politice převládaly vždy, s výjimkou SSSR, konzervativní hodnoty doplňované omezenými liberálními reformami, v ekonomice převládal v důsledku zaostávání Ruska protekcionismus, byl vždy důraz na armádu, i když její reformy nebyly vždy racionální, rozhodovala vždy elita, která reformy prosazovala shora, a církev byla vždy podřízena státu a byla oporou režimu.

Jaké poučení si z vlastních dějin berou elity současného Ruska? V dnešním Rusku není shoda na optimálním modelu, který by vedl ke stabilitě Ruska. Odlišná hodnocení mají ideologický podtext. Zásadní reformy, jejichž cílem byla modernizace Ruska, byly vždy ovlivňovány západní zkušeností a narážely na tradiční způsob života spojený s existencí občiny a pravoslaví, a proto byly prosazovány násilím. Z těchto pozic je konzervativními subjekty negativně hodnocen např. Ivan III. a IV., stejně jako Petr I., o kterém se dokonce tradovalo, že byl vyměněn během svého pobytu v Nizozemí. Liberální reformy jsou konzervativci buď odmítány jako něco, co je v rozporu s ruskou tradicí, nebo se zdůrazňuje to, že reformy by se prosadily i bez radikálních kroků. Modernizaci i za cenu omezení svobod naopak akceptují komunisté a silové struktury RF. Liberálové akceptují modernizaci, ale zásadně nesouhlasí s násilím při jejich realizaci. Spory jsou i ohledně toho, zda Rusko potřebuje vůdce, který i silou sjednotí lid, anebo demokracii, se kterou ale Rusko de facto nemá historickou zkušenost. Veče – lidová shromáždění v raně středověkém Rusku, byla vždy spíše shromážděním úzké vrstvy vlivných a bohatých občanů než formou demokracie. Právě silný centralizovaný stát, opírající se o armádu, umožňoval expanzi a snížil riziko

vzniku náboženských válek na území Ruska, které bylo možné vzhledem k etnické a náboženské různorodosti obyvatelstva rozrůstajícího se impéria očekávat. Společnost v carském Rusku nebyla polarizovaná primárně podle linie náboženství a etnicity, ale v rovině elita a plebs (za komunistického režimu nomenklatura x masa), přičemž vládnoucí elita byla nejen otevřena vůči neruské elitě, ale do určité míry i vůči nižším vrstvám, jak to ukazuje plebejský původ např. A. Menšikova, blízkého Petru I., nebo i rolnický původ M. Lomonosova, který byl významným vědcem za Kateřiny II.

V současném Rusku není shoda ani na hodnocení carského režimu. Spor se koncentruje do otázky nutnosti revolucí 1917. Nejradiálnějším odporem vůči revolucím mají monarchisté a pravoslavná církev, která posledního cara a jeho rodinu, kteří byli zastřeleni v roce 1918, prohlásila za svaté. Revoluce jsou pro ně produktem západních liberálů, tajných služeb a zednářů, protože Rusko bylo s carským režimem v zásadě spokojeno a nebýt „lživé propagandy“ bolševiků očerňující carský režim, ruský lid by revoluce nepodpořil¹²⁷. Podle dnešních konzervativců – siloviků revoluce rozvrátila ruský stát a ruskou armádu a tím zabránila Rusku vyhrát 1. světovou válku, přičemž v carském Rusku se podle nich postupně shora realizovaly žádoucí reformy, které by zajistily stabilitu. Bolševici svou revolucí rozrušili tradiční instituce a hodnoty a jejich činnost je možné „ospravedlnit“ pouze vytvořením z Ruska supervelmoci, respektive vůdci a komunistický režim jsou odsouzeníhodní, ale lid v Rusku vedený tradicemi zajistil svou obětavostí přežití Ruska. Ruští liberálové akceptují únorovou revoluci, která svrhla monarchii, ale zásadně odsuzují komunistický režim, který omezil svobodu a zrušil tržní ekonomiku. Levice akceptuje říjnovou revoluci, nicméně se neshoduje na hodnocení porevolučního vývoje. Je zde spor mezi trockisty, kteří byli stoupenci světové revoluce a vývozu revoluce do ostatních zemí, bucharinovci, kteří odmítli zrychlenou industrializaci a násilnou kolektivizaci, a leninovci-stalinisty, kteří prosadili budování socialismu v jedné zemi, zrychlenou industrializaci a kolektivizaci i za cenu použití násilí.

4.4 Politická kultura Ruska

Zvětšování území a zvyšování vlivu ruského státu v průběhu více než 1000 let svědčí o schopnosti elit přehodnocovat politiku předchůdců a schopnosti masy obyvatel sebeobětovat se pro „Svatou Rus“. Rusko bylo silné, pokud:

¹²⁷ Подлинная История Русской Революции. Все серии с 1 по 4. Сериал 2017. Документальная Драма, [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=jGuEJOmYs7I>

- 1) byla vytvořená silná centralizovaná moc;
- 2) došlo ke konsolidaci elity a vzniku vertikály moci, která zahrnuje i elitu neruských etnik;
- 3) je dostatečná pozornost udělována vytváření bojeschopné armády.

Podobný systém sebou ale nese i rizika. Je to byrokratizace, voluntarismus, příliš velký důraz na represii a oddělení elity a masy. Silná centralizovaná moc v Rusku je reprezentována Ivanem IV., Petrem I., Kateřinou II. a bolševiky. Ti zásadním způsobem změnili Rusko a pokusili se spojit ruské a západní hodnoty, což ovšem znamenalo vzdát se některých tradičních ruských standardů a jít do konfliktu s konzervativní společností. V západní Evropě podobnou roli sehrály náboženské války, osvícenství a buržoazní revoluce.

Historická zkušenost je součástí tzv. politické kultury. Tento termín sice není v politické vědě jednoznačně interpretován, nicméně fakt historické paměti se všeobecně ať už v pozitivním nebo negativním smyslu připouští. Pojem politická kultura bývá spojován se jmény amerických teoretiků G. Almonda a S. Verby, kteří v 50. letech 20. století začali s tímto pojem aktivně pracovat. G. Almond a S. Verba chápali pod politickou kulturou „především politickou orientaci, postoj vůči politickému systému a jeho jednotlivým částem, uvědomování si vlastní role v tomto systému. Politická kultura je souborem orientací směrem k sociálním objektům a procesům“¹²⁸. G. Almond a S. Verba však nebyli prvními, kdo pracoval s termínem politická kultura. Ten byl využíván již na začátku 20. století. V Rusku daný termín používal např. V. I. Lenin, když charakterizoval chování tříd, a jako vědecký pojem ho rozpracoval N. A. Berďajev ve svých úvahách o ruské mentalitě¹²⁹. Na rozdíl od poválečného liberálního pojetí politické kultury se v daném případě spojuje politická kultura se stereotypy, vznikajícími v procesu zobecnování daným subjektem jeho historické zkušenosti. Tato zkušenost vstupuje do politické kultury prostřednictvím preferovaných hodnot. Hodnoty mohou být součástí náboženství nebo politické ideologie.

¹²⁸ Z anglického originálu: „*The term political culture thus refers to the specifically political orientations – attitudes towards the political system and its various parts, and attitudes toward the role of the self in the system. We speak of a political culture just as we can speak of an economic culture or a religious culture. It is a set of orientations toward a special set of social objects and processes.*“ (Almond, Verba: 1989: 12)

¹²⁹ БЕРДЯЕВ Н.А. *Русская религиозная психология и коммунистический атеизм*. Paris: YMCA Press 1931; БЕРДЯЕВ Н. А. *Ruská idea – Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: OIKOYMENH, 1999.

Rusko je díky zvětšování svého území historicky multietnickou a multi-religiozní zemí. Na jejím území se vyskytuje pravoslaví, islám, judaismus, katolicismus, protestantismus, buddhismus a šamanismus. V Rusku je dnes 70 % věřících, 42 % obyvatel jsou pravoslavní, 6,5 % muslimové, jiní křesťané 4,1 %. Ostatní náboženství se pohybují okolo jednoho procenta. Pravoslavné křesťanství navazuje na byzantskou tradici, pro kterou je charakteristický již zmíněný model cesaropapismu a specifický způsob raněkřesťanského myšlení, které se liší od později vzniklého katolického, a i protestantského modelu. Cézaropapismus vede ke vzniku hierarchizovaného systému, ve kterém stát využívá církev, jako jednoho z pilířů státní moci, který tlumí potenciální nespokojenost obyvatel se státní politikou, a zároveň stát zasahuje do dění v církvi a ovlivňuje i politiku církve, tak aby odpovídala aktuálním cílům státu. Hierarchický model nepředpokládá existenci demokratických institucí, ty nemají hodnotové a organizační zázemí ani v institucích pravoslavné církve. Druhou zvláštností pravoslaví je větší emocionálnost a důraz na morální hodnoty. Na úrovni běžného každodenního vědomí je jejich projevem menší důraz na analýzu a instrumentální přístup k realitě, důraz je naopak položen na dodržování rituálů. V prakticko-politické rovině se klade důraz na morální hodnoty a tradice, a ne na zajištění sociální spravedlnosti, či ekonomické prosperity (technologického vývoje). Tím se liší pravoslaví od katolicismu a protestantismu. Specifikou se vyznačuje na území Ruska i islám. Nejrozšířenější směrem islámu je sunna a súfismus a rozšířené jsou tariky, společenství v jejichž čele je nějaká autorita. Příkladem je současné Čečensko pod vedením R. Kadyrova, podporujícího V. Putina. Muslimské autority zprostředkovávají vztah muslimů k existujícímu systému, který ale nesmí ve své činnosti protirečit základním hodnotám islámu a musí garantovat minimální sociální standardy, bez čehož vždy vzniká riziko růstu extremismu radikálního islámu.

S ruským pravoslavím, které má dominantní postavení, je spojena idea mesianismu Moskvy, coby třetího Říma, která se objevuje po pádu Konstantinopole v roce 1453. Rusko se tak stává následníkem pravoslavného Byzantského impéria. Původně daná teze měla spíše náboženský charakter – byla to otázka dodržování křesťanských hodnot, jako předpokladu přežití lidstva, avšak postupně nabývala na významu její politická imperiální složka, v duchu které je Rusko reprezentantem skutečně křesťanských hodnoty a má povinnost tyto hodnoty hájit proti jejich protivníkům¹³⁰. Tato idea se prosazuje

¹³⁰ УЛЬЯНОВ Н. И. Комплекс Филофея Архивная копия от 10 октября 2008 на Wayback Machine// *Вопросы истории*. — 1994. — № 4. — С. 152—162; впервые в: *Новый журнал (Нью-Йорк)*. — 1956. — XLV.

zejména v 19. století v politice Alexandra II., který bojoval proti Osmanské říši na Balkánu a osvobodil místní křesťany s područí islámu. Mesianismus pravoslavného Ruska má dnes charakter boje proti dekadentnímu Západu, neuznávajícího křesťanské hodnoty podporou netradiční rodiny, LGBT komunit, netradičních sexuálních orientací apod. Protože pravoslavlí klade větší důraz na morální hodnoty, než na sociální spravedlnost na tomto světě není tento přístup akceptovatelný nejen pro část nepravoslavných věřících, ale zejména pro liberály a socialisty, kteří s Ruskem spojují zakonzervování nespravedlivých poměrů. Druhým problémem je, že předpokladem realizace světového mesianismu je v pravoslavném pojetí nejen spojení všech pravoslavných, jejichž sjednotitelem je Rusko, což při existenci ruských menšin v řadě zemí bývalého Sovětského svazu vyvolává opodstatněné obavy z ruské expanze, ale zejména odpor proti dekadentnímu Západu a jeho systému mezinárodních vztahů, garantujících dominanci Západu. Ve svém odporu vůči Západu může Rusko najít spojence v islámském světě a v katolických zemích Jižní Ameriky. Spojenectví s islámským světem je zprostředkováno islámskými regiony v Rusku – Ingušskem, Čečenském, Dagestánem, Tatarstánem, Baškortostánem. Spojenectví s Jižní Amerikou je nejspíše dědictvím po Sovětském svazu.

K byzantsko-pravoslavné, ale i islámské tradici patří problematické řešení otázek následnictví. Pro pozdní Řím a pro Byzanc byly typické státní převraty realizované s pomocí armády, nastolující nového císaře. Rusko zažilo analogický problém v době smuty a po smrti Petra I. v epoše palácových převratů, kdy si vzájemně konkurovaly při výběru následníka různé skupiny bojarů opírající se o vojenské jednotky. Podobná situace se ale opakovala v dobách existence SSSR při výběru generálních tajemníků KSSS a rovněž v po jelcinovské době v Ruské federaci. Na co, z druhé strany, pravoslavné Rusko u Byzance nenavazuje, je právní kultura římského světa. Despotismus a/či vytváření hierarchických struktur vládnutí vytváří systém osobní závislosti a riziko lhostejnosti vůči právu.

Hodnoty politické kultury, respektive modely chování, prostřednictvím kterých se tyto hodnoty naplňují, jsou do určité míry spoluvytvářeny i geografickými faktory, které ovlivňují ekonomické struktury fungující na určitém území. Industrializace v Rusku proběhla oproti Západu se zpožděním několika staletí, což vede k větší setrvalosti agrárních hodnot, spojených s převahou zemědělství nebo dokonce pastevectví a udržováním občiny jako formy sociální organizace komunity, ve které převládá kolektivismus a solidarita jejich členů. To posiluje konzervativní charakter společnosti, udržovaný i prostřednictvím tradic pravoslavlí a islámu, důraz je na úctu k tradičním hodnotám – vlastenectví, loajalitě vůči státu a autoritám, tradičním formám

rodiny apod. Reálné fungování společnosti je založeno na existenci klanů (pozůstatky rodové společnosti) nebo etnických komunit, kde prioritu mají zájmy komunity před obecným zájmem nebo právem, což při velikosti Ruska vytváří prostor pro korupci a zneužívání pravomocí ze strany elity. Existence klanového systému de facto znemožňuje efektivní fungování demokracie. Ruskou specifikou, respektive problémem je i nárazová práce a slabý důraz na trvalý výkon a kvalitu. Tento stereotyp vzniká v důsledku přetrvávání agrární kultury a díky podmínkám rizikového zemědělství. V Rusku existuje oproti jiným zemím krátké vegetační období, neboť zima přichází dříve a trvá déle. Přežití vyžadovalo rychle zasít a rychle sklídit. Kvalita je v daném případě druhořadým problémem. Navíc výsledek je podmíněn i nestabilním počasím, které nelze ovlivnit, což vede ke vzniku pasivity při řešení jakýchkoli problémů (na avos – ono to nějak dopadne). Nedostatečné zohledňování kvality výsledku a pasivita jsou obecně typické při přechodu od agrární společnosti ke společnosti industriální. Kapitalismus to řešil tvrdými postihy dělníků za nedodržování požadovaných norem, v Rusku vzhledem ke krátké době existence kapitalismu a regionálnímu jeho rozšíření tento problém vyvstal s industrializací ve 20. a 30. letech 20. století.¹³¹ Překonání nežádoucích stereotypů na úrovni běžného vědomí je spojováno s tvrdými sankcemi ze strany státu vůči neadekvátnímu chování, bez čehož nebylo možné v krátké době uskutečnit zásadní technologické a ekonomické změny. Opačnou stránkou dané mince je ale byrokratizace systému, která sebou nese prohloubení problému pasivity a očekávání řešení shora. Pasivita v Rusku je nakonec podporovaná i hodnotami pravoslaví, jak bylo umíněno výše. Vzniká začarovaný kruh, který se řeší aktivismem malé skupiny, končící nezřídkou voluntarismem a možnými revoltami nespokojených mas.

4.5 Ruská federace a její cíle

Pád komunistického režimu znamenal pro Rusko začátek hledání nové identity. Nabízely se tři varianty – konzervativní, liberální a nekomunistická, respektive socialistická. Vzhledem k tomu, že komunistický režim, stejně jako carský režim potlačovaly svobodu, logickým vítězem se stal liberalismus, který je symbolem prosperity Západu. Bylo to vlastně vítězství západníků nad slavjanofily, pokud použijeme historicky vzniklou charakteristiku hodnotové orientace politických sil. Stoupenci slavjanofilů nikdy nesouhlasili s integrací země do evropského kulturně-civilizačního okruhu a prohlašovali, že se

¹³¹ Mimo jiné stejný problém byl v Československu, respektive s industrializací na Slovensku, kde kvalita výrobků často neodpovídala požadavkům. Totéž platilo o RVHP a přenášení výrob do států s převahou agrární technologické kultury (Rumunsko..).

Rusko nemá Západu přizpůsobovat. Slavjanofilové nepovažovali carské Rusko a pravoslaví s jeho tradicemi a zvyklostmi za symbol zaostalosti ale za přednost.¹³² Idealizace tradiční patriarchální pravoslavné společnosti logicky vedla v politice k vytváření obrazu nepřítelů v podobě agresivního, shnilého, přehnaně individualistického a racionalistického Západu. Západníky se naopak orientovali na západní civilizaci a chtěli využívat její zkušenosti při budování společnosti. V krajní podobě tato politika může dnes preferovat i rozpad Ruska – zmenšení území a zbavení se ekonomicky zaostalých regionů se chápe jako podmínka modernizace a demokratizace jádra ruského území.

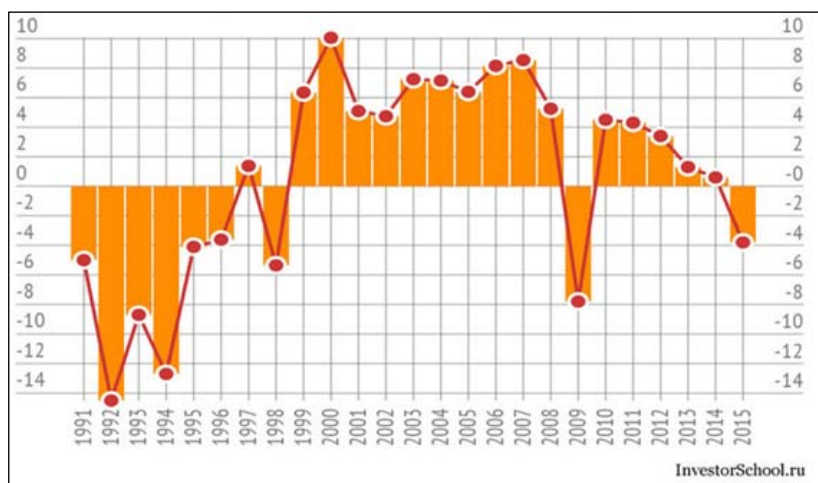
V 90. letech se Rusko vydalo na cestu radikálních reforem, během nichž byly demontovány instituce spojené s komunistickým režimem. Podstatou ekonomických reforem byl přechod na tržní ekonomiku, která je založena na svobodě zbožně-peněžních vztahů a soukromém podnikání. Podstatou politické reformy bylo nahrazení Sovětských orgánů, zvolenými obyvateli prostřednictvím demokratických voleb, a respektování dělby moci mezi zákonodárnou, exekutivní a soudní mocí. Od roku 1992 začaly být uskutečňovány razantní změny, které vešly do dějin pod názvem šoková terapie. Reforma probíhala s aktivní podporou Západu pod vedením charismatického prezidenta RSFSR B. Jelcina. Hlavním ideologem reformy byl J. Gajdar, 35letý doktor ekonomických věd bez zkušeností ze státní správy, který prosadil uvolnění cen, liberalizaci vnitřního i zahraničního obchodu a rozsáhlou privatizaci, což vše mělo umožnit živelně vytvořit rovnováhu na trhu a odstranit deficity zboží. Výsledkem v roce 1992 byl 30násobný růst cen, oproti očekávanému maximálně desetinásobnému, deficit státního rozpočtu a finanční krize. Sociální propad vyvolal u části veřejnosti nedůvěru v liberální kurs a paralelně vznikl konflikt mezi pozůstatky sovětského modelu řízení a nově vznikajícími mocenskými orgány prezidenta, nemajícími v řadě případů oporu v Ústavě. Na podporu svého kurzu B. Jelcin vyhlásil na duben 1993 referendum, kterého se zúčastnilo 69 milionů lidí (64 % všech voličů), z nichž ho podpořilo 40 milionů občanů (58,7 %). Pro předčasné volby do protijelcinovského parlamentu bylo 47 milionů. Jelcinovo vítězství v referendu, spojené s vírou, že brzdou liberálních reforem jsou staré sovětské struktury, vyústilo následně do krvavého střetu v říjnu 1993 mezi Parlamentem, opírajícím se o Ústavu, a prezidentem, prosazujícím ústavní změny, které by mu umožnily posílit jeho pravomoci. Prezidentský aparát, vytvořený na podporu činnosti prezidenta podle vzoru USA, se začal přetvářet v samostatnou strukturu, plnící politicko-správní funkce a dublující činnost ústavních orgánů státní moci, zejména vlády. Režim začal získávat z hlediska rozsahu

¹³² KREJČÍ, O. *Geopolitika Ruska*. Praha: Professional Publishing, 2017. S. 271

pravomocí charakter prezidentské demokracie, přestože zde existuje funkce předsedy vlády, což je model poloprezidentské demokracie. Za B. Jelcina vzniká tzv. vláda oligarchů – dochází k úzkému propojení podnikatelských vrstev s některými státními institucemi a kriminálními strukturami. V Rusku se toto období charakterizuje jako tzv. švihácká 90. léta (лихие 90), což je termín s negativním hodnotícím podtextem, charakterizující obtížné období formování Ruské federace se sociální nestabilitou a nárůstem kriminality.

Charizma B. Jelcina vzhledem k ekonomickým výsledkům postupně ztrácelo na lesku a vznikalo riziko návratu komunistů. Podle výsledků za rok 1993 se HDP snížil o 14 %, průmyslová produkce klesla o 25 %, zemědělská produkce o 5,5 %. Vzrostl deficit státního rozpočtu, rostly ceny, byl devalvován rubl, rostla zadluženost státu a pro udržení stability Rusko přijímalo externí půjčky. Na konci roku 1996, tedy 5 let po zahájení liberálních reforem, byl objem zboží a služeb spotřebovaných obyvatelstvem pouze na 60 % úrovně 1991 roku. Těmto výsledkům odpovídaly i výsledky voleb – v parlamentních volbách v roce 1995 Komunistická strana RF získala 22 % hlasů voličů (projelcinovský blok Náš dům Rusko 10 % a liberální Jablko 7 %), a v prezidentských volbách v roce 1996 B. Jelcin získal v prvním kole jen o 3 % více než druhý G. Zjuganov, předseda KSRF.

Graf 1: Tempa růstu HDP v Rusku v letech 1990–2015

Se zánikem SSSR se objevuje ještě jeden zásadní problém. V SSSR žilo 150 národností, z nichž část měla vlastní stát či autonomii. Rozpad SSSR se v první vlně týkal samostatných republik, z nichž ne všechny chtěly být součástí budoucí konfederace nebo Společenství nezávislých států (SNS). V druhé fázi se odstředivé tendence týkaly již území uvnitř Ruské federace –

– nejvýraznější byly v islámských regionech, které odmítaly západní liberální hodnoty, přičemž separatismus byl podporován i ze zahraničí, a rovněž i regionů na území osamostatněných států s převahou ruského obyvatelstva (Podněstří, Krym) nebo menšin (Jižní Osetie, Karabach, Abcházie). B. Jelcin svou politikou ústupků a kompromisů s jednotlivými lidry dílčích subjektů situaci spíše zhoršoval. Občanské války, které byly následkem, zvyšovaly míru nestability na postsovětském území. B. Jelcin se pokusil nestabilní vnitropolitickou situaci řešit v roce 1998 jmenováním do funkce předsedy vlády populárního J. Primakova, který měl zkušenosti jak ze sovětského, tak i postsovětského období – v dobách SSSR byl kandidátem do politbyra ústředního výboru KSSS, v letech 1991–1995 byl ředitelem zahraniční zpravodajské služby Ruské federace a v období 1996–98 byl ministrem zahraničních věcí Ruské federace. Zlomem se stal ale až srpen 1999¹³³, kdy byl do funkce předsedy vlády Ruské federace jmenován V. Putin, který po odstoupení B. Jelcina převzal v prosinci 1999 i prezidentské pravomoci. Odstoupení B. Jelcina byl jak následek jeho zdravotních problémů, tak i dalšího nárůstu nespokojenost obyvatelstva v důsledku dopadů ekonomické krize 1998 a vyhlášeného defaultu v Rusku. V prezidentských volbách 2000 následně V. Putin vyhrál volby již v prvním kole. Jeho autorita se opírala o vítězné ukončení 2. čečenské války a zvýšení sociálních výdajů, včetně garantovaných výplat penzí a mezd.

Zahraněční politika Ruska na začátku 90. let se odvíjela od liberálně orientované vnitřní ekonomické politiky a předpokládala spolupráci se Západem. V říjnu 1990 byl jmenován za ministra zahraničních věcí Ruské federace A. V. Kozyrev, velký obdivovatel USA, dnes žijící v USA, který byl později nazván „mistrem ANO“. A. Kozyrev se pokusil radikálně změnit vektor ruské zahraniční politiky – přejít od vztahů mírové konfrontace se Západem ke vztahům, založeným na spojeneckých principech. O nechápání reálných vztahů a o naivitě ruských liberálů svědčí slova J. Primakova, který ve svých pamětech reprodukuje rozhovor mezi bývalým americkým prezidentem R. Nixonem a A. Kozyrevem. Nixon se údajně ptal Kozyreva, jaké jsou zájmy nového Ruska, na což Kozyrev reagoval slovy: "Jedním z problémů Sovětského svazu bylo, že jsme byli příliš zaseknuti na národní zájmy...a teď

¹³³ Po odstoupení Primakova 12.5. 1999 byl za předsedu vlády jmenován S. Stěpašin, který byl ministrem vnitra RF. Po útoku Čecenska na Dagestán byl 9. srpna nečekaně jmenován za předsedu vlády V. Putin, bývalý rezident KGB v Německu, který získal zkušenosti při prosazování liberální politiky v 90. letech v Peterburgu. Poskytl tak minimálně dvě garance – silové řešení a pokračování v liberálních reformách. Kromě toho mohl zřejmě poskytnout i garanci nevyšetřování rozkrádání státního majetku „rodinou“, tj. příbuznými Jelcina.

přemýšlíme více o univerzálních hodnotách. Ale pokud máte nějaké nápady a můžete nám říct, jak určit naše národní zájmy, pak vám budu velmi vděčný“¹³⁴ Ruští liberálové byli následně nepříjemně překvapeni a zklamáni z toho, že Západ podle jejich názoru finančně nepodpořil v dostatečné míře ruské ekonomické reformy 90. let. Nicméně v politické oblasti byla podepsána řada dohod – v roce 1991 dohoda SALT I., v roce 1992 byla s USA přijata Charta rusko-amerického partnerství a přátelství, v roce 1993 pak byla podepsána smlouva SALT II. a další. Po volbě amerického prezidenta B. Clintona se vztahy s Ruskem staly chladnějšími, ale schůzky na nejvyšší úrovni pokračovaly. Výsledkem jednání ve Vancouveru v dubnu 1993 a lednu 1994 v Moskvě bylo podepsání řady dohod i o ekonomické spolupráci. V roce 1994 byla rovněž podepsána s NATO dohoda v rámci programu „Partnerství pro mír“, která byla paradoxně nicméně ratifikována až v roce 2007. Díky iniciativě A. Kozyreva Rusko stáhlo svá vojska z Pobaltí, aniž se pokusilo smluvně zakotvit garance práv rusky mluvících občanů na tomto území, a rovněž se distancovalo od svých bývalých spojenců v autoritářských režimech – v Iráku a na Kubě. Rusko de facto akceptovalo i rozšiřování NATO i přes ústní slib M. Gorbačovovi, že NATO se nebude dále na východ rozšiřovat¹³⁵.

Ve druhé polovině 90. let Rusko ve své zahraniční politice začalo opouštět princip „demokratické solidarity“. Důvodem bylo to, že Západ podle ruských elit nereagoval vstřícně na ruskou otevřenost a neprojevil „solidarititu“ s potřebami samotného Ruska, včetně jeho bezpečnosti. Změna byla odstartována jmenováním J. Primakova za nového ministra zahraničních věcí RF v lednu 1996, které bylo na Západě vnímáno spíše negativně.¹³⁶ Tzv. „doktrína Primakova“ znamenala přechod Ruska od atlantismu k více vektorové zahraniční politice a obhajobě ruských národních zájmů.¹³⁷ V praktické rovině kromě udržování vztahů s USA a Evropou Rusko začalo posilovat své aktivity směrem k Číně, v jižní Asii a na Středním Východě. Za důležitou byla považována zejména spolupráce mezi Ruskem, Indií a Čínou, která se stala základem pro budoucí BRICS.

¹³⁴ ПРИМАКОВ Е. М. *Годы в большой политике*. Москва, 1999. s. 210.

¹³⁵ How Gorbachev was misled over assurances against NATO expansion [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://natowatch.org/newsbriefs/2018/how-gorbachev-was-misled-over-assurances-against-nato-expansion>

¹³⁶ Евгений Примаков: либерал, консерватор и прагматик [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.bbc.com/russian/russia/2015/06/150626_primakov_obituary

¹³⁷ БАРСЕНКОВ А. С., ВДОВИН А. И., *История России 1917–2007*. М.: Аспект Пресс, 2008. s. 754.

Ruské pochybnosti o účelovosti západní politiky ve vztahu k Ruské federaci a ignorování jejích národních zájmů měly opodstatnění. Trvalým cílem politiky USA bylo a je udržet hegemonii USA a Západu. Znamý americký teoretik Z. Brzezinski v roce 1996 na konferenci věnované metodologickým základům politiky USA řekl, že USA nemají na výběr a musí být vůdcem ve světě.¹³⁸ Ve své knize *Velká šachovnice* konkretizuje úkoly: V krátkodobém horizontu je potřebné odstranit jakýkoliv subjekt, který by mohl ohrozit USA, ve střednědobém horizontu je třeba najít v každé zemi spojence, kteří budou podporovat hegemonii USA.¹³⁹ Ve vztahu k Rusku na zmíněné konferenci prohlásil, že je žádoucí vytvořit podmínky, ve kterých Rusko nebude mít jinou možnost než být status quo mocností. Pro to je potřebné:

1. Rozšiřovat NATO;
2. Decentralizovat Rusko, což ho učiní méně náchylnou k imperiální mobilizaci – konfederované Rusko, skládající se z Evropského Ruska, Sibiřské republiky a Dalněvýchodní republiky bude lépe reagovat na budování užších ekonomických vztahů s Evropou a novými státy Střední Asie;
3. Podporovat pluralizaci post-sovětského prostoru a bylo by dobré, kdyby nové státy respektovaly lidská práva, ale mohou vzniknout okolnosti, kdy může být užitečná i podpora nových, ale nedemokratických států v prostoru bývalého Sovětského svazu, pokud to pomůže demokratizovat Rusko.¹⁴⁰

Reakce ruského vedení na jednání Západu v druhé polovině 90. let byla dvojitá a protichůdná. Z jedné strany emocionální protesty proti rozšiřování NATO a z druhé strany snaha dohodnout se s částí západního establishmentu a předejít tak další eskalaci konfliktu. V tomto duchu byl v květnu 1997 v Paříži podepsán “Zakládající akt o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti mezi NATO a Ruskou federací”¹⁴¹, který byl de facto ze strany Ruska přiznáním nové situace. Následně byla zřízena společná rada NATO – Rusko (NATO-Russia Permanent Joint Council – PJC), která se poprvé sešla v červenci a v březnu 1998, a Ruská federace oficiálně založila misi při NATO.

¹³⁸ *Complexity, Global Politics, and National Security*. National Defence University, Washington, D.C. 1997, s. 29.

¹³⁹ BRZEZINSKI Z. *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta 1999, s. 199-210.

¹⁴⁰ *Complexity, Global Politics, and National Security*. Washington, D.C : National Defence University, 1997, s 34-35.

¹⁴¹ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm?selectedLocale=en

Ruská smířlivá a vstřícná politika byla pravděpodobně determinována z jedné strany dominancí liberálních hodnot mezi částí ruské elity, která preferuje výhodnost ekonomické spolupráce před konfrontací, a ze strany druhé ekonomickou a vojenskou slabostí Ruska, neumožňující Rusku razantně reagovat na růst potenciálních hrozeb. K zásadnímu střetu mezi zájmy RF a USA došlo v době operace NATO v Jugoslávii v březnu až červnu 1999, kdy státy NATO bombardovaly Srbsko, aniž by to bylo schváleno OSN. Rusko poskytovalo Srbsku zpravodajské informace a uskutečnilo gesto na podporu Srbska, kdy ruský desant obsadil letiště v Prištině na území Kosova. Zřejmě není legenda, že americký generál W. Clark velící jednotkám NATO v Evropě, nařídil britskému generálu M. Jacksonovi, který velel skupině vojsk NATO na Balkáně, aby vytlačil Rusy z letiště, na což Brit odpověděl, že nezhájí kvůli jednomu letišti třetí světovou válku.¹⁴² Pouhým ruským gestem rovněž skončila žádost Jugoslávie z dubna 1999 o připojení k Rusku, kterou Duma podpořila, nicméně prezident B. Jelcin ji zablokoval.¹⁴³

Novou kapitolu vztahů mezi RF a USA otevřelo zvolení V. Putina za prezidenta RF a útok na USA v září 2001, přičemž tendence zůstaly stejné – z jedné strany vstřícnost a z druhé postupný nárůst konfrontace. V červnu 2000 byl schválen „Koncept zahraniční politiky Ruské federace“, podle něhož hlavními cíli zahraniční politiky RF je zajištění bezpečnosti země, vytváření příznivých vnějších podmínek pro rozvoj, formování pásu dobrých vztahů se sousedními státy, hledání společných zájmů s jednotlivými státy a mezistátními sdruženími, obhajoba práv a zájmů ruských občanů a spoluobčanů v zahraničí a zlepšení pozitivního vnímání Ruska ve světě¹⁴⁴. Tomu odpovídala i politika ve vztahu k USA. Vyvrcholením „sblížení“ bylo vyjádření solidarity s USA po útoku na New York 11. 9. 2001 a následná účast Ruska na antiteroristické koalici vytvořené Spojenými státy k přípravě a vedení války proti talibanskému režimu v Afghánistánu. Vztahy nicméně zkomplikoval jednak fakt, že USA v prosinci 2001 oznámily vypovězení „Smlouvy o omezení systému protiraketové obrany“, na co Rusko reagovalo vypovězením smlouvy „Start II.“, a rovněž invaze USA a Velké Británie v březnu 2003 do Iráku, aniž by byla přijata příslušná rezoluce OSN. Silové

¹⁴² World: Europe Generals 'clashed over Kosovo raid' [online]. [cit. 2023-01-11].

Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/409576.stm>

¹⁴³ ICG Balkans Report N° 65. Milosevic's Aims in War and Diplomacy. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Serbia%205.pdf>

¹⁴⁴ КОНЦЕПЦИЯ внешней политики Российской Федерации [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://web.archive.org/web/20210607235838/https://docs.cntd.ru/document/901764263>

řešení odmítalo v daném případě nejen Rusko, ale i Německo a Francie a s desetiletým odstupem pochybnosti vyjádřil i T. Blair, který byl v čele britské vlády v době invaze.¹⁴⁵ Ani jedna z těchto událostí neměla ale osudový charakter. Smlouva Start II byla nahrazena dohodou o snížení strategických útočných potenciálů v květnu 2002 a v Iráku se Rusko neangažovalo zřejmě v naději, že USA zde dříve nebo později utrpí porážku. Zlomovým bodem rusko-amerických vztahů se stalo až další rozšíření NATO o východoevropské země, včetně Pobaltí, což V. Putin považoval za osobní zradu západních politiků¹⁴⁶, a západní podpora oranžové revoluce na Ukrajině v roce 2004. V reakci na to Rusko odmítlo spolupráci s Iránem, Sýrií a KLDR, které USA považovaly za nepřátelské státy. Nicméně fakta ukazují, že V. Putin stále doufal ve vzájemné pochopení. V únoru 2007 se ve svém Mnichovském projevu pokusil vysvětlit obavy Ruska¹⁴⁷ z rozmístování amerických ozbrojených sil a systému protiraketové obrany ve východní Evropě a snah USA řešit problémy silou, obcházíje při tom OSN, a až v červenci 2007 podepsal V. Putin dekret „O pozastavení Smlouvy o konvenčních zbraních v Evropě a souvisejících mezinárodních smluv“ Ruskou federací“. Toto rozhodnutí bylo prvním razantním krokem RF a lze se domnívat, že bylo přijato na základě vyhodnocení situace, která se od počátku 90. let vyvíjela podle ruských analytiků v neprospěch Ruska. Definitivním zlomem z hlediska vztahu Ruska a Západu se stal rok 2008. V tomto roce byly jednak zahájeny diskuse o dalším rozšíření NATO – Gruzie a Ukrajina požádaly o připojení k Akčnímu plánu členství v NATO a možnost jejich vstupu byla potvrzena na Bukurešťském summitu NATO v dubnu 2008, jednak v srpnu 2008 proběhla gruzínsko-ruská válka, respektive válka Gruzie se separatistickými republikami Jižní Osetie a Abcházie, na jejichž stranu se postavilo Rusko. Této válce předcházelo v únoru 2008 jednostranné uznání oddělení Kosova od Srbska Západem a vytvoření nového státu, na což Rusko reagovalo v dubnu zrušením omezení na obchodně-finanční operace s Abcházíí a Jižní Osetií, přičemž faktem je, že ruské občanství v té době již měla většina jejich obyvatelstva. Reakcí Gruzie, které hrozila definitivní ztráta těchto území, bylo zahájení 8. srpna 2008 operace po obnovení ústavního pořádku na území Jižní Osetie.

¹⁴⁵ Sir Tony Blair reveals doubts over Iraq invasion [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.thetimes.co.uk/article/sir-tony-blair-reveals-doubts-over-iraq-invasion-kq788hr77>

¹⁴⁶ Психология власти Крымская исповедь президента Путина [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2014/03/21/krymskaya-ispoved-prezidenta-putina#ixzz2xY3AFivb>

¹⁴⁷ В.Путин.Выступление на Мюнхенской конференции [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=XFMhLo0yp7s>

Odstřelování hlavního města Jižní Osetie a útok na ruské mírové jednotky, které byly v Jižní Osetii rozmístěny po občanské válce v roce 1992, vedly ke vstupu na území Jižní Osetie a i Abcházie ruských jednotek, které během 4 dnů rozdrtily gruzínské jednotky, a Gruzie byla přinucena uzavřít mír. Podle závěrů mezinárodního vyšetřování válečné operace zahájila Gruzie a ruské jednotky měly právo zasáhnout, nicméně rozsah zásahu podle komise neodpovídal hrozbě.¹⁴⁸ Podpora Gruzie Západem vedla v Rusku k přehodnocení priorit v politické, ekonomické i vojenské oblasti, byť prozápadní (liberální) tóny bylo možné ještě slyšet u D. Medveděva¹⁴⁹, který ve volebním období 2008–12 vystřídal V. Putina ve funkci prezidenta Ruské federace. Vytrpěné vojenské vítězství v Gruzii ukázalo na slabiny ruské armády – problémy se systémem řízení, zastaralá technika, a na nutnost razantní reformy. Tu zahájil ministr obrany A. Serdjukov. Jeho reforma destruovala nefunkční systém, což se oceňuje jako pozitivum, zároveň ale v řadě případů byla opatření, která měla zajistit zlepšení situace, iracionální. V zahraniční politice Rusko začalo aktivně organizovat BRICS (2006), sdružující Brazílii, Rusko, Indii, Čínu a Jižní Afriku, a na bázi Euroasijského společenství (2001) se vytváří po vzoru EHS a EU bezcelní zónu s perspektivou vzniku k roku 2014 Euroasijského ekonomického svazu.

Neshody mezi Západem a Ruskem se prohloubily v důsledku konfliktů v Libyi a Sýrii v roce 2011. V případě Libye zásah sice probíhal na základě rezoluce Rady bezpečnosti, přičemž Rusko se při hlasování zdrželo, pravděpodobně vzhledem k rozporům mezi prezidentem D. Medveděvem a předsedou vlády V. Putinem, nicméně zásah V. Putin charakterizoval jako křížovou výpravu.¹⁵⁰ V případě Sýrie v roce 2012 Rusko již podobnou rezoluci v Radě bezpečnosti vetovalo. Navíc poté, co Islámský stát ovládl většinu území Sýrie, Rusko v září 2015 na žádost prezidenta Asada intervenovalo v Sýrii a umožnilo stabilizaci syrského režimu podporovaného i Iránem, který je protivníkem USA. Zásadní rozpor mezi USA a Ruskem v názoru na

¹⁴⁸ Report [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://web.archive.org/web/20140905195343/http://www.ceiig.ch/Report.html>

¹⁴⁹ Na konci roku 2008 byl Barack Obama zvolen prezidentem Spojených států.

Dne 6. března 2009 uskutečnila americká ministryně zahraničí Hillary Clintonová a ruský ministr zahraničí Sergej Lavrov své první oficiální bilaterální setkání, které se konalo v hotelu InterContinental v Ženevě. Na tomto setkání Clintonová a Lavrov symbolicky zahájili reset vztahů mezi Ruskem a Spojenými státy stisknutím velkého červeného tlačítka, na kterém bylo rusky chybně napsáno reload“ (перегрузка) místo reset (перезагрузка).

¹⁵⁰ Путин назвал операцию в Ливии бессовестным крестовым походом [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://lenta.ru/news/2011/03/21/criticize/>

podstatu a vývoj se týkal i revoluce na Ukrajině v roce 2014, která se stala předejrou k invazi Ruska v únoru 2022. Státní převrat na Ukrajině na přelomu roku 2013–14 je v USA hodnocen jako demokratická revoluce, kdežto v Rusku jako nekonstituční změna režimu, opírající se i o krajně pravicové síly, jejichž symbolem je S. Bandera a UPA bojující za 2. světová války na straně nacistického Německa proti SSSR. Připojení Krymu k Rusku v roce 2014 je pro Západ anexí Krymu a pro Rusko vyjádřením práva na sebeurčení Krymčanů po neústavním převratu na Ukrajině¹⁵¹. Následkem anexe Krymu Ruskem byly sankce iniciované USA, jejichž účelem byla mezinárodní izolace Ruska. K sankcím, které se neustále stupňovaly a na které Rusko reagovalo protisankcemi, se připojily státy EU a rovněž státy G7 a některé další země, které jsou partnery USA a EU. Za dané situace Rusko v zásadě akceptovalo změnu režimu na Ukrajině a podporovalo kroky, které by umožnily stabilizaci Ukrajiny – ruský zástupce byl při vyjednávání Dohody o uregulování politické krize na Ukrajině mezi prezidentem Ukrajiny V. Janukovyčem a zástupci opozice, i když při jejím podpisu 21. 2. 2014 byli jen zástupci Německa, Polska a Francie. Vzhledem k tomu, že radikální křídlo opozice dohodu odmítlo a zaútočilo na prezidentský palác v Kyjevu, aniž to vyvolalo protest garantů dohody, nedůvěra Ruska a jeho nepřítomnost při podpisu byla opodstatněná.¹⁵² Ani za této situace Rusko nerezignovalo na dohodu a mírové řešení problému separatistických území – Doněcka a Luganska, které Rusko odmítlo anektovat. Od června 2014 se ruští zástupci účastnili práce kontaktní skupiny v rámci tzv. normandského formátu, který vedl k podpisu Minských dohod I. a II. v září 2014 a únoru 2015 za účasti Ukrajiny, Ruska, Francie a Německa, nikoliv ale zástupců separatistických republik. Minské dohody přijaté v podmínkách hrozby vojenské porážky Ukrajiny nebyly nikdy Kyjevem naplněny, byť Západ obviňuje z neplnění Rusko, které ale v Minských dohodách nemá fakticky žádný úkol – dohoda je otázka vztahu mezi Kyjevem a separatistickými republikami, pravda podporovanými Ruskem, stejně ale jako je Kyjev podporován Západem.¹⁵³ V Kyjevu se místo plnění Minských dohod hovořilo o tzv. chorvatském scénáři, tj. silovém řešení proti

¹⁵¹ Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова телеканалу «Блумберг», Москва, 14 мая 2014 года [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://web.archive.org/web/20150620121256/http://www.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/41F16D84381234C144257CD8006C0936?OpenDocument

¹⁵² Лукин объяснил, почему Москва не подписала антикризисное соглашение [online]. [cit. 2023-01-11].

Dostupné z: https://www.newsru.com/russia/22feb2014/lukin_print.html

¹⁵³ DOKUMENT: Text nové minské dohody o příměří na Ukrajině [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/dokument-text-dohody-z-minsku-ukrajina-rusko-obse-donbas.A150212_151911_zahranicni_vez

separatistickým republikám¹⁵⁴. Pravdou z druhé strany je, že na území Ukrajiny hraničícím s Doněckem a Luganskem se budovala hluboce členěná obrana, což nelze hodnotit jako přípravu na útok a popírá to tezi o chorvatském (útočném) scénáři, nicméně to zároveň nesvědčí o orientaci Kyjeva na mírové vyřešení situace. Faktem je, že Minské dohody směřující k federalizaci Ukrajiny by nevedly k návratu Krymu, nicméně by se Ukrajina vyhnula válce, kde může ztratit vše. Vzhledem k výše uvedenému je možné položit otázku, do jaké míry je ruská politika konzistentní, co bylo důvodem postupné radikalizace a upuštění od politiky kompromisů?

4.6 Rozpory ruské politiky a možné perspektivy

Současné Rusko se pohybuje v paradigmatu zformovaném v minulých staletích, s důrazem na století devatenácté. Jak bylo zmíněno, Rusko je specifická civilizace a zároveň historicky řeší problém svého technologického a ekonomického zaostávání za Evropou, respektive Západem. Krajnosti této situace vyjadřuje konflikt zapadníku a slavjanofilů. Ani jedna z těchto krajností nicméně neřešila problém. Západnictví spojené s liberalizací znamená rozvrat ekonomiky, protože není schopna konkurovat Západu, a v politice liberalizace vede spíše k anarchii než k demokracii, se kterou v Rusku nejsou zkušenosti. Pokusy o liberalizaci v Rusku prakticky vždy končily problémy. Petr III., realizující reformy po vzoru Pruska a Západu byl odstraněn od moci, Kateřina II, koketující s osvícenstvím se jeho hodnot vzdala kvůli rolnickým povstáním, liberální kurs Alexandra II., jehož obsahem bylo i zrušení nevolnictví, nevedl k stabilizaci ekonomiky, Gorbačovova perestrojka vedla k rozpadu SSSR. Z druhé strany slavjanofilství stavící na ruských konzervativních hodnotách a institucích, které se zpravidla prosazovalo po neúspěších liberálních reforem, petrifikuje zaostávání, které dříve nebo později vede k vojenským porážkám a „smutě“. V praxi zásadní posuny z hlediska modernizace a zvýšení konkurenceschopnosti Ruska byly více či méně úspěšnou kombinací zohlednění ruské reality a západní zkušenosti. Zároveň neúspěchy jedněch nebo druhých vytvářely od druhé poloviny 19. století prostor pro alternativy – v podobě anarchismu nebo socialismu. Vývoj po rozpadu SSSR potvrzuje tyto tendence. V 90. letech pokus o liberalizaci sovětského modelu skončil ekonomickým a sociálním propadem a neumožnil obnovit ruský stát na nových základech. Tím byla nastolena otázka návratu ke konzervativním

¹⁵⁴What Ukraine can take from the “Croatian Scenario” of conflict resolution [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://euromaidanpress.com/2017/12/28/what-ukraine-can-take-from-the-croatian-scenario-of-conflict-resolution>

hodnotám při respektování některých liberálních přístupů. Východiskem pro „novou reformu“ je několik premis:

- Rusko je specifická civilizace se specifickými hodnotami, které jsou součástí světové kultury, a proto Rusko nelze vymazat z dějin;
- Rusko musí být samostatným hráčem v mezinárodních vztazích, nicméně může najít spojenece vzhledem k hodnotám, která zastává;
- Rusko vzhledem k velikosti a historii se liší z hlediska fungování politického systému a nemůže kopírovat západní liberální model;
- Rusko pro realizaci „své mise“ potřebuje vnitřní jednotu a silnou armádu.

Dilema ruské politiky spočívá v tom, že elita je rozdělena mezi několik ideologických konceptů a je adekvátně tomu orientovaná na určité sociální skupiny a jejich zájmy. Proto volání po státní ruské ideologii, která by Rusko integrovala, nenachází racionální vyústění. Pokusem tento problém řešit je proprezidentská strana Jednotné Rusko. Přestože v české literatuře je tato strana charakterizovaná jako národně konzervativní, podle prohlášení vůdců Jednotného Rusku je oficiální ideologickou platformou strany centrismus, konzervatismus¹⁵⁵, liberalismus¹⁵⁶ a strana se prezentuje jako univerzální tzv. catch all party. V souladu s ideologickými preferencemi vzniklo v Jednotném Rusku několik diskusních klubů konzervativního, liberálního a vlasteneckého zaměření. Jedním z prvních byl klub „4. listopadu“, jehož cílem na základě prohlášení z roku 2010 bylo rozpracování liberálně-konzervativního programu rozvoje země a opatření k jeho provádění.¹⁵⁷ Stejně ideologické zaměření mělo „Centrum sociální a konzervativní politiky“, jehož členové byli spojeni s Jednotným Ruskem a jeho frakcí v Státní dumě. Klub byl zapojen do diskuse o společenských problémech a formování v Jednotném Rusku liberálních a sociálních přístupů.¹⁵⁸ Současně s výše uvedenými organizacemi vznikl v Jednotném Rusku „liberální klub, do kterého vstoupili představitelé byznysu a kultury. Jeho členka O. Kryštanovskaya, která byla registrována

¹⁵⁵ Путин: "Единая Россия" должна быть центристской и консервативной силой – [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://er.ru/activity/news/putin-edinaya-rossiya-dolzha-byt-centristskoj-i-konservativnoj-siloj_81954

¹⁵⁶ В Кремле рассказали о правом сдвиге «Единой России» Подробнее на РБК: [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.rbc.ru/politics/23/12/2015/567af0bd9a7947294f286206>

¹⁵⁷ Материалы Клуба "4 ноября" [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.inop.ru/page642/>

¹⁵⁸ ЦСКП [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://web.archive.org/web/20110912151123/http://www.cscp.ru/about/>

v únoru 2012 jako pověřená osoba prezidentského kandidáta a tehdejšího předsedy vlády Ruské federace Vladimira Putina, vysvětlila úkoly nového klubu takto: „Ideologií Liberálního klubu je nový konzervatismus. Podstatou věci je, že podle obsahu reform, které bychom rádi viděli, jsme liberálové, ale podle metod jsme konzervativci, tj. jsme proti radikalismu a proti destrukci systému¹⁵⁹. Konzervativní zaměření má v zásadě také „státně-vlastenecký klub“, který hlásá potřebu existence silného a odpovědného státu, který je v organické jednotě se společností založené na národní historii a kultuře, národních tradicích. Totéž lze říci o „Vlastenecké platformě“, založené v roce 2012, jejímž cílem bylo posuzování legislativních iniciativ, zaměřených na obranu suverenity země, národní bezpečnost, duchovní a morální vývoj společnosti, zachování tradic, historické paměti a kontinuity generací, a rovněž interakce s tradičními náboženskými konfesemi...aktivity v rámci Celosvětové ruského lidového sboru.¹⁶⁰

Hodnotově-ideologické zaměření klubů a platform, které fungují v rámci Jednotného Ruska, naznačuje, že Jednotné Rusko má liberální a konzervativní základ, který neodpovídá charakteristice univerzální politické strany, za kterou se Jednotné Rusko vydává. Jednotné Rusko z hlediska ideových hodnot je spíše stranou nové pravice, sjednocující neoliberály a neokonzervativce v jedné politické straně, jak tomu bylo v 70. letech 20. století v podobě republikánské strany Spojených států a Konzervativní strany M. Thatcherové ve Velké Británii. Samozřejmě, že v činnosti Jednotného Ruska jako strany nové pravice, se musí projevit zvláštnosti tradice politického života Ruska. Hodnoty nové pravice ve Spojených státech a Velké Británii jsou založeny na protestantské etice, kde klíčovým je individualismus, aktivita a odpovědnost, autorita bohem vyvolených – majetných lidí a odmítání sociálního státu. V Rusku jsou hodnoty nové pravice založeny na pravoslaví, a jak již bylo uvedeno výše, pravoslaví historicky nepodporovalo sekulární aktivity věřících, ani sociální rovnost a sociální stát, žádoucím principem sociálního chování byl emocionální soucit a milosrdenství.

Konzervativně-liberální orientaci ruské elity reprezentované Jednotným Ruskem odpovídá jak vnitřní, tak i zahraniční politika RF. Z jedné strany je zde důraz na tradiční ruské instituce a z druhé strany se hovoří o liberální modernizaci a začleňování Ruska do světového ekonomického a politického

¹⁵⁹ Почему "партия власти" нуждается в создании нового либерального клуба? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.svoboda.org/a/1986114.html>

¹⁶⁰ Главные итоги года. Патриотическая платформа партии «Единая Россия» [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://er.ru/activity/news/glavnye-itogi-goda-patrioticheskaya-platforma-partii-edinaya-rossiya_126313

systému, avšak na právech jednoho z klíčových hráčů, jako tomu bylo v historii. Problémem ale je, že toto postavení mělo Rusko v multipolárním světě, kde si jednotliví hráči mohou vybírat své dočasné spojence a udržovat tak své postavení a rovnováhu. Po zániku bipolarity se prosadil unipolární model s dominancí Západu a USA, ve kterém je Rusku přisouzena role dodavatele surovin. Ruským postsovětským elitám trvalo dlouho, než pochopily svou situaci, byť chtěly věřit, že část západních elit bude vůči ruským požadavkům vstřícná. Trvalý tlak na Rusko je donutil přehodnotit jejich postoje, i když narazily na zásadní problém, před kterým Rusko stojí století, a to technologicko-ekonomické zaostávání za Západem a svou provázanost na Západ. Řešení tohoto problému vyžaduje systémový přístup, který ovšem nekoresponduje s tradicemi pravoslavného myšlení, které je emocionální a idealistické. Idealismus ruské elity spojený s důvěrou v západní čestné elity zmizel na přelomu 20. a 21. století. Emocionalita zůstává, nicméně je kompenzována racionalitou části mocenské elity. Otázkou pro západní experty zůstává, zda putinská elita je schopna strategického myšlení, tj. taktické postupy provázat na strategický cíl – vrátit Rusko do hry jako velmoc. Řada expertů na Západě přeceňuje emocionální stránku ruské mentality ve vztahu k elitě, a jejího klíčového představitele V. Putina. Na základě jeho přístupu k řešení konfliktů a emocionální reakce na dílčí problémy část západních expertů přichází k závěrům, že V. Putin je iracionální a emocionální, a dokonce se sklonem k pomstyctivosti¹⁶¹. Mnozí zároveň, z druhé strany, po ruských úspěších v Sýrii a počátečním úspěchu na Ukrajině připouštějí, že V. Putin je dobrý taktik, nicméně jsou pochybnosti o promyšlenosti jeho strategie.¹⁶² Tento závěr vychází z představy, že Rusko v konfliktech, do kterých jde, nemůže přehrát Západ, a navíc Putin nedoceňuje důsledky svých kroků pro samotné Rusko a svou osobu. Pokud se ale podíváme na problém v horizontu posledních 15 let, tj. od války v Gruzii v roce 2008, Rusko pod vedením V. Putina realizovalo celou řadu kroků, jejichž záměrem bylo posílení pozice Ruska v možném konfliktu se Západem a očekávaný kolaps zatím nenastal.

Rusko se na budoucí možnou eskalaci konfliktu, která vyžadovala opatření ve vojenské, politické a ekonomické sféře, dlouhodobě připravuje. Ve vojenské sféře po reformách A. Serdjukova v letech 2007–12, které měly charakter tvořivé destrukce s problematickým výsledkem, byla přijata řada

¹⁶¹ Former UK Ambassador to Russia, Sir Roderic Lyne: Ukraine crisis: 'Putin an 'irrational' man driven by emotion and vengeance' [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=J9ks8qsTbyI>

¹⁶² Putin: Tactician or Strategist? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://inmos-cowsshadows.wordpress.com/2012/10/19/putin-tactician-or-strategist/>

věcných opatření, jenž Západ dlouhou dobu nedoceňoval¹⁶³. Rusko jednak modernizovalo starší zbrojní systémy, jednak vyvinulo kvalitativně nové systémy, kterými nedisponuje dnes ani Západ a nemá proti nim ani obranu. Byly modernizovány letecké síly – TU 160M, SU 35SM, MIG 31B (BS, BSM, K) a další, protiletadlové systémy – Buk-M3, Pancír S 2, Tor M2, S-400, jsou nasazovány systémy aktivní ochrany vrtulníků, letadel a obrněných vozidel (Drozd 2, Relikt a Afganit), nové systémy REB Krasucha S a Tirada-2 S, protidružicový laser Peresvet, jsou rozmístěny radary Voroněžského typu, pokrývající celé území Ruské federace. Nově byly vyvinuty systémy S-500, hypersonické rakety Kynžal X-47M2 a Cirkon 2M22, křídlaté rakety Kalibr a Burevestnik, balistické rakety RS 28 Sarmat (Satan II), RS 24 Jars (SS 27), raketový komplex Avangard 15P771 s možností využití hypersonických hlavic, robotické jaderné kamikadze torpéda Poseidon a byl zdokonalen systém Perimetr (Dead Hand). Většina systému je nasazena a byla vyzkoušena v Sýrii a na Ukrajině.

V reakci na sankce, které byly zaváděny postupně, byl vybudován systém náhrady dovozu. Nejrychleji se to podařilo v agrárním sektoru, kde si Rusko zajistilo potravinovou bezpečnost a stalo se i exportérem obilí a dalších produktů. Ve zbrojním průmyslu mnoho kritických vojenských technologií bylo kompletně přeneseno na území Ruska, přesto ovšem řada západních odborníků uvádí, že se Rusku nepodaří nahradit např. dovozy mikroprocesorů. Sankce donutily Rusku přejít k protekcionismu, který v minulých stoletích umožnil snížit technologické zaostávání Ruska za Západem. V Rusku se dokonce ozývají v této souvislosti hlasy, že je nutné vystoupit z WTO. Sankce ve finanční sféře, spojené se zmrazením ruských aktiv v západních bankách, vytvářejí předpoklady k nárůstu investic v samotném Rusku, kde se dokonce hovoří o boomu v průmyslové výrobě. Důležitým bylo pro Rusko i nalezení alternativ systému SWIFT, systému mezinárodních platebních karet a platbám za zboží v dolarech, což se rovněž víceméně ve spolupráci s Čínou podařilo. Výsledkem sankcí v ekonomice zatím není předpokládán propad ruské ekonomiky, rubl se upevnil a klesla inflace, naopak ruské protisankce zejména v oblasti surovin tvrdě dopadají na západní země.

V politické oblasti se Rusku podařilo vybudovat „systém podpory“, kdy k protiruským sankcím se připojily pouze vyspělé země a zbytek světa zůstal buď neutrální nebo Rusko tak nebo onak podporuje (BRICS). Je pravděpodobné, že prostřednictvím kanálů zvláštních služeb byl předem vyjasněn

¹⁶³ 5 Russian Weapons of War that Freak Out the US Military [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.19fortyfive.com/2022/04/5-russian-weapons-of-war-that-freak-out-the-us-military/>

postoj různých zemí k budoucím sankcím, to znamená, že byla vybudována strategická aliance v planetárním měřítku. Institucionálním základem podpory se stala Šanghajska organizace spolupráce (ŠOS) založena v roce 2001 představiteli Číny, Ruska, Kazachstánu, Tádžikistánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. V roce 2017 se staly členy Indie a Pákistán a v roce 2022 Irán. Pozorovatelem v ŠOS jsou od roku 2015 Syrská arabská republika, Bělorusko a Mongolsko a o statut pozorovatele požádaly Bangladéš, Bahrajn, Vietnam, Maledivy, Irák a Izrael. Partnery v dialogu od roku 2015 jsou Ázerbájdžán, Arménie, Kambodže, Nepál, Turecko a Srí Lanka a žádost podaly v roce 2021 Egypt, Katar a Saúdské Arábie. Asi největší rozčarování Rusko zažívá u některých států Společenství nezávislých států (SNS) a členů Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (OSKB), kde se objevují postoje odpovídající více zájmům USA než Ruska. Nicméně ekonomická provázanost těchto států na Rusko mu dává dostatečné páky k eliminaci upřednostnění vztahů s USA, tím spíše když USA mají řadu vlastních problémů ekonomických i politických.

Na eskalaci konfliktu se Rusko připravovalo i v kulturní sféře. Zřejmě není náhodné, že v posledních 6 letech byla natočena řada seriálů o slavné minulosti Ruska a jejich vladařích – Boris Godunov, Ivan IV, Kateřina II., Alžběta, Zlatá horda, Sobor a další, formující určitý obraz podmínek úspěchu Ruska a jeho soupeření s protivníky. Sankce Západu navíc umožnily zavřít řadu opozičních medií a vyhlásit řadu společenských organizací za placené agenty Západu, což zvětšuje prostor pro působení oficiální ruské propagandy. Opatření byla přijata i ve vztahu k „páté koloně“. Již v prosinci 2008 byl přijat Federální zákon „O boji proti korupci“ (N 273-FZ), kde v článku 7.1. je zákaz pro určité kategorie osob otevírat a mít účty (vklady), uchovávat hotovost a cennosti v zahraničních bankách nacházejících se mimo území Ruské federace, vlastnit a (nebo) používat zahraniční finanční nástroje. Dekretem prezidenta Ruské federace ze dne 1. března 2022 č. 81 O dodatečných dočasných ekonomických opatřeních k zajištění finanční stability Ruské federace byl zákon doplněn a upřesněn.

Daná opatření ukazují nejen na schopnost taktického uvažování, ale i na strategii, která by měla vrátit Rusko mezi velké a samostatné hráče mezinárodních vztahů. Kritici v této souvislosti uvádějí, že Rusko se dostane do závislosti na Číně a že samotný režim v Rusku zkolabuje pod tlakem problémů spojených s invazí na Ukrajinu. Rusko, přestože jeho podíl na světovém HDP je s Čínou nesrovnatelný, stále disponuje vědeckotechnickým a lidským potenciálem pro modernizaci a zvýšení temp růstu HDP. Je pochopitelně otázka, zda vzhledem ke stereotypům myšlení Rusko dokáže dlouhodobě svých přetrvávajících komparativních výhod využít. Co se týká druhého problému – válka na Ukrajině vede k výměně ruských elit – prosazují se

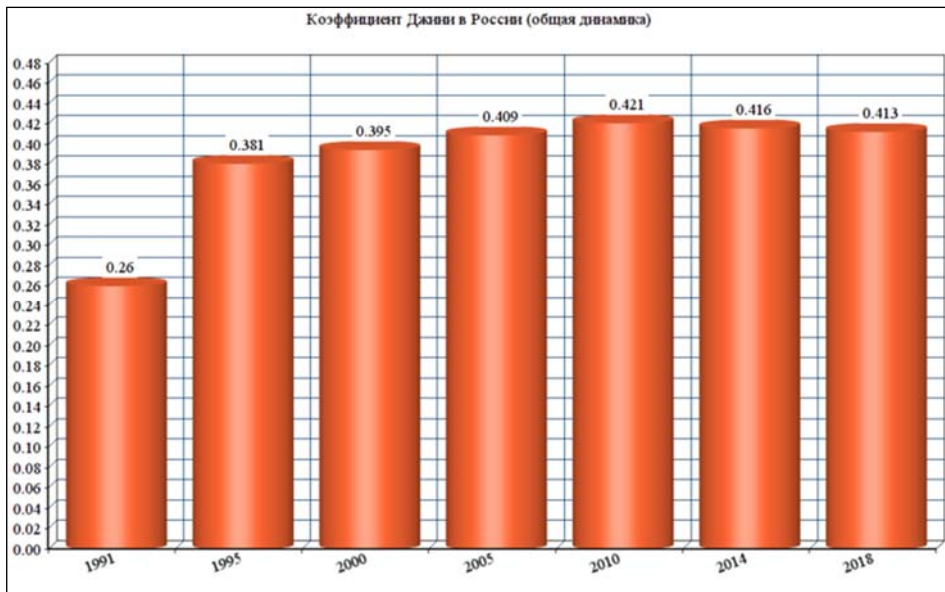
organizátoři schopní v podmínkách konfliktu řešit věčně existující problémy. Otázkou je, a tady mohou mít někteří experti pravdu, co udělá konflikt se samotným Ruskem, respektive jaký režim vznikne v Rusku po ukrajinském konfliktu a jaké budou jeho ideologické preference. Výše bylo uvedeno, že v současném Rusku dominuje konzervativně-liberální model, který je blízký modelu carského režimu Alexandra III., snažícího se vybudovat v Rusku kapitalismus s ruskou specifikou, opírající se o silný stát a sociální politiku. V Rusku je opět podobně jako ke konci 19. století relativně vysoká míra nerovnosti, která ohrožuje stabilitu systému. Gini index, který odráží míru nerovnosti, je v Rusku sice srovnatelný s USA, nicméně je mnohem vyšší, než byl v SSSR a COVID 19 sociální polarizaci podle všeho navýšil. Navíc byly přijaty některé zákony, které se nesetkaly s pozitivním ohlasem veřejnosti (prodloužení věku pro odchod do důchodu, monetarizace dávek apod.). Ruská veřejnost nesdílí liberální představy Jednotného Ruska, což vedlo ve volbách 2021 ke ztrátě křesel v Dumě pro Jednotné Rusko ve prospěch levicových stran (KSRF, Spravedlivé Rusko), ale i čistých liberálů (Noví lidé)¹⁶⁴.

Nespokojenost se sociální nerovností je zatím kompenzována státem podporovaným vlastenectvím, spojeným s operací ruských vojsk na Ukrajině, kterou podle průzkumů VCIOM ze září 2022 podporuje 70 % veřejnosti (proti je 18 %), přičemž 40 % ji spojuje s obranou Ruska a zabráněním rozmístění základen NATO na Ukrajině, dalších 20 % s obranou obyvatel Donbasu a 17 % s denacifikací Ukrajiny.¹⁶⁵ Tomu odpovídá i stále vysoká popularita V. Putina (70 %), představujícího jak toho, kdo je pověřen problém Ukrajiny řešit, tak i konzervativně-liberální model, který v Rusku politicky dominuje.

¹⁶⁴ Выборы в Государственную думу (2021) [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_\(2021\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_(2021))

¹⁶⁵ Специальная военная операция: полгода спустя [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/pecialnaja-voennaja-operacija-polgod-a-spustja>

Graf 5: GINI koeficient v Rusku

Zdroj:

https://ruxpert.ru/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0:%D0%9A%D0%BE%D1%8D%D1%84%D1%84%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B5%D0%BD%D1%82_%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8

V zásadě jsou možné čtyři scénáře vývoje determinované vývojem konfliktu na Ukrajině. V případě ruského neúspěchu, spojeného s protahováním konfliktu nebo porážkou, je možné:

- vystřídání V. Putina radikálnějšími a konzervativnějšími představiteli ruského světa, otázkou je, zda diktatura povede ke stabilizaci nebo chaotizaci Ruska;
- posílení levicových subjektů jako protipólu konzervativně liberálního modelu dnešního Ruska, jako tomu bylo na přelomu 19. a 20. století. Pokud Rusko bude na Ukrajině úspěšné, tj. Ukrajina kapituluje a minimálně jih a východ Ukrajiny bude obsazen Ruskem, ruský konzervativně-liberální režim narazí na dva problémy. U ruských dobrovolnických jednotek a jednotek separatistických republik lze zaznamenat případy používání sovětských symbolů a na obsazených územích je výrazná

tendence k deoligarchizaci, protože ukrajinští oligarchové podporují současný kyjevský režim, a k revitalizaci symbolů z dob SSSR – návrat názvů z dob SSSR, obnova leninských symbolů a podobně¹⁶⁶. Jinými slovy, posiluje se zde radikální nekapitalistická levice. Mimo jiné, tato situace může být příčinou i pomalého postupu speciální vojenské operace Ruska na Ukrajině.

Vyčerpání ukrajinských rezerv v opotřebovací válce může vést k pádu kyjevského režimu a možnosti dohody s méně radikálními vrstvami na Ukrajině, což by konzervativně liberálnímu ruskému režimu více vyhovovalo než možné prosazení radikálů v případě razantního postupu. Nicméně i v případě vyhrané opotřebovací války a zrušení sankcí Západu ekonomická situace Ruska nebude minimálně po určitou dobu stabilní, což opět může posílit levice tentokrát na území Ruska, pokud se náklady na obnovu nerozdělí mezi všechny sociální skupiny, tj. neklesne míra nerovnosti, která je v Rusku vyšší než v Evropě. Proto nelze vyloučit opakování vývoje ze začátku 20. století, je jen otázka, zda to bude revoluce 1905, která byla pokusem o demokratizaci carského Ruska, nebo říjnová revoluce 1917, která vedla k nastolení radikálně levicového režimu.

¹⁶⁶ "Декомунізація" в Мелітополі [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://oko-planet.su/politik/politiklist/694187-dekommunizacija-v-melitopole.html>

5 UKRAJINA JAKO GEOPOLITICKÁ KŘÍŽOVATKA NOVÉHO SOUPEŘENÍ VE SVĚTĚ

5.1 Metodologicko-teoretická východiska zkoumání rusko-ukrajinského konfliktu

Analýza událostí mezinárodní politiky je poměrně netriviální záležitost a jednotlivé teorie mezinárodních vztahů je mohou hodnotit a zkoumat odlišně. Jednou z variant je geopolitika. Vysvětlování a ospravedlňování velmocenských expanzí geografickými faktory bylo známo již ve starověku. Dnes se geopolitika vrací jako teorie, která od počátku studuje zákonitosti vlivu zemského povrchu na politiku států a zákonitosti pohybu síly v prostoru za pomoci dvou propojených teoretických přístupů, tj. geografického determinismu a sociálního darwinismu. Anglosaská geopolitika vnímala stát jako sociální organismus, stejně jako německá, ale navíc hledala světovou mocenskou rovnováhu mezi „mořskou a pozemní mocí“¹⁶⁷

Nejen geopolitika hledá odpověď na otázku, proč vypukl rusko-ukrajinský konflikt s tím, že celosvětově analyzuje vztah mezi politikou, mocí a územím či obecně prostorem, přičemž dnes velmoci soupeří i ve vesmíru a formují vesmírné jednotky. Část teoretiků zastává názor, že vinu za rozpoutání rusko-ukrajinského konfliktu nese Vladimir Putin, přičemž jeho politika vychází z historického a zahraničně-politického revizionismu imperiálního Ruska. Tento názor nesporně vyjadřuje podstatné geopolitické souvislosti rusko-ukrajinského konfliktu, z pohledu zájmů a cílů Ruska. Americký akademik a kritik zahraniční politiky USA Walter Russel Mead upozornil na podporu separatismu ze strany Ruska v bývalých postsovětských republikách (v tzv. „blízkém zahraničí“, kde má Rusko mocensky dominovat) na základě využití ruský mluvících etnik, což potvrdilo nejenom návrat geopolitiky, která znovu představuje paradigma národních zájmů a zahraniční politiky, ale i zásadní změnu mezinárodních vztahů v duchu soupeření velmocí a mocenské revizionistické politiky. A Rusko označil za jednu ze tří revizionistických mocností (spolu s ČLR a Íránem).¹⁶⁸

Objasnění rusko-ukrajinského konfliktu nabízí i politický a ofenzivní realismus, který započatou válku na Ukrajině vnímá jako přirozenou ruskou snahu aktivně bránit své bezpečnostní zájmy, tj. realistické chování velmocí. Objevují se i tvrzení o spoluvíně Západu na základě expandujícího NATO od

¹⁶⁷ KREJČÍ, O. *Mezinárodní politika*. 6. vyd. Praha: Ekopress, 2021. s. 535-548.

¹⁶⁸ MEAD, W. R. *The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Power*. Foreign Affairs, May/June 2014.

skončení studené války směrem na východ k hranicím Ruské federace (dále RF), do prostoru postsovětských republik. Každá expanze má své geografické a teritoriální zaměření s tím, že se uskutečňuje na úkor vlivu jiného státu, k jehož hranicím se expandující stát blíží. Geopolitika k tomu dodává, že expandující stát či aliance rozšiřující se za své hranice, rozšiřuje i svůj dominantní vliv ve světě. Rozšiřování NATO na Východ se stalo symbolem asymetrického konce studené války, protože Rusko bylo na Západě hodnoceno jako příliš slabé, okrajové a jeho zájmy byly ignorovány. Díky tomu se ke konci 90. let dvacátého století začaly proměňovat stabilní vztahy mezi NATO a RF od pozitivního k negativnímu míru, tj. od spolupráce ke konfrontaci. Navíc někteří odborníci hodnotí pozvánku NATO pro Gruzii a Ukrajinu jako vážnou hrozbu pro bezpečnost Ruska a začátek jeho revizionistické politiky v praxi.¹⁶⁹ Tento názorový proud rovněž přiblížíme, neboť nám pomůže objasnit geopolitické souvislosti z pohledu zájmů USA a NATO.

Teorie hrozeb zdůrazňuje jejich geografický význam, kde platí přímá úměra. Čím blíže se hrozba nachází, tím větší je její účinek a vyvolává bezodkladná bezpečnostní opatření, ale i pocity znevýhodnění a ohrožení pro pasivního aktéra expanze. Geopolitika upozorňuje, že „námořní moc“ je chráněna mořem a nachází se daleko od svých vyzyvatelů a od prostoru možné konfrontace, přičemž může projektovat svoji sílu na velké vzdálenosti a není závislá na svých aliančních spojencích. A v případě vojenských střetů se námořní moc může spoléhat na své expediční jednotky a námořní síly, které se permanentně modernizují. Zásadní geostrategický význam Gruzie pro USA a NATO spočíval v tom, že umožňoval vyslání ozbrojených sil USA a jejich spojenců do nového prostoru se dvěma důležitými přístavy a leteckými a pozemními základnami na jižní hranici RF. V tomto ohledu vystupovaly USA z pozice námořní moci a aktivního expandujícího aktéra, zatímco RF byla v pasivní roli, ale nakonec vyprovokovanou vojenskou intervencí do Gruzie převzala iniciativu a zabránila této expanzi. Ruské jednotky byly poté rozmístěné na území dvou separatistických území, čímž RF získala dvě nové námořní základny pro Černomořskou flotilu a jednu novou leteckou základnu. To úzce souviselo s tím, že RF začala intenzivně využívat separatismus, který poskytuje velký potenciál k oslabování protivníka a v praxi masově přidělovala ruské občanství obyvatelům Jižní Osetie a Abcházie. V případě

¹⁶⁹ Rozšiřování NATO na východ relevantní odborníci na mezinárodní vztahy označují za velmi kontroverzní proces a zdůrazňují, že země rozpadlé Varšavské smlouvy, včetně postsovětských republik tento proces vítaly, ale RF tento proces vnímala jako hlavní hrozbu pro svoji bezpečnost. EICHLER, J. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum, 2019, s. 144 – 153.

přijetí Gruzie do NATO by aliance získala geopolitickou a vojenskostrategickou výhodu, protože alianční jednotky by mohly být vyslány do nového prostoru, který je daleko od hranic USA a poskytuje možnost k hluboké projekci vojenské síly, včetně rozšíření mocenského vlivu na jihu RF.¹⁷⁰

Geopolitický význam Ukrajiny vyplývá především z její polohy v severní části Černého moře, které je se svojí rozlohou 430 000 km² významnou oblastí celosvětového významu, protože je jedním z tzv. uzavřených moří, do kterého se lze dostat pouze přes průlivy Bospor a Dardanely, jež na základě smlouvy z Montreux (rok 1936) kontroluje Turecko, přičemž severní část Černého moře je aktuálně pod kontrolou RF. V tomto prostoru mají státy vybudovanou rozsáhlou průmyslovou i zemědělskou infrastrukturu, přičemž vedou přes tento prostor i významné ropovody a plynovody. Navíc jsou zde dislokovány základny vojenského námořnictva, letectva i pozemního vojska, které umožňují projekci vojenské síly směrem k RF, do Asie a do oblasti Blízkého a Středního východu. Tím se znovu potvrdil geopolitický význam obou těchto zemí, zejména Ukrajiny jako země oddělující země NATO od RF, která se stala předmětem vyhroceného soupeření mezi Západem a Ruskem.¹⁷¹

Navíc mezi lety 2011 a 2013 zadala ukrajinská vláda západním těžařským společnostem úkol, aby prozkoumaly plynový a ropný potenciál Ukrajiny s tím, že byly zjištěny obrovské zásoby plynu a ropy táhnoucí se od východní části Ukrajiny přes Černé moře k Oděse. Avšak boje separatistů s ukrajinskou armádou v oblasti Donbasu donutily západní těžaře, aby se stáhli a průzkum ukrajinských ložisek se přerušil a odsunul na neurčito. Samozřejmě, že není v ruském zájmu, aby se Ukrajina stala v budoucnu energetickou mocností a hlavním dodavatelem plynu pro EU. Ukrajina je navíc tranzitní zemí a disponuje potřebným potrubím vedoucím do Evropské unie a rovněž má pro plyn enormní skladovací kapacity, které jsou v současnosti nevyužité.

Prakticky všichni ruští politici odmítají rozšiřování NATO směrem na východ, což je společný vnitropolitický konsensus v Rusku. Ani na Západě není shoda, zda rozšiřování NATO přispívá k řešení bezpečnostních problémů. Démonizace Putina není žádná realistická politika, zdůrazňoval bývalý ministr zahraničí Henry Kissinger. Podle něj by měl Západ pochopit, že Ukrajina nikdy nemůže být pro Rusko cizí zemí jako kterákoli jiná. Tyto obavy Rusů je třeba brát vážně a Ukrajina nesmí vstoupit do NATO. Kissinger

¹⁷⁰ EICHLER, J. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum 2019, s. 14-15, 22-25, 108-109.

¹⁷¹ EICHLER, J. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum 2019, s. 110.

dále upozornil, že Ukrajina byla dlouho součástí Ruska, které má v Sevastopolu a Feodosiji na poloostrově Krym dislokovanu černomořskou flotilu. A přítomnost ruských vojsk na Krymu je smluvně garantována do roku 2047, přičemž Moskva, vždy zdůrazňovala, že tento prostor je pro ni životně důležitý. Sevastopol není pro Rusko obyčejnou námořní základnou, ale je to životně důležitá bašta pro obranu celé ruské pevniny. Je strategickým těžištěm ruské námořní a národní síly, a proto má stejně nenahraditelný strategický význam jako Norfolk pro USA nebo Portsmouth pro Velkou Británii.¹⁷²

Kritické výhrady ruských operativních realistů vůči expanzi NATO obsahoval, jak projev M. Gorbačova (poslední sovětský prezident, který sehrál důležitou roli při nekonfliktním ukončení studené války) pronesený při 25. výročí pádu berlínské zdi, tak i projev V. Putina na konci října roku 2014. Oba ruští státníci upozorňovali na americký triumfalismus, v jehož rámci se USA prohlásily za vítěze studené války a rozhodly se svět měnit dle svých geopolitických představ a zájmů. Rovněž ruští státníci vytkli americkým politikům kroky, které vedly k jednostrannému vypovězení Smlouvy o protiraketové obraně a budování globálního systému protiraketové obrany, což narušilo strategickou paritu a destabilizovalo mezinárodní bezpečnostní vztahy. Putin kritizoval i způsob vedení války proti mezinárodnímu terorismu, protože americká administrativa nebrala do úvahy doporučení ze strany RF ani její bezpečnostní zájmy. V důsledku toho přestaly být USA vnímány jako partner a začaly být vnímány jako protivník RF a expandující NATO jako naléhavá hrozba, vyžadující bezodkladná bezpečnostní opatření. Putin rovněž upozornil na zasahování Západu do vývoje na Ukrajině a do jejích vztahů s RF. Evropské unii zase vytkl ukvapená zákulisní jednání v případě asociace Ukrajiny, jenž proběhla bez účasti Ruska, které bylo nejdůležitějším ekonomickým partnerem Ukrajiny. Přitom připomněl, že posedlost Západu v podněcování „barevných revolucí“ vedla na Ukrajině ke státnímu převratu (Euromajdan viz dále), což způsobilo novou ekonomickou orientaci, zvýšilo napětí mezi etniky a vyústilo v občanskou válku. A odhlasování zákona ukrajinským parlamentem, který zrušil ruštinu, jako druhý úřední jazyk ve východní části Ukrajiny vyvolal v Moskvě další obavy. Avšak největší obavou byl možný vstup Ukrajiny do NATO a ztráta Sevastopolu, a proto Rusko anektovalo Krym. K samotné ruské invazi (2022) přispělo i neplnění dohod Minsk 1 a Minsk 2 z roku 2015, kde se politicky angažovala Francie a Německo s tím, že dohody měly vést k ukončení bojů v Doněcké a Luhan-

¹⁷² KISSINGER, H. *Vier Vorshläge für eine ausbalancierte Unzufriedenheit*. Internationale Politik und Gesellschaft (IPG), 6. Marz 2014.

ské oblasti a mělo být nalezeno politické řešení rusko-ukrajinského konfliktu a dojít k obnově kontroly ukrajinských hranic.¹⁷³

5.2 Geopolitické souvislosti rusko-ukrajinského konfliktu z pohledu zájmů Ruska a USA

Jak vysvětlili známí američtí politologové Kenneth Waltz (1924–2013), John Mearsheimer a další odborníci, existují dva typy stavů. Stav, který podporují existující status quo, označované jako defenzivní realismus a stav, který usilují o jeho revizi, označované jako „ofenzivní realismus“.¹⁷⁴ Rusko aplikuje revizionistickou strategii, kterou bychom měli důkladně analyzovat, protože její naplnění může vést ke strukturálním změnám a ovlivnit stabilitu regionálního a globálního systému.¹⁷⁵ Jedná se konkrétně o hybridní války¹⁷⁶ v Gruzii, na Krymu a na Ukrajině, které Rusko vedlo a vede v „blízkém zahraničí“. Tyto hybridní války jsou organickou součástí globální revizionistické strategie Kremlu, který hodlá do svého životního prostoru znovu zahrnout postsovětské republiky a dále obnovit sféru svého mocenského vlivu ve východní a střední Evropě. Rusko je jádrem Heartlandu¹⁷⁷ a jeho politické

¹⁷³ EICHLER, J. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum 2019, s. 113-117 a 131.

¹⁷⁴ WALTZ, K. *The Theory of International Politics* NY: McGraw-Hill 1979; MEARSHEIMER, J. *The Tragedy of Great Power Politics* NY: Norton 2001; TOFT, P.; MEARSHEIMER, J.: *An offensive realist between geopolitics and power*. Journal of International Relations and Development (2005) 381-408; WIRTZ, J. and FORTMANN, M. *The balance of power: theory and practice in the 21st century* CA: Stanford University Press 2007).

¹⁷⁵ LOSS, R. *Why war in Ukraine could reshape Europe's nuclear order*. European Council on Foreign Relations. February, 3, 2022. [online], [cit. 2022-17-10]. Dostupné z : <https://ecfr.eu/article/why-the-war-in-ukraine-could-reshape-the-european-nuclear-order/>

¹⁷⁶ Hybridní válka po ruské anexi Krymu sloužila k popisu konfliktního vývoje mezinárodních bezpečnostních vztahů s tím, že americké a ruské pojetí je odlišné. Podle Franka Hoffmana, výzkumného pracovníka Centra pro nové hrozby a příležitosti USA zahrnuje: *hybridní válka různé prvky válčení, včetně konvenčních kapacit, nekonvenční taktiky a formací, terorismu, bezhlavého násilí a kriminality*. HOFFMAN, F. G. *Conflict in the 21. Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007), pp. 9., 29. Ruské pojetí vystihl americký odborník Timothy Thomas následovně: ruští vojenští profesionálové považují za hybridní válku frontální postup NATO k hranicím Ruska, které je vojensky slabší vůči této alianci, a proto se snaží její členy rozdělit a oslabit. THOMAS, T. *Thinking Like a Russian Officer*, april 2016.

¹⁷⁷ Jde o nejnámější geopolitickou kategorii, kterou používal Mackinder k označení jakéhosi srdce země, tj. jádra Světového ostrova s tím, že jeho hranice nejsou zcela jasně definovány. Zpočátku Mackinder vymezuje Heartland jako oblast pevniny mezi řekou Pečera a Východosibiřským mořem na severu, Kaspickým mořem a Bajkalským

a mocenské ambice se vztahují na celý region Eurasie. Evropa se obává, aby nedošlo k revizi stávajícího bezpečnostního modelu, protože Putin požaduje nový evropský systém kolektivní bezpečnosti, který má respektovat zájmy Ruska i Běloruska. Ukrajina se má stát znovu součástí životního prostoru Ruska, a proto je vhodným případem pro analýzu ruského imperiálního myšlení a uplatňování revizionistické strategie v „blízkém zahraničí“. Putinovým cílem není znovu vytvořit Sovětský svaz, ale vrátit Rusku status velmoci v rámci severní Eurasii a k tomu potřebuje ovládnout Heartland, uvádí profesor mezinárodních vztahů Gerard Toal ve své knize *Blízké zahraničí: Putin, Západ a soutěž o Ukrajinu a Kavkaz*. V knize upozorňuje na ruskou vojenskou intervenci do Gruzie (2008) i na Ukrajinu (Krym 2014), přičemž oba prostory byly součástí bývalého Sovětského svazu, ale nyní se jedná o nezávislé státy a sousedy RF. Gerard Toal překračuje polemickou rétoriku, která se váže k oběma ruským vojenským intervencím, přičemž zkoumá nevyřešené územní a etnické problémy a slabost těchto nových nezávislých států z pohledu geopolitiky ve vztahu k mocenským zájmům Ruska. Zároveň objasňuje měnící se prostorové a právní vztahy, geopolitickou kulturu, tj. ruské specifické vidění světa, sílu mediálních obrazů konfliktů, ale také zmiňuje, že americká geopolitická kultura často nedokáže plně pochopit význam geopolitických zájmů Ruska v „blízkém zahraničí“.¹⁷⁸

Mimo jiné je toho dokladem summit NATO, který se konal v Bukurešti (duben 2008), kde americký prezident George Bush mladší prosadil plán na přijetí Ukrajiny a Gruzie do NATO. Jak by asi reagovaly USA, pokud by Čína plánovala společnou vojenskou alianci a hodlala by do ní pozvat Kanadu a Mexiko, komentoval trefně americký politolog John Mearsheimer z univerzity v Chicagu. Podle něj Západ dlouhodobě Rusko provokuje, a nese vinu na rusko-ukrajinském konfliktu, neboť vyvolává nerovnováhu bezpečnostních hrozeb mezi NATO a RF.¹⁷⁹

Rovněž i americký velvyslanec v Rusku William Burns varoval před tímto krokem členské země NATO v interním memorandum (ještě před summitem

jezerem na jihu, tj. jako podstatnou část carského Ruska. Dále upřesňuje, že Heartland odpovídá území bývalého SSSR, ale s výjimkou území Sibíře na východ od řeky Jenisej. Rozhodující otázkou světové politiky se stal problém, kdo bude ovládat Heartland a jaký bude jeho silový potenciál v další geografické perspektivě. Srovnej KREJČÍ, O. *Mezinárodní politika*. 6. vyd. Praha: Ekopress, 2021. s. 541-544.

¹⁷⁸ TOAL, G. *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press, 2020.

¹⁷⁹ MEARSHEIMER, J. Warum der Westen an der Ukraine-Krise schuld ist. *Foreign Affairs*. 1. September 2014. (Zugriff am 26. 8. 2014) [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://groong.usc.edu/news/msg511555.html>.

v Bukurešti), což zveřejnilo Wikileaks. Burns upozornil, že na Ukrajině je obyvatelstvo v této otázce rozpolceno. Etničtí Rusové na Ukrajině byli jednoznačně proti a Rusko se obávalo, že to povede k velkému štěpení společnosti, násilí a občanské válce. Americký velvyslanec zdůraznil, že Rusko by za této situace muselo rozhodnout, zda zasáhne nebo ne, ale nepřeje si takovéto rozhodnutí učinit.¹⁸⁰

Varováním mohla být i analogická situace v gruzínsko-ruském konfliktu v roce 2008. Gruzínský prezident Michail Sakašvili vnímal vstup své země do NATO jako národní prioritu, ale v jeho zájmu bylo zmocnit se s americkou podporou Jižní Osetie. Gruzínská armáda byla vycvičena americkými důstojníky a napadla Jižní Osetii, přestože k tomu neměla mandát Rady bezpečnosti OSN. Rusko intervenovalo a ve válce zvítězilo, přičemž zvláštní pověřenkyně OSN pro Gruzii (švýcarská odbornice na oblast Kavkazu), zkoumala okolnosti gruzínsko-ruského konfliktu a došla k závěru, že válku začala Gruzie.¹⁸¹

Konflikt v Gruzii byl jakousi předehrou rusko-ukrajinského konfliktu, v kterém měly USA uplatnit strategii Ronalda Reagana vůči Íránu a Iráku, kdy byly podporovány obě strany, aby se navzájem oslabily a neměly sílu proti USA. Americký geostratég George Friedman z poradenské služby Stratfor upozornil, že americké letectvo může kontrolovat vzdušný prostor nad mnoha oblastmi světa a svým vojenským námořnictvem ovládá všechna světová moře. USA jako námořní moc mohou vstoupit do jiných zemí, ale tyto země nemohou vstoupit k nim. Na druhé straně v pozemním vojsku by byli Američané v Evropě a Asii přečíslení, a proto je potřebné podněcovat rivalitu mezi těmito aktéry a dodávat zbraně na Ukrajinu.¹⁸²

Mearsheimer objasňuje rusko-ukrajinský konflikt i jako mezník ve vztazích mezi Ruskem a Západem, který je v souladu s jeho teorií ofenzivního realismu. Mearsheimerův argument vychází z realistického konceptu anarchie mezinárodních vztahů při hledání bezpečnosti a rovnováhy moci. A zní jako *aktualizovaná verze Thúkydidova popisu původu peloponéské války: protože šlo o expanzi sféry vlivu Západu směrem k ruským hranicím a strach, který to*

¹⁸⁰ Confidential. Ambassador William Burns. Nyet means Nyet: *Russia's NATO enlargement redlines*. 1. February 2008. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://shop.wikileaks.org/donate>.

¹⁸¹ Untersuchungsbericht zum Georgien-Krieg. Tbilissi hat angefangen – Moskau hat provoziert. *Neu Zürcher Zeitung*, 30. September, 2009. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.nzz.ch/untersuchungs...> <https://www.youtube.com/watch>.

¹⁸² STRATFOR: US-Hauptziel seit einem Jahrhundert ist es, ein deutsch-russisches Bündnis zu verhindern. [online], [cit. 2022-10-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=gcj8xN2UDKc>.

vyvolalo v Moskvě, kvůli kterému byl konflikt nevyhnutelný.¹⁸³ Pro Mearsheimera byl rusko-ukrajinský konflikt důsledkem rozhodnutí západních politiků. V rámci neorealistické logiky to bylo naprosto předvídatelné a Putinovy reakce byly podle něj obranné, nikoli útočné. Putin musel reagovat na stále více se přibližující naléhavou hrozbu, tj. expandující NATO a přijmout neodkladně bezpečnostní opatření.¹⁸⁴

Z těchto geopolitických souvislostí vyplývá, že v rusko-ukrajinském konfliktu sleduje své zájmy nejenom Rusko jako pozemní moc, ale i USA jako námořní moc, přičemž se jedná o geopolitickou hru s nulovým součtem, což je pro obnovení územní ukrajinské svrchovanosti problematické. Rusko-ukrajinský konflikt se stává delikátním mezinárodním konfliktem, protože zde proti sobě stojí dva stálí členové Rady bezpečnosti OSN, tj. Rusko a USA, kteří disponují právem veta, ale také největšími jadernými potenciály na světě. A obě dvě mocnosti se snaží vtáhnout Ukrajinu do sféry svého mocenského vlivu. Rusko za tímto účelem neváhalo použít i vojenskou sílu, ale USA o svém přímém vojenském nasazení ani neuvažuje, ale snaží se Ukrajině pomáhat vojenskými dodávkami zbraní, ale i zpravodajskými a satelitními informacemi o dislokaci a záměrech ruských jednotek.

5.3 Stručný nástin vývoje rusko-ukrajinského konfliktu a mocenské sféry vlivu

Ukrajina a Rusko mají od 20. století společnou historii nepadného soužití, geopolitické konfrontace, tj. historického a kulturního soupeření. Z hlediska demografie se jedná o státy se slovanským etnikem, ale s odlišnou historickou trajektorií v dlouhodobém horizontu s tím, že oba státy byly členy Sovětského svazu, který se rozpadl v roce 1991. V následujících letech byla Ukrajina politicky rozdělena ve stále více polarizovaném prostředí mezi prozápadní a proruskou geopolitickou orientací, kterou na politické úrovni vyjadřovali političtí ukrajinští rivalové, na jedné straně podporováni Ruskem a na druhé USA.

Poté, co se řádně zvolený ukrajinský prezident Viktor Janukovyč v listopadu 2013 zdráhal podepsat asoiační dohodu s EU, tak došlo na náměstí Majdan v Kyjevě k velkým demonstracím s tím, že na místě zůstalo několik desítek mrtvých a zavládl chaos. Jenom připomeňme, že protestující na

¹⁸³ MEARSHEIMER, J. Defining a new security architecture for Europe that will bring Russia in from the cold. *Military Review*, May - June. 2016. p. 29.

¹⁸⁴ MEARSHEIMER, J. Why the Ukrainian crisis is the West's fault. *Foreign Affairs*, 2014. 93, 5. pp. 1-9.

Majdanu navštívil americký senátor John Mc-Cain a povzbuzoval demonstranty, aby svrhli Viktora Janukovyče, který nakonec uprchl do Ruska, kde obdržel politický azyl¹⁸⁵. Státní prokuratura totiž odpovědnost za masakr připsala jeho vládě a speciální jednotce Berkut, což bylo v rozporu s fakty. Ředitelka Evropského centra pro moderní Ukrajinu (*Europe Centre for a Modern Ukraine*) se poté ptala, kdo stál v pozadí tohoto puče a kdo střílel? Sama si odpověděla, že asi ten, kdo hodlal eskalovat celou situaci s tím, že Janukovyč sám sebe asi svrhnout nechtěl. Také poznamenala, že mnoho demonstrantů na Majdanu bylo placeno americkým miliardářem Georgem Sorem¹⁸⁶. Po puči na Ukrajině se dostali k moci budoucí ministerský předseda Arsenij Jaceňuk a budoucí prezident Petro Porošenko, který v květnu 2014 uvedl, že pro vstup Ukrajiny do NATO sice není většina občanů, ale on bude o členství v NATO nadále usilovat. Zároveň zdůraznil potřebu nového bezpečnostního spojení s USA a EU, aby se vojensky zajistila obrana Ukrajiny.¹⁸⁷ V září 2014 Porošenko navštívil Washington, kde v americkém Kongresu ve svém projevu poděkoval Spojeným státům za solidaritu¹⁸⁸.

Situaci na náměstí Majdan analyzoval politolog Ivan Katchanovski ze Školy politických studií univerzity v Ottawě a potvrdil, že tam proběhl puč. Příslušníci jednotky Berkut byli obětními beránky a spáchaný zločin, tj. zastřelení demonstrantů, ale i policistů byl proveden v rámci klamně operace s tím, že měl zdiskreditovat úřadujícího prezidenta. Masakr na Majdanu z 20. února 2014 byl úspěšnou klamnou operací, provedenou vůdci majdanského protestního hnutí a skrytými odstřelovači s cílem uchopit politickou moc na Ukrajině. A nová vláda, která se díky tomuto masakru dostala k moci, zfalšovala následné vyšetřování¹⁸⁹.

Rusové sledovali události v Kyjevě velice pozorně. Putin se nehodlal vzdát Ukrajiny bez boje a po svržení Janukovyče byl odstartován proces „znovuzískání“ Krymu. V ruské televizi Putin uvedl, že nikdy nepomyslel na to, oddělit Krym od Ukrajiny, ale když bylo jasné, že se v Kyjevě po puči

¹⁸⁵ John Mc-Cain tells Ukraine protesters: We are here to support your just cause. *Guardian*, 15. December 2013.

¹⁸⁶ Offene Fragen zu Ereignissen auf dem Maidan. Interview s Inou Kirschovou. *Wiener Zeitung*, 19. Februar 2015.

¹⁸⁷ Das erste Interview mit Klitschko und Poroschenko. *Bild*, 28. Mai 2014.

¹⁸⁸ Ukrainian President Address to Congress. *C-SPAN*, 18. Semtember 2014.

¹⁸⁹ KATCHANOVSKI, I. *The Snipers Massacre on the Maidan in Ukraine*. 3. September 2015. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z https://www.researchgate.net/publication/266855828_The_Snipers%27_Massacre_on_the_Maidan_in_Ukraine.

chopila moci proamerická a Rusům nepřátelská vláda, bylo potřebné hájit strategické zájmy Ruska, zejména pak námořní základnu v Sevastopolu.¹⁹⁰

V roce 2014 Rusko vtrhlo na východní část Ukrajiny a Krym, přičemž neoficiálně podporovalo separatisty, aby ovládli jihovýchodní Donbas. Rusko anexí Krymu dosáhlo výrazného rozšíření svého území a mohlo kontrolovat z vojenského hlediska tento strategický poloostrov. Rusové získali trvalou kontrolu nad významnou vojenskou základnou Sevastopol v oblasti Černého moře, přičemž přístup k tomuto moři je považován ze strategického hlediska za měkké břicho Ruska. Zde by mohly začít operovat západní námořní mocnosti, což vytváří pro Rusko řadu bezpečnostních hrozeb. Zároveň šlo o jasný signál Západu, že Rusko bude za každou cenu Ukrajině bránit, aby rozvíjela spolupráci s EU a vstoupila do NATO. Anexí Krymu se Rusko zmocnilo dceřiných společností ukrajinského státního energetického konglomerátu Naftogaz operujícím v Černém moři. Rusko tyto společnosti a zařízení v hodnotě miliard dolarů znárodnilo a začlenilo pod státní energetický gigant Gazprom s tím, že ukončilo ukrajinské operace na moři a posílilo své vlastní. Připojením Krymu k Rusku byla zpochybněna územní integrita a politická svrchovanost Ukrajiny, která v prosinci 2014 zrušila svůj status neutrality, přijatý zákonem v roce 2010.¹⁹¹

Po puči v Kyjevě a obsazením Krymu se Ukrajina propadla do občanské války. Nový ministerský předseda Arsenij Jaceňuk se pokoušel s pomocí armády, tajné služby a policie získat kontrolu nad celou zemí. Ne všichni vojáci, policisté a pracovníci tajné služby byli ochotni se podřídit pokynům nové ukrajinské vlády. Na ruskojazyčném východě Ukrajiny, vyhlásila Doněcká a Luhanská oblast, že pučistickou vládu v Kyjevě neuznávají. Separatisté poté obsadili policejní stanice a správní budovy s argumentem, že nová vláda nemá potřebnou legitimitu, ministerský předseda Jaceňuk to striktně odmítnul a prohlásil všechny separatisty za teroristy. Dne 15. dubna 2014 zahájila ukrajinská armáda „zvláštní protiteroristickou operaci“ a s podporou tanků a obrněných transportérů napadla město Slavjansk v Doněcké oblasti. Tím začala občanská válka na Ukrajině, před níž varovali někteří politici v Kyjevě. Když se postupujícím protiteroristickým jednotkám na různých místech postavili civilisté, odmítli mnozí ukrajinští vojáci výkon služby, protože nehodlali střílet do vlastních lidí. Prezident Putin volal ještě ten den generálnímu tajemníkovi OSN a ostře kritizoval nasazení ukrajin-

¹⁹⁰ Russlands Krim Coup. *Neu Zürcher Zeitung*, 18. Mai 2015.

¹⁹¹ Mýty a fakta ruské agrese, [online], [cit. 2022-10-11]. Dostupné z: <https://www.top09.cz/proc-nas-volit/fakta-a-argumenty/myty-a-fakta-ruske-agrese-18067.html>.

ských vládních jednotek proti vlastnímu lidu. Rovněž i ruský ministr zahraničních věcí Sergej Lavrov kritizoval tento protiústavní postup ukrajinské vlády, ale ukrajinská armáda nepřekročila státní hranice, tak se nic nedělo a OSN nehodlalo narušovat suverenitu ukrajinského státu.¹⁹²

Bleskurychlé obsazení Krymu Ruskem a prakticky žádný odpor ze strany regulérní ukrajinské armády dislokované na poloostrově odhalily její nepřipravenost vést bojové operace. Za této situace se staly rozhodující silou dobrovolnické jednotky, jejichž příslušníci měli o poznání silnější motivaci než vojáci základní služby. Došlo také k obnově Národní gardy pod velením ministerstva vnitra, do které vstupovali jak dobrovolníci, tak i prověřeni příslušníci bývalých vnitřních vojsk, kteří zasahovali na Euromajdanu. Hrozba ozbrojeného vojenského konfliktu s Ruskem se stala motorem reformy ukrajinské armády. V letech 2014–2015 se uskutečnilo šest velkých mobilizačních vln a do armády bylo nově povoláno na 200 tisíc vojáků. Zároveň byl zahájen přechod na profesionální armádu s tím, že v roce 2016 s armádou podepsalo profesionální smlouvu na 65 tisíc vojáků. V důsledku těchto změn ukrajinská armáda nejenom zmohutněla, ale také se zkvalitnila a patřila v té době k deseti nejsilnějším armádám Evropy.¹⁹³

Eskalace rusko-ukrajinského konfliktu pokračovala v roce 2021, kdy ruské vojenské síly zahájily masivní přesuny podél hranic s Ukrajinou. Rusko sem přesunulo celkem 190 000 vojáků, ale po celou dobu odmítalo obvinění, že připravuje invazi.¹⁹⁴ V prosinci 2021 zveřejnilo ruské ministerstvo zahraničí své požadavky vzhledem k situaci na Ukrajině. Moskva předložila návrh dohody mezi Ruskem a USA o "*bezpečnostních zárukách*" a návrh dohody o opatřeních k zajištění bezpečnosti Ruska a členských států NATO. Moskva v podstatě žádala USA a NATO, aby ukončily jakékoli vojenské aktivity ve východní Evropě a střední Asii, které vnímá jako své zájmové prostory. USA a země NATO se měly zavázat, že nedojde k dalšímu rozšíření NATO směrem na východ a jednoznačně odmítnout, že by Ukrajina a Gruzie měly někdy vstoupit do NATO.¹⁹⁵ USA a země NATO ruské požadavky odmítly a varo-

¹⁹² Kamp gegen Separatisten: Putin fordert von der UNO Verurteilung der Ukraine. *Spiegel Online*, 15. April 2014.

¹⁹³ Defence Ministry: Over 63,500 soldiers sign contracts for military service in 2016, [online], [cit. 2022-09-09]. Dostupná z: <http://www.nrcu.gov.ua/en/news.html?newsID=38658>.

¹⁹⁴ TAYLOR, A. *Russia's attack on Ukraine came after months of denials it would attack*. Washington Post, 24 February 2022. [online], [cit. 2022-10-21]. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/24/ukraine-russia-denials/>.

¹⁹⁵ PIFER, S. *Russia's draft agreements with NATO and the United States: Intended for rejection?* Brookings, 21 December 2021. [online], [cit. 2022-17-10]. Dostupné z:

valy před přísnými ekonomickými sankcemi v případě ruské invaze na Ukrajinu. Rusko své vojenské síly od hranic nestáhlo a opakovaně popřelo, že by plánovalo invazi.

Na druhé straně byla ukrajinská vojska koncentrována na hranici separatistických republik, kde 21. února 2022 Rusko oficiálně uznalo Doněckou a Luhanskou lidovou republiku jako dvě samozvané pseudo-politické oblasti. Dne 22. února 2022 schválila Rada federace Ruska použití vojenské síly v zahraničí, aby ruská armáda mohla vstoupit na tato odtržená území Ukrajiny. Následná ruská invaze na ukrajinské území, byla označena ruským státním aparátem jako „Speciální vojenská operace s cílem denacifikovat a demilitarizovat Ukrajinu“, která začala 24. února 2022 útokem ruských sil na několika frontách z Ruska, Běloruska a z obsazených území na východě Ukrajiny.¹⁹⁶

Původní strategické plány Ruska počítaly s dobytím hlavního města Kyjevu během tří dnů a svržení prozápadní ukrajinské vlády a nastolení proruského loutkového režimu. Rovněž počítaly s eliminací případného odporu ukrajinské armády a s přátelským přijetím na velké části ukrajinského území, zejména na východě Ukrajiny. Cílem byla strategická kontrola celého obsazeného ukrajinského území do Dne vítězství 9. května roku 2022. O čtyři měsíce později nebylo žádného z těchto strategických cílů dosaženo. Ruská armáda utrpěla značné neúspěchy a velké ztráty, což mělo za následek vynucenou změnu taktických a strategických plánů. Fronty severně a východně od Kyjeva byly opuštěny, neboť ruská armáda přeskupila své síly a soustředila svou ofenzivu do východních a jižních oblastí Ukrajiny, severně od Krymu a podél pobřežního pásma u Černého moře.

Dne 9. května 2022 na oslavě 77. výročí Velké vlastenecké války, přirovnal Putin ruskou invazi k historickým bojům během druhé světové války a podpořil argument ruské propagandy, že expandující NATO plánovalo invazi na Krym a do dalších ruských historických zemí. Putin prezentoval ruskou invazi jako prevenci, která byla vynucena expandujícími zeměmi NATO s tím, že se jednalo o včasné a správné politické rozhodnutí.¹⁹⁷

<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/12/21/russias-draft-agreements-with-nato-and-the-united-states-intended-for-rejection/>.

¹⁹⁶ HODGE, N. *Russia's Federation Council gives consent to Putin on use of armed forces abroad, Russian agencies report*. CNN, 22 February 2022. , [online], [cit. 2022-10-10]. Dostupné z : https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-2222/h_59a413ce984eda5954ce5b9c4655bcc5_.

¹⁹⁷ ROTH, A. *Putin ties Ukraine invasion to second world war in Victory Day speech*. The Guardian, 9 May 2022, [online], [cit. 2022-10-10]. Dostupné z:

V tomto ohledu Putin argumentoval, že Minské dohody z roku 2015 se staly mrtvou literou, a proto se Rusko rozhodlo jednostranně prosadit status „demilitarizace“ Ukrajiny na bojišti.¹⁹⁸

Jak Rada bezpečnosti OSN, tak systém kolektivní bezpečnosti byly paralyzovány pomocí ruského veta. Ruská invaze však představuje porušení mezinárodního práva a základních zásad mezinárodního řádu. Jedná se o násilný projev revizionismu ruské zahraniční politiky a o zločin agrese, neboť popírá základní zásady Charty OSN.¹⁹⁹

Po invazi poskytly USA a země NATO rozsáhlou vojenskou pomoc, dodávky bezpilotních letounů, protitankových a protiletadlových systémů a důležité informace vojenského zpravodajství s cílem pomoci Ukrajině zachovat její územní celistvost a zlepšit interoperabilitu s NATO. Kanadské a britské síly pomohly zvýšit bojovou připravenost ukrajinské armády. Členové NATO rovněž oznámili pokračování vojenské pomoci Ukrajině těžkými zbraněmi a zbraňovými systémy dlouhého doletu.²⁰⁰

USA a země NATO, ale opakovaně vyloučily přímou vojenskou intervenci na Ukrajině, přesto má jejich vojenská pomoc zásadní význam pro další vývoj rusko-ukrajinského konfliktu. Pro Ukrajinu je podpora Západu životně důležitá, pokud se sníží, nebo dokonce zanikne, tak Ukrajina prohraje s tím, že Rusko by dosadilo do Kyjeva loutkovou proruskou vládu a podle svých mocenských zájmů rozdělilo Ukrajinu.

5.4 Dilema velmocí – moc a válka nebo bezpečnost v rámci mezinárodního řádu

Zajímavý názor k této problematice vyjádřil Andrew Michta americký politolog a bezpečnostní expert působící na fakultě Mezinárodních a bezpeč-

<https://www.theguardian.com/world/2022/may/09/putin-ties-ukraine-invasion-second-world-war-victory-day-speech-russia>.

¹⁹⁸ SMITH, H. (1990). *The womb of war: Clausewitz and international politics*. Review of International Studies, 1990. 16(1), 39-58.

¹⁹⁹ KOTOULAS, I. E. Russia as a Revisionist State and the 2022 Invasion of Ukraine. In: IVANOVYCH, I. (ed.). *The Russian-Ukrainian War (2014-2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic and Legal Aspects*. Riga: Baltija Publishing, 2022, forthcoming.

²⁰⁰ BENOIT, B. & PANCEVSKI, B. *Germany joins growing list of countries shipping arms to Ukraine*. The Wall Street Journal, 26 February, 2022. [online], [cit. 2022-10-23]. Dostupné z: <https://www.wsj.com/articles/in-u-turn-germany-joins-growing-list-of-countries-shipping-arms-to-ukraine-11645910043>.

nostních studií v Evropském centru George C. Marshalla (George C. Marshall European Center for Security Studies). Michta jako ofenzivní realista se nedomnívá, že státy jsou přirozeně agresivní a mají nekončící touhu po moci. Naopak jako hlavní touhu států vidí snahu o jejich přežití. Státy podle něj místo války upřednostňují bezpečnost. A aktuální bezpečnost státu na mezinárodní scéně určuje jeho hospodářská síla, soudržnost společnosti, vojsko, schopnost projekce síly nebo schopnost kontrolovat prostor kolem vlastních hranic. Podle něj, USA odchází od univerzálního liberalismu, který dominoval v mezinárodních vztazích od konce studené války a umožnil růst Číny a oslabení Západu. Situace je složitější než před rokem 1991, kdy Západ čelil vojensky silnému, ale ekonomicky slabému Sovětskému svazu. Situace je komplikovanější v tom, že dvě mocnosti hodlají revidovat mezinárodní řád. Rusko má imperiální ambice v severní Eurasii a hodlá k jejich naplnění užít i vojenskou sílu. Čína hodlá revidovat rovněž mezinárodní řád, ale ekonomicky a obchodně, aby vyhovoval jejím zájmům a prioritám. Čína a Rusko jsou dnes konkurenty USA a ohrožují stávající mezinárodní a bezpečnostní řád, který vytvořili Američané po druhé světové válce. Tento mezinárodní řád umožnil bez obav a za jasných pravidel přesouvat ve strategickém měřítku zboží, suroviny a technologie po světových mořích a oceánech. Každý, kdo vyslal nákladní loď z jednoho konce světa na druhý, díky USA věděl, že jeho loď v bezpečí dopluje na druhý konec světa a dostane zaplacen. To velmi snížilo náklady na světovou obchodní přepravu, zejména pro spojence USA, ale i pro ty, kteří akceptovali pravidla hry nastolené Američany. Michta upozorňuje, že USA představují „mořskou moc“, která se nemusí obávat přímého vojenského útoku z pevniny. A přirovnává USA k Velké Británii, protože USA ve 20. století využily svůj námořní potenciál obdobně jako v 19. století Velká Británie. Rovněž upozorňuje, že vojenské loďstvo USA je součástí amerického ústavního pořádku a Kongres se musí starat o vojenské námořnictvo, protože USA jsou námořní mocí. Čína také buduje vojenské námořnictvo, ale není srovnatelné s USA. Avšak v počtu lodí je čínské námořnictvo větší než americké. Číňané sice neoperují na ohromných vodních plochách jako USA, ale začínají pronikat do různých oblastí, včetně Středozemního moře a pronikli i do Baltského moře a masivně investují v evropských přístavech. Číňané chtějí budovat i obří jaderné ledoborce, aby vytvořili severní námořní dopravní koridor do Evropy, kolem severního ruského pobřeží. Číňané se snaží vytvořit i bezpečný dodavatelský systém přes celou Eurasii propojující asijský a evropský trh, později i africký. Pokud se jim to povede, tak vytlačí dolar jako platidlo světové ekonomiky a budou se snažit zajistit bezpečnost na celé trase dodavatelských tras, což může vést i k čínské invazi do střední Asie. Evropa by potom nebyla vstupní branou transatlantického systému do

Eurasie, ale koncová výspa dodavatelského řetězce nového čínského pozemního impéria. Zároveň budou USA vytlačeny z celého nového Eurasijského systému. Čína se nikdy nestane světovou námořní mocí, určitě ne jako USA, které mají bezprostřední přístup ke dvěma světovým oceánům. Cílem Číňanů jako „pozemní moci“ je obejít námořní obchodní trasy a propojit Asii a Evropu skrze suchozemské cesty, a proto je v Evropě budován a propagován čínský projekt Nová hedvábná stezka. Ovšem vytvoření suchozemských dodavatelských tras mezi Evropou a Čínou si vyžádá astronomické náklady, někteří mluví o několika trilionech dolarů. Čína (možná s Rusy) musí zajistit bezpečnost a dodržování pravidel po celé transportní suchozemské trase. K tomu je nutné podmanit si politicky, ekonomicky (a v případě potřeby i vojensky) země střední Asie, aby se Čína propojila s arabským a perským světem. Z hlediska těchto nejen geopolitických výzev je pro Evropu transatlantické spojení naprosto klíčové. Nejen z hlediska vidění bezpečnosti celého Západu, ale hlavně Evropy samotné. Prostě řečeno, pokud dojde ke krizi v Indo-Pacifiku, tak americké zdroje moci a kapacity se budou koncentrovat tam. A pokud Evropané nebudou mít dostatečně odstrašující vojenskou moc, tak se ocitnou v mocenském vlivu Ruska. USA nejsou připraveny vést dvě vojenské operace na hlavních bojištích, jak tomu bylo v období studené války, kdy existovaly dva hlavní strategické prostory, tj. Evropa a Asie, plus třetí s menším konfliktem na Středním východě. Problém spočívá v tom, že Západ za posledních 20. let vedl válku proti islámskému terorismu a zanedbal budování schopností pro boj se svými hlavními konkurenty, tj. Čínou a Ruskem. To pochopitelně obě mocnosti plně využily.²⁰¹

5.5 Ukrajina jako geopolitický a životní prostor z pohledu ruského revizionismu

Ukrajina byla základním kamenem Sovětského svazu s tím, že po Rusku to byla druhá nejlidnatější a nejmocnější země z bývalých patnácti sovětských republik, prostor velké části zemědělské výroby, obranného průmyslu a armády, včetně černomořské flotily a části jaderného arzenálu. Ukrajina byla pro bývalý Sovětský svaz doslova životně důležitá a přerušit s ní vztahy v roce 1991 se ukázalo být pro ruskou oslabenou supervelmoc historickou katastrofou.

Z geoekonomického hlediska Ukrajina infrastrukturou spojuje Rusko s Evropou, včetně plynovodů a dálnic. Ukrajina patřila k nejrozvinutějším

²⁰¹ Michta, Bartosiak: Evropa je bezbranná a Spojené státy se chovají jako šílenci [online] [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://scienceweek.cz/michta-bratosiak-evropa-je-bezbranna-a-spojene-staty-se-chovaly-jako-silenci-iid-154676>.

republikám bývalého Sovětského svazu a její HDP byl třetí největší v regionu. Navzdory dlouhodobým ekonomickým potížím si země zachovala důležité průmyslové kapacity v oblasti produkce oceli, letectví, chemie a výroby vojenského materiálu. Měla velká ložiska uhlí a kovových minerálů, jako je železo, titan, mangan, uran, ale i úrodnou půdu (známou jako černozem), která je vhodná pro pěstování obilovin, což však narušila anexe čtyř oblastí ze strany Ruska na východě Ukrajiny. Nedávno, díky dobře vzdělanému lidskému kapitálu a přílivu zahraničních investic si Ukrajina vypěstovala prosperující high-tech sektor s komparativními výhodami ve výrobě softwaru, IT službách a výzkumných a vývojových aktivitách. A její přístup k Černému moři a Dněpru, tj. splavné vodní cestě, nabízí optimální bránu pro zapojení do mezinárodního obchodu, což zase bylo narušeno anexí Krymu.

Během třiceti let své nezávislosti se Ukrajina snažila razit svou vlastní cestu jako suverénní stát, přičemž její západní část obyvatelstva byla proevropská a východní část obyvatelstva proruská, což souviselo i s používáním ukrajinského a ruského jazyka. Kyjev se snažil svojí politikou vyvážit rozporuplnost této zahraničně-politické orientace obyvatelstva a překlenout hluboké vnitřní ekonomické, sociální, a etnické rozpory, což se však nedařilo. Nacionalisticky laděné a ukrajinsky mluvící obyvatelstvo v západních částech země obecně podporovalo větší integraci s Evropou, zatímco převážně rusky mluvící obyvatelstvo na východě upřednostňovalo užší vztahy a spolupráci s Ruskem. Ukrajina představuje pro Rusko nadstandardně důležitého souseda. Obě země spojuje nejen společné historické dědictví, již z dob Kyjevské Rusi, ale rovněž kulturní, církevní, ekonomické, energetické a mezilidské vzájemné vazby.²⁰²

Putin prohlásil, že největší geopolitickou katastrofou ve 20. století byl rozpad SSSR, který vedl k odpojení řady bývalých sovětských republik od Ruska. A jakékoliv snahy postsovětských republik (zejména Ukrajiny) provádět nezávislou zahraniční politiku orientovanou na spolupráci s EU a NATO, nemůže Rusko tolerovat. Pokud by byly integrační snahy Ukrajiny orientované na západní ekonomické a obranné struktury úspěšné, tak by mohly vážně narušit legitimitu samotného politického režimu v Rusku. Politické a ekonomické systémy postsovětských republik jsou totiž podobné tomu ruskému, tj. silný politický a ekonomický vliv oligarchů a všudy-přítomná korupce. Není tedy v zájmu Ruska, aby se západní ekonomické integrační

²⁰² PLOKHYY, S. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. London: Penguin Books, 2015.

uskupení a NATO etablovalo v bývalých postsovětských republikách, které Rusko stále považuje za výlučnou oblast svého mocenského vlivu.²⁰³

Jako alternativu integračních západních struktur prosazuje Rusko v postsovětském prostoru vlastní model ekonomické, politické a vojenské integrace, tj. *Eurasijskou ekonomickou unií*, která vznikla 1. ledna 2015 a *Organizaci Smlouvy o kolektivní bezpečnosti*, která byla podepsána v roce 1992. Ukrajina po třech desetiletích lavírování mezi Ruskem a Západem, zejména po Euromajdanu však sleduje cestu do západních integračních ekonomických a obranných struktur.²⁰⁴

Zkreslený propagandistický obraz historické minulosti prezentující Sovětský svaz jako dobrotivou sílu se potom prolíná s pocitem křivdy na Rusech, přičemž negativa jsou připisována nadnárodnímu sovětskému režimu, který i za cenu hladomoru industrializoval Ukrajinu. Zneužívání historické minulosti je v tomto případě evidentní. Obsazení Krymu v roce 2014 bylo ruskou propagandou prezentováno jako odčinění „historické křivdy“ s odkazem na převedení poloostrova z Ruské sovětské federativní socialistické republiky na Ukrajinskou sovětskou socialistickou republiku v roce 1954, tehdejším sovětským vůdcem Nikitou Chruščovem. Ukrajina je ruskou propagandou označována za uměle vytvořený stát, který nemá vlastní národní identitu, a proto je označována jako „geopolitický prostor“ soupeření mezi Ruskem a Západem.²⁰⁵

Anexe Krymu Ruskem prokázala jeho snahu rozšířit svůj „životní prostor“ a sféry mocenského vlivu. Anexí Krymu ztratila Ukrajina velkou část své výlučné hospodářské zóny a Rusko sdílí největší část Černého moře s Tureckem. OSN obsazení Krymu Ruskem považuje jednoznačně za „anexi“, která je mezinárodním právem zakázána. Ruské jednotky, které se tam nacházely na základě smlouvy, byly totiž posíleny a rozmístěny na strategických pozicích, ale i mimo pronajatá území, což je v rozporu s mezinárodním právem. Ve světle výše uvedeného je zřejmé, že Moskvě se podařilo pokračovat ve své revizionistické strategii změnou právních a geopolitických vztahů ve vztahu k sousednímu státu v „blízkém zahraničí“. Z historického i vojenského hlediska je anektovaný Krym významným regionem pro ruský bezpečnostní

²⁰³ KUCHINS, A. a I. ZEVELEV. Russian Foreign Policy in Change. Washington Quarterly, 35, No. 1, 2012.

²⁰⁴ STULÍK, D. *Ukrajina: bilance konfliktu, který vynesl hybridní válku do povědomí*. In KURFÜRST, J.; PAĐOUREK, J. *Za zrcadlem: hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů*. Praha: Academia, 2021. 387 s. Str. 308-309.

²⁰⁵ Ukrajina jako ozbrojený "antirus" je pro Moskvu nepřijatelná", TASS, 22. února 2022. Ukraine as armed "anti-Russia" unacceptable for Moscow – Putin [online], [cit. 2022-10-21]. Dostupné z: <https://tass.com/world/1408599>.

systém a zároveň poskytl i strategické předmostí pro další ruskou invazi na ukrajinském území. Putin stále připomíná, že Ukrajina je uměle vytvořený stát, protože Ukrajinci a Rusové vlastně tvoří jeden národ, který měl done dávna i společný jazyk. A ruský historický revizionismus popírá i existenci Ukrajinců jako samostatného národa. Putin z počátku ruské invaze často popíral právo Ukrajiny na svobodný a nezávislý stát a zdůrazňoval, že správa nad Krymem vždy patřila do kompetence bývalé sovětské vnitřní politiky.²⁰⁶

Rusko po skončení studené války používá různé způsoby subverze vůči svým sousedům ve východní Evropě a na Kavkaze. Ty sahají od otevřených hrozeb, ekonomické války, politického ovlivňování, využívání etnických ruských minorit a podpora záškodnických akcí vůči veřejné moci, včetně přímé vojenské invaze.²⁰⁷ Ruská invaze na Ukrajině není izolovaným incidentem, ale je součástí zahraničně-politického revizionismu ruského státu v „blízkém zahraničí“ (viz Gruzie, Arménie, Bělorusko, Podněstří v Moldavsku a Kaliningrad) rovněž na Kavkazu (viz Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán), přičemž všech pět zemí z ekonomického a bezpečnostního hlediska je úzce spojeno s Ruskem, které je vnímá jako organickou součást svého nového životního prostoru.²⁰⁸ Ruský revizionismus směřuje i na Blízký východ, zejména do Sýrie. Úsilí USA svrhnout Asadův režim s využitím vojenské síly pod záminkou „misijní diplomacie“ umožnilo Rusku zapojit se do této krize, aby prosadilo své vlastní geopolitické zájmy. Ruská námořní základna v Tartúsu a letecká základna v Latakii jsou jediné,

²⁰⁶ Projev Putina 24. února v roce 2022: "Takže začnu tím, že současnou Ukrajinu zcela vytvořilo Rusko, přesněji řečeno bolševické Rusko. Tento proces začal hned po revoluci v roce 1917 oddělením, odtržením toho, co bylo historicky ruskou zemí. Milionů lidí, kteří tam žili, se nikdo neptal, co si o tom myslí. Stalin pak před Velkou vlasteneckou válkou veškerá území začlenil pod SSSR a převedl na Ukrajinu některá území, která dříve patřila Polsku, Rumunsku a Maďarsku. Přitom dal Polsku jako kompenzaci část tradičně německé půdy a v roce 1954 Chruščov z nějakého důvodu odebral Rusku Krym a také ho dal Ukrajině. Tak vlastně vzniklo území dnešní Ukrajiny". [online], [cit. 2022-11-07]. Dostupné z: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828>.

²⁰⁷ CLOVER, C., BLACK, W. *White Snow: The Rise of Russia's New Nationalism*, New Haven, CT: Yale University Press, 2016; CLUNAN, A., *The Social Construction of Russia's Resurgence: Aspirations, Identity and Security Interests*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2019.

²⁰⁸ MEAD, W. R., "The Return of Geopolitics: W. Mead: "The Revenge of the Revisionist Powers", *Foreign Affairs* 93 (2014), pp. 69-79.

kteří Moskvě v tomto regionu umožňují kontrolu nad strategickým Suezským průplavem.²⁰⁹

Situace rusko-ukrajinských vztahů je analyzována řadou západních odborníků a organizací, přičemž jejich hodnocení se zásadně rozcházejí se stanovisky, prezentovanými Ruskou federací. Například, řecký expert na mezinárodní vztahy KOTOUHAS I. E. konstatuje, že Rusko přímo či nepřímo okupuje části suverénního území jiných států. V roce 2022 Rusko připojilo ke svému území čtyři oblasti východní Ukrajiny (Doněckou a Luhanskou lidovou republiku, okupované části Chersonské a Záporožské oblasti) a v roce 2014 poloostrov Krym. Od roku 2008 nepřímo okupuje Abcházii a Jižní Osetii v Gruzii, od roku 1991 Podněstří v Moldavsku a od roku 1945 část jižních Kurilských ostrovů v Japonsku v rámci dosud nevyřešeného hraničního sporu.²¹⁰ Moskva tudíž usiluje o rozšíření sféry svého vlivu tam, kde byly hranice bývalého Sovětského svazu nebo blízko k nim, tj. z geopolitického hlediska jde o Heartland.

Podobně charakterizuje situaci americký historik, původně z Ruska S. Plochy, který konstatuje, že ruská invaze na ukrajinské území a páchání válečných zločinů na ukrajinském lidu je projevem imperiálního myšlení, které je vlastní ruské makrohistorii. Nová postsovětská sféra vlivu se dnes rozprostírá od Běloruska a Ukrajiny až po Gruzii, válkou zničenou Arménii na Kavkaze a státy Střední Asie. Rusko zároveň využívá rusky mluvící obyvatelstvo v postsovětských republikách, aby mezinárodně legalizovalo prosazování svých mocenských zájmů s odkazem, že rusky mluvící obyvatelstvo je na těchto územích perzekuováno, a proto je nutné zamezit etnickým čistkám a ochránit ho. Je však velkou metodologickou chybou zaměřovat používání jazyka s příslušností ke státu a etnickou identitu za identitu národní.²¹¹

Podle názoru D. Stulíka v důsledku rusko-ukrajinského konfliktu došlo k posílení odolnosti ukrajinské společnosti, ale i k rychlejšímu utváření identity politického národa. Toto posílení soudržnosti ukrajinské společnosti je založeno více na občanském než etnickém principu, což je v rozporu se

²⁰⁹ *Understanding the relationship between Russia and Syria*. Aspen Institute. 2019. [online], [cit. 2022-10-09]. Dostupné z: <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/understanding-the-relationship-between-russia-and-syria/>.

²¹⁰ KOTOUHAS, I. E. *Russia as a revisionist state and the invasion of Ukraine in 2022*. In: IVANOVYCH (ed.), *Russia-Ukraine War (2014-2022): historical, political, cultural, educational, religious, economic and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing, 2022, forthcoming.

²¹¹ PLOKHY, S., 'The Return of the Empire: The Ukraine Crisis in the Historical Perspective'. *South Central Review* 35:1 (2018), pp. 111-126.

šířenými ruskými narativy o pronásledování rusky mluvících občanů Ukrajiny. V řadách dobrovolníků, kteří vstoupili nejen do ozbrojených složek, ale zapojili se i do organizování pomoci přesídlencům, jsou představitelé mnoha etnických menšin žijících na území Ukrajiny: Rusové (především na Donbasu), Poláci, Maďaři, Němci, ale i představitelé židovské komunity a krymští Tataři.²¹²

Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), nejvýznamnější regionální organizace, která působila na Ukrajině od března 2014 a byla zodpovědná za monitorování Minských dohod z roku 2015, konstatovala, že nenašla žádné důkazy o genocidě nebo systematickém útlaku ruskojazyčného obyvatelstva na východní Ukrajině. Naopak OBSE zdokumentovala rozsáhlé porušování lidských práv od roku 2014 v okupovaných částech Ukrajiny Ruskem, včetně válečných zločinů a zločinů proti lidskosti spáchané invazními silami po únoru v roce 2022.²¹³

V ideologické rovině ruská propaganda rozvíjí narativ, aby se ruské národy spojily v boji „proti nacistickému režimu“ na Ukrajině, což je ideologický konstrukt druhé světové války a nepřetržitého boje Ruska proti nacismu. Krajně pravicová brigáda *Azov* a jednotky ukrajinské *Národní gardy* bránící Mariupol, používaly různé nacistické symboly, čímž pomáhaly tento narativ hodnověrně šířit. V interních oficiálních dokumentech ruské armády a úřadů se objevují odkazy na válku na Ukrajině jako na pokračování Velké vlastenecké války (1941–1945), kde se také nachází i obskurní symbol „Z“, který symbolizuje 77 let od ukončení této války do začátku ruské invaze (24. února 2022) na Ukrajině.²¹⁴

Ideologický rozměr ruské protiukrajinské propagandy nabývá nebezpečného aspektu založeného na historických nepřesnostech a zjednodušování. Propaganda šíří narativ, že ruskojazyčné obyvatelstvo žijící na jihovýchodě Ukrajiny, čelilo osm let genocidě. Genocida byla organizována a prováděna ukrajinskými neonacistickými skupinami, a proto Moskva cítila povinnost ji zastavit ve jménu "misijní diplomacie", jak to USA a jejich spojenci

²¹² STULÍK, D. Ukrajina: bilance konfliktu, který vynesl hybridní válku do povědomí. In KURFÜRST, J.; PAĐOUREK, J. *Za zrcadlem: hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů*. Praha: Academia, 2021. 387 s. ISBN 978-80-200-3237-9. str. 320.

²¹³ OSCE (ed.), Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity committed in Ukraine since February 24, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1, 13 April 2022. [online], [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>.

²¹⁴ WATLING, J. and N. REYNOLDS. *Operation Z: The Death Throes of an Imperial Delusion*. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 22 April 2022, pp. 8-9.

učinili již mnohokrát v minulosti. Přirovnáváním ukrajinského státu k „nacistickému režimu“ a ukrajinského lidu k „nacifikovanému lidu“ se Rusko pokouší dehumanizovat svého nepřítele a ideologicky mobilizovat ruskou společnost proti imaginárnímu nacistickému nepříteli. Není tedy náhodou, že „speciální ruská operace“ byla označena jako „denacifikace“ Ukrajiny.²¹⁵

Ruské dezinformační kampaně jsou součástí mnohovevrstevnaté strategie, promyšlené a dobře naplánované snahy ovládnout narativ pro informování o situaci na Ukrajině. Rusko líčí Ukrajinu jako pasivní nástroj západních zájmů a jako předsunutou základnu k útoku na Rusko z jeho vlastního historického území. Prezentace obklíčeného Ruska postupnou expanzí NATO na Východ probíhající od konce studené války je v tomto směru zásadní. Používanými metodami v dezinformačních ruských kampaních jsou oficiální mediální oznámení, nepravdivé příběhy, zjednodušující a zkreslené narativy, které se snaží popřít realitu rusko-ukrajinského konfliktu a vměšování se Ruska do vnitřní politiky suverénního sousedního státu.²¹⁶

Rusko se snaží realizovat svoji revizionistickou strategii změnou stávajícího právního a geopolitického status quo a redefinovat své vztahy se sousedními státy v „blízkém zahraničí“, přičemž Ukrajinu považuje za sféru svého mocenského vlivu a nově ji prezentuje jako součást svého životního prostoru.

Geopolitický význam Ukrajiny pro Rusko rigorózně vystihl T. Brzezinski ve své knize *Velká šachovnice*, kde zdůraznil, že existence nezávislého ukrajinského státu pro Rusko znamená, že přestalo být eurasijským impériem. A znovu obnovená kontrola Ruska nad Ukrajinou by mu vrátila jeho sílu a význam imperiální velmoci.²¹⁷ Řečeno geopoliticky, Rusko by mohlo ovládnout Heartland a kontrolovat severní Eurasii.

5.6 Možné scénáře vývoje rusko-ukrajinského konfliktu

Je potřebné uplatnit strategické předvídání, které by nám umožnilo posoudit možné trajektorie vývoje rusko-ukrajinského konfliktu. V teoretické rovině nastíníme tři scénáře, které se snaží zohlednit řadu proměnných s tím, že jako nejpravděpodobnější se jeví druhý scénář.

²¹⁵ *Who are Ukraine's far-right Azov regiment?* Aljazeera, 2022. [online], [cit. 2022-10-13]. Dostupné z : <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/1/who-are-the-azov-regiment>,

²¹⁶ ABRAMS, Z. *The role of psychological warfare in the battle for Ukraine*. Monitor on Psychology 53:4 (2022). [online], [cit. 2022-10-11]. Dostupné z: <https://www.apa.org/monitor/2022/06/news-psychological-warfare>.

²¹⁷ BRZEZINSKI, Z. *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*. New York, NY: BasicBooks, 1977.

V „prvním scénáři“ se ruské armádě podaří získat čas a nasadit zmobilizované rezervisty k obsazení celé východní Ukrajiny a koordinovanými útoky z východní i jižní zóny postoupit až k východním břehům Dněpru, čímž by oddělila východní a západní Ukrajinu. Tento taktický úspěch by mohlo být Ruskem prezentován i jako vítězství, přičemž by došlo k anexi dalších obsazených území nebo k vytvoření nezávislých „lidových republik“. To by bylo doprovázeno prohlášením, že účinné ochrany ruský hovořícího obyvatelstva na východní Ukrajině bylo jako strategického cíle dosaženo. Situace může pokračovat tím, že Rusové v bitvě o Donbas zničí větší část ukrajinské armády nebo ji obklíčí a donutí ke kapitulaci, což může být dále využito k postupu z Chersonské oblasti směrem k hlavnímu přístavu Oděsa, ale i zabrání odtrženého proruského regionu Podněstří v Moldavsku. To by mohli Rusové považovat jako dosažení strategického cíle, protože by ovládli celé ukrajinské pobřeží a zcela odřízli ukrajinský stát od přístupu k Černému moři. Tím by se výrazně omezily možnosti ukrajinského obchodu a vývozu, přičemž by bylo ztraceno i vojenské loďstvo. Ukrajina by se stala vnitrozemským státem, silně závislým na Rusku. Rusko má vůči Ukrajině početní převahu a dokončená částečná mobilizace a reorganizace jeho operací by mohla vést k výše uvedenému vítězství. Naopak pokud by byli Ukrajinci v Donbasu poraženi a provedli by spořádaný ústup před obklíčením ruskou armádou, tak by jejich vojenská síla mohla být do značné míry zachována. V tomto případě by byl ruský postup podél pobřeží směrem k Oděse velmi riskantní, neboť operace námořního výsadku v Oděse jsou mimo ruské operační možnosti. Připomeňme si potopení křižníku Moskva, vlajkové lodi ruské černomořské flotily, která byla zničena pobřežními protilodními střelami Neptun, a od té doby drží ruské námořnictvo své lodě mimo dosah ukrajinského systému pobřežní obrany.²¹⁸

Málo pravděpodobné je, že by se Rusku podařilo dobýt celou Ukrajinu a požadovat její neutralitu za Putinových podmínek. Z Ukrajiny by se potom mohl stát zkrachovalý stát, což by vyvolalo velkou migrační krizi, která by zasáhla celou Evropu. Více pravděpodobná je varianta, že Rusko využije zmobilizované a vycvičené rezervisty a zopakuje útok na Kyjev.²¹⁹

„Druhý scénář“ předpokládá, že válečné akce budou pokračovat po blíže neurčenou dobu. Ruské jednotky mohou mírně postupovat nebo se zastaví

²¹⁸ *What the Sinking of the Moskva Means, War on the Rocks*. 15 April 2022. [online], [cit. 2022-09-09]. Dostupné z: <https://warontherocks.com/episode/warcast/26828/what-the-sinking-of-the-moskva-means/>.

²¹⁹ Article by Vladimir Putin On the Historical Unity of Russians. [online], [cit. 2022-09-10]. Dostupné z : <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>.

a ukrajinská strana i přes pomoc Západu nebude schopna ruskou armádu rozhodujícím způsobem porazit. Opotřebovací válka bude asi nejpravděpodobnějším scénářem vývoje rusko-ukrajinského konfliktu, bude méně vojenská, ale více ekonomická, protože bude vyčerpávat zdroje na obou stranách, jak lidské, tak technické a surovinové s tím, že podstatné bude zásobování vojsk na frontě vším potřebným. Z politického a strategického hlediska nemůže Ukrajina akceptovat okupaci svého území, pokud hodlá přežít jako samostatný a nezávislý stát. A nemůže za současné frontové situace přistoupit na dohodu s invazním Ruskem, neboť potřebuje osvobodit větší část svého okupovaného území, aby mohla přijmout životaschopný kompromis, který by mohl mít podobu určité autonomie pro anektované východní ukrajinské oblasti a Krym. Ruská strana předpokládá, že opotřebovací válkou vyčerpá ukrajinský lidský bojeschopný potenciál, včetně narušení infrastruktury a zlomí odpor Ukrajinců k boji. Ukrajina zase spoléhá, že západní sankce způsobí ruské ekonomice a společnosti takové škody, které podlomí vůli Ruska pokračovat v invazi jako příliš nákladné akci. Bělorusko pod ruským nátlakem umožňuje svoje území využívat pro ruské jednotky a mobilizuje svoje vojenské síly na hranici s Ukrajinou, aby částečně vázaly ukrajinské síly, ale nedá se vyloučit i jeho vojenský útok. V rámci tohoto scénáře bude válka nadále pokračovat s pokusy o diplomatická jednání, aby zejména Rusko získalo oddechový čas na přípravu dalšího frontálního útoku. Nakonec by mohl rusko-ukrajinský konflikt dospět k určitému příměří, s kterým by souhlasily obě vyčerpané strany²²⁰.

Ve „třetím scénáři“ se ukrajinským silám podaří nejen udržet obranné pozice, ale také osvobodit a kontrolovat oblasti kolem města Charkov na severovýchodě a Cherson na jihu, což se již částečně podařilo. Ovšem k rozhodujícím útokům na frontě a osvobození dalších území Ukrajina potřebuje těžké zbraňové systémy, zejména dělostřelectvo a rakety protivzdušné obrany dlouhého doletu, ale i navýšit počet západních moderních tanků a obrněných vozidel. Úspěšná ofenzíva k osvobození Donbasu, Mariupolu, ale i Krymského poloostrova předpokládá i místní leteckou převahu, dostatečný počet rezervistů, kteří by nahrazovali velké lidské ukrajinské ztráty. Je nepravděpodobné, že by Ukrajina byla schopna dosáhnout početní a technické převahy na bojišti, protože Západ zatím není jednotný poskytnout všestrannou a včasnou vojenskou pomoc, o jakou stále silněji žádá Ukrajina. Zároveň by

²²⁰ STEPANENKO, K. and KAGAN, F.W. *Russian Offensive Campaign Assessment*. May 14', Institute for the Study of War, 14 May 2022. [online], [cit. 2022-09-09] Dostupné z: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-14>.

se musela Ukrajina morálně vyrovnat s rozsáhlými lidskými ztrátami, se kterými se již do určité míry potýká, aktuálně u Bachmutu.²²¹

Na základě dalšího vývoje rusko-ukrajinského konfliktu se mohou výše uvedené teoretické scénáře, spíše jejich části, různě prolínat a kombinovat, přičemž výsledkem může teoreticky být i tzv. zamrzlý rusko-ukrajinský konflikt, který by vyhovoval mocenským zájmům Ruska, neboť by tím dosáhlo, že na území Ukrajiny nebudou vojáci NATO.

5.7 Scénáře použití jaderných zbraní v rusko-ukrajinském konfliktu a reakce Západu

Mnoho pozorovatelů vidí v nadcházejících měsících jen malé vyhlídky na diplomatické řešení rusko-ukrajinského konfliktu a spíše upozorňují na jeho nebezpečnou eskalaci, která by mohla zahrnout i použití jaderných zbraní ze strany Ruska. V ruských médiích se o tom často hovoří s tím, že použití jaderných zbraní v rusko-ukrajinském konfliktu zmínil i Putin. Rovněž místopředseda Rady bezpečnosti Dmitrij Medvěděv prohlásil, že porážka jaderné mocnosti v konvenční válce může vyvolat jadernou válku. Rusko používá skryté nebo otevřené hrozby jadernými zbraněmi opakovaně. Snaží se jimi odradit Západ od vojenské pomoci Ukrajině, neboť ruská invaze se nevyvíjí podle představ Kremlu.

Do analýzy možných vojenských scénářů rusko-ukrajinského konfliktu tudíž vstupuje i možnost použití jaderných zbraní Ruskem. Použití jaderných zbraní vždy bylo v mezinárodních vztazích tabu, neboť by mohlo vést ke třetí jaderné světové válce. A použití strategických jaderných zbraní by znamenalo sebevraždu i pro samotné Rusko, což jeho vedení nemá v úmyslu. Z tohoto pohledu mají ruské hrozby použití jaderných zbraní jediný účel, odradit NATO a evropské členské země od přímé vojenské angažovanosti na Ukrajině²²².

Rusko má největší zásoby jaderných hlavic na světě, téměř 6 000 hlavic s tím, že 2 000 z nich jsou taktické jaderné zbraně s menší silou (1 kt nebo nižší), ale s velmi vysokou přesností, které používá dělostřelectvo, letectvo

²²¹ MAGNUSON, S. Ukraine to U.S. Defense Industry: We Need Long-Range, Precision Weapons, National Defense, 15 June 2022. [online], [cit. 2022-09-17]. Dostupné z: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2022/6/15/ukraine-to-us-defense-industry-we-need-long-range-precision-weapons>.

²²² LONERGAN, E. and YARHIN-KEREN, M. *Cyber Signaling and Nuclear Deterrence: Implications for the Ukraine Crisis*. War on the Rocks, 21 April 2022. [online], [cit. 2022-09-27]. Dostupné z : <https://warontherocks.com/2022/04/cyber-signaling-and-nuclear-deterrence-implications-for-the-ukraine-crisis/>,

a raketové jednotky. Účinek jejich výbuchu je spíše lokální, pokud jde o jeho poloměr destrukce. Výbuch hlavice o síle 1 kt, která by explodovala 200 m nad zemí, tak zničí většinu budov do vzdálenosti 600 m. Emise radiace je také poměrně omezená, ale přesto by zabila všechno do vzdálenosti 800 m od dopadu. Silnější jaderné zbraně, jsou balistické střely krátkého doletu Iskander-M, které mají dolet asi 500 km a hlavici o síle 5-50 kt (výbuch v Hirošimě měl sílu 13 kt). Sovětská doktrína předpokládá dvanáct jaderných hlavíc o síle 10 kt, jako minimum k vyřazení z boje nepřátelské divize v obranném postavení.²²³

Na Ukrajině existují dva druhy potenciálních cílů pro ruské „taktické“ jaderné zbraně. První z nich jsou prioritní cíle v operační hloubce obrany, tedy na celém území Ukrajiny. Může jít o soustředění vojsk, větší letecké základny a logistické zóny. Ukrajina, ale rozptýlila své prostředky, a proto zbývají pouze menší cíle, které by mohly být efektivně napadeny i konvenčními zbraněmi. Další jsou cíle na bojišti, včetně shromaždišť, opevnění a logistika skladů. Pokud však Rusové hodlají dále postupovat, nemá pro ně smysl použít taktické jaderné zbraně v blízkosti vlastních jednotek, které by musely postupovat přes zamořené území. Ohroženo by bylo i ruské obyvatelstvo na Ukrajině, včetně infrastruktury. Nicméně pokud by se Rusové ocitli na pokraji totální porážky, mohlo by se stát, že Putin rozhodne použít několik taktických jaderných zbraní, aby Ukrajince zastavil a přinutil k jednání. Nelze zapomínat na význam Donbasu, Krymského poloostrova a na dopad ponižujícího ukrajinského vítězství k přežití Putinova režimu a jeho samotného. V posledních deseti letech několik ruských vojenských manévřů zahrnovalo nasazení taktických jaderných zbraní s cílem „eskalovat“ konflikt, pokud je ohrožena vlastní územní celistvost. I kdyby bylo použito několik taktických jaderných ruských úderů na Ukrajině, je stále nepravděpodobné, že by NATO eskalovalo situaci do totální jaderné války. Nicméně sankce Západu by byly maximálně rozšířeny a rovněž i snaha o ostrakizaci Ruska.

V dokumentu nazvaném *„Základní principy státní politiky Ruské federace v oblasti jaderného odstrašování“* z roku 2020 byly uvedeny konkrétní důvody k použití jaderných zbraní. Dokument uvádí čtyři důvody s tím, že oproti předchozí verzi byly přidány další dva. Původní důvody uváděly *"použití jaderných zbraní nebo jiných typů zbraní hromadného ničení proti Ruské federaci a/nebo jejím spojencům"* a také *„agresi proti Ruské federaci s použitím konvenčních zbraní, kdy je ohrožena samotná existence státu“*. Dva nové důvody uvádějí *„zjištění hodnověrných údajů o odpálení balistických*

²²³ KRISTENSEN, H. M. & KORDA, M. Russian nuclear weapons 2022. Bulletin of the Atomic Scientists 78:2 (2022), 98-121.

raket útočících na území RF a/nebo území jejich spojenců“ a také „útok na kritické vládní nebo ruské vojenské objekty, které by narušily schopnost jaderných sil k odvetné akci“. Podle prohlášení ruského ministerstva zahraničí a prezidenta Putina není záměrem použít jaderné zbraně na Ukrajině, neboť pro Rusko by to nic neřešilo.²²⁴ Americké zpravodajské služby dospěly k závěru, že ruské vedení může povolit rozsáhlé jaderné cvičení, aniž by plánovalo použití jaderných zbraní, což vlastně i nedávno proběhlo. Použití jaderných zbraní v rusko-ukrajinském konfliktu je tudíž málo pravděpodobné, ale nelze ho vyloučit, za situace, kdyby Rusové čelili totální porážce.

Použití jaderných taktických zbraní Ruska na Ukrajině je málo pravděpodobné, ale pokud by k tomu došlo, spíše by se jednalo o osobní politickou vůli a kalkul prezidenta Putina. Jakým způsobem by potom reagoval Západ, respektive USA? Za prvé by mohlo jít o „symetrickou protieskalaci“ s tím, že USA by podnikly přiměřenou odvetnou akci s použitím taktických jaderných zbraní proti Rusku, na jeho území nebo na ukrajinském pod svoji kontrolou. Použití i taktických jaderných zbraní ze strany USA proti Rusku by neslo obrovské riziko eskalace konfliktu na úroveň plné strategické výměny mezi dvěma jadernými mocnostmi s nejrozsáhlejšími a nejs sofistikovnějšími jadernými potenciály. Za druhé může jít o „konvenční odezvu“, tj. o přímé zapojení USA do konfliktu na Ukrajině konvenčními vojenskými prostředky. Jednalo by se o konvenční údery proti ruským silám bojujícím na Ukrajině, ale i proti černomořské flotile, včetně jednotek odpovědných za provedení taktického jaderného útoku. Americký útok na tyto jednotky by mohli Rusové vyhodnotit jako útok na obsluhu svých jaderných sil, což by jim poskytlo doktrinnální důvod k jaderné reakci vůči USA. Toto riziko si Američané také nemohou dovolit podceňovat. Za třetí může jít o „zachování kurzu“, tj. udržení nebo zintenzívnění vojenské podpory Ukrajiny, bez přímého zapojení USA a NATO do války. Pokračovaly by sankce vůči Rusku s tlakem na Čínu, Indii a další země, aby se k sankcím připojily a Rusko by se ocitlo v úplné izolaci. Tento způsob reakce se jeví jako nejvíce pravděpodobný. Za čtvrté může jít o „deeskalaci“, kdy USA začnou považovat ruskou jadernou hrozbu za vážnou nebo budou mít obavy z nekontrolo-

²²⁴President of the Russian Federation, Executive Order on Basic Principles of State Policy of the Russian Federation on Nuclear Deterrence. [online], [cit. 2022-10-09].

Dostupné z:

<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202006020040?index=0&rangeSize=1>, Cf. Roberts, C., *Revelations about Russia's Nuclear Deterrence Policy*. War on the Rocks, 19 June 2020. [online], [cit. 2022-10-09]. Dostupné z:

<https://warontherocks.com/2020/06/revelations-about-russias-nuclear-deterrence-policy/>.

vatelné jaderné eskalace, a proto se pokusí rusko-ukrajinský konflikt ukončit diplomatickým jednáním.²²⁵

Odborníci upozorňují, že jaderné zbraně mohou být účinným nástrojem z hlediska odstrašování protivníka, ale jejich nasazení v konfliktu může být kontraproduktivní. Navíc jaderné zbraně mají podle odborníků určitá omezení i jako vyděračský politický nástroj. Za prvé, nejsou užitečné pro zabírání a anexi území a rovněž mají malý vliv na ukončení konfliktu, pokud se protivník nehodlá vzdát, což plně platí pro Ukrajinu. Za druhé, pokud by Rusové skutečně hodlali dosáhnout takovýchto efektů, museli by provést rozsáhlé údery taktickými jadernými zbraněmi na centra ukrajinských měst. Tím by Rusové prolomili jaderné tabu a použili by jaderné zbraně proti protivníkovi, který je neměl, přičemž sami proti němu rozpoutali agresí. Je vysoce pravděpodobné, že USA by potom přistoupily k využití všech ekonomických sankcí a pák, aby zabránily Rusku udržovat obchodní vztahy se zbytkem světa. Čína by z prestižních i pragmatických důvodů byla připravena se těchto sankcí zúčastnit, stejně jako Indie, jako i další neutrální země, čímž by došlo k ostrakizaci Ruska. Asi málo zemí by bylo ochotno po užití jaderných zbraní spolupracovat s Ruskem, neboť jeho jednání by se nedalo racionálně predikovat.

Z tohoto hlediska se odborníci domnívají, že jaderné zbraně mají pouze malý význam v 21. století jako nástroj k dosažení politických cílů. Jejich hlavní význam spočívá v odstrašení protivníka, že by mohly být použity.

5.8 Geopolitický dopad ruské revizionistické strategie

S ohledem na ruskou revizionistickou strategii je potřebné provést určité shrnutí a zmapování důsledků ruské invaze pro Západ v širších geopolitických souvislostech. Za prvé, Rusko usiluje o revizi stávajícího status quo v mezinárodním měřítku, a proto je Ukrajina pouhou součástí těchto revizionistických kroků. Postupně se revizionistická politika Ruska rozšiřuje do regionů východní a severní Evropy, kavkazského regionu a zasahuje i na Blízký východ s cílem revidovat unipolární mezinárodní model vztahů mezi státy. Pokud jde o Evropu, minimální strategickou revizionistickou snahou Moskvy je dosáhnout vytvoření nového kolektivního uspořádání bezpečnosti, kde budou zohledněny zájmy Ruska a Běloruska. Západní státy se shodují a vní-

²²⁵ ŚWIDZIŃSKI, A. *Apocalypse (not) now, or Russian nuclear threats in Ukraine*. Part 2. *Strategie&Future*, 10/2022. [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <http://strategyandfuture.org>.

mají Rusko jako revizionistickou mocnost, která realizuje své mocenské zájmy v mezinárodní politice vojenskou silou.

Za druhé, pokud je ruská invaze na Ukrajinu pouze dílčím krokem revizionistické strategie, proč se Rusko rovnou nezaměřilo na pobaltské státy, včetně Rumunska a Bulharska? V takovém případě by Rusko riskovalo konflikt s NATO, který by mohl eskalovat do celoevropské nebo třetí světové války, což pro ruské vedení nepřichází v úvahu.

Za třetí, strategická role NATO posiluje a v Evropě má dominantní postavení: členskými státy je většina zemí EU (s výjimkou Rakouska, Kypru a Malty) s tím, že dosavadní neutrální státy Finsko a Švédsko se stávají členy NATO. Finsko se svou 1 340 km dlouhou hranicí s Ruskem může poskytnout strategickou hloubku pro případný postup aliance směrem k Murmansku, námořním základnám ruské Severní flotily v Barentsově a Bílém moři, které jsou domovem více než poloviny ruských ponorek s balistickými strategickými raketami. Navíc země NATO výrazně navýšily své vojenské rozpočty a došlo k posílení členských států v první linii, jako je Polsko, pobaltské státy, Rumunsko a Bulharsko. Faktem přesto zůstává, že ruské vojenské hrozbě nelze zabránit bez síly USA. Administrativa USA však opakovaně prohlásila, že vojáky na Ukrajinu nepošle. Ruská hrozba a schopnost jaderného odstranění zvyšuje vojenskou závislost Evropy na USA.

Evropská unie potřebuje projít několika důležitými změnami, aby se stala silnějším geopolitickým hráčem, což zmínil ve svém srpnovém projevu v roce 2022 před studenty Karlovy Univerzity německý kancléř Olaf Scholz. Hovořil o projektu společné protivzdušné obrany, tj. společném protiraketovém deštníku, na kterém se kromě Německa hodlá podílet dalších 14 evropských zemí: Belgie, Bulharsko, Česko, Estonsko, Finsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Nizozemsko, Norsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko a Velká Británie. Již byla podepsána deklarace o projektu s názvem *European Sky Shield Initiative*, přičemž by se mohlo jednat o nákup izraelského systému Arrow 3, ale definitivní rozhodnutí zatím nepadlo. Evropské země hodlají pořídit i další systémy Patriot, které už má bundeswehr nebo nizozemská armáda. Cílem má být výrazné zvětšení raketového deštníku propojením několika systémů a zvýšená ochrana před balistickými raketami či útoky s pomocí bezpilotních letounů. České ministerstvo nedávno rozhodlo o nákupu protivzdušného raketového systému krátkého a středního dosahu SHORAD a raketových kompletů SPYDER od izraelské státní společnosti Rafael. Čeští vojáci mohou využívat i přenosný protiletadlový raketový systém velmi krátkého dosahu RBS-70, ale protiraketové systémy dalekého dosahu od rozdělení Československa k dispozici česká armáda nemá. Francouzský politický poradce Francois Heisbourg lobbuje zase za to, aby Paříž rozšířila

svůj raketový deštník a dokázala chránit i další evropské spojence. Jedním z možných modelů je, že by evropské země finančně přispívaly na modernizaci a rozvoj francouzského jaderného programu. EU jednoznačně potřebuje posílit svoji hard power, aby měla lepší vyjednávací pozici na mezinárodní scéně a zároveň, aby měla potřebnou odstrašující sílu i bez USA vůči revizionistickým snahám Ruska.

Za čtvrté, zatímco Rusko vojensky napadlo Ukrajinu, Západ vyhlásil Rusku ekonomickou válku, aby ho co nejvíce ekonomicky oslabil v dlouhodobém horizontu. Sankce, které EU uvalila, způsobují nejen hospodářské a finanční náklady Rusku, ale také členským státům EU, jejichž závislost na ruských energetických dodávkách dosahuje v průměru 40 %, zejména pak zemního plynu. USA začaly dodávat EU zkapalněný plyn, aby nahradily dodávky zemního plynu z Ruska, které byly užívány jako nátlaková politika. Tím se přidala k vojenské závislosti EU na USA i energetická závislost. Cílem západních sankcí je odsoudit Rusko k izolaci, což se zdánlivě podobá izolaci za studené války. Avšak energetická a další vzájemná globální závislost, která se od té doby vytvořila, tak nechromuje pouze ruskou ekonomiku, ale také ekonomiky západních a dalších zemí, které mají s Ruskem energetické, obchodní a další bankovní vztahy.

Reakce USA na revizionistickou politiku Ruska a snaha o jeho izolaci, ho vlastně zatlačily hlouběji do čínské náruče. K tomu přispěla i zelená energetická politika EU, která se rozhodla zbavit energetické závislosti na Rusku. Rusko podepsalo dohody, jejichž cílem je pokrýt rostoucí potřeby čínské ekonomiky, která však v dlouhodobém horizontu sleduje diverzifikaci dodávek energie. Kromě Číny začalo Rusko dodávat plyn a ropu do Indie, ale také směřovat dodávky i do arktické oblasti, kde rovněž probíhá boj o moc a vliv. Navíc Rusko s Čínou prohloubilo spolupráci a hovoří se o strategickém partnerství. Čína však hodlá revidovat mezinárodní unipolární řád svoji ekonomickou a obchodní silou. A může sehrávat roli kyvadla ve světové politice, a proto některé možné budoucí aliance mohou být vytvořeny na základě konvergentních národních zájmů mocností dle aktuálních politických okolností. Oslabení Ruska, USA a EU v důsledku vedení opotřebovací války na Ukrajině, která odčerpává zdroje, pomáhá Číně, aby upevnila svoje postavení v nově utvářeném multipolárním mezinárodním systému.

Prováděná ruská revizionistická strategie v „blízkém zahraničí“ dokladuje odhodlanost Ruska posílit svoje mocenské postavení ve světě s tím, že k tomu užívá vojenskou sílu a podstupuje riziko, že skončí jako „darebácký stát“. Pokud se však Rusku podaří obnovit svůj životní prostor v hranicích bývalého SSSR, bude ovládat Heartland a jako pozemní moc bude kontrolovat Eurasii. Tím by znovu povstalo, jako mocné impérium s důležitým

postavením v regionálním a globálním prostoru. USA jsou hegemonem Evropy, zejména prostřednictvím expandujícího NATO, ale v rusko-ukrajinském konfliktu se nehodlají přímo angažovat. Postupně narůstá vliv a role Německa, které hodlá mít nejsilnější armádu v Evropě a vyčlenilo k tomu i potřebné finanční prostředky, ale musí se ekonomicky vyrovnat se ztrátou ruských dodávek zemního plynu a ropy. Aktuálně posiluje svoji armádu i Polsko, které přímo sousedí s revizionistickým Ruskem, s kterým má neblahé historické zkušenosti z hlediska svoji bezpečnosti. USA se snaží udržet svoji dominanci ve světě s tím, že svoje mocenské kapacity soustřeďují v Indo-Pacifiku a rozehrávají geopolitické hry kolem Tchaj-wanu, aby vyvážily růst moci Číny. Navíc USA poprvé přizvaly japonské a jihokorejské zástupce na setkání ministrů zahraničí zemí NATO, neboť se je snaží připoutat k paktu AUKUS.²²⁶

5.9 Hybridní válka na Ukrajině – globální souvislosti a zákonitosti geopolitiky

Na Ukrajině se vede hybridní válka, ale není to válka o Ukrajinu. Tato válka má globální dimenzi a její vítěz určí pravidla hry ve světě na další dekády. Je o tom přesvědčen polský odborník na geopolitiku Jacek Bartosiak, který je rovněž analytikem mezinárodního prestižního časopisu *Geopolitical Futures*. Bartosiak přednáší na mezinárodních konferencích o strategické situaci ve střední a východní Evropě, západním Pacifiku a Asii. Nedávno vydal dvě knížky, první se slavným americkým bezpečnostním expertem George Friedmanem s názvem *Válka ve vesmíru (Wojna w kosmosie. Przewrot w geopolityce*. Rebis. October, 2021) a druhou se Zychowiczem *Blíží se třetí světová válka (Nadchodzi III. wojna światowa*. Rebis. October, 2021). Soupeření mezi velmocemi vstupuje podle nich do kritické fáze. Půjdou Spojené státy do války s Čínou? Na čí straně bude Rusko? Je svět na pokraji jaderného zničení? Hrozí nám ruská agrese a nová Jalta? To jsou jen některé z otázek, na které se snaží odpovědět Jacek Bartosiak a Piotr Zychowicz. Bartosiak často hovoří i o současném střetu mezi Ruskem a Západem, podle něj se *Rusko chová stejně, jako každá velmoc, ale v zájmu střední a východní Evropy je, aby Rusko tento střet prohrálo*. Podle Bartosiaka vedená hybridní válka na Ukrajině má globální souvislosti a tím obnažila zákonitosti geopolitiky, jejíž *podstatou jsou strategické toky. Tedy podíl práce ve společnosti*

²²⁶AUKUS je trojstranný vojenský pakt pro oblast Indo-Pacifiku, vyhlášený 15. září 2021 Austrálií, Spojeným královstvím a Spojenými státy americkými. Jeho cílem je posílit bezpečnost v oblasti Indo-Pacifiku. Pakt účastníkům umožňuje sdílet pokročilé technologie k výrobě hypersonických střel, ale i k vývoji moderních jaderných ponorek.

*a mezi zeměmi, vyplývající z přesunu lidí, zboží, technologií, kapitálu, investic a projekce vojenské síly. Uvědomte si, že to co se děje, v každém z těchto aspektů ukazuje, kde jsou hlavní strategické toky, kde jsou přerušovány a jaký to má vliv a dopady na lidi. Všichni nyní tápeme a vidíme, že státy netouží po moci, ale usilují o přežití s tím, že bezpečnost je nejdůležitější věcí. Pokud neexistuje bezpečnost, lidé jsou schopni obětovat hodně, aby ji měli.*²²⁷

Hybridní válka na Ukrajině odkrývá geopolitické ambice a zájmy Ruska, ale i jeho rizika, v kontextu uplatňované revizionistické strategie. Na druhé straně se Američané ocitli v nepříjemné situaci, neboť jejich hegemonii uspořádání mezinárodních vztahů hodlá narušit revizionistická ruská moc, která touží vyrovnat účty po sérii ponižujících epizod jako byly řízené „barevné revoluce“, rozšiřování NATO na Východ, humanitární bombardování Srbska a diplomatické uznání nezávislosti Kosova. Přesto USA již několikrát zdůraznily, že jejich přímé zapojení do války na Ukrajině nepřichází do úvahy. Evropané jsou však zmateni vyhlídkou na možný konflikt s revizionistickým Ruskem, který by mohl rozložit transatlantickou bezpečnostní architekturu, a proto navýšili své vojenské rozpočty, aby měli adekvátní odstrašující sílu v rámci NATO.

Uvnitř ruské společnosti spíše starší generace podporuje invazi na Ukrajině s tím, že mladší generace je zdrženlivější, protože si uvědomuje, že západní sankce mohou vážně ovlivnit jejich každodenní život.²²⁸ Od prvních měsíců roku 2022 uprchlo z Ruska značné množství Rusů s tím, že do března 2022 uprchlo až 40 000 mladých Rusů, kteří v současné době pobývají v sousední Gruzii, zejména v Tbilisi. Rovněž menší počet Rusů uprchl do Arménie, Estonska, Lotyšska, Litvy, Tádžikistánu, Uzbekistánu a neurčitý počet do Turecka.²²⁹ Vzhledem k tomu, že invaze pokračuje a Rusko má stále daleko k rozhodujícímu vítězství, vnitřní opozice vůči prodlužující se invazi na Ukrajině bude pravděpodobně sílit, i když nebude rozhodujícím faktorem, který by změnil politickou realitu v ruské společnosti. Rozhodují je totiž Putina podpora ze strany bezpečnostního aparátu, který silnou rukou potlačuje

²²⁷ BARTOSIAK, J. *Koronavirus Covid-19 a konec impéria Evropské unie*. Strategy and Future, 16. 3. 2020. [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://armadinoviny.cz/koronavir-covid-19-geopolitika.html>. [online], [cit. 2022-11-20].

²²⁸ KOLESNIKOV, A. *Russians at War Putin's Aggression Has Turned a Nation against Itself*. Foreign Affairs, 18 April 2022, [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-04-18/russians-war>.

²²⁹ *Thousands of Russians are traveling to Georgia to flee their own government*. NPR, 21 March 2022, [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://www.npr.org/2022/03/21/1087913847/thousands-of-russians-are-traveling-to-georgia-to-flee-their-own-government>.

jakoukoli vnitřní opozici. Dokud se Putin těší jeho loajalitě, je přímé ohrožení jeho pozice velmi nepravděpodobné.

Co se týká užších vztahů a spolupráce mezi Evropskou unií a Ukrajinou nelze opomíjet, že i Rusko má s Ukrajinou velmi důležité ekonomické zájmy. Donbas s obrovskými ložisky uhlí a železné rudy byl kdysi srdcem těžkého průmyslu bývalého Sovětského svazu, a proto Rusko hodlá východní oblasti a nejlépe celou Ukrajinu úzce svázat s ruskou ekonomikou. A každou nabídku členství Ukrajiny v EU bude Rusko považovat za přímé ohrožení svého zájmu. Pokud by Putin omezil své ambice, tak se nejprve vzdá ovládnutí celé Ukrajiny, ale nikdy se nevzdá ochrany ruských menšin v Donbasu a na Krymském poloostrově. Je velmi nepravděpodobné, že by Putinův režim akceptoval obnovení plné ukrajinské moci nad těmito oblastmi.

Zároveň bychom měli vzít v potaz, že většina zemí Blízkého východu a severní Afriky podporuje americké a evropské sankce vůči Rusku kvůli invazi jen vlažně. Saúdská Arábie a Spojené arabské emiráty mají v Rusku obrovské investice a kvůli západním sankcím přicházejí o spoustu peněz. Írán stále považuje Rusko za přátelskou zemi a dodalo bezpilotní sebevražedné drony a rakety, které již byly v rusko-ukrajinském konfliktu použity s tím, že má dodat další. Alžírsko zase nakupuje většinu svého vojenského vybavení z Ruska. Mnoho arabských států ve skutečnosti nevidí rozdíl mezi krizí v Sýrii a na Ukrajině a ptají se, proč by se měly více zajímat o Ukrajinu a podporovat západní sankce.

Co je potřebné řešit, jsou důsledky války na Ukrajině a západních sankcí pro mnoho arabských a afrických států, které dovážejí obrovskou část obilí, masa a dalších zemědělských produktů z Ukrajiny nebo Ruska. Všeobecný zmatek způsobený invazí vyvolal značné ekonomické dopady vysokých cen energií a narušení dodavatelského řetězce na regionální i globální úrovni. Ačkoli Rusko a Ukrajina jsou z hlediska finančního objemu svého hospodářství relativně malé, jsou velkými producenty a vývozci základních potravin, nerostných surovin a energie. Ruská invaze v roce 2022 přinesla negativní hospodářské i finanční dopady, zejména na komoditních trzích, kde prudce vzrostly ceny ropy, plynu a pšenice. V některých zemích již došlo k výraznému zvýšení cen těchto komodit pro spotřebitele (daleko vyššímu než v Evropě), zatímco zásoby těchto komodit by se mohly během několika měsíců vyčerpat. To by mohlo mít destabilizující účinek, protože rostoucí ceny pohonných hmot ovlivňují i všechny formy logistiky. Rovněž bychom neměli zapomínat, že nárůst cen byl jeden z faktorů revolucí „arabského jara“. Pokud budou západní sankce vůči Rusku pokračovat nebo se zpříšňovat i v následujících měsících, bude k udržení stability v Africe a na Blízkém východě zapotřebí kombinace diplomacie a velmi nákladné ekonomické

podpory. Západní sankce proti Rusku by měly nalézt adekvátní proporcionalitu mezi efektivností a udržením vlastních ekonomických dispozic. Evropa se zničenou ekonomikou a energetickou krizí nepomůže ani Ukrajině, ani chudým zemím rozvojového světa.

* * *

Dopady války na Ukrajině jsou masivní a teprve se projeví v plném rozsahu, ale již nyní lze formulovat zásadní změny v mezinárodních a bezpečnostních vztazích. Západní státy potvrzují svou strategickou jednotu a vnímají Putinovo Rusko jako revizionistickou mocnost, přičemž NATO se chystá rozšířit své působení ve Skandinávii a v Pobaltí, a to díky začlenění tradičně vojensky neangažovaného Švédska a Finska. Evropská unie uspěla svou energetickou autonomii s cílem výrazně snížit nebo dokonce ukončit závislost některých unijních států na dovozu ruského plynu a ropy. Celkově se ruská invaze v roce 2022 ukázala jako zásadní událost pro bezpečnost v éře po skončení studené války, která bude nově definovat regionální a globální rovnováhu na další desetiletí. Ukrajina hraje důležitou, ale někdy přehlíženou roli v globálním bezpečnostním řádu. Dnes je to země v první linii obnoveného soupeření velmocí, o kterém mnoho odborníků tvrdí, že bude v nadcházejících desetiletích dominovat mezinárodním vztahům.

Na Ukrajině se skutečně nebojuje o Ukrajinu, neboť válka má globální souvislosti v rámci nového soupeření mezi světovými mocnostmi o území, moře a suroviny pro obživu obyvatel.

6 POLITIKA USA, ČÍNY A RUSKA V OBLASTI LATINSKÉ AMERIKY

6.1 Jižní Amerika jako křižovatka soupeření mocností

Rozsáhlá oblast Latinské Ameriky byla již od samého prvopočátku vyhledávaným zdrojem různých komodit, levné pracovní síly a v pozdějších dobách i odbytíštěm evropských a severoamerických výrobků. Tato skutečnost ve spojení s velice komplikovanou politickou, ekonomickou a sociální situací, učinily z tohoto rozsáhlého a lidnatého²³⁰ regionu oblast, ve které se setkávaly zájmy různých mocností. Tento vývoj měl ale svoji dynamiku, svá specifika a vždy zapadal do širšího kontextu mezinárodněpolitického vývoje. V této souvislosti můžeme hovořit o několika vlivových fázích, které se v této části světa objevily a stále vytvářejí.

První a nejdelsí fáze je období dominance iberských mocností Španělska a Portugalska. Je to fáze, která dotvořila sociokulturní specifika latinskoamerických národů se všemi klady i zápory. V politické rovině byla vytvořena provázanost s mateřskými zeměmi v Evropě, která s většími či menšími problémy fungovala do získání nezávislosti v první čtvrtině 19. století. Přestože nově vzniklé státy se staly od prvopočátku republikami (s výjimkou Brazílie, republikou od roku 1889), stále si nesou ve větší či menší míře dědictví této první fáze. Přestože byl latinskoamerický prostor často součástí širších konfliktů mezi mocnostmi, představoval z vojenského a bezpečnostního hlediska spíše tzv. „druhou“ frontu – tedy prioritu měla evropská bitevní pole a jejich výsledky.

Mnohonásobně významnější roli však latinskoamerický prostor sehrával v hospodářské/ekonomické rovině. Již několik let po „objevení“ Ameriky byla snaha o maximální využití nově získaných území, ať již pro extenzivní zemědělskou činnost, tak získání maximálního množství drahých kovů a později dalšího nerostného bohatství. Tyto zisky měly velký vliv na mocenské plány a ambice svých koloniálních mocností, zejména Španělska. V jeho případě však byl tento potenciál využit k okamžitým mocenským zájmům a nebyl v podstatě „investován“ do budoucího rozvoje. Tato chyba, spolu s nepružným politickým a administrativním systémem, přinesla pozvolný úpadek španělské moci, který byl završen úspěšným národně-osvobozeneckým bojem za nezávislost.

²³⁰ Jedná se o území o rozloze 21 milionů kilometrů čtverečných s půl miliardou obyvatel. OPATRŇY, J.: *Amerika v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1998, s. 310.

Získáním nezávislosti Latinská Amerika vstoupila do své druhé fáze a stala se zájmovou sférou nejenom evropských mocností, ale i čím dál tím silnějšího severoamerického souseda – USA. Období této multipolarity mělo opět svá specifika a pravidla. Byly to USA, které již v roce 1823 v Monroeově doktríně vznesly požadavek mocenské dominance na celém americkém kontinentu, ale v této fázi neměly ještě dostatečné silové ani ekonomické prostředky, aby tuto svoji vizi zcela prosadily. Byly to spíše evropské mocnosti, zejména Velká Británie (těžila z přímé podpory národněosvobozeneckého boje proti Španělsku), Francie a později Německo, které se staly významnými ekonomickými (částečně i politickými) aktéry této oblasti. Poslední čtvrtina 19. století a počátek 20. století přinesly posílení a upevnění pozice USA, ať již formou častých vojenských intervencí zejména do oblasti Střední Ameriky (např. Kuba 1898, Panama 1902, Honduras 1903, Dominikánská republika 1904, Nikaragua 1912, Mexiko 1914 atd.), tak narůstajícím ekonomickým vlivem, který se stal vážnou konkurencí ekonomických zájmů evropských mocností. Symbolicky byl tento vzestup završen vítězstvím USA v Americko-španělské válce v roce 1898. Od tohoto okamžiku USA systematicky upevňovaly svoje pozice a prosazovaly své zájmy. Ať již to byla „politika velkého klacku“, „dolarová diplomacie“ nebo geopolitický triumf spojený s podporou odtržení Panamy od Kolumbie, který umožnil vybudování a provoz Panamského průplavu pod dohledem USA. První světová válka, oslabení a ústup tradičních evropských mocností následně přinesly nezpochybnitelné hegemoniální postavení USA v latinsko-americké oblasti, které z větší části přetrvává do současnosti. Od druhé světové války a v další vlně s nástupem nového tisíciletí se však objevovaly a objevují pokusy, jak toto dominantní postavení USA nějakým způsobem eliminovat.

V období studené války se jednalo zejména o politicko-ideologické oslabení vlivu USA, částečně v některých zemích i ekonomické. Snaha o výraznější ekonomické prosazení zájmů SSSR a zemí východního bloku se však nikdy nedostala kvantitativně ani kvalitativně do roviny, kdy by dlouhodoběji mohlo dojít k narušení americké hospodářské hegemonie. V tomto období větší potenciál vycházel spíše z politicko-ideologických kořenů, které mohly, a v některých částech Latinské Ameriky dočasně i výraznějším způsobem, vliv USA oslabit. Tato skutečnost vycházela z velice nevyvážených socioekonomických poměrů latinskoamerického světa, ve kterých dominovala společenská většina nemajetných, kteří měli obtížné postavení i z hlediska dosažení kvalitního vzdělání, lékařské péče atd. až po prosazení do administrativních a mocenských struktur státu. Levicové smýšlení se stalo alternativou a možným východiskem ve vztahu k daným poměrům. Klíčovou úlohu v tomto procesu sehrály univerzity, ze kterých vzešlo mnoho předsta-

vitelů levicových stran a hnutí. Tyto politické aktivity byly pozorně sledovány ve státech východního bloku a byla jim nejenom vyjádřena podpora, ale tato podpora byla i různými formami realizována. Hlavními aktéry se staly levicové (zejména komunistické) strany, odborová hnutí, studentské spolky a posléze gerily. Vedle vlivu SSSR a států východního bloku se v Latinské Americe objevily i aktivity a zájmy Čínské lidové republiky, kdy některé skupiny jako nosnou ideologii přejaly právě maoismus. Role a vliv ČLR v období studené války v Latinské Americe však nikdy nedosáhl vlivu a významu SSSR a jeho spojenců, zejména ČSSR a NDR, které vycházely z kvalitních meziválečných styků, respektive silné krajanské komunity. Reakcí USA byla podpora konzervativních a pravicových sil, kdy v řadě případů politické soupeření mezi oběma ideologickými spektry přerostlo v ozbrojené konflikty, revoluce a kontrarevoluce. Posléze došlo k systematické snaze eliminovat levicové nebezpečí, která byla realizována v rámci „Operace Kondor“.

Postbipolární svět a 90. léta 20. století v Latinské Americe opět potvrdily hegemonii USA v politické i ekonomické rovině. Výrazným bezpečnostním problémem se však od tohoto období pro USA stal mezinárodní organizovaný zločin spojený s narkotrafikanstvím. Bezpečnostním narativem se proto pro USA stává boj proti narkogerilám, který je veden jak v rovině spolupráce s místní administrativou a bezpečnostními složkami, tak v rovině nasazení speciálních sil USA. Dalším bezpečnostním problémem se stala zejména nelegální imigrace na území USA, která je jedním z klíčových témat současného politického života v USA.

11. září 2001 opět změnilo globální politický a bezpečnostní prostor a boj proti terorismu znamenal větší angažovanost USA v dalších částech světa a určitou změnu priorit. Vzhledem k této skutečnosti se v některých latinskoamerických zemích prosadily režimy více či méně protiamerické (např. Venezuela a Bolívie) a rovněž došlo k větší angažovanosti Ruska a zejména Čínské lidové republiky v některých zemích Latinské Ameriky.

6.2 Americká angažovanost v Latinské Americe – případ Kolumbie

Jak již bylo výše řečeno, od dob Monroeovy doktríny se USA nejdříve verbálně, později fakticky stavěly do role celokontinentálního hegemonu. Jejich angažovanost využívala různé nástroje – od ekonomických až po vojenské – a ve většině případů byly jejich aktivity krátkodobě či dlouhodobě úspěšné. Na druhé straně však tato hegemoniální politika vyvolávala v dotčených státech, alespoň u části obyvatelstva, odpor, který potom často vedl k řadě vnitropolitických konfliktů, nestabilitě a prohlubování socioekonomických problémů. Na straně druhé se však našly i země, které alespoň

částečně svoji prosperitu, bezpečnost a politické „souznění“ s USA spojily vědomě. Takovým příkladem je od druhé poloviny 20. století Kolumbie. Kolumbie jako jediný latinskoamerický stát vyslal své vojenské jednotky do války v Koreji a v období studené války stál na straně Západu a USA. Tato skutečnost se odvíjela od velice komplikovaného vnitropolitického vývoje, který přinášel nebezpečí od aktivit levicově orientovaných gerilových hnutí, které byly inspirovány marxismem a jejichž vzorem byl SSSR, Kuba a Čína. USA se pro konzervativní politiky a vlády staly jedinou možnou alternativou a východiskem, které by odolalo tlaku radikálně levicově orientovaných stran a hnutí, které se mohly opírat a širokou podporu především venkovského obyvatelstva. Důvodem tohoto vývoje, nejenom v Kolumbii, byla právě neutěšená socioekonomická situace širokých vrstev obyvatelstva, která vedla k hledání alternativy ke stávajícímu systému. Důležitou roli rovněž sehrála úspěšná revoluce na Kubě, která vedla 31.12. 1958 k útěku diktátora Batisty a moci se chopila revoluční vláda. Úspěch revoluce na Kubě se stal symbolem odporu vůči hegemonii USA. Kroky americké diplomacie na konferenci v uruguayském Punta del Este v roce 1961 a z ní vzešlá politika „Spojenectví pro pokrok“,²³¹ vytvářely mnohem napjatější atmosféru v latinskoamerických státech a vedly k radikalizaci obou protichůdných ideových proudů.

Obě nejvýznamnější gerilové organizace vymezující se proti kolumbijské vládě – tedy FARC²³² a ELN²³³ byly přímo ideologicky napojeny na země východního bloku a Kubu, ze kterých se jim dostávalo nejenom ideologické, ale zejména finanční i vojenské pomoci v podobě dodávek zbraní a vojenského materiálu. Reakcí byla rozsáhlá, politická, bezpečnostní a vojenská podpora kolumbijské vládě ze strany USA, s cílem eliminovat šanci možného kubánského scénáře souvisejícího se vznikem mnoha malých gerilových skupin v mnoha státech Latinské Ameriky. Vlastně se jednalo o zástupnou válku mezi supervelmocemi, která se odehrávala na území třetího státu a byla

²³¹ „Spojenectví pro pokrok byl program vzešlý z konference amerických států – krom Kuby – v Punta del Este ze srpna 1961 o jejich ekonomickém a sociálním vývoji. Spojené státy přislíbily latinskoamerickým zemím dlouho požadovanou finanční pomoc na programy modernizace ekonomik a ty se za to zavázaly ke koordinaci v oblasti hospodářských politik a vzdorování šířícímu se komunismu.“ PLECHANOVÁ, Běla, FIDLER, Jiří: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995*. Praha: ISE, 1997, s. 96.

²³² FARC-EP – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo (Revoluční ozbrojené síly Kolumbie – národní vojsko). Viz blíže: ROUČ, Vít: *Mírová dohoda s FARC a její realizace*. In: Zborník vědeckých prací z 20. mezinárodní konference - Mezinárodní vztahy 2019: Aktuální otázky světové ekonomiky a politiky, Publishing Ekonóm, 2019, s. 891-900.

²³³ ELN – Ejército de Liberación Nacional – (Národní osvobozenecá armáda).

vedena zástupnými stranami – tzv. malou válku.²³⁴ Vývoj v Kolumbii dospěl do patové situace, kdy rozlehlé části země byly kontrolovány gerilou a zbytek země vládními silami. Patová situace spočívala ve stavu, kdy se vládním silám s americkou pomocí nedařilo ovládnout rozsáhlejší oblasti na venkově, které gerila držela a na druhé straně se bojovníkům gerily nepodařilo úspěšně proniknout do městského prostředí a realizovat revoluční záměry.

Dalším zlomovým okamžikem, který mohl vážně ohrozit pozice USA v latinskoamerickém prostoru, byl vývoj v Chile začátkem 70. let. Éra prezidenta Allendeho a jeho příklon ke Kubě a zemím východního bloku vedl ke známé kontrarevoluci a jeho svržení. Tento vývoj však měl své další pokračování v globálním měřítku, neboť v listopadu 1975 se v Santiagu de Chile konala tajná konference zástupců bezpečnostních složek šesti států – Argentiny, Brazílie, Chile, Uruguaye, Paraguaye a Bolívie. Na této konferenci byla podepsána finální akta Operace Kondor. Cílem byla „spolupráce v boji s levicovou opozicí a guerillami.“²³⁵ Operace Kondor byla paralelním programem boje proti pronikání komunismu na americký kontinent.

V této souvislosti je nutné si uvědomit, že základním bezpečnostním nástrojem k zastavení šíření komunismu v Latinské Americe se však stala již v roce 1946 v Panamě „School of Americas“ řízená USA, od roku 1984 přestěhovaná na základnu Fort Benning v USA. „Učili zde vojáky, policisty a zpravodajce z celkem sedmnácti národů Latinské Ameriky, jak se rázně vypořádat s levicovými silami..... Každým rokem prošly SOA až dvě tisícovky posluchačů... Největší zastoupení měli Kolumbijci, Salvadorci a Nikaragujci.“²³⁶

Ve zkratce přiblíženo se v obou případech jednalo o systematickou eliminaci představitelů levicové opozice, jak v politických, tak bezpečnostních a akademických kruzích. Specifičnost Operace Kondor spočívala ve skutečnosti, že oponenti byli pronásledováni napříč kontinentem, takže do té doby běžná praxe útěku do zahraničí se jevila zcela bezpředmětnou. Politicky bylo o tomto postupu uvažováno již mnohem dříve. V roce 1954 generál J. H. Doolittle informoval prezidenta D. Eisenhowera o novém přístupu CIA v boji proti komunismu: „... Dosavadní vnímání lidských práv je u konce. Pokud chtějí Spojené státy přežít, musíme přehodnotit zaběhnutý koncept fair play.

²³⁴ Viz blíže: JUNEK, Václav. *Malé/velké války 20. století a dál...* Havlíčkův Brod: Petrklíč, 2012, s. 179-181.

²³⁵ NEKOLA, Martin. *Operace Kondor. Latinská Amerika ve spárech CIA*. Praha: Nakladatelství Epoque. 2012, s. 25.

²³⁶ Tamtéž, s. 28.

Musíme se naučit rozvracet, sabotovat a ničit naše nepřátele mnohem chytřeji a sofistikovanějšími metodami než oni nás.²³⁷

V prostředí Kolumbie se jednalo o občanskou válku, která od 80. let 20. století dostala novou dimenzi – jednak v celém konfliktu začal svoji roli sehrávat kokain, respektive narkotrafikanství a aktivity narkomafií. A dále do konfliktu vstoupil nový aktér v podobě tzv. oddílů AUC (sebeobránných oddílů), což byly v podstatě soukromé armády velkých latifundistů stojících na straně vlády a bojujících proti levicovým gerilám. S nástupem M. S. Gorbačova do čela SSSR došlo dále k procesu deescalace vztahů s USA a současně i přehodnocení sovětské zahraniční politiky ve vztahu ke svým zahraničním sympatizantům. V souvislosti s narůstajícími ekonomickými, společenskými a politickými problémy SSSR došlo k zastavení většiny podpůrných programů zahraničním hnutím, neboť se sovětskému vedení začaly jevit jako ztrátové. Změna v sovětské zahraniční politice se razantním způsobem projevilav akceschopnosti a možnostech levicových geril v Kolumbii, které nejenom že ztratily ideologickou podporu, ale zejména finanční. Tato situace vedla k přehodnocení přístupu k narkotrafikanství a čím dál tím většímu zapojování levicových geril do narkoobchodu, jako nové možnosti získání prostředků pro pokračování boje s vládou. Ústup SSSR z latinsko-amerického prostoru znamenal i otázku přehodnocení vztahu a zájmů USA k Latinské Americe/Kolumbii a vedl ke vzniku nové bezpečnostní strategie v podobě konceptu boje proti tzv. narkogerilám. „Koncept „narkogeril“ byl pro USA užitečný koncem studené války, kdy po skončení „hrozby komunistického bloku“ ospravedlňoval intervenci Pentagonu v Kolumbii. Dnes je používanějším termínem „narkoterorismus“.²³⁸

V této souvislosti byly iniciací k výše uvedenému konceptu události z 11. září 2001. Válka s terorem byla vyhlášena G. W. Bushem ml. jako reakce na zmíněné události. Doslova bylo řečeno: „Naše válka s terorem začíná u al-Kajdy, ale u ní zdaleka nekončí. Neskončí, pokud nebude každá teroristická skupina globálního dosahu vypátrána, zastavena a poražena.“²³⁹ Pokud se vrátíme zpět ke kolumbijské realitě, tak uvedené prohlášení bylo možné aplikovat právě i na gerilové organizace zapojené do narkoobchodu, který ohrožuje bezpečnostní zájmy USA. Šíře zapojení USA do boje proti narkoterorismu v Kolumbii měla a má více rovin. Počínaje podporou poli-

²³⁷ NEKOLA, Martin. *Operace Kondor. Latinská Amerika ve spárech CIA*. Praha: Nakladatelství EPOCH, 2012, s. 32.

²³⁸ LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011, s. 233.

²³⁹ Tamtéž, s. 319.

tickou, finanční, ekonomickou, tak i vojenskou, zpravodajskou a logistickou. Důraz na ještě větší vojenskou podporu přinesl Plan Colombia z roku 1999. Po 11. září 2001 došlo ještě k dalšímu posílení v souvislosti s nově formulovanou americkou bezpečností politikou, která umožňovala zapojení jednotek USA v boji proti povstalcům. Kromě významnější poskytnuté pomoci ve formě výcviku a přípravy speciálních jednotek, dodávek moderního vybavení a zbraní všeho druhu se zejména jednalo o zapojení speciálních sil USA do bojů v Kolumbii. V důsledku této americké podpory došlo k zásadnímu potlačení geril v oblastech, které do té doby ovládaly. Velmi klíčovou pro výsledek se ukázala i rovina vztahu mezi kolumbijským prezidentem Uribem a prezidentem Bushem ml., který při příležitosti návštěvy Uribeho v Bílém domě v červnu 2006 mimo jiné řekl: „Prezident Uribe je mým osobním přítelem. Mohu s ním na rovinu hovořit o řadě témat. Řekl jsem mu, že jednou z věcí, kterou na něm obdivuji, je jeho pevná víra v demokracii, lidská práva, lidskou důstojnost. Má těžký úkol jednat s narkoteroristickými skupinami ve své zemi, ale je odhodlaný řešit problém narkoterorismu rozhodně.“²⁴⁰ Role Kolumbie jako stabilního a pevného spojence USA v prostoru Latinské Ameriky měla pro USA mimořádný význam. Jedná se spíše o výjimku takového vztahu. V první dekádě 21. století pro USA nebyla problémem pouze válka proti terorismu, byť to byl prvořadý úkol, ale i jistá obava, jakým politickým směrem se vydává řada zemí Latinské Ameriky. V období 1998–2008 totiž v mnoha zemích Latinské Ameriky vyhrávaly levicově orientované strany, dokonce i v těch největších, jako byla Brazílie, Argentina, Chile, Venezuela a další. Nejednalo se vždy o levicové radikály, ale i o umírněnou levičičku. To však obavy americké administrativy rozhodně nemírnilo a USA byly tímto trendem silně znepokojeny. I v této souvislosti byla spolupráce a nadstandardní vztahy s Kolumbií považovány za prioritu v zahraniční politice ve vztahu k latinskoamerickému prostoru.

Svoji úlohu v případě Kolumbie však sehrávala a sehrává i ekonomická rovina a zejména otázka kolumbijské ropy, jejíž zásoby jsou kvalifikovaně odhadovány na 2,6 miliardy barelů, ale ve skutečnosti se může jednat o ještě větší množství. Otázka kolumbijské ropy je o to významnější, že vzhledem k politické situaci v sousední Venezuele, která má sice zásoby ropy nesrovnatelně větší, je to právě Kolumbie, která je exportérem této komodity do USA. Venezuelský režim je silně protiamerický a americké sankce dopadají mimo jiné i na dovoz venezuelské ropy.

²⁴⁰ LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011, s. 222.

Významnou úlohu sehrává latinskoamerický prostor i z hlediska ekonomických zájmů USA. Tato rovina má své kořeny již v 19. století a od tohoto období se ekonomický vliv USA kontinuálně zvyšoval a po první světové válce se stal dominantní. Na druhé straně jsou USA pro latinskoamerické státy nejvýznamnějším obchodním partnerem. Že toto partnerství nebylo a není vždy symetrické, je zřejmé. Pokud se budeme zabývat posledními dekádami, jednoznačně lze tvrdit, že v prostoru Latinské Ameriky byl aplikován neoliberalní model ekonomiky. Jeho éra přišla v 80. letech 20. století, kdy se současně stal i dominantním v USA. V politické rovině prosazení neoliberalismu souviselo s nástupem Ronalda Reagana, který byl stoupencem této politiky. Klíčový vliv USA na MMF a Světovou banku znamenal aplikaci neoliberálních tezí, zejména svobodného trhu, a jejich aplikaci v politice těchto institucí. Problémem Latinské Ameriky však bylo, že nebyla na takovou zásadní změnu připravena a ani realita jejich ekonomik nemohla ve svém důsledku tento nový typ politiky akceptovat. V této souvislosti se hovoří o „ztracené dekádě“, která se týká 80. let 20. století. V období 1980–1990 došlo ke zvýšení latinskoamerického zadlužení z 220 miliard USD na 447 miliard USD.²⁴¹ Takový „výsledek“ samozřejmě znamenal nevyhnutelné – prudký nárůst inflace, snížení životní úrovně, vlnu krachů a nárůst nezaměstnanosti. V politické rovině se tento výsledek projevil již výše zmínovaným příklonem a podporou levicově orientovaných politických stran, které zvítězily v řadě zemí latinskoamerického prostoru.

V ekonomické rovině, pod vlivem neoliberalismu a globalizace musely začít USA řešit nepříjemnou konkurenci z asijských zemí, zejména ale z Číny, pro kterou se začal latinskoamerický prostor stávat čím dál tím více zajímavějším s velkou možností obchodního potenciálu. Prvním velkým problémem byla otázka potenciálu levné pracovní síly, která by dokázala konkurovat čínské. Nástrojem se staly tzv. maquiladoras. Tato politika souvisela i s rozvojem severoamerické organizace NAFTA,²⁴² do které bylo Mexiko, spolu s USA a Kanadou zapojeno. Velmi rychle se další maquiladoras rozšířily i ve středoamerických republikách. Další významnou oblastí se staly sektory energetiky a telekomunikace, ve kterých americké firmy získávaly významné

²⁴¹ Viz blíže: LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011, s. 261.

²⁴² NAFTA – North American Free Trade Agreement – Severoamerická zóna volného obchodu. „Vzniklo k 1. lednu 1994 na základě smlouvy podepsané 18. prosince 1992 prezidenty Mexika a Spojených států a kanadského premiéra... cílem bylo postupné odbourání cel mezi členskými státy, zřízení společného systému vnějších cel a volný pohyb kapitálu a pracovních sil v průběhu dalších deseti let.“ OPATRNÝ, Josef. *Amerika v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1998, s. 359.

a často dominantní pozice. Firmy jako AES, Southern Electric, Mobile, CM Energy a další, byly klíčovými aktéry těchto aktivit. „Spojené státy stály v letech 1996–2002 za téměř třetinou všech přímých zahraničních investic v Latinské Americe.“²⁴³

Sledované období je ze strany USA rovněž poznamenáno snahou o vytvoření zóny volného obchodu, ve které by bylo integrováno co nejvíce států amerického kontinentu. Klíčovou se měla stát dohoda o Americkém prostoru volného obchodu (FTAA – Free Trade Area of the Americas). Tato dohoda měla být podepsána v roce 2005. Představy amerických činitelů však nebyly naplněny, neboť některé země latinskoamerického prostoru z různých důvodů, ať již ideologických nebo národních, tuto dohodu odmítly. Možností alespoň částečné kompenzace se stala bilaterální dohoda CAFTA,²⁴⁴ kterou USA uzavřela se středoamerickými republikami.

V obchodních vztazích mezi USA a latinskoamerickou oblastí panují asymetrické vztahy. Pro mnoho států Latinské Ameriky jsou USA klíčovým obchodním partnerem, na jehož trhy míří podstatná část jejich produkce a surovin. Toto neplatí recipročně, avšak USA jednoznačně podporují zájmy amerických firem a korporací v latinskoamerickém světě, jako jeden z nástrojů pomáhající upevňovat jejich vliv v této části světa a být tím i překážkou případné konkurence z Evropy, či spíše z Asie.

6.3 Čínské aktivity v oblasti Latinské Ameriky

Čínská lidová republika je další ze světových mocností, která se snaží sehrávat v latinskoamerickém prostoru čím dál významnější roli. Na rozdíl od USA jsou tyto aktivity velmi pozdního data. Vzhledem k historickému vývoji a skutečnosti, že se Čína v polovině 19. století dostala do tzv. století ponížení,²⁴⁵ neměla potenciál, který mělo ve stejném období například

²⁴³ LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011, s. 267.

²⁴⁴ CAFTA – Central American Free trade Agreement – Středoamerická zóna volného obchodu. Obdoba NAFTA pro vztahy mezi USA a středoamerickými republikami z roku 2005.

²⁴⁵ „Jedná se o úsek novodobých dějin Číny v letech 1839 až 1949 – o 110 let krvavého chaosu způsobeného zahraničními intervencemi, řadou povstání, přírodních katastrof, ale i v důsledku pádu dynastie Qing a následného zápasu o povahu republiky. Je to období od první opiové války do vítězství komunistů v občanské válce. ... Přímé lidské ztráty Číny, a to vojáků i civilistů, za uvedené období lze odhadnout na přibližně 50 milionů životů.“ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika Číny*. Praha: Professional Publishing, 2021, s. 215.

sousední Japonsko. S Číňany se proto setkáváme především v Severní Americe, kdy tisíce čínských dělníků budovali železnici ze západu na východ.

Pokud se týká Latinské Ameriky, tak ta byla čínskou migrací zasažena okrajově. Situace se začala měnit se vznikem Čínské lidové republiky, avšak pouze v rovině ideologické – jako aktéra jedné z větví specifického přístupu ke komunismu – maoismus. Ideologický vliv Číny se ve druhé polovině 20. století dále prohluboval a některé revoluční gerily nebo i levicové studentské spolky přijaly maoismus za svůj ideologický vzor. Čínská pozice nebyla jednoduchá i z toho důvodu, že dominantním levicovým hráčem v latinsko-americkém prostoru byl SSSR, který kromě ideologie (i s podporou zemí Východní bloku) mohl nabídnout celou škálu podpory (od politické a finanční, přes materiální a průmyslovou). Čína v období studené války tak silnou pozici neměla a čínská průmyslová produkce nebyla pro latinsko-americké země přitažlivá, na rozdíl od výrobků plynoucích ze zemí Východního bloku.

Po skončení studené války a proběhlými a stále probíhajícími reformami se však pozice ČLR začala zásadním způsobem měnit a je to právě Čína, která se zejména v ekonomické rovině začíná stávat nejuvýznamnějším konkurentem USA v Latinské Americe. Rostoucí vliv v mezinárodním systému, kontinuální ekonomický rozvoj, modernizace a neustálé zdokonalování armády nebo rozvíjející se vesmírný program, to jsou všechno faktory, které posouvají Čínu do popředí světového dění. „...důležitým krokem byl vstup Číny do Světové obchodní organizace a následné získání trvalé doložky nejvyšších výhod od Spojených států.“²⁴⁶

Rozhodnější vystupování Číny a její silná angažovanost v zemích třetího světa přišla s nástupem vlády prezidenta Hu Jintaa (2002–2012), ve kterém Čína zaznamenala velký rozvoj a ekonomický růst přesahující výši 8 % HDP.²⁴⁷ Tento hospodářský rozvoj umožnil mohutnou angažovanost Číny ve státech třetího světa – zejména v Africe a v Latinské Americe. Čínská aktivní angažovanost na mezinárodním poli znamenala i jisté napětí a nevoli ze strany USA. Administrativa G. W. Bushe, na rozdíl od předchozí Clintonovy administrativy, zaujala spíše tvrdší postoj k Číně a prioritní viděla spolupráci s jinými asijskými zeměmi. Změna nastala po 11. září 2001, kdy Čína v následujících měsících podpořila americký zásah proti Tálibánu.

²⁴⁶ BAKEŠOVÁ, Ivana, KUČERA, Ondřej, LAVIČKA, Martin. *Dějiny Čínské lidové republiky (1949-2018)*. Praha: NLN, 2019, s. 268.

²⁴⁷ Viz blíže: BAKEŠOVÁ, Ivana, KUČERA, Ondřej, LAVIČKA, Martin. *Dějiny Čínské lidové republiky (1949-2018)*. Praha: NLN, 2019, s. 275.

V ekonomické oblasti se mezníkem stal rok 2010, kdy „se Čína stala druhou největší ekonomikou za Spojenými státy. ...Čína rovněž iniciovala vznik Asijské infrastrukturní a investiční banky (AIIB), kterou mnozí považují za konkurenci Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu, tedy euro-americkým institucím.“²⁴⁸

V případě Latinské Ameriky jsou čínské aktivity zásadní z několika důvodů. Je to jednak otázka geopolitického narušení „zadního dvorku USA“, které vzhledem k ekonomickému potenciálu Číny bude rozhodně trvalejším než ideologické pokusy SSSR a jeho spojenců v období studené války. Další úlohu hraje nerostné bohatství latinskoamerického světa, které je pro rozvoj čínské ekonomiky tolik potřebné. Vzhledem k nárůstu námořních schopností Číny, zejména v posledních letech, ani relativně dlouhá cesta Pacifikem není omezujícím faktorem. Klíčové jsou i exportní možnosti pro čínský průmysl, který je přímým ohrožením obchodních zájmů USA v tomto prostoru. Kromě toho, Čína provádí i rozsáhlé množství investic,²⁴⁹ jak do průmyslové infrastruktury, tak do technologií. Nejvýznamnějšími obchodními partnery Číny jsou Brazílie, Chile, Venezuela, Argentina a Mexiko.²⁵⁰

Čína rovněž k posílení svých pozic využívá kulturní diplomacii, kdy pro latinskoamerický svět se staly realitou posledních let stovky poboček Konfuciova institutu. „Když Konfuciov institut v Limě roku 2009 prvně otevřel dveře, nastoupilo do kurzů 354 žáků. O šest let později jich bylo už 1453. Zájem je hlavně mezi inženýry a právníky, protože znalost mandarínštiny nabízí šanci na dobré zaměstnání u čínských těžařských firem.“²⁵¹ Specifikem čínského podnikání v Latinské Americe je, až na výjimky, zaměstnávání místních pracovníků, na rozdíl od afrických zemí. Příkladem výjimky v Latinské Americe je Venezuela, která slouží Číně jako vstupní brána do latinskoamerického prostoru a zejména v posledních 20 letech mají obě země nadstandartní vztahy. Venezuela je čínským dlužníkem, kterému Čína zajišťuje

²⁴⁸ BAKEŠOVÁ, Ivana, KUČERA, Ondřej, LAVIČKA, Martin. *Dějiny Čínské lidové republiky (1949-2018)*. Praha: NLN, 2019, s. 301.

²⁴⁹ „Čínský vývoz do Latinské Ameriky vzrostl v letech 1999-2004 o 245%, z 5,3 miliardy dolarů na 18,3 miliardy.“ LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeoovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011, s. 284.

²⁵⁰ Například v období 1999-2004 Brazílie do Číny vyvezla zboží za 8,7 miliardy USD, Chile za 3,7 miliardy, Argentina za 3,3 miliardy USD, Mexiko za 2,1 miliardy USD. Tamtéž, s. 284.

²⁵¹ DEYL, Daniel. *Jak Číňané vytlačili Američany z Latinské Ameriky*. In: euro.cz, 2.5. 2016. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.euro.cz/clanky/jak-cinane-vytlacili-americy-z-latinske-ameriky-n-1288244/>

ekonomické přežití, takže si nemůže dovolit nárokovat požadavky, které jsou v jiných latinskoamerických státech ze strany čínských firem respektovány. Jedná se zejména o zaměstnávání místních lidí nebo respektování ochrany životního prostředí.²⁵²

Na druhé straně, právě čínské aktivity mohou nejenom komplikovat ekonomické zájmy USA, ale mohou mít i negativní dopady na pracovní trhy v Latinské Americe. Například v souvislosti s výše uvedeným Mexikem, je produkce čínského průmyslu stejná nebo podobná, jako produkují mexické maquiladoras. Tím dochází nejenom k ohrožení ekonomických zájmů USA, ale zejména to vyvolává tlak na ještě další snížení nákladů v těchto montovnách, které již tak jsou na hranici udržitelnosti.

Čína se tak „...z pozice přibližně jednoho procenta podílu na světovém obchodu na začátku politiky reforem a otevírání světu probojovala na pozici státu s největším podílem na světovém obchodu. Zároveň se Čína stala také státem s největším obchodním přebytkem a s největšími finančními rezervami.“²⁵³

6.4 Aktivity SSSR/Ruska v oblasti Latinské Ameriky

Význam SSSR v období studené války v latinskoamerickém regionu byl prověrkou amerických schopností na udržení jejich hegemonie v tomto prostoru. Ještě dříve, než se SSSR pevně usadil na Kubě, představovala ideologie komunismu „trojského koně“, kterého se administrativa USA i konzervativní latinskoamerické vlády velmi obávaly. Již v meziválečném období lze u některých latinskoamerických států najít v jejich imigračních požadavcích, že zájemci o vystěhování nesmí být v žádném případě členy komunistické strany nebo dělnický agitátor.²⁵⁴ Poválečné uspořádání světa a vznik studené války obavu z pronikání komunismu opět oživily. To bylo také důvodem, proč SSSR neměl ve druhé polovině 40. a v 50. letech 20. století v některých státech své zastupitelské úřady a jeho zájmy byly hájeny například československými zastupitelskými úřady. Obava z šíření komunismu měla své oprávnění vzhledem obrovským sociálním rozdílným a sociálnímu napětí napříč latinskoamerickým kontinentem. V tomto období byly zakládány národní komunistické strany, které velmi často spolupracovaly s odborovými ústřednami. Levicové myšlení se stalo variantou ke kapitalismu. Svoji praktickou úlohu sehrávala i produkce středoevropských států, které byly v té

²⁵² Viz blíže: Tamtéž.

²⁵³ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika Číny*. Praha: Professional Publishing, 2021, s. 386.

²⁵⁴ Viz blíže: ROUČ, Vít. *České a Československé aktivity ve vybraných oblastech Latinské Ameriky do roku 1989*. Praha: VŠMVV Praha, 2016, s. 71.

době součástí sovětského bloku a po druhé světové válce navázaly na obchodní vazby z meziválečného období, dočasně přerušené druhou světovou válkou. Rovněž tyto země pomáhaly šířit komunismus a podporovaly levicové subjekty v Latinské Americe.

Klíčovým zlomem se však stalo vítězství revoluce na Kubě, kdy se tento ostrov stal základnou a nástupním bodem sovětského ovlivňování prostoru Latinské Ameriky. A byla to záhy Kuba, která začala ideologické plány Moskvy realizovat v praxi. Pro sovětský režim byl tento scénář výhodný, neboť kubánští agenti byli schopni mnohem efektivněji pronikat do latinskoamerické společnosti než Evropané. Významným nástrojem se rovněž stala možnost studia celé řady oborů, od zemědělství až po lékařství, jak na Kubě, tak na univerzitách v SSSR a dalších zemích východního bloku. Zde se vytvářela nová skupina revolučních vůdců a možných budoucích představitelů státu.

Kromě Kuby, která ale vždy hrála v sovětských/ruských zájmech v Latinské Americe klíčovou roli, další zemí bylo Chile. Chile se však díky převratu A. Pinocheta v roce 1973 nestalo další základnou pronikání sovětského vlivu na latinskoamerickém kontinentu. V Peru, Bolívii nebo i dalších menších státech se v průběhu studené války objevovaly režimy, které sympatizovaly nebo dokonce měly velmi blízko k SSSR, avšak tato zahraničněpolitická orientace neměla nikdy dlouhého trvání a dříve či později byly takto orientované režimy svrženy kontrarevolucí a vznikem režimů orientovaných na USA. Větší šanci na úspěch zaznamenal SSSR a Kuba v době studené války v Nikaragui. V roce 1961 vznikla opoziční strana v podobě Sandinistické fronty národního osvobození (FSLN), která se pokusila svrhnout vládnoucí režim partyzánskou činností. Situace se pro revolucionáře změnila naplno až v roce 1979, kdy se jim podařilo v občanské válce zvítězit. Nová vláda začala s podporou Kuby provádět socializaci země, která však nebyla přijatelná pro část domácího obyvatelstva a rovněž především pro USA. Za této situace vznikly oddíly tzv. *contras*, které byly podporovány USA a v zemi se rozpoutal konflikt, trvající do roku 1990, kdy ve volbách zvítězila kandidátka opozice Violeta Barrios de Chamorro.

Právě během 80. let 20. století fungovaly velice úzké vztahy mezi Nikaragou, Kubou a SSSR, kdy byl tento středoamerický stát příjemcem značné materiální a vojenské pomoci z Východu. Spolupráce se znovu obnovila v roce 2006 a zejména 2016, kdy v obou případech v prezidentských volbách zvítězil kandidát FSLN José Daniel Ortega. Rusko mělo zájem vybudovat středisko pro družicový systém, využívat Nikaraguu jako svoji logistickou

základnu pro ruské lodě a letadla. Rovněž byla zřízena výcviková základna a Nikaragua nakoupila 50 ruských tanků T-72B1 v hodnotě 80 milionů USD.²⁵⁵

Mnohonásobně větším odběratelem ruské vojenské techniky a strategickým spojencem Ruska na kontinentu se stala Venezuela. Od doby nástupu prezidenta Huga Cháveze probíhala spolupráce s Moskvou. Vzhledem k americko-venezuelským vztahům ani jiná možnost nemohla být. „Mezi lety 2001 a 2011 utratil Caracas za ruské zbraně 11 miliard dolarů (225 miliard Kč) a v roce 2011 byl dokonce největším importérem ruských zbraní. Obavy bývalého prezidenta Huga Cháveze z americké invaze vedly jihoamerickou zemi k nákupu protiletadlových kompletů 9K338 Igla-S, útočných pušek AK-103, bojových vozidel pěchoty BMP-3 nebo obrněných vozidel BTR-80.“²⁵⁶

Spolupráce mezi některými latinskoamerickými státy a Ruskem se netýká jen obchodu s vojenským materiálem, zbraněmi nebo společných cvičení, ale lze ji vysledovat i v oblasti politické spolupráce. V souvislosti se současným děním na Ukrajině to byla Kuba, která poskytla v diplomatickém světě Rusku asi nejdůležitější podporu: „...USA ohrožovalo Rusko několik týdnů, když dodávalo vojenský materiál a umísťovalo vojáky do států poblíž ruských hranic. Podle Kuby je navíc plánované rozšíření NATO poblíž ruského území přímým ohrožením Ruské federace a regionálního a mezinárodního míru.“²⁵⁷ Podpora ze strany Kuby nemůže být překvapením, protože má své historické i současné důvody, zejména jako klíčového spojence a významného obchodního partnera.

Podobná politická podpora přichází i ze strany Venezuely, což opět má své kořeny v nedávné historii tohoto státu a ekonomicko-vojenským vazbám. Zajímavější jsou však mezinárodněpolitické souvislosti související s energetickou krizí a možným přehodnocením politiky USA ve vztahu k Venezuele, která byla jinak od doby nástupu Huga Cháveze i jeho pokračovatele Nicoláse Madura spíše negativní až nepřátelská. „Před několika týdny však přijela americká delegace do Caracasu jednat o dodávkách ropy. USA dříve blokovaly placení venezuelské ropy na mezinárodních trzích. Dnes je ale hlavním

²⁵⁵ Viz blíže: MYKLÍN, Michael. *Návrat ruského vlivu do Latinské Ameriky?* In: Armádní noviny. 8.3. 2018. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.armadinoviny.cz/navrat-ruskeho-vlivu-do-latinske.html>

²⁵⁶ MYKLÍN, Michael. *Návrat ruského vlivu do Latinské Ameriky?* In: Armádní noviny. 8.3. 2018. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.armadinoviny.cz/navrat-ruskeho-vlivu-do-latinske.html>

²⁵⁷ DRAHOKOUPÍLOVÁ, Hana. *Tiší i hrdí podporovatelé Ruské federace v Latinské Americe.* In: [SECURITY OUTLINES], 8.4. 2022. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.securityoutlines.cz/tisi-i-hrdi-podporovatele-ruske-federace-v-latinske-americe/>

nepřítelem Rusko, proto jsou Spojené státy k venezuelskému režimu o něco vstřícnější.“ Dalším posunem k případnému odblokování americko-venezuelských vztahů může být i ukončení podpory Juana Guaidóa, kterého USA a některé státy EU uznaly prozatímním prezidentem Venezuely. Evropská Unie Guaidóovu pozici prozatímního prezidenta přestala uznávat již v lednu 2021, a pokud se týká USA, odhady byly, že k podobnému kroku dojde patrně v lednu 2023 až bude po volbách v USA fungovat nový parlament.²⁵⁸ Tato změna politického postoje samozřejmě nevyhovuje venezuelské opozici, která ji kritizuje. Jeden z opozičních vůdců – Leopoldo López – žijící ve Španělsku, nastalou situaci komentoval: „Je neuvěřitelné, že někteří chtějí vyměnit energetickou závislost na jednom diktátorovi za závislost na druhém (diktátorovi).“²⁵⁹

Posledním výraznějším spojencem Ruska v Latinské Americe je již výše zmiňovaná Nikaragua. Rovněž Nikaragua spolupracuje s Ruskem v mnoha oblastech a je i jeho politickým spojencem na mezinárodní úrovni. Tento vztah má jak své historické kořeny, tak i potřeby současné vládnoucí administrativy v této středoamerické zemi. Výraznou osobností této podpory a spolupráce je současný nikaragujský prezident José Daniel Ortega, který je absolventem moskevské Univerzity družby národů Patrice Lumumby (dnešní Ruská univerzita družby národů). Za konkrétní kroky ruské podpory můžeme považovat zřízení konzulátu na Krymu v roce 2020 a uznání nezávislosti separatistických republik v Doněcku a Luhansku.²⁶⁰

Kromě výše uvedených zemí, které můžeme považovat za spojence Ruska v Latinské Americe, najdeme i země, které pozici Ruska nevidí v tak jednoznačně negativním světle. Na základě prohlášení některých svých vedoucích představitelů, můžeme z velkých států Latinské Ameriky jmenovat Argentinu, Brazílii a překvapivě i Mexiko. Důvody těchto zemí jsou různorodé, od obchodní spolupráce s Ruskem až po případnou ideologickou a personální blízkost – podobně jako s některými dalšími členy BRICS – kromě již výše zmíněné Brazílie i s Indií a Čínou.

²⁵⁸ Viz blíže: USA přestanou uznávat Guaidóa za prozatímní hlavu Venezuely, tvrdí zdroje CNN. Online. In: DeníkN, 21.10. 2022. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://denikn.cz/minuta/992121/>

²⁵⁹ USA přestanou uznávat Guaidóa za prozatímní hlavu Venezuely, tvrdí zdroje CNN. DeníkN, 21.10. 2022. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://denikn.cz/minuta/992121/>

²⁶⁰ DRAHOKOUPILOVÁ, Hana. *Tiší i hrdí podporovatelé Ruské federace v Latinské Americe*. In: [SECURITY OUTLINES], 8.4. 2022. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.securityoutlines.cz/tisi-i-hrdi-podporovatele-ruske-federace-v-latinske-americe/>

Politika vybraných mocností v oblasti Latinské Ameriky měla a má své specifika. Rozsáhlá oblast Latinské Ameriky byla dlouhá staletí pod koloniální nadvládou, a i po získání nezávislosti se ve větší či menší míře stávala zájmovou oblastí evropských i mimoevropských mocností.

Pokud bych měl zhodnotit vliv tří výše uvedených mocností v posledních několika desetiletích, tak intenzita jejich vlivu vycházela z několika faktorů: z geografické vzdálenosti, politické/ideologické přitažlivosti, možnosti vojensky zasáhnout a ekonomické síly.

Z hlediska zkoumaných aktivit třech výše uvedených mocností – USA, SSSR/Ruska a Číny, jednoznačným „vítězem“ jsou USA. Faktor geografické blízkosti je v případě USA zásadní a nezpochybnitelný, proto se také o Latinské Americe hovoří jako „o zadním dvorku USA“. Z politického a ideologického hlediska až do poloviny 20. století převažovaly v latinskoamerických státech spíše pravicově a konzervativně orientované vlády, jejichž členové pocházeli z bohatých kruhů obchodníků, průmyslníků a latifundistů. Jejich vztah k USA byl ve většině případů pozitivní. Až v období studené války se začaly objevovat vlády, které byly více levicově orientované a pokoušely se změnit politickou orientaci dané země. Tyto pokusy byly většinou odsouzeny k nezdaru, stály za nárůstem vnitropolitických konfliktů, revolucí a kontrarevolucí, které měly negativní dopady na životní úroveň a bezpečnost obyvatel. Až na několik výjimek se pravicově orientovaným kruhům s mohutnou podporou USA podařilo po kratší či delší době tyto levicové tendence zvrátit. S výjimkou například Kuby. Rozhodujícím faktorem v tomto soupeření mezi východem a západem byla převaha USA ve všech čtyřech výše uvedených faktorech.

Vojenské intervence USA v latinskoamerické oblasti jsou dostatečně známé. Od 30. let 20. století USA začaly praktikovat politiku, která přímé intervence zavrhl a o to více se soustředila na veškerou podporu svých stoupců. Tato podpora byla velkého rozsahu – od vojenské v podobě dodávek zbraní, výcviku, instruktorů atd., přes politickou až po ekonomickou, kdy se opět projevila naprostá dominance USA, která byla umocněna geografickou blízkostí.

Role SSSR/Ruska byla a je naopak mnohonásobně slabší. Prvním zásadním nedostatkem je geografická vzdálenost. Kromě toho, SSSR do 60. let 20. století neměl dostatečné transportní prostředky. Zlom přišel až v souvislosti s karibskou krizí, a ještě více se prohloubil v období 70. a 80. let 20. století, kdy SSSR dosáhl globální schopnosti zásahu. Politická a ideologická přitažlivost našla v Latinské Americe své příznivce, ale jen v omezeném množství

států se stoupencům levicové politiky podařilo dosáhnout na moc a u moci delší dobu setrvat. Příčinou neúspěchu byla jednak vnitřní opozice části společnosti a zejména silný odpor USA. Rovněž vojenské schopnosti SSSR byly primárně ovlivněny geografickou vzdáleností a silnou rolí USA, přesto byly státy, kde se vojenské dodávky SSSR/Ruska realizovaly – zejména na Kubě, v Nikaragui a Venezuele. Případ Peru v době studené války byl výjimečný. V období studené války ekonomické aktivity SSSR a zemí východního bloku nebyly zanedbatelné, protože i státy, které levicovou politiku odmítaly, velmi často obchodovaly s komunistickými zeměmi, včetně SSSR. Po rozpadu SSSR byl ekonomický potenciál Ruska zásadně oslabený a až v posledních dvou dekádách se začalo Rusko výrazněji angažovat v ekonomické oblasti, tak i vojenské. Ovšem úspěchy se týkají pouze několika vybraných zemí a v porovnání s potenciálem USA jsou zanedbatelné.

O aktivitách Čínské lidové republiky v Latinské Americe můžeme hovořit především v posledních dvou dekádách. V období studené války byla Čína zaměstnána svými problémy, případně napjatými vztahy se SSSR. Objevilo se několik skupin, které ideologicky přijaly maoismus za svůj vzor, ale jejich vliv byl zcela okrajový. V neprospěch Číny opět přichází geografická vzdálenost, kterou se jí však cílenou výstavbou moderního loďstva daří úspěšně překonávat. Ideologická a zejména vojenská aktivita Číny v Latinské Americe je nulová. O to více se však v posledních letech prohlubuje ekonomický vliv Číny a prudce narůstá čínský dovoz do zemí Latinské Ameriky. Čínské firmy rovněž získávají zakázky na dodávky celých průmyslových celků, infrastrukturu atd. Jejich aktivity se začínají pomalu stávat významnou konkurencí zájmům USA. V této souvislosti vyzývatelem v latinskoamerické oblasti, zatím jen ekonomickým, nebude rozhodně Rusko, ale bude to Čína. Jestli Čína bude své narůstající ekonomické úspěchy v Latinské Americe transformovat i do jiných oblastí, zejména politické a vojenské, to ukáže budoucí vývoj. Rozhodně však Čínou USA přichází velmi silný konkurent, jehož vize nejsou pouze regionální, ale mají globální rozměr.

7 DEZINFORMACE JAKO HROZBA PRO VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ BEZPEČNOST STÁTŮ

7.1 Informace a pluralita její interpretace ve filosofii

Informace hrály ve společnosti vždy důležitou roli, neboť umožňují orientovat se ve světě a v komplikovaných mezilidských vztazích. Informace z hlediska definice představuje „multidimenzionální pojem, jedná se o údaj o dění v reálném světě. Informace má praktický význam, tedy čím více informací máme, tím je pravděpodobnější, že naše činnost bude úspěšná. Informace by měla být pravdivá, srozumitelná, aktuální, relevantní a také by měla mít etický charakter, nejedná se o podmínku obligatorní, nýbrž fakultativní, pokud se nebude jednat o informaci etickou, tak je možné uvažovat o tom, že se jedná o dezinformaci. Nicméně historická zkušenost odražená ve filosofii ukazuje, že relevantnost informací a naše chápání reality je zásadní problém. Realita, tedy skutečnost, by měla označovat to co je nezávisle na našich přáních a zároveň platí slovy řeckého filosofa Protágora, že „mírou všech věcí je člověk – jsoucích, že jsou, nejsoucích, že nejsou“²⁶¹. O možné klamnosti našich představ o skutečnosti vypovídá mýtus jeskyně Platóna²⁶², podle kterého každý z nás žije v myšlenkové jeskyni a pouze část společnosti je schopna poznat realitu, takovou, jaká je ve skutečnosti. Zásadní problém je, že si to ne všichni uvědomují a že se ne vždy shodují na tom, co je realita. Lidé po tisíciletí věřili mýtům, poté vzájemně se lišícím náboženským koncepcím, kde otázky o pravdivosti se řešily v náboženských válkách nebo upalováním heretiků. V moderní době jsou spory mezi stoupenci jednotlivých ideologií o reálné i optimální podobě společnosti, významu jednotlivých faktů, které ji charakterizují, a následně dosažitelných cílech politického rozhodování.

Pokus vyřešit problém pravdivosti, jako předpokladu efektivní činnosti, byl historicky spojen s filosofií a v moderní době s vědou. Ve filosofii je otázka pravdivosti našeho poznání, a tedy relevantnosti faktu ve vztahu k realitě, řešena od vzniku filosofie a hovořit zde o shodě není na místě. Pojem skutečnosti se ve filosofii zkoumá z dvojích hledisek. Jednak je to ontologická otázka bytí a jsoucího, jednak – a zejména v novověku – otázka gnoseologická nebo epistemologická. V prvním případě se ptáme na povahu jsoucího, ve druhém na možnosti jeho poznávání. Primárním problémem je, zda vůbec existuje realita nezávislá na našich představách, či je realita pro-

²⁶¹ Platón, *Kratylos* 386a. Praha: Oikoymenh, 2017. ISBN: 978-80-7298-240-0/176 stran

²⁶² Platón *Ústava*, 514a-520a. Praha: Oikoymenh, 2017. ISBN: 978-80-7298-230-1

duktem lidské praxe, nebo dokonce realitou je jen námi vyprodukovaný obraz reality. Co se týká nástrojů poznání, v západní filosofii se zformovaly dvě základní školy – empirismus a racionalismus, které se sice lišily v názoru na klíčový nástroj poznání, nicméně se vzájemně doplňovaly a i obohacovaly. Empirismus, který se prosadil ve většině vědních oborů, pokládá za jediný zdroj poznání smyslové zkušenosti. Z empirismu je odvozený sensualismus, podle kterého původem všech našich idejí jsou počítky. Jeho nejvýznamnější představiteli byli J. Locke (1632–1704) a G. Berceley (1685–1753). Sensualismus tvrdí nejen to, že neexistují vrozené ideje, ale že neexistují ani vrozené duševní schopnosti. Empirismus a sensualismus stojí v protikladu k racionalismu, který klade důraz na rozumovou složku poznání (argumentaci, logiku...), včetně racionálního zdůvodnění morálky a práva. Odtud koncepce přirozeného práva. K velkým postavám novověkého racionalismu patřil R. Descartes (1596–1650) a B. Spinoza (1632–1677). Racionalismus preferuje deduktivní metodu na rozdíl od metody induktivní, charakteristické pro empirismus. Racionalisté – v protikladu k empirismu – jsou přesvědčeni, že poznání je možné jen díky apriorním předpokladům, které nelze odvodit ze smyslové zkušenosti. Významný přínos k debatě o empirismu vnesl D. Hume (1711–1776), který tvrdil, že induktivní uvažování a víru v kauzalitu nelze racionálně ospravedlnit, neboť jsou výsledkem zvyků a duševních návyků. Ve skutečnosti nikdy nevnímáme, že jedna událost způsobuje druhou, ale pouze zažíváme „trvalé spojení“ událostí, tj. předpokládáme, že budoucnost se bude podobat minulosti, což je předpoklad, který sám o sobě nemůže být založen na předchozí zkušenosti.

V našem poznání máme vždy snahu překračovat experimentální rámec, doplňovat experimentální data souvislostmi a závěry ne přímo prezentovanými ve zkušenosti, vysvětlovat, co je z danosti samotné zkušenosti nepochopitelné a nejasné. Konečně, naše poznání je vždy úzce spjato s fantaziemi a tvorbou neexistujících předmětů a světů a obsahuje také širokou škálu možností pro nejrůznější klamy. Zkušenost dává poznání pouze „surovinu“, z níž poznávací činnost myslí dostává kognitivní výsledky a na jejichž základě buduje obecný pohled na realitu. Zkušenost se tedy skládá z živých, nasycených dojmů a dojmy se dělí na vnitřní (afekty nebo emoce) a vnější vjemy (perceptio). Ideje (vzpomínky paměti a představy představ) jsou „bledé kopie“ dojmů. Domyšlení některých důsledků teorie poznání empirismu, které poukázalo na jeho nedostatky, ovlivnilo následně I. Kanta (1724–1804). Ten navázal na skepticismus D. Huma koncepcí „věcí o sobě“ a „věcí pro sebe“. Věc o sobě označuje skutečnost nezávislou na lidském poznání. Věc pro sebe (fenomenon) je jevící se skutečnost zachycená naší zkušeností, přičemž se vychází z předpokladu, že naší zkušenosti jsou přístupné pouze

jevy, zatímco jejich příčiny a původ (věc o sobě) nejsou poznatelné, ale jen myslitelné (noumeny). Věci a procesy nám jsou dány jako předměty našich smyslů, takže nevíme nic o tom, čím jsou samy o sobě.

Protipólem empirismu a racionalismu se stal iracionalismus. Iracionalismus omezuje nebo popírá roli rozumu v chápání světa. Iracionalismus předpokládá existenci oblastí chápání světa, které jsou myslí nepřístupné a dosažitelné pouze prostřednictvím takových věcí, jako je intuice, pocity, víra, instinkt, zjevení atd. Iracionalistické tendence jsou do určité míry vlastní filozofům jako F. Schelling (1775–1854), A. Schopenhauer (1788–1860), S. Kierkegaard (1813–1855), F. W. Nietzsche (1844–1900), W. Dilthey (1833–1911), O. Spengler (1880–1936), H. Bergson (1859–1941), kteří představují mysticko-kriticko-pesimistickou linii ve vývoji filosofie západní civilizace v 19. století. Na tuto linii navazuje ve 20. století fenomenologie a existencialismus.

Na konci 19. století a ve 20. století se na základě předcházejících zkušeností formují ve vědě metodologické přístupy hodnocení reality, respektive vztahu subjektu k realitě a faktům, které ji charakterizují. Nejrozšířenějším se stal pozitivismus, k jehož zakladatelům patří A. Comte (1798–1857) a E. Durheim (1858–1917). Pozitivní stádium je podle A. Comta období v rozvoji civilizace, kdy dominuje vědecký přístup, který vychází jen z „daného“, tj. z jednotlivých ověřitelných faktů. Tím se z vědy odstraňují všechny spekulativní konstrukce a vše se ověřuje zkušeností. Tento přístup se osvědčil v přírodních vědách, nicméně ve společenských vědách je problematicky uplatnitelný, protože zde máme co dočinění s odlišnou zkušeností jednotlivých vrstev společnosti. Jinými slovy, suma relevantních faktů (informace) a jejich význam jsou poplatné konkrétnímu subjektu. Tento problém nevyřešil ani logický pozitivismus, ani postpozitivismus v podobě teorie kritického racionalismu K. Poppera (1902–1994, koncepce výzkumných programů I. Lakatose (1922–1974), konceptu historické dynamiky vědy T. Kuhna (1922–1996) a „anarchistické epistemologie“ P. Feyerabenda (1924–1994). Pozitivistická linie de facto přešla od hledání co nejpřesnějšího obrazu reality k toleranci různým pohledům na realitu.

Na pozitivismus kriticky navazuje pragmatismus, který je typický pro USA. Pragmatismus vychází z úspěšnosti praxe subjektu jako kritéria pravdivosti. Jeho původ je spojen s americkými filozofy 19. století Ch. Peircem (1839–1914) a W. Jamesem (1842–1910). Filozofie pragmatismu popírá smysluplnost metafyziky a definuje pravdu v určité oblasti poznání jako dočasný konsensus mezi lidmi, kteří tuto oblast zkoumají. Vyjádřená pravda není konečná, pravdu spolu s objektivní realitou „vytváříme“. Z toho plynou dva její rysy: 1) pravda je proměnlivá a 2) pravda závisí na pojmovém

schématu, do kterého ji zařadíme. Na bázi pragmatismu se rozvíjí instrumentalismus, který považuje vědecké koncepty, teorie a hypotézy za nástroje nezbytné pro orientaci člověka v jeho interakci s přírodou a společností. Detailní koncept instrumentalismu formuloval J. Dewey (1859–1952). Předpoklady se podle něj stávají pravdivými, pokud dlouhodobě prokazují svou užitečnost pro konkrétního člověka, tj. pomohou mu vyřešit problém. Teorie a praxe nestojí proti sobě jako různé oblasti činnosti; naopak teorie a analýza jsou nástroje či „mapy“ k nalezení správné životní cesty. Člověk by neměl oddělovat teorii a praxi, spíše by měl oddělovat intelektuální praxi od hloupé, neinformované praxe. Teorie je abstraktní reprezentací přímé zkušenosti a na oplátku musí zkušenost obohacovat svými informacemi. Na pragmatismus rovněž navazuje interakcionismus G. H. Meada (1863–1931), který připouští i reinterpretační minulosti, protože minulost není samostatnou realitou, nýbrž slouží k objasnění současnosti a umožňuje nám rozumné chování v přítomnosti. Minulost se tedy „vytváří“ podle potřeb řešit naše problémy v přítomnosti, tj. z minulosti bereme pouze ta fakta, která nám k tomu pomáhají. S podobným přístupem se lze setkat v různé míře u ideologických interpretací reality a v praktické politice zejména v USA.

Specifický pohled na realitu nabízí fenomenologie a existencialismus, který vyúsťuje do postmoderny. Fenomenologie definuje svůj úkol jako bezpodmínečný popis zkušenosti poznávajícího vědomí a vydělení v něm podstatných znaků. K jejím představitelům patří E. Husserl (1859–1938), který přišel s heslem „Zpátky k věcem samotným!“, jako protiváhy tehdy rozšířeným provoláním „Zpátky ke Kantovi“, „Zpátky k Hegelovi“, a jeho žák M. Heidegger (1889–1976), v letech 1933–1945 člen NSDAP, který se vrátil k otázce ontologie. Fenomenologie odmítá konstrukce deduktivních systémů filozofie, podobných Hegelově, a redukování věcí a vědomí na kauzální souvislosti zkoumané vědami. Fenomenologie se obrací k primární zkušenosti, zkoumá a systematizuje a priori ve vědomí; redukuje apriorní na „esenciální nezbytnosti“. Přímá bezprostřední kontemplanace (vnímání, přemýšlení) je zaměřeno výhradně na data přímé intuice. Kritérium reality něčeho je důkaz, přičemž první důkazy, tvořící základ poznání, musí být apodiktické, tj. vždy platné, na rozdíl od toho, co je nyní zřejmé a může se později stát pochybným. Heidegger se neztotožnil s některými závěry Husserla – odmítl protiklad subjektu a objektu, protože fenomén se odehrává v souhře obou, přístup člověka ke světu není teoretický, ale praktický – člověk je vždycky někde a je tak přirozeným středem svého vlastního světa, prostorového „okolo“. Na světě není sám, nýbrž s jinými lidmi, s nimiž vytváří jakýsi společný postoj a mínění. Existencialismus v pojetí J.-P. Sartra (1905–1980), A. Camusa (1913–1960) a V. Havla (1936–2011) věnuje zvláštní pozornost, individuální

a jedinečné lidské zkušenosti, pro kterou je charakteristická svoboda a její protějšek odpovědnost, důraz na opravdovost (autentičnost, odhodlanost), mezní situace, úzkost, historičnost, vinu a smrt. Člověk je podle fenomenologicko-existenciálního konceptu bytostí pravdy, hledá pravdu, nicméně je otázkou, zda introspektivní analýza vlastní zkušenosti a prožívání reality jedincem, není pro postižení pravdy příliš jednostranné a subjektivní. Metodologicky z této koncepce vychází český establishment, spojený s odkazem V. Havla.

Vlivnou doktrínou se stal i marxismus, navazující a přehodnocující materialistickou linii L. Feurbacha (1804–1872) a dialektický přístup G. W. F. Hegela (1770–1831). Základem koncepce se stává dialektický a historický materialismus. Dialektika v pojetí marxismu je teorií, která objasňuje obecná schémata rozvoje poznání, přírody a přeměny hmotného světa sociálním člověkem. Jejím základem jsou zákony dialektiky – jednota a boj protikladů, přechod kvantity v kvalitu a negace. Historický materialismus je koncepcí vývoje společnosti, kde klíčovou roli mají ekonomické faktory – výrobní prostředky a výrobní vztahy, tvořící základnu společnosti, které determinují politickou a ideologickou nadstavbu. Vědomí, tj. poznání odráží bytí, tj. vnější reálně existující svět, bytí to může být ve zkreslené podobě. Kritériem pravdivosti je praxe, tj. předmětno-praktická, historická a společenská činnost lidí přetvářející svět. Poznání se historicky vyvíjí a úspěšná praxe potvrzuje míru jeho pravdivosti. Poznání má proto konkrétní charakter a obsahuje jak prvky absolutní pravdy, tak i pravdy relativní, odrážející neúplnost znalostí dané etapy vývoje. Z tohoto hlediska není rozdíl mezi „věci o sobě“ a „věci pro sebe“, je jen rozdíl mezi poznaným a nepoznaným. Rozpornost poznávajícího potenciálu marxismu odráží z jedné strany vznik komunistických režimů ve 20. století, a ze strany druhé, jejich porážka ve východní Evropě ke konci téhož století.

Z výše uvedeného vyplývá, že věda má problém určit jednoznačně postupy poznání, které by garantovaly jeho pravdivost a že není shoda ani na kritériích pravdivosti našeho poznání, tj. měřítku, které umožňuje rozeznat pravdivé od nepravdivého. K nejčastěji historicky používaným kritériím pravdivosti patří víra v autority, jasnost, koherentnost, konsensus, verifikace, falsifikace a praxe. Tato kritéria jsou aplikována v rámci různých metodologických přístupů, přičemž, nehledě na to, že se liší mírou přiblížení k realitě, žádný z nich není absolutní. Věda v tomto směru nepřítliš pokročila a slova anglického konzervativního myslitele T. Hobese, charakterizujícího základní chyby lidí při hledání pravdy – lidé vyjadřují své myšlenky chybně, tj. nedávají svým slovům stálý a neměnný význam; mechanicky přejímají definice svých

učitelů²⁶³; neuvědomují si, že věci kromě svého významu mají také přimíšený význam, který je dán povahou, náladou a prospěchem mluvícího; neuvědomují si, že rozum žádného jedince ani rozum většího množství lidí nevede nutně k jistotě a že úkon nemusí být nutně správný proto, že ho jednomyslně schválilo větší množství lidí; věří, že pokud se věc nestala nebo nestane, tak není možná; nechápou, že žádné usuzování nemůže skončit naprostým poznáním faktu, mají trvalou platnost.

7.2 Informace a politické ideologie

Na rozdíl od teoretického bádání filozofie, reálná společensko-politická praxe vyžaduje identifikovat fakta a stav skutečnosti pro přijímání efektivních opatření. V přírodních vědách je standardním přístupem verifikace a falsifikace, pracující s fakty zkušenosti. Ve společenských vědách je uplatnění tohoto přístupu ale problematické, protože řada faktů může mít pro jednotlivé sociální skupiny odlišný význam, neboť jejich odlišné sociální postavení vede i k jejich odlišné zkušenosti. Fakta zkušenosti jednotlivých sociálních skupin se v historické dimenzi zobecňují do podoby preferovaných hodnot, které následně nacházejí své zakotvení v náboženství a od 19. století v politických ideologiích. Křesťanství, islám, hinduismus, buddhismus, stejně jako konzervatismus, liberalismus, socialismus, fašismus, environmentalismus, feminismus a jejich vnitřní proudy se liší preferovanými hodnotami (normami), jenž následně tvoří rámec pro výběr relevantních (podstatných) faktů a měření jejich významu, který je dán cíli příslušné koncepce. Moderní svět je nicméně světem vědy, proto politické ideologie, respektive elita, která v ně věří, se snaží zvýšit jejich věrohodnost a pravděpodobnost prosazení jejich hodnot využíváním vědeckých poznatků. Z nich si ale vybírá zpravidla jen ty, které dané schéma nevyvracejí – je to otázka preferované filosofické koncepce, vědecké školy, teorie, kritérií pravdivosti.

Pro konzervativce je typické využívání normativně-ontologického přístupu, který vychází z předpokladu, že existují v bytí zakotvené hodnoty, které jsou věčné a neměnné a které je nutné pouze objevit a pak aplikovat. Metodologicky se daný názor dnes nejčastěji opírá o náboženství nebo fenomenologický přístup, kde zjištění podstaty je spojeno se zřením či hledáním původních a tradičních hodnot. Fakta (informace) pro posuzování reality se berou buď z dějin (princip historicismu) nebo z výroků autority. Ani jedno, ani

²⁶³ Hobbes poznamenává, že „...ti kdo věří knihám, chovají se jako ti, kdo shrnují mnoho menších čísel do jednoho většího součtu, neuvažující, zda tam ty malé součty byly sečteny a vloženy správně.“ Leviathan. Praha 1941, s. 80.

druhé nepodává obraz reality jako celku, ale je to vždy „účelový výběr“ odpovídající ideologickému schématu. Minulost se tak pragmaticky přizpůsobuje aktuální situaci. Pro normativně-ontologický typ uvažování je typické ztotožňování pravdy a dobra, proto, vše, co neodpovídá daným představám, představuje zlo, před kterým je potřeba společnost chránit izolací nezodpovědných jedinců, efektivní propagandou nebo cenzurou. Navíc pro konzervativce platí, že většina jedinců (výjimku tvoří zřídka elity) je ovlivňována instinkty a pocity a nejsou schopni racionálně uchopit komplikovaný vnější svět, proto je nutný silný stát, schopný udržet i za cenu násilí či omezení lidských práv společenský řád a pořádek.

Pro liberály je typické využívání empiricko-analytického přístupu (pozitivismus), který hledá řešení problémů v existující zkušenosti a její analýze. Principy odvozené ze zkušenosti by měly být univerzální a užitečné pro všechny jedince. Zásadním problémem tohoto přístupu je, že zkušenost je vždy zkušeností konkrétních subjektů, jejichž sociální zakotvení se liší, a proto i zkušenost může být nesouměřitelná. Daný fakt metodologicky odráží vývoj pozitivismu, směřující k očištění zkušenosti. Empiriokriticismus v pojetí R. Avenaria (1843–1896) a E. Macha (1836–1916) přichází s myšlenkou ekonomie myšlení, redukce reality na počítky lidí a zbavení zkušenosti deformujícími historickými konstrukcemi. Logický pozitivismus následně rozpracovává metodu kritického výzkumu. Jazyk byl považován za most mezi smyslovým a nesmyslovým, protože na jedné straně je systémem smyslově vnímaných zvuků a na druhé straně je spojen s v podstatě nesmyslovými myšlenkami. Skutečné poznání by tak mělo být logickou analýzou jazyka. I tento pokus o očištění zkušenosti selhal a postpozitivismus, jak již bylo řečeno, od hledání jediné pravdy postupně ustoupil a akceptoval proměnlivost a pluralitu názorů, vyplývající z odlišné zkušenosti. Praktickým problémem je i analytický přístup, pokud nedoceňuje systémový a historicky proměnlivý charakter společnosti. V politické rovině je to spojeno s výběrem a interpretací faktů v duchu západní liberální tradice, tj. zkušenosti jen jedné části světa, kterou ale nelze vztáhnout bez řady omezení na civilizace, nemající křesťanskou tradici. Limitovanou funkčnost liberálních hodnot její stoupenci dnes zakrývají novým pojetím politické korektnosti – ta dnes nespočívá v právu mít vlastní názor v duchu Voltairovského hesla „Nesouhlasím s vámi, ale dám krk za to, abyste to mohl říci nahlas“, ale v tom, ztotožnit se s názorem „liberální většiny“, čímž se liberalismus přibližuje konzervativnímu pojetí jediných pravdivých a závazných norem, nehledě na to, že ani mezi liberály není shoda na jejich identifikaci.

Pluralitně dnes jak z hlediska metodologie, tak i hodnot vystupuje socialismus. Západní demokratický socialismus de facto využívá empiricko-analy-

tický přístup s tím rozdílem, že více doceňuje systémový charakter a historickou dimenzi reality – je kritický ke kapitalistické realitě a usiluje o její evoluční zlepšení cestou reforem, což odpovídá západní zkušenosti ve 20. století. Analogickou pozici zaujímal eurokomunismus (neokomunismus, demokratický komunismus), který se objevuje v 70. letech 20. století a na rozdíl od socialistických proudů „akceptuje“ marxistickou metodologii, s výjimkou jejich revolučních přístupů. V důsledku narůstající sociální nerovnosti v současnosti koncept demokratického socialismu a demokratického komunismu ztrácí podporu ve společnosti, jak ukazují výsledky voleb v ekonomicky vyspělých zemích. Radikální socialismus – komunismus se opírá o Marxovu teorii, tj. dialektický a historický materialismus. Nicméně fakt, že daná teorie vzniká v 19. století, které mělo nepochybně svá specifika, vedl k tomu, že se ve 20. století objevila řada variant její interpretace – leninismus, stalinismus, trockismus, maoismus a další, lišící se v názorech na hybné síly revoluce a možnosti a formy vytváření komunistické společnosti. Shoda je zde na třídní podstatě společnosti a nutnosti její transformace, přičemž zároveň se odlišně hodnotí podmínky, za kterých se může transformace uskutečnit, tj. odlišně se vnímá aktuální skutečnost a fakta, která ji charakterizují. Porážka východoevropských komunistických režimů ukázala na neadekvátnost vnímání reality jejími stoupenci, což otevírá prostor pro nové hledání interpretace existující zkušenosti a přehodnocování teoretických základů doktríny.

7.3 Propaganda, PR a informační společnost

Zajištění stability společnosti je klíčovou otázkou jejího přežití od doby jejího vzniku. Jedním z nástrojů zajištění stability byl vznik státu a politiky. Anglický filosof T. Hobbes, když zdůvodňoval důvody vzniku státu, konstatoval, že jeho existence brání pokračování války všech proti všem, která je typickým znakem společnosti v přirozeném stavu. Přestože další filosofové zdůvodňovali vznik státu jinými faktory, všichni se shodují na tom, že stát je stabilizujícím faktorem společenského vývoje. Stát má ve společnosti specifické funkce: zabezpečení pořádku, organizační funkce, usměrňování společenského vývoje, obranná funkce. K nástrojům realizace těchto funkcí patří vliv, moc, autorita a informace. Klasik politické vědy M. Weber charakterizoval moc jako fyzickou schopnost jedinců nebo skupin prosadit své vlastní zájmy nebo záměry i přes odpor druhých“ nebo jako panství, tj. formu vlády na konkrétním území. Vedle toho hovoří i o autoritě, pod kterou chápe legitimní moc, ve smyslu panství, kdy se někdo někomu podřizuje dobrovolně. V případě autority rozlišuje několik forem – tradiční, charismatickou

a racionální autoritu, založenou na neosobních pravidlech.²⁶⁴ Racionální autorita tak předpokládá znalost pravidel, tj. informace. Informace mají nicméně historicky širší význam, než jen dobrovolného podřizování. Nesporným faktem je, že při prosazování politických cílů je optimálnější, aby s nimi lidé souhlasili, ať u proto, že je znají nebo proto, že věří autoritě, která je předkládá, než aby k tomu byli donuceni. S růstem vzdělanosti společnosti role informací historicky roste. Konec 20. století je dokonce spojován se vznikem informační společnosti.

Informace týkající se společnosti mají, jak bylo zmíněno, náboženský, ideologický nebo vědecký charakter, tj. jsou pluralitní a jejich prosazení je otázka konfliktu s jinými koncepcemi a účinné propagandy vlastní koncepce. Propaganda je nedílně spojena s politikou, byť samotný pojem se objevuje až v 17. století v názvu katolické organizace *Congregatio de Propaganda Fide* založené papežem Řehořem XV pro šíření víry. Prakticky až do 2. poloviny 20. století byl tento pojem spojován s šířením politických, filozofických, vědeckých, uměleckých a jiných názorů a myšlenek za účelem jejich uvedení do povědomí veřejnosti a aktivizace jejich praktické činnosti, byť se připouštělo, že ne všechna fakta musí být korektní. Proto se začalo diferencovat mezi bílou, šedou a černou propagandou. Bílá propaganda zahrnovala poskytování více či méně spolehlivých informací z oficiálních zdrojů a obvykle měla za cíl představit samotný zdroj propagandy v nejlepším světle nebo zdůraznit prioritu některých myšlenek či přednosti ideologického konceptu. Šedá propaganda zahrnovala výběr argumentů k ovlivnění emocí lidí a zdroj informace se často neuvádí. U černé propagandy jsou uváděny nepravdivé zdroje, šířené informace jsou cíleně zkreslené nebo lživé a protivníci jsou vědomě demonizováni. Po 2. světové válce se definice propagandy začíná měnit a propaganda je významově ztotožněna s její šedou a černou variantou. Podle nového pojetí je propaganda šíření názorů, faktů, argumentů, často fám, zkreslených informací nebo záměrně nepravdivých informací za účelem vytvoření potřebného veřejného mínění a jeho manipulace. Propaganda je spojována se selektivní prezentací faktů, za účelem dosažení požadovaného efektu.²⁶⁵ Propaganda jako pojem a činnost byla v očích veřejnosti po 2. světové válce natolik zdiskreditován politickou praxí, že bylo nutné najít alternativu z hlediska informačního vlivu působení na společnost. Tím se stal „public relations“, neboli PR. V jeho definici se zdůrazňují ta fakta, která ho odlišují od propagandy:

²⁶⁴ Weber, M. *Metodologie, sociologie a politika*, vybral a uspořádal Miloš Havelka, Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 244-245

²⁶⁵ <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

- stojí na vzájemných vztazích,
- dbá na důvěryhodnost a pravdivost informací,
- dosahuje cílů transparentním způsobem a s ohledem na zájmy druhé strany,
- vytváří vliv na média a na práci novinářů a jejich prostřednictvím na společnost,
- zajišťuje, aby nebyla narušována politická strategie, nebo aby nedocházelo k diskreditaci politiků,
- respektuje při realizaci cílů etiku a morálku,
- podporuje otevřenou společnost a demokracii.²⁶⁶

V nepolitickém PR byla od 40. let 20. století snaha kodifikovat a prosazovat etické normy, které by bránily nekontrolované eskalaci sociálních a ekonomických konfliktů ve společnosti a umožnily cestou férové a otevřené soutěže dosahovat co nejlepších výsledků, jako předpokladu dynamické stability společnosti. Představa byla, že stejné zásady je možné prosadit i v politické oblasti, kde byl budován stát blahobytu, garantující všem možnost seberealizace. Věcnost řešení společenských konfliktů se měla opírat o vědu, která měla zaměnit v rámci koncepce deideologizace ideologie. Tato představa ale narazila jednak na globalizaci, v rámci které postupně dochází k polarizaci z hlediska rozdělování společenského bohatství, jednak na existenci komunistických režimů, které nebyly ochotny akceptovat teorii konvergence systémů. Jinými slovy, ve hře stále zůstávaly a zůstávají ideologie s jejich odlišnou strukturou hodnot a různým pojetím norem, kde korektnost je podřízena úspěchu. PR de facto za daných podmínek nevyhnutelně sklouzává k praktikám šedé a černé propagandy, a jediný rozdíl mezi PR a propagandou je, že v rámci PR došlo ke zdokonalení procedury ovlivňování lidského vědomí.

PR, jako nový instrument prosazování zájmů a hodnot, je nedílně spojen se vznikem a rozvojem informační společnosti, tj. společnosti, která je „založená na integraci informačních a komunikačních technologií do všech oblastí společenského života v takové míře, že zásadně mění společenské vztahy a procesy.“²⁶⁷ Pokud bychom měli jednoduše charakterizovat infor-

²⁶⁶ Blíže viz: APRA se přihlásila k Helsinské deklaraci a chce bojovat proti Fake news, (on-line) dostupné na: https://www.tyden.cz/rubriky/lide/apra-se-prihlasila-k-helsinske-deklaraci-a-chce-bojovat-proti-fake-news_450623.html?showTab=nejtenceni-24.

²⁶⁷ JONÁK, Zdeněk. Informační společnost. *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2013-05-17]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&>

mační společnost, tak se jedná o etapu vývoje lidské společnosti na konci 20. století, spojenou především s využíváním internetu a rozvojem umělé inteligence. Na informační společnost není možné nahlížet pouze jako na technologický prvek, nýbrž zahrnuje interakci člověka s technikou a jednotlivé vrstvy společnosti tyto vazby zvládnání odlišně. Kvanta šířených informací vyžadují pro jejich zpracování schopnost systematického myšlení a znalosti metodologie při posuzování jejich hodnověrnosti. Tento aspekt je v 21. století stěžejní, informační společnost je velkým množstvím informací zahlcena a mnohdy nejsou subjekty informační společnosti schopné identifikovat, zda se jedná o informaci pravdivou či nepravdivou (dezinformace). Situace je navíc komplikovaná tím, že ani filosofové nejsou schopni říci, respektive se neshodují na tom, jaká je optimální cesta k dosažení hodnověrného poznání. Kromě toho přetrvává i po krachu komunistických režimů ve východní Evropě v důsledku narůstající nerovnosti uvnitř civilizace v podmínkách globalizace ideologické soupeření, kde pravdivost informace má skupinový charakter. Co je pravdivé pro konzervativce, nemusí být pravdivé pro liberály, zelené, socialisty atd.

7.4 Informace a dezinformace v informační společnosti

Informace měly vždy jak eufunkční, tak i disfunkční význam. Eufunkční význam spočívá v tom, že informace mohou podat zprávu o stavu systémů, což je předpokladem věcného řešení existujících problémů. V daném případě by ale musela být informace pravdivá, respektive se blížit reálnému stavu věcí. Jak bylo ale zmíněno, filosofie vědy nedisponuje jednoznačnými a nerozpornými postupy, jak dosáhnout daného stavu. Jednotlivé vědecké školy nebo vědci se v řadě případů rozcházejí v hodnocení situací a ani většinový souhlas není zárukou pravdivosti výroků a teorií, jak na to poukázal postpozitivismus. Za disfunkční informaci lze považovat tu, která ohrožuje stabilitu systému, a je tedy pro systém hrozbou. Řešení společenských problémů za situace, kdy neexistuje v důsledku omezenosti zdrojů rovnost v jejich rozdělování, je spojeno s prosazením konkrétní koncepce prostřednictvím státu a jeho mocenských institucí. Ovládnutí státní moci určitou skupinou reprezentovanou elitou umožňuje realizovat její ideologicky (hodnotově) podmíněnou představu o způsobech řešení existujících problémů, opíraje se přitom o podporu větší či menší části společnosti. Vše, co se rozchází s jejich představou o žádoucím, bylo vždy vnímáno jako hrozba, nezávisle na tom, zda se jednalo o vnitřní nebo vnější zdroje nestability. Rozdíl je pouze ve způsobu reagování podle míry rizika, která se konkrétní hrozbě přisuzuje. Pojem hrozba lze definovat jako přírodní nebo člověkem podmíněný proces představující potenciál, tj. schopnost zdroje hrozby být aktivován a způsobit škodu. Tento

potenciál může být spušten záměrně nebo náhodně využit pro atakování specifických zranitelností určitého aktiva. Hrozba bývá zdrojem rizika. Riziko představuje možnost, že s určitou pravděpodobností vznikne událost, kterou považujeme z bezpečnostního hlediska za nežádoucí. Riziko je vždy odvoditelné a odvozené z konkrétní hrozby. Míru rizika, tedy pravděpodobnost škodlivých následků vyplývajících z hrozby a ze zranitelnosti zájmu, je možno posoudit na základě analýzy rizik, která vychází i z posouzení naší připravenosti hrozbám čelit. Riziko také představuje účinek nejistoty na dosažení cílů nebo pravděpodobnost výskytu nežádoucí události s nežádoucím následkem.²⁶⁸

Specifikou informační společnosti je nejen geometricky rostoucí množství informací, ale i rychlost jejich šíření. Proto řada vědců konstatuje, že v globalizované (=informační) společnosti se zkracuje sociální čas a prostor. Přenášejí se zde v rámci „butterfly effectu“ nejen pozitivní efekty, ale i negativa. Státy již nemohou pouze řešit nastalé problémy, ale musejí k současné společnosti přistupovat aktivně a problémy řešit rychle, respektive s předstihem, než se vyhrotí. Právě pomalá reakce je problémem, který se objevuje v reakcích státních představitelů. V úvodních dvou dekádách nového tisíciletí se v souvislosti se šířením a stále intenzivnějším využíváním informačních a komunikačních technologií výrazně změnil způsob života a charakter lidské společnosti, taktéž fungování veškerých dalších oblastí, ekonomických, politických či bezpečnostních. Zneužívání moderních technologií či médií a šíření zavádějících informací tak představuje velmi nebezpečnou hrozbu, která může být součástí hybridních hrozeb, resp. součástí hybridní války. Hybridní (nelineární) války, o kterých se dnes hovoří, jsou typem ozbrojeného konfliktu, ve kterém se kombinují konvenční a nekonvenční prostředky, k nimž patří psychologické operace, informační válka a propaganda, kybernetické útoky, ekonomické sankce a další. Cílem spojení těchto prostředků je dosáhnout synergetického efektu – demoralizace – destabilizace – vyvolání krize – převzetí kontroly nad cílovou společností vnitřními silami napojenými na útočníka.

Zásadním problémem demokratické společnosti je jak zachovat svobody občanů a zároveň při tom neohrozit stabilitu společnosti. Jednou z klíčových politických svobod je svoboda projevu. Její definice není snadná. Absentují zde jasné a snadno rozpoznatelné hranice, které by odlišovaly projev od jiného jednání a platily by ve všech případech shodně. Rozdíly je možno najít i v různých právních kulturách. Mnohdy je garantována svoboda slova,

²⁶⁸ Ministerstvo vnitra České republiky. *Terminologický slovník krizového řízení a obrany státu*. Str. 23 a 75.

svoboda tisku – tedy svobody z jazykového hlediska zcela jistě užší. Někde chybí i pravidla pro případná omezení svobody projevu a případné excesy řeší soudní praxe. Svoboda projevu je právo, jak je uvedeno v 1. a 14. dodatku Ústavy Spojených států amerických, vyjadřovat informace, myšlenky a názory bez vládních omezení ve vztahu k obsahu. V tradici právního systému v USA je možné omezit toto právo pouze tehdy, pokud dotyčný projev představuje „jasné a aktuální nebezpečí“ – tedy riziko nebo ohrožení bezpečnosti nebo jiných veřejných zájmů, které je vážné a bezprostřední, jak je uvedeno ve stanovisku Olivera Wendella Holmese, Jr. ve věci *Schenk versus USA* v roce 1919²⁶⁹. V českém právním systému je svoboda projevu garantovaná Listinou základních práv a svobod. Svoboda projevu ale ve smyslu příslušných ustanovení Listiny základních práv a svobod není jakýmkoliv projevem vůle. Způsoby projevu Listiny základních práv a svobod stanoví pouze demonstrativním výčtem.²⁷⁰

Moderní katalogy lidských práv a svobod používají většinou pojem svoboda projevu a zpravidla obsahují i rámec ústavní či zákonné regulace včetně výčtu možných způsobů vlastní realizace svobody projevu. Obecnou charakteristikou politických práv je jejich účel. Tedy jejich chápání jako nutný předpoklad pro možnost podílet se na správě věcí veřejných, kontrole veřejné moci a fungování pluralitní demokratické společnosti. Čl. 22 Listiny základních práv a svobod nastavuje jistou privilegovanost politických práv, říká, že zákonná úprava všech politických práv a svobod a její výklad a používání musí umožňovat a ochraňovat svobodnou soutěž politických stran v demokratické společnosti. Tato svobodná soutěž představuje jednu z podstatných náležitostí demokratického právního státu, za který se Česká republika normativně projektuje.²⁷¹ Nelze zapomenout, že svoboda projevu se neřadí k právům vyjmenovaným v čl. 41 Listiny základních práv a svobod. Konkretizace svobody projevu cestou běžných zákonů není pro její realizaci nutná. Slouží ale jako nástroj pro její možné omezení.

Z výše uvedeného vyplývá, že omezení šíření informací se může týkat pouze:

- a) jasného a bezprostředního nebezpečí ve vztahu k veřejnému zájmu;

²⁶⁹ freedom-of-speech (on-line) dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/freedom-of-speech>

²⁷⁰ Srovnej BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010. s. 41.

²⁷¹ Srovnej ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava ČR, v platném znění.

- b) opatření nezbytných pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti;²⁷²
- c) ohrožení svobodné soutěže politických stran v demokratické společnosti.

Zásadní problém při realizaci těchto zásad je, že pojetí veřejného zájmu je ve značné míře opět podmíněno ideologickou koncepcí jednotlivých subjektů. Konzervativci spojují veřejný zájem s udržení řádu, respektive existujícího režimu, protože nepřilíhají důvěřují schopnosti lidí se rozebrat v komplikovaných politických, ale i technických problémech, které je nutné řešit. Na rozdíl od toho liberálové spojují veřejný zájem s právy jedinců realizovat své zájmy, pokud přitom neohrožují zájmy jiných, přičemž předpokládají, že stanovení dané hranice je otázkou diskuse a praxe (model deliberativní demokracie). Západní socialisté akcentují v pojetí veřejného zájmu více kolektivní práva než práva individuální. V reálné politice se prosazuje pojetí, které odpovídá konceptu vládnoucích subjektů s možným akceptováním názorů opozice, pokud její tlak je dostačující nebo to odpovídá politické kultuře dané společnosti, respektive jejím ekonomickým možnostem.

Východiskem pro určení veřejného zájmu, tj. nutných opatření k jeho zajištění, jsou informace o reálném stavu společnosti nebo konkrétního problému. Výběr informací (faktů) je ovlivněn již zmíněným ideologickým kontextem, zvolenou metodologií a teoretickými modely, popisujícími daný jev. Jak již bylo řečeno ani filosofové, ani vědci se nezdíka neshodují na tom, jaká je realita a jak by měl vypadat optimální postup řešení. Jinými slovy, politické subjekty si vybírají pro ně nejméně problematické řešení odpovídající jejich vidění reality a jejich zájmům. Pokud se ukáže, že daný přístup problém neřeší nebo řeší omezeně, může být v zájmu daného subjektu podobná fakta utajit nebo je vydat za dezinformaci nepřátel, v naději, že se přece jen podaří daný problém uspokojivě vyřešit nebo překlenout jinými problémy a udržet si image „úspěšného“ politického subjektu. Platí však také, že v každé společnosti existuje soubor utajených informací, které jsou spojeny se zajištěním bezpečnosti státu, jejichž zveřejnění by bylo přímou hrozbou jeho stability. Je logické, že jejich uveřejnění by nebyla dezinformace, ale nebezpečná informace. Hranice mezi nebezpečnou informací a dezinformací je však velice tenká a je výrazně závislá na pozici mocenských struktur. Dezinformace může být fakt neodpovídající realitě nebo to může být spojování určitého faktu s významem, který nemá, respektive by neměl mít. Otázka významu je však podmíněna zvolenou ideologií, metodologií a historickým kontextem.

²⁷² Listina základních práv a svobod . 2/1993 Sb. Čl. 17, § 4.

7.5 Veřejný zájem a problém dezinformací v EU a ČR

Problematika desinformací je v současnosti řešena na úrovni Evropské unie. Existují ambice komplexně upravit on-line prostor a jeho fungování pro systém digitálních platforem. Povahou půjde o nařízení Evropského parlamentu a Rady o jednotném trhu digitálních služeb. Bude mít tedy přímou účinnost ve všech státech Evropské unie. Z dosažitelných informací se zdá, že převládá kompromisní přístup. Pozitivem by měla být zejména větší transparentnost případných zásahů do svobody projevu na internetu a nastavení spektra opravných prostředků. Zásadní je snaha o nalezení principů algoritmů, které jsou způsobilé moderovat obsah projevu. Podle zvolené konstrukce potom může docházet k mazání obsahu, který bude nutné právně jednoznačně a nepochybnitelně definovat. Jednotlivé členské státy Evropské unie budou mít povinnost zřídit pozice koordinátora digitálních služeb. Jeho klíčovou úlohou je práce spojená s procesem nahlašování nelegálního (případně škodlivého či jinak definovaného) obsahu. Maximální možná úroveň nezávislosti a mechanismus bránící ovlivňování koordinátorů jsou výzvou, kterou by měly přijmout všechny členské státy Evropské unie zodpovědně. Transparentnost reklamy (důležitý finanční nástroj digitálních platforem) a umožnění uživatelským subjektům činit kvalifikovaná rozhodnutí týkající se reklamy a následně i proces zpracování jejich osobních údajů jsou zásadní požadavky. Platformám bude svědčit povinnost specifikovat podrobným a přezkoumatelným způsobem algoritmy využívané pro doporučování personalizovaného obsahu. Ve sledované oblasti panuje z pohledu otevřenosti hospodářské soutěže nežádoucí míra nekalých praktik. Na tuto oblast směřuje další ze zamýšlených právních regulací – nařízení Evropského parlamentu a Rady o spravedlivých trzích otevřených hospodářské soutěži v digitálním odvětví – tzv. akt o digitálních trzích.

Podobná opatření se přijímají i v České republice. Zásadním problémem i zde je vymezení pojmu dezinformace a přijetí adekvátní právní úpravy, která by problém řešila. Podle Centra proti terorismu a hybridním hrozbám Ministerstva vnitra České republiky jde o šíření záměrně (tedy úmyslně) nepravdivých informací, obzvláště pak státními aktéry (výčet subjektů tedy není uzavřený) nebo jejich odnožemi vůči cizímu státu nebo vůči médiím, s cílem (pro právní kvalifikaci zásadní moment) ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají.²⁷³ Pro dezinformace jsou používány i jiné termíny jako synonyma – např. fake news, hoax, konspirační teorie a podobně. Cílené a mohutné dezinformační kampaně patří mezi hybridní hrozby a představují nejmodernější nástroje využívané při vedení konfliktů označované někdy jako

²⁷³ Blíže například www.mvcr.cz.

informační války. Tyto projevy je ale třeba citlivě a za využití jasně definovaných kritérií odlišit od dezinformací používaných v každodenním společenském životě. Obě kategorie mají stejný základ, ale liší se cílem a někdy i formami zprostředkování.

Úkolem státu je zejména zaručit pluralitu médií s cílem eliminovat monopol jakékoli formy i druhu. Klíčovou právní normou v podmínkách České republiky je tiskový zákon.²⁷⁴ Garantuje liberální evidenční režim, klíčovou roli má Ministerstvo kultury České republiky. Třetím bodem je zde tradičně zákonná povinnost zasílat stanoveným institucím povinné výtisky. Děje se tak plně (včetně doprovodných nákladů) na účet vydavatele. Tento požadavek bývá subsumován pod případy porušování vlastnického práva ve smyslu čl. 11 LZPS.²⁷⁵ Pro provozování rozhlasového a televizního vysílání je nastaven princip licenční. Zákon o provozování rozhlasového a televizního vysílání²⁷⁶ rozlišuje veřejné sdělovací prostředky (provozovatel ze zákona), provozovatele s licencí a provozovatele s registrací. Správním úřadem vykonávajícím státní správu v této oblasti je Rada pro rozhlasové a televizní vysílání.

Hlavní komunikační platformou se především stávají sociální sítě. Tyto digitální platformy mají často celosvětový charakter, dynamický rozvoj a jsou pomocí práva obtížně regulovatelné. Soukromé subjekty podnikající v této oblasti disponují mocnou svobodou – svobodou vlastnictví. Nepředstavují veřejnou moc, ale významně mohou modifikovat veřejné mínění. Společenský život se přesunuje do on-line prostoru. Pomocí smluvních podmínek si vlastníci digitálních platforem fakticky mohou dělat i výběr vhodných témat, názorů, modifikovat a usměrňovat zaměření uživatelů. Závislost těchto platforem na příjmech zejména z reklamy znamená do jisté míry i tlak na obsahovou stránku činnosti. Konkurence či naopak dominance na trhu má bezprostřední dopad na formování veřejného prostoru k diskusi a může dojít až k diskvalifikaci z veřejného on-line života pro nepohodlné subjekty. Je zjevné, že může docházet a dochází k systematickému omezování svobody projevu ve vztahu k určitým tématům a skrytému ovlivňování veřejného mínění. Sociální sítě i digitální platformy je nutno směřovat k zvýšení míry odpovědnosti a neporušování práva na svobodu projevu. Citlivými body jsou možnosti mazání příspěvků a jejich případné znepřístupňování. Právní kroky zde ale citelně narušují potřebnou míru právní jistoty pro všechny účastníky.

²⁷⁴ Zákon č. 46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku, v platném znění.

²⁷⁵ Blíže například SOKOL, Tomáš. *Tiskové právo*. Praha: Orac, 2001. s. 54.

²⁷⁶ Zákon č. 231/2000 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání.

Využití prostředků trestního práva je ale obecně považováno za systémově nežádoucí a v rozporu s proklamovanou zásadou subsidiarity trestní represe.

V podmínkách České republiky explicitně zákon problematiku dezinformací neupravuje. Odhlédněme od skutkových podstat verbálních trestních činů (šíření poplašné zprávy, pomluva). Problematika dezinformací je tedy řešena v rámci již existujícího prostoru práva na svobodu projevu. Tato debata je v intencích demokratické společnosti nezbytná a zcela legitimní. Striktním atributem nastavujícím limity je zde požadavek na ideologickou neutralitu státu.²⁷⁷ Veřejná moc tedy nemůže stranit (favorizovat) konkrétní ideologii, náboženským hnutím a směrům. Na stranu druhou může a musí účinně bojovat proti dezinformacím, jinak by požadavek ideologické neutrality státu zůstal nenaplněn a jeho obsah by se vyprázdnil. Dezinformační tlak roste. Bezpečnostní a informační služba České republiky ve své výroční zprávě (za rok 2020) uvedla, že: „...dezinformační tlak podporuje rezignaci části společnosti na funkčnost státu v jeho současné ústavní podobě, což stát limituje ve schopnostech účinně komunikovat strategická témata.“²⁷⁸ Na úrovni vlády České republiky byl v roce 2021 schválen Akční plán k Národní strategii pro čelení hybridnímu působení. Hlavním úkolem je zvyšování odolnosti proti hybridním hrozbám existujících i potenciálně možných druhů.

Zásadní úvahou, kterou je nutno se řídit v těchto procesech, je krutá realita. Tedy to, že do určité míry při potlačování dezinformací je (minimálně) omezována i svoboda projevu a posouvají se i limity jejího bezpečného a plného uplatnění. Vždy bude existovat (historicky zcela odůvodnitelná) obava ze zneužití mocenského postavení veřejné moci disponující masivním personálním aparátem i technickými prostředky a pracující v některých případech v částečně či zcela neveřejném režimu. V podmínkách České republiky fungují a vyvíjejí činnost organizace postavené na nestátním základu, pohybují se v oblasti kontroly informací (z hlediska pravdivosti, úplnosti). Při detailní analýze je ale zřejmé, že částečně suplují roli státu. Stát zde mlčky nepřímou jako by delegoval povinnost na soukromé subjekty. Tento proces má i jinou dimenzi. Může totiž navozovat dojem, že jde v těchto případech o jakousi prodlouženou, byť neformální, ruku státu.

Zvláštní pozornosti si v dnešní zrychlené a vypjaté době zaslouží problematika šíření nenávisti. Zcela jednotnou a vyčerpávající definici opřenou zejména o konstantní a uchopitelné znaky právo stále ještě nenabízí. Zde se pohybuje teorie i praxe na tenké hranici mezi na straně jedné nepřijatelnou a na straně druhé ještě přípustnou intenzitou využití (na straně druhé pocho-

²⁷⁷ Srovnej článek 2 Listina základních práv a svobod . .

²⁷⁸ Blíže viz www.bis.cz.

pitelně zneužití) svobody projevu. Jisté možnosti nabízí občanské, přestupkové i trestní právo, zejména v oblasti trestního práva jsou zřejmé snahy harmonizovat materii v jednotlivých členských státech Evropské unie. Příkladem může být rámcové rozhodnutí Rady 2008/913/SVV ze dne 28. listopadu 2008 o boji proti některým formám a projevům rasismu a xenofobie prostřednictvím trestního práva. Smyslem rámcového rozhodnutí je stav, kdy každý členský stát Evropské unie přijme nezbytná opatření ve sledované oblasti. Je korektní upozornit na to, že kulturní, právní i jiné tradice členských států Evropské unie se zde liší. V centru pozornosti je problematika šíření nenávisti zcela právem. Ohrožuje totiž společné sdílené základní hodnoty, na kterých je Evropská unie postavena, a míří i proti základnímu katalogu lidských práv platným a účinným v Evropské unii – tedy na Listinu základních práv Evropské unie.

Kategorické úvahy vedoucí ve zkratce ke dvěma nesmiřitelným protikladům – tedy, že svoboda projevu buď je, nebo není – neobstojí s dnešní realitou moderní, svobodné a demokratické společnosti. Individuální právo či svoboda nemůže být bez hranic. Demokratická společnost má povinnost chránit i sebe samu a z této povinnosti nemůže bez následků vystoupit. Cesta je pouze ve vyvažování, korekci i řešení určitých forem svobody projevu a jejich obsahové stránky. Nezastupitelnou roli zde má a mít bude osvěta, kvalitní vzdělávací systémy i další nástroje.²⁷⁹

7.6 Zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti státu v podmínkách ČR

Vnitřní a vnější úroveň bezpečnosti státu jsou vzájemně provázané. Vnitřní bezpečnost je silně ovlivňována vnější bezpečností (v současnosti jsou největší hrozbou oblasti, odkud lidé prchají a také terorismus). Naopak státy, které mají nízkou míru vnitřní bezpečnosti, mohou představovat hrozbu pro bezpečnostní stabilitu svých sousedů nebo celého regionu. Podle definice Terminologického slovníku Ministerstva vnitra České republiky vnitřní bezpečnosti státu je „stav, kdy jsou na nejnižší možnou míru eliminovány hrozby ohrožující stát a jeho zájmy zevnitř a kdy je tento stát k eliminaci stávajících i potenciálních vnitřních bezpečnostních podmínek a legislativních norem a opatření, kterými stát zajišťuje demokracii, ekonomickou prosperitu a spo-

²⁷⁹ Pozn.: vymezení základních pojmů vychází z tohoto odborného článku: VÍŠEK, Jiří a Kroupa, Petr. „*Svoboda projevu a její limity v České republice*“, příspěvek na mezinárodní vědecké konferenci APZ Bratislava. 2022, sborník „Dezinformácie a právo (úlohy a postavenie bezpečnostných zložiek)“. Str. 237-240.

lečenské vědomí.²⁸⁰ Naopak vnější bezpečnost státu je definována jako „stav, kdy jsou na nejnižší možnou míru eliminovány hrozby ohrožující stát a jeho zájmy zvnějšku a kdy je tento stát k eliminaci existujících a i potenciálních vnějších hrozeb efektivně vybaven a ochoten s nimi bojovat. Hrozby mohou být vojenské nebo ekonomické povahy, mohou mít charakter například migrační či uprchlické vlny atp. Je to také souhrn mezinárodně-politických, ekonomických a vojenských vztahů státu s okolními státy a koalicemi, jejichž prostřednictvím prosazuje své státní zájmy.²⁸¹ Dále můžeme hovořit o tzv. strategickém cyklu při zajišťování národní bezpečnosti. Ten se skládá z následujících částí: 1. stanovení základních premis bezpečnosti a bezpečnostní politiky; strategické analýzy vnitřního a vnějšího bezpečnostního prostředí; 3. tvorba bezpečnostních strategií; 4. implementace bezpečnostních strategií a stavu bezpečnosti.“²⁸²

Klíčovou úlohu ve vztahu k vnitřní bezpečnosti státu má Ministerstvo vnitra České republiky. Ministerstvo vnitra je ústředním orgánem státní správy pro vnitřní věci, zejména pro veřejný pořádek a další věci vnitřního pořádku a bezpečnosti. Ministerstvo vnitra plní úkoly v oblasti přípravy na mimořádné události, integrovaného záchranného systému a ochrany obyvatelstva. Dále plní úkoly v oblasti zapojení ČR do mezinárodních záchranných operací při mimořádných událostech v zahraničí a poskytování humanitární pomoci do zahraničí v součinnosti s Ministerstvem zahraničních věcí. Humanitární pomoci se rozumí opatření prováděná za účelem pomoci obyvatelstvu postiženému mimořádnou událostí, v jejichž rámci se využívají lidské a materiální zdroje. Ministerstvo vnitra dále například realizuje tyto úkoly:

- sjednocuje postupy ministerstev, krajských úřadů, obecních úřadů, právnických osob a fyzických osob vykonávajících podnikatelskou činnost;
- usměrňuje integrovaný záchranný systém;
- provádí kontrolu a koordinaci poplachových plánů integrovaného záchranného systému krajů a zpracovává ústřední poplachový plán integrovaného záchranného systému, který schvaluje ministr vnitra;
- řídí výstavbu a provoz informačních a komunikačních sítí a služeb integrovaného záchranného systému;
- zpracovává koncepci ochrany obyvatelstva;

²⁸⁰ Ministerstvo vnitra České republiky. *Terminologický slovník krizového řízení a obrany státu*. S. 5-6.

²⁸¹ Ministerstvo vnitra České republiky. *Terminologický slovník krizového řízení a obrany státu*. S. 6.

²⁸² DANICS, Štefan. *Bezpečnostní politika*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2007. S. 48.

- organizuje instruktáže a školení v oblasti ochrany obyvatelstva a pro přípravu složek integrovaného záchranného systému zaměřené na jejich vzájemnou součinnost, k tomuto účelu zřizuje vzdělávací zařízení;
- dále například usměrňuje postup při zřizování zařízení civilní ochrany.

Ministerstvo vnitra dále zabezpečuje ústřední koordinaci záchranných a likvidačních prací, pokud mimořádná událost přesahuje státní hranice ČR a je nutná koordinace záchranných a likvidačních prací nad rámec příhraničních styků, nebo mimořádná událost přesahuje území kraje a velitel zásahu vyhlásil nejvyšší stupeň poplachu, anebo o tuto koordinaci požádá velitel zásahu, starosta obce s rozšířenou působností nebo hejtman. Další kompetence Ministerstva vnitra ve vztahu k integrovanému záchrannému systému jsou stanoveny v § 7 zákona č. 239/2000 Sb., o integrovaném záchranném systému. Ministerstvo vnitra mj. plní koordinační úlohu v oblasti služebního poměru příslušníků bezpečnostních sborů. Ministerstvo vnitra je také stěžejním subjektem ve vztahu k zajišťování komunikační infrastruktury pro Policii České republiky, složky integrovaného záchranného systému a územní orgány státní správy a provozuje informační systém pro nakládání s utajovanými informacemi mezi orgány veřejné moci.²⁸³

Klíčovou úlohu při zajištění vnější bezpečnosti ČR má Ministerstvo obrany a ozbrojené síly. Ministerstvo obrany je ústředním orgánem státní správy zejména pro zabezpečování České republiky, řízení Armády České republiky a správu vojenských újezdů. Veškeré kompetence Ministerstva obrany jsou stanoveny v § 16 zákona č. 2/1969 Sb. Ministerstvo obrany jako orgán pro zabezpečení obrany:

- se podílí na zpracování návrhu vojenské obranné politiky státu;
- připravuje koncepci operační přípravy státního území;
- navrhuje potřebná opatření k zajištění obrany státu vládě ČR, Bezpečnostní radě státu (BRS) a prezidentu ČR;
- koordinuje činnost ústředních orgánů, správních orgánů a orgánů samosprávy a právnických osob důležitých pro obranu státu při přípravě k obraně;
- řídí Vojenské zpravodajství;
- zabezpečuje nedotknutelnost vzdušného prostoru ČR;

²⁸³ GERLOCH, Aleš, ZOUBEK, Vladimír a HŘEBEJK Jiří. Ústavní systém České republiky. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2013. (5. vydání). Str. 194-195.

- organizuje a provádí opatření k mobilizaci Armády ČR, k vedení evidence občanů podléhajících branné povinnosti a k vedení evidence věcných prostředků, které budou za branné povinnosti poskytnuty pro potřeby Armády ČR;
- povolává občany ČR k plnění branné povinnosti.

Význam a úloha ozbrojených sil představuje soubor všech státních nebo státem podporovaných ozbrojených organizací, jejichž posláním je zajistit svrchovanost, územní celistvost, principy demokracie a právního státu, životy obyvatel a jejich majetek před vnějším ohrožením a přispět k prosazení životních, strategických a dalších významných bezpečnostních zájmů ČR ve spolupráci s aliančními a koaličními partnery a v souladu s mezinárodním právem. Ozbrojené síly ČR představují jeden z hlavních silových nástrojů výkonné moci státu a jeho bezpečnostního systému.

Armáda je základem ozbrojených sil. Člení se na vojenské útvary, vojenská zařízení a vojenské záchranné útvary. Tyto základní prvky se mohou slučovat do vyšších organizačních celků (brigády, základny apod.). Armáda ČR plní obecné úkoly ozbrojených sil, dále ji lze podle § 14 zákona č. 219/1999 Sb. použít:

- ke střežení objektů důležitých pro obranu státu;
- k plnění úkolů Policie ČR při zajišťování ochrany státních hranic nebo k plnění úkolů služby pořádkové policie anebo ochranné služby, pokud síly a prostředky Policie ČR nebudou dostatečné k zajištění vnitřního pořádku a bezpečnosti, a to na dobu nezbytně nutnou;
- k záchranným pracím při pohromách nebo při jiných závažných situacích ohrožujících životy, zdraví, značné majetkové hodnoty nebo životní prostředí nebo k likvidaci následků pohromy;
- k odstranění jiného hrozícího nebezpečí za použití vojenské techniky;
- k letecké dopravě ústavních činitelů;
- k zabezpečení letecké zdravotnické přepravy;
- k poskytování leteckých služeb;
- k zabezpečování dopravy na základě rozhodnutí vlády;
- k zabezpečení kulturních, vzdělávacích, sportovních a společenských akcí;
- k plnění humanitárních úkolů civilní ochrany.²⁸⁴

²⁸⁴ GERLOCH, Aleš, ZOUBEK, Vladimír a HŘEBEJK Jiří. Ústavní systém České republiky. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2013. (5. vydání). Str. 197-198.

7.7 Informace a dezinformace v praktické politice

V jednotlivých médiích, především těch sociálních můžeme spatřovat celou řadu dezinformací. V tomto smyslu je důležité si vždy ověřovat zdroj a původnost relevantních informací. Je nutné konstatovat, že například pandemie COVID-19 či ozbrojený konflikt na Ukrajině nám ukazuje celou řadu nejrůznějších dezinformací. V rámci ozbrojených konfliktů se může jednat například o falešná nebo stará videa údajně z války na Ukrajině. Lidé by si například měli dávat pozor zejména na stará videa, která vypadají věrohodně. Často zachycují dramatické válečné záběry, ale ve skutečnosti, jsou ze starších konfliktů. Jako příklady uvádí server BBC třeba záběry z bombardování v Sýrii z roku 2020, podobně staré záběry po explozi v bejrútském přístavu nebo ještě starší záběry z ruské anexe Krymu před osmi lety. Na začátku konfliktu na Ukrajině tato videa po internetu kolovala jako „záběry z války na Ukrajině“. Jakým způsobem ale předejít tomu, aby se nejednalo o „fake“? Měli bychom si všimnout například počasí, které se na daných záběrech objevuje. Jiné počasí je například v Egyptě, než na Ukrajině nebo v Rusku. Dále je nutné se všimnout kupříkladu dopravních značek, které jsou na záběrech uvedeny, podle těch taktéž můžeme poznat falešná videa, stejně jako podle jazyka, jakým se na videu mluví. Taktéž pomůže, když zkontrolujeme, jestli o události zachycené na videu referují média – televize, rádio, tisk. Někdy takový materiál sdílí lidé, kteří chtějí pouze zaujmout a získat „lajky“, zasít pochyby, jindy jde třeba právě o propagandu. Dále se často objevovaly účty, odkud se šířily dezinformace o pandemii covidu – tedy hlavně vakcínách. A ty se teď zaměřují na ozbrojený konflikt na Ukrajině, na různé konspirační teorie o válce na Ukrajině. Jako příklad uvádí BBC opakující se posty o tom, že „zranění na záběrech jsou pouze herci“. Z tohoto pohledu je jasné, že obě strany, které jsou zainteresované v konfliktu na Ukrajině, vedou svoji vlastní dezinformační kampaň.

Dále je důležité si uvědomit, jakými způsoby můžeme poznat pravdivou informaci, jinými slovy, jak poznat falešnou zprávu? Na portálu iROZHLAS je uvedeno 9 tipů, jak se vyhnout hoaxům a dezinformacím. Takzvané dezinformační weby, které mezi pravdivými zprávami publikují i zavádějící nebo zcela smyšlené články, jak již bylo řečeno, získávají díky sociálním sítím čím dál větší publikum. Ve vztahu k nepravdivým informacím je nutné uvést, že 100 nejsdílenějších falešných informací v ČR má větší dopad, než 100 nejsdílenějších pravdivých zpráv. Jinými slovy dezinformace mají větší dosah než pravdivé zprávy. V tomto kontextu je nutné zmínit aktuální případ, kdy Jana Peterková je pravomocně odsouzená za šíření dezinformací a musí

zaplatit pokutu 250 tisíc korun. V sérii svých videí šířila lži o smrti seniorů po očkování vakcínou proti onemocnění COVID-19.²⁸⁵

Specifickou situaci z hlediska dezinformací vytvořila válka na Ukrajině. Po začátku ruské invaze na Ukrajině došlo k zablokování osmi dezinformačních webů, které nechal registrátor domén nakonec po konzultaci s bezpečnostními složkami zablokovat jako dezinformační. V tomto smyslu by bylo třeba zakotvit vnitrostátní právní úpravu, která by napomohla jednotlivé dezinformace regulovat, na základě vyhodnocení zpravodajských či bezpečnostních složek České republiky. Je taktéž nutné zmínit, že tyto právní kroky narážejí na ústavně garantované hodnoty, například svobodu slova.

Je nutné konstatovat, že současná aktuální potřeba zajištění bezpečnosti vede demokratické vlády k učinění některých opatření, která nesnesou odkladu, a o kterých je zřejmé, že jsou minimálně právně sporná. 25. února 2022 nejprve sdružení CZ.NIC vyřadilo ze zóny.cz osm dezinformačních webů. Jen o tři hodiny později byli čeští operátoři prostřednictvím žádosti Národního centra kybernetických operací (NCKO) řediteli sdružení NIX.CZ požádáni o zablokování dalších 22 webů, které byly NCKO a Centrem hybridních hrozeb identifikovány coby šířící dezinformační propagandu. Řada operátorů následně volání NCKO vyslyšela a prokremelské dezinformační weby zablokovala. Prakticky okamžitě se objevily hlasy odsuzující tento krok jako bezprecedentní narušení svobody projevu. Tento postup nemá v právním řádu České republiky žádnou oporu. Orgány veřejné moci tento akt zdůvodnily jako formu nutné obrany, resp. chtěly chránit veřejnou bezpečnost v České republice, aby nedocházelo například k demonstracím atp. K právním aspektům „vypnutí“ webů v ČR označovaných veřejnou mocí za dezinformační. Lze uvést, že tento čin je spojen s řadou právních kontroverzí, které můžeme rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří jednání veřejné moci a druhou jednání sdružení CZ.NIC a NIX.CZ.

Pokud se jedná o první záležitost, kontroverznost spočívá v prvé řadě v tom, že neexistuje zákon, který by orgánům veřejné moci umožňoval vyjednávat s osobami soukromého práva o provedení popsaného zásahu. Je nutno připomenout, že jak podle čl. 2 odst. 3 Ústavy ČR, tak podle čl. 2 odst. 2 Listiny základní práv a svobod, státní orgány mohou činit pouze to, co jim zákon výslovně ukládá a to způsobem, který zákon stanoví, a to výslovně. Postup tzv. *praeter legem* není možný, je přímo protiústavní.

²⁸⁵ Peterková je pravomocně odsouzená dezinformátorka. Musí zaplatit odškodné 250 tisíc korun [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/jana-peterkova-soud-dezinformace_2301101001_ako.

Výhrada zákona se dále ve vztahu k pojednávané věci objevuje v čl. 17 odst. 4 Listiny, neboť znepřístupnění webů znamená zásah do svobody projevu, ale také práva na svobodný přístup k informacím. Zasaženo mohlo být také do práva podnikat, viz čl. 26 Listiny. Uvažovat lze také o zásahu do majetkových práv dle čl. 11 Listiny. I zde je omezení možné, ale opět s výhradou zákonného podkladu.

Velmi zásadní je zákaz uvedený v čl. 17 odst. 3 Listiny, tedy zákaz cenzury. Lze mít za to, že uvedené opatření mělo znaky cenzurního zásahu. Pokud by toto bylo prokázáno, potom by zásah nebyl možný ani se zákonným podkladem, protože existence takového zákona je zakázána.

V tomto kontextu vyvstává problém výkladu pojmu „bezpečnost státu“, kterým by případný zákon umožňující znepřístupnění webů byl podložen. Pojem „bezpečnost státu“ byl doposud vykládán v tom smyslu, že se jedná o ohrožení samotné existence státu, případně jeho dalšího fungování. V širším pojetí by bylo možné dovozovat, že zablokování těchto dezinformačních webů má vliv na bezpečné fungování České republiky. V případě, že bychom uvažovali v širším pojetí „bezpečnosti státu“, tak by připadalo v úvahu využít ustanovení § 12 odst. 1 písm. a) zákona č. 2/1969 Sb.

Druhá záležitost je zaměřena na postup výše uvedených sdružení, i tento postup lze považovat za právně sporný. Lze pochybovat o tom, že by 8 znepřístupněných webů ohrožovalo provoz českého internetu nebo byly hrozbou kybernetické bezpečnosti. Jejich problematičnost byla odlišného charakteru.²⁸⁶ Tento uvedený přístup je pouze teoretickým vymezením, avšak hlavní slovo v kontextu tohoto výkladu má soud, který konstatoval, že doporučení vlády o zablokování proruských dezinformačních webů nelze vnímat jako zásah veřejné moci. V rámci prvoinstančního řízení Městský soud v Praze žalobu zamítl. Žaloba mířila na Fialovu vládu, ministerstvo obrany, Bezpečnostní informační službu a Vojenské zpravodajství a soud se jí zabýval ve dvou rovinách – zvažoval, zda představitelé státu vydali k vypnutí dezinformačních webů závazný pokyn a jak si vypnutí proruských webů stojí vedle svobody slova. V prvním případě kabinet Petra Fialy i Vojenské zpravodajství podle soudu vydaly jen doporučení, z tohoto důvodu nemusí být takový podnět respektován, proto v této souvislosti nelze hovořit o přímém zásahu. Ve vztahu ke svobodě slova dle soudu neexistuje právo na přístup k informacím

²⁸⁶ VÍŠEK, Jiří, David DLOUHÝ, Jan BAJURA, Petr KROUPA a Lukáš HABICH. Law as an Instrument for Ensuring Public Security. *Public Security and Public Order: Research Journal* [online]. Kaunas: Mykolas Romeris University Academy of Public Security, 2022(29). S. 238-239.

z konkrétní webové stránky. Z výše uvedeného je nutné konstatovat, že se jedná o sporný případ, kterému lze v budoucnu přecházet pouze zavedením rigorózní právní úpravy.

* * *

Je klíčové si uvědomit, že problematika boje s tzv. dezinformacemi rezonuje společností řadu let, a to nejen v České republice. Jedná se o hrozbu, která má globální přesah, což je samozřejmě zapříčiněno rozsáhlou dostupností různých informačních zdrojů, které jsou k dispozici na internetu. V tomto kontextu je samozřejmě následné sdílení informací mezi jednotlivými skupinami osob, například v rámci sociální platformy Facebook. Masivní rozvoj sociálních médií souvisí s demokratickým charakterem jednotlivých států, avšak dynamika rozvoje sociálních médií je rychlejší než legislativní proces, tedy příprava adekvátních právních nástrojů, které by měly sloužit k regulaci šíření negativních informací, resp. dezinformací. Taktéž je třeba přiměřeně uvažovat možnost šíření dezinformací, včetně odpovědnosti za jejich obsah. S přibývajícím počtem negativních událostí, tj. pandemie či ozbrojené konflikty, můžeme očekávat masivnější dezinformační kampaně. V budoucnu bude potřeba více zapojit represivní orgány, tj. například bezpečnostní sbory či zpravodajské služby, do normotvorného procesu. Jedině tímto způsobem bude možné zajistit vyšší míru potírání diseminace dezinformací, a tedy zajištění bezpečnosti a veřejného pořádku. Je však nutné si uvědomit, že bezpečnostní složky, ani vlády nebudou schopné v budoucnu dezinformace zcela eliminovat.

8 GEOPOLITIKA VERSUS GEOSTRATEGIE

„Nyní se nacházíme v prvních letech rozhodující dekády pro Ameriku a svět. Budou stanoveny podmínky geopolitického soupeření mezi hlavními mocnostmi. Okno příležitosti vypořádat se se společnými hrozbami, jako je změna klimatu, se drasticky zúží.“²⁸⁷

National Security Strategy. Washington: White House, October 2022, s. 6.

8.1 Teoretická východiska

Motto této studie, které bylo převzato z nejnovější *Národní bezpečnostní strategie* Spojených států, mluví nejen o hrozbách nejbližších let, ale také o jejich geopolitickém charakteru. Slovo „geopolitický“ v daném případě pravděpodobně neurčuje pouze obsah soupeření, ale i jeho zákonitost. Děje se tak na úrovni samozřejmosti ve smyslu mlčenlivého předpokladu, že každý ví, co slovo „geopolitický“ znamená – a že všichni tento význam chápou stejně. To je do určité míry oprávněný předpoklad, ovšem tohoto porozumění se zpravidla dosahuje pomocí zjednodušení, které potlačuje původní vztah k teoreticko-metodologickým principům, na nichž je klasická geopolitika postavena. Při tomto zjednodušení se geopolitika mění na globální politiku či se zaměřuje s pojmem „geostrategie“. Tato záměna probíhá bez kritické analýzy geopolitiky.

Porozumění geopolitice zkomplikovala skutečnost, že v desetiletích po skončení 2. světové války došlo k téměř úplnému odstranění výrazu „geopolitika“ z politického slovníku. Příčinou této ostrakizace je fakt, že klasická geopolitika byla zprofanovaná spojením s politikou nacistického Německa. Britský geograf Leslie Hepple uvádí, že v období od čtyřicátých let do roku 1977, kdy vyšla kniha britsko-amerického teoretika mezinárodních vztahů Colina Graye *Geopolitika jaderné éry*²⁸⁸, neexistuje žádný název knihy, který by použil termín geopolitika (s výjimkou jedné knihy publikované v Indii roku 1975).²⁸⁹ V této situaci se geopolitika skryla a transformovala. To přispělo k jejímu nejasnému vnímání, protože, jak uvádí švédský politolog

²⁸⁷ *National Security Strategy*. Washington: White House, October 2022, s. 6.

²⁸⁸ GRAY, Colin S. *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*. New York: Crane, Russak, 1977.

²⁸⁹ Podle GRAY, Colin S. SLOAN, Geoffrey: *Why Geopolitics?* In: *Geopolitics, Geography and Strategy*. London and New York: Routledge 1999, s. 5.

Ola Tunander, „během studené války hrála geopolitika ústřední roli, ani ne tak v akademické jako v politicko-vojenské sféře.“²⁹⁰

Nebyl tu ale pouze „ostych“, existovaly i zásadní teoretické výhrady ke geopolitice. Hans Morgenthau, guru školy politického realismu, ve své monumentální knize *Politika mezi národy* (1. vydání v roce 1948) geopolitiku jednoznačně odmítl: „Geopolitika je pseudověda povyšující geografický činitel na absolutní, na činitel, který určuje moc, a tudíž osud států.“ Domníval se, že Halford Mackinder a James Fairgrieve deformovali význam z hlediska moci hodnotného aspektu geografie tím, že mu dali výlučný význam. V rukou Karla Haushofera a jeho stoupců pak „geopolitika byla proměněna na zvláštní metafyziku, která byla použita jako ideologická zbraň ve službách státních aspirací Německa.“²⁹¹

V současnosti však situace vypadá jinak. Přes původní skepsi v listopadu 2022 vyhledávač Google hlásil, že slovo „geopolitics“ na internetu našel přibližně ve 166 milionech případů a slovní spojení „geopolitical theory“ našel v 24,7 milionech případů. V citované nejnovější *Národní bezpečnostní strategii* USA se výraz „geopolitický“ objevuje na osmačtyřiceti stranách osmnáctkrát. Geopolitika se dostala do obecného slovníku a je také patrný dlouhodobý celosvětový růst zájmu o geopolitiku jako teorii. Problém je, že se teoretické chápání geopolitiky může od obecně užívaného pojmu lišit – a samotné teoretické pojetí geopolitiky není jednotné.

Problematický osud geopolitiky naznačuje časté rozlišování slov „geopolitics“ a „geopolitik“ v americké odborné literatuře – tedy oddělování anglosaské geopolitiky a německé geopolitiky coby teorie zbloudilé v nacistickém období. Základní teoreticko-metodologické principy klasické geopolitiky zrozené v 19. století jsou ale jednotné, lze je dohledat shodně jak v německé, tak i v anglosaské větvi geopolitiky: je to směs sociálního darwinismu a geografického determinismu. Každý z těchto principů má ovšem svoji strukturu a historii. V dějinách snad každé teorie se objevují hlasatelé, kteří nové principy vykládají jako jediné, jejich význam nadhodnocují. V případě sociálního darwinismu je to především problém životního prostoru a rasových odlišností. Pokud se jedná o geografický determinismus, představují tento metafyzický prvek takové kategorie, jako je Heartland, mořská moc, pozemní moc či Rimland.

²⁹⁰ TUNANDER, Ola. *Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's „The State as a Living Organism“*. In: *Review of International Studies* (2001), 27, s. 459.

²⁹¹ MORGENTHAU, Hans J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Revised by K. W. Thompson. New York: A. A. Knopf, 1985, s. 178 a 179.

Zrod sociálního darwinismu je spojen s obecnou proměnou ve společenskovešdním přístupu: ústup od osvícenského racionalismu a optimistického pohledu na podstatu člověka doprovázel v druhé polovině 19. století posun k romantismu a pesimistickému názoru na člověka. Jednalo se o pohyb od rozumu jako svébytné, nezávislé a v politice dominující entitě k biologii, tedy k závislosti na přírodních zákonitostech. Člověk se z těchto přírodních zákonitostí nemohl vymanit, „svobodný“ jako jedinec byl jen tehdy, když tyto zákonitosti mohl a uměl využít. U mnoha autorů toto využití nemělo vazbu na morálku či ideologická přání.

Zájem o roli biologie v politice byl zvláště patrný v předvečer obou světových válek – právě tak jako je tomu v současné době. Před 1. světovou válkou se sociální darwinismus zformoval jako specifický směr v sociální i politické teorii a následně posloužil jako část teoreticko-metodologické výbavy nově se formující německé a anglosaské geopolitiky; pomáhal zdůvodnit kolonialismus a militarismus. Před 2. světovou válkou smíchan s rasismem a fašismem přispěl ke zformování nacistické ideologie.

Geografický determinismus měl méně dramatický osud a díky svým starším kořenům mohl svoji užitečnost snadněji obhájit. Ve chvíli vzniku geopolitiky jako svébytné – a vlastně první – katedrové teorie mezinárodních vztahů sehrál zásadní roli německý geograf a zoolog Friedrich Ratzel, především jeho dvousvazková práce *Antropogeografie* (1882 a 1891) a kniha *Politická geografie* (1897). Ovšem hledání vazby mezi geografii a kulturou člověka, ale i jeho zdravím a politikou, lze zachytit už v antice. Z novověkých autorů je především vyzvedán přínos Charles-Louis de Montesquieua, konkrétně jeho práce *O duchu zákonů* (1748). Často bývá ovšem formování geografického determinismu spojováno také s Jeanem Bodinem, Alexanderem von Humboldtem, Johannem von Herderem či Karlem Ritterem.

Dnes je ve velké oblibě nahrazovat výraz „geografický“ slovem „environmentální“ – mluví se tedy o „environmentálním determinismu“. Tradiční pojetí geografického determinismu lze však zachytit například v díle amerického antropologa Jareda Diamonda, který na svých internetových stránkách neváhá zdůrazňovat, že „mnoho lidských jevů a charakteristik – například chování, přesvědčení, ekonomika, geny, příjmy, průměrná délka života a další věci – jsou ovlivňovány jak geografickými, tak negeografickými faktory. Geografickými faktory se rozumí fyzikální a biologické faktory spojené s geografickou polohou, včetně klimatu, distribuce divokých rostlinných a živočišných druhů, půdy a topografie.“²⁹²

²⁹² DIAMOND, Jared. *Geographic Determinism* – Geographic determinism (jareddiamond.org)

Často se připomíná, že Friedrich Ratzel výraz „geopolitika“ neužíval a pro nové badatelské paradigma používal označení „Anthropogeographie“, čímž mínil spojení geografie, antropologie a politiky. Ratzel nejvíce ovlivnil další vývoj geopolitiky jako teorie svým konceptem životního prostoru, *Lebensraum*, který ovšem už před ním zformuloval Oscar Peschel, Ratzelův předchůdce na katedře geografie v Lipsku. *Lebensraum* je část zemského povrchu, která je potřebná k udržení určité skupiny – tlupy, národa, případně rasy, a to s ohledem na stálost či změnu velikosti její populace a způsobu existence. *Lebensraum* je pojem, který přesahuje tradiční geografický determinismus: vznikl jako propojení geografie s darwinismem. Oba výše jmenovaní němečtí geografové se nikterak netajili tím, že na ně Darwinovo dílo mělo velký vliv. Přesto Ratzel měl k Darwinovu dílu připomínku.

Podle Friedricha Ratzela nevzal Charles Drarwin v úvahu prostorovou složku: „Jeho zjištění nenechávají nikoho na pochybách o tom, že lidský boj o existenci bude většinou bojem o prostor. Přesto se tomuto aspektu kupodivu nikdy nevěnovala náležitá pozornost.“²⁹³ Obdobně bylo možné hned na počátku formování klasické geopolitiky zaznamenat výhrady k Malthusově teorii. Thomas Malthus, anglický ekonom a pastor, charakterizoval růst populace nad úroveň možnosti produkce potravin v rámci státu jako situaci, která byla v minulosti řešena hladomorem či válkou; v současnosti by prý ale měla vyústit do omezení porodnosti. U klasické geopolitiky by uvedený růst populace měl mít za následek rozpínání státu – posouvání hranic či kolonialismus. Z této pozice už nebylo daleko k představám o státu jako živém organismu.

8.2 Zrod sociálního darwinismu

Aktuální oživování zájmů o geopolitiku a rozmach biopolitiky vyžadují vrátit se k otázce, co je to sociální darwinismus a jak se zformoval. Nelze zapomínat, že role sociálního darwinismu při zrodu geopolitiky byla různorodá. Nejde pouze o to, že se objevil nový směr bádání. Nemalý význam má i fakt, že z pozice sociálního darwinismu byly nově interpretovány i principy a závěry geografického determinismu – což je patrné například na zmíněné kategorii „životní prostor“.

Zásadní pro další vývoj společenských věd je skutečnost, že Charles Darwin ve svém díle otevřel prostor pro interpretace, které nerozlišují

²⁹³ RATZEL, Friedrich. *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie*. Tübingen: H. Laupp, 1901, s. 154. Citováno podle: STOGIANNOS, Alexandros. *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel. Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism*. Cham: Springer, 2019, s. 63.

motivaci a chování člověka od ostatních živočichů. Stačí připomenout teze z jeho nejznámějšího díla *O vzniku druhů* (1859), kdy tvrdí, že „boj o přežití je nejtvrďší mezi jedinci a varietami stejného druhu“. Podle Darwina „protože se jedinci stejného druhu dostávají ve všech ohledech do nejužší konkurence, bude boj mezi nimi zpravidla nejtvrďší. Téměř stejně tvrdý pak bude mezi jednotlivými varietami stejného druhu, a dále mezi jednotlivými druhy stejného rodu.“²⁹⁴ Také pro přívržence vize zjevného předurčení USA vést svět lze nalézt oporou v Darwinově díle – v knize *O původu člověka* (1871) psal, že „obdivuhodný pokrok, který zaznamenaly Spojené státy, i charakter jejich obyvatelstva jsou výsledkem přírodního výběru, neboť do této veliké země se za posledních deset až dvanáct generací přistěhovali nejenergičtější, nejpodnikavější a nejstatečnější lidé z celé Evropy a dosáhli tu největšího úspěchu“.²⁹⁵

Za otce sociálního darwinismu nebývá zpravidla pokládán Charles Darwin, ale britský sociolog Herbert Spencer. Právě on, alespoň podle obecně traktovaných představ, aplikoval Darwinovo učení na lidskou společnost. Není to však úplně přesné: Spencer byl evolucionista dřív, než Charles Darwin publikoval svoji koncepci, a také koncept přírodního výběru Spencer formuloval samostatně. Sám Darwin, když v knize *O vzniku druhů* hovořil o možnosti zachování užitečné odchylky, psal, že „výraz přežití silnějšího, často užívaný panem Herbertem Spencem, je však přesnější a někdy je i stejně vhodný“ jako jím užívaný výraz „přírodní výběr“.²⁹⁶ Není také bez zájmovosti, že evoluci a přežití silnějšího Spencer chápal v lamarcovském duchu, a to i v době, kdy už bylo Lamarcovo pojetí vývoje velkou většinou akademické obce odmítnuto.

U Spencera byla sociální evoluce hledáním rovnováhy, které má podobu boje o život. „Boj o existenci byl nepostradatelným prostředkem k evoluci... V soutěži mezi jedinci stejného druhu přežití nejschopnějších od počátku podporovalo produkci vyššího typu; ale vidíme, že pokračující válčení mezi druhy je způsobeno především růstem a organizací,“ psal Herbert Spencer v *Základech sociologie* (díl II, část V. – 1882). A nešlo jen o jedince. Také „boje o existenci mezi společnostmi byly nástrojem jejich vývoje. Ani konsolidace a opětovné sloučení malých skupin do velkých... by nebylo možné bez mezikmenových a mezinárodních konfliktů. Sociální spolupráce je iniciována společnou obranou a útokem; a z takto zahájené spolupráce vzešly všechny druhy kooperací.“²⁹⁷

²⁹⁴ DARWIN, Charles R. *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2006, s. 99 a 524.

²⁹⁵ DARWIN, Charles R. *O původu člověka*. Praha: Academia, 2006, s. 165.

²⁹⁶ DARWIN, Charles R. *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Citované vydání, s. 86.

²⁹⁷ SPENCER, Herbert. *The Principles of Sociology*. Vol. II. New York: D. Appleton and Co., 1898, s. 247 a 241

Obdobné myšlenky o významu násilí a války v lidských dějinách lze nalézt už ve Spencerově díle *Studium sociologie* (1873). „Válčení mezi lidmi, stejně jako válka mezi zvířaty, mělo velký podíl na povznesení jejich organizací na vyšší úroveň... V první řadě to mělo za následek neustálé hubení ras, které z nějakého důvodu byly nejméně schopné vyrovnat se s podmínkami existence, kterým byly vystaveny. Zabíjení relativně slabých kmenů nebo kmenů relativně chudých ve vytrvalosti, odvaze, důvtipu nebo schopnosti spolupracovat muselo vždy vést k udržení a občas i zvýšení množství život ochraňujících sil, které mají lidé... Neméně důležitým přínosem, který odkázala válka, bylo vytváření velkých společností. Jen silou byly malé nomádké hordy svařeny do velkých kmenů; pouhou silou byly velké kmeny svařeny do malých národů; pouze silou byly malé národy svařeny ve velké národy.“²⁹⁸ Takto se rodila dnes populární teorie produktivní války. Ovšem i u Darwina lze nalézt tezi, která směřuje ke klasické geopolitice: „V přírodě tak z války, hladu a smrti přímo plyne nejušlechtlejší věc, kterou jsme schopni pochopit, totiž vznik vyšších živočichů.“²⁹⁹

Na příkladu již zmíněného Friedricha Ratzela a jeho učitele je patrné, že se sociální darwinismus formoval „polycentricky“, na mnoha místech najednou. Zájem o Darwinovu teorii se ale šířil nejen mezi společensko-vědními pracovníky v Evropě, v USA, ale také v Japonsku a Číně. Úprk od osvícenského racionalismu a od otázek všelidské jednoty v otázce morálky byl v období vrcholného kolonialismu a příprav ke světovým válkám vskutku globální. S časem také přibývala radikálnost formulací. Za vrchol první vlny zájmu o darwinismus ve Spojených státech je pokládáno dílo politologa a sociologa Williama Sumnera, který překonával opatrnost Darwina a Spencera, pokud jde o soudy týkající se násilí a války mezi lidmi. Sumner v eseji *Válka* (1903) rozlišuje sentiment míru a soužití uvnitř skupiny MY a „sentiment nepřátelství a války“ ve vztahu vůči všem cizincům. Tato skutečnost je prý i zdrojem dvojí morálky, dvojích pravidel jednání. Zároveň Sumner tvrdil, že „válka vzniká ze soutěžení života, ne z boje o existenci“, čímž asi myslel, že válka je ryze vnitrosociálním jevem. Byl přesvědčen, že existují čtyři velké motivy, které vedou člověka ke společenské činnosti: hlad, láska, marnivost a strach z vyšších sil. „Pokud pátráme po příčinách, které vedly lidi do války, najdeme je pod každým z těchto motivů nebo zájmů.“

„Proti cizincům bylo záslužné zabíjet, drancovat, praktikovat krvavou pomstu a krást ženy a otroky; ale uvnitř by žádná z těchto věcí nemohla být povolena, protože by způsobily nesoulad a slabost,“ psal Sumner. „Soutěž

²⁹⁸ SPENCER, Herbert. *The Study of Sociology*. London: Henry S. King & Co., 1873, s. 193 a 194.

²⁹⁹ DARWIN, Charles R. *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Citované vydání, s. 544.

o život tedy vzniká mezi skupinami, nikoli mezi jednotlivci, a vidíme, že členové skupiny jsou spojenci a společní partneři v jednom zájmu, zatímco jsou přivedeni do antagonismu zájmů se všemi cizinci. Je to tedy soutěž o život, která dělá válku, a proto válka vždy existovala a vždy bude. Je to v podmínkách lidské existence.“ Domníval se, obdobně jako dnešní přívrženci teorie produktivní války, že válka „rozvíjí společenskou organizaci; produkuje politické instituce a třídy“. Jako klasický liberál byl přesvědčen, že „pokud existuje skutečná svoboda, působí přírodní výběr; ale pokud existuje společenský předsudek, monopol, privilegium, ortodoxie, tradice, lidová iluze nebo jakékoli jiné omezení svobody, výběr nenastane, válka funguje jako hrubý a nedokonalý výběr“.

Podle Sumnera „humanitarismus je v literatuře, tím je čtenářská veřejnost vedena k domněnce, že svět postupuje po nějaké linii, kterou nazývají »pokrokem« směrem k míru a bratrské lásce. Nic se nemůže mýlit více... Může být mír univerzální? Není důvod tomu věřit.“ Nebyl však obdivovatelem války, nechválil ji, pouze nevěřil, že se lidstvo dokáže vymanit ze zvilosti na zákonitostech přírodního výběru: „Co nás děsí, je strašlivé plýtvání tímto procesem evoluce válkou – plýtvání životy a plýtvání kapitálem. Je to právě tato ztráta, která způsobila, že evoluce civilizace je tak pomalá,“ psal Sumner.³⁰⁰

Většina sociologů hlásících se k sociálnímu darwinismu byla však i nadále při formulaci logických závěrů vyplývajících z jejich teoretickou-metodologických principů opatrná. Obezřetnost sociologů a filosofů nesdíleli generálové, zvláště ne ti pruštití, jako byl Friedrich von Bernhardi: „Válka je biologická nutnost prvořadě důležitosti, usměrňující prvek v životě lidstva, bez něhož se nelze obejít, protože bez něj bude následovat nezdravý vývoj, který vylučuje jakýkoli pokrok rasy, a tudíž celé skutečné civilizace... Zákon silnějšího platí všude. Přežívají ty formy, které jsou s to zajistit si nejpříznivější životní podmínky a prosadit se ve všeobecné ekonomii přírody. Slabší podlehnou.“³⁰¹ Dalo by se říci, že tento závěr vyplývající z Darwinova učení o přírodním výběru je logický, přesto má nádech jakéhosi „logického extremismu“: válka přestávala být faktem a měnila se na nutnost.

Dlužno dodat, že ani v německém filosofickém prostředí takovýto přístup nebyl zcela ojedinělý a předcházel vzniku Darwinova učení: například nikdo menší než Georg W. F. Hegel v *Základech filosofie práva* (1821) psal,

³⁰⁰ SUMNER, William G. *War and Other Essays*. New Haven: Yale University Press etc. 1911, s. 9-40.

³⁰¹ BERNHARDI, Friedrich von. *Germany and the Next War*. New York: Longmans, Green, and Co., 1914, s. 18.

že válka má vyšší význam, neboť jejím prostřednictvím se „mravní zdraví národů udržuje ve své indiferenci vůči ustrnutí konečných určeností, tak jako pohyb větrů ochraňuje moře před hnilobou, do níž by je uvrhl trvalý klid, stejně jako národy trvalý nebo dokonce věčný mír“. Tento německý filozof se domníval, že „i když se tedy určitý počet států spojí v jednu rodinu, musí si tento spolek jakožto individualita vytvořit nějaký protiklad a vyrobit nějakého nepřítele. Z válek vycházejí národy nejen posíleny, nýbrž národy, které jsou k sobě nesaňšenlivé, získávají válkami navenek klid uvnitř.“³⁰²

8.3 Stát jako organismus

V první vlně zájmu o sociální darwinismus lze zaznamenat důležitou odbočku od Darwinova autentického učení – tou je již zmíněná idea státu jako organismu. U její kolébky byl už Friedrich Ratzel, ale nejvíc ji rozvinul Rudolf Kjellén, švédský politolog i aktivní politik. K pozoruhodnostem formování geopolitické teorie patří, že Kjellénovo dílo – tohoto asi nejznámějšího švédského společenskovědního badatele – bylo přeloženo a mnohokrát publikováno v němčině, nikdy však nebylo vydáno v angličtině. Důvodem „nezájmu“ nebyl problém srůstání geopolitiky s nacismem: Kjellén nebyl nacista, i jako poslanec se vyjadřoval v linii monarchistického konzervatismu – a podle některých autorů směřoval k sociáldemokratismu; nebyl antiintelektuální, ani rasista. Nebyl ale ani pacifista a válku pokládal za nástroj upevnění státu. Ola Tunander v pozoruhodné studii věnované Kjellénovi píše, že „jeho politické myšlení se přiklánělo méně k nacionálně-romantickému *Blut und Boden* a více k německé kosmopolitní tradici s její multikulturní jednotou a snahou o mnohonárodní ligu států; unii, která by respektovala svobodu a nezávislost států pod vedením centrální moci“. A dodává, že „přežití NATO po studené válce a jeho zaměření na etnicitu, teritorialitu a analýzu diskurzu činí Kjellénovy pojmy ještě relevantnějšími“.³⁰³

Rudolf Kjellén je autorem jazykového novotvaru „geopolitika“, který spojením dvou řeckých výrazů – země a politika (statní záležitosti) – vytvořil slovo, které starořečtina neznala; používal i pojem „biopolitika“. Podle Kjelléna „geopolitika je studium státu jako geografického organismu nebo jako fenoménu v prostoru: tedy státu jako země, území, oblasti nebo především jako říše“. Jako jednotlivec má srdce či Achillovu patu, které

³⁰² HEGEL, Georg W. F. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 254 a 355.

³⁰³ TUNANDER, Ola. *Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's „The State as a Living Organism* Citované vydání, s. 451.

nemůže ztratit, také stát má oblasti, bez kterých nepřežije.³⁰⁴ Stát se v jeho díle, obdobně jako u Ratzela, stává živým organismem, jednotou vůle a síly, organické spojení půdy a lidí s více či méně „přirozenými hranicemi“ a s určitým stupněm soběstačnosti.

Kjellén patřil mezi teoretiky, kteří přisuzovali soběstačnost, tedy i budoucnost, pouze velkým státům či přímo říším. Obdobně jako později Friedrich Naumann v knize *Mitteleuropa* (1915) viděl budoucnost střední Evropy ve vytvoření soustátí kolem Německa. Kjellén předpokládal, že „Německo bude přijato svými slovanskými sousedy, pokud si zvolí svou multietnickou rakousko-habsburskou tvář. Podle Ola Tunandera se německá geopolitika se svými kjellénovskými kořeny dělí na dva proudy: „na jedné straně má městskou, kosmopolitní a mnohonárodnostní tradici, kterou Kjellén popisuje jako »rakouskou tvář« a která spočívá na uznání identity a relativní svobody jednotlivých národů habsburskou říší; na druhé straně venkovštější národně-romantická tradice Blut und Boden, »pruská tvář«, která pokládá hranice za válečné zóny mezi různými národy a státy a považuje možnost menších národů vytvářet své vlastní státy za náhodnou slabost velmocí“.³⁰⁵

Lze říci, že Kjellénův přístup sice zdůrazňoval kulturně-etnický prvek geopolitiky, nemusel ústit do rasismu – prostě předpokládal nadřazené postavení německé velmoci ve střední Evropě. Taková představa uspořádání střední Evropy je v protikladu s „pruskou“, přesněji řečeno s nacistickou koncepcí. Tuto kontrapozici lze nalézt i v Hitlerově knize *Mein Kampf*: „Z dnešního pohledu je třeba považovat za štěstí to, že se nepodařila v Rakousku germanizace ve smyslu snah Josefa II. Její úspěch by sice znamenal zachování rakouského státu, avšak jazykové společenství by přivedilo pokles rasové úrovně německého národa... Zrodil by se snad státní národ, kulturní národ by však byl ztracen.“³⁰⁶ V souvislosti s „pruskou“ větví geopolitiky je ovšem nutné dodat, že její sňatek s hitlerovským rasismem nebyl univerzální – ani Karl Haushofer, guru druhé generace německé geopolitiky a nejvýraznější postava geopolitiky třetí říše, ve své koncepci ne sklouzl k vulgárnímu rasismu či patologickému antisemitismu.

8.4 Neurčitost rasy

Skutečnost, že se geopolitika stala zdrojem argumentů pro zrůdnou nacistickou politiku, zapříčinila po 2. světové válce uvalení geopolitiky do

³⁰⁴ KJELLÉN, Rudolf: *Der Staat als Lebensform*. Berlin: Kurlits Verlag, 1924, s. 45 a 38.

³⁰⁵ TUNANDER, Ola: *Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's „The State as a Living Organism“*. Citované vydání, s. 460 a 461.

³⁰⁶ HITLER, Adolf: *Mein Kampf*. Praha: Otakar II., 2000, s. 285.

klatby. Novodobý rasismus a geopolitika jsou ale dva různé ideové proudy, které se na počátku formovaly odděleně, ovšem pod vlivem stejného teoretického impulsu: sociálního darwinismu. Srůstání geopolitiky, přesněji řečeno její jedné větve, a rasismu v nacistické doktríně komplikuje věcnou analýzu, protože tento „sňatek“ nebyl zcela rovnoprávný. Nacistická ideologie měla dva opěrné sloupy: výchozím byla biopolitická představa rasové čistoty a až z ní byla odvozená specifická verze geopolitiky. Expanze pak nebyla pouze zajištěním životního prostoru, ale také nástrojem ochrany „rasové čistoty“.

Nacistický stát byl v návaznosti na Kjelléna pokládán za „etnickou individualitu“. Jeho uspořádání mělo podle názvu „socialistickou“ podobu, v reálu to byl kapitalismus s rasistickou vizí. Nacistické pojetí „socialismu“ nevidělo jako subjekt historie třídy či jednotlivce, ale, jak napsal německý sociolog Thomas Lemke, vidělo jej v „uzavřené komunitě se společným genetickým dědictvím“.³⁰⁷ Výsledkem je podivný slepenec pseudovědeckého rasismu, sociálního darwinismu a pangermánské mytologie. Z těchto složek se jeví rasismus jako nejsnáze analyzovatelný, ovšem každý pokus o takový rozbor ukáže, že je mnohem snazší definovat rasismus než rasu.

Novodobý rasismus je relativně mladý fenomén, jeho počátky spadají do 17. až 19. století. Vznikal souběžně s koloniálním dělením světa v době, kdy imperiální expanze Evropanů, tedy bělochů, dosahovala největších úspěchů – a kdy měla na dobytých územích často podobu genocidy původního, tedy „nebílého“ obyvatelstva. Tehdy se začalo ustupovat od biblické představy jednoho počátku všech lidí směrem k různě chápané evoluci. Právě v 17. století začaly diskuse mezi zastánci monogenismu a polygenismu, která se později stala i důležitou dělicí čarou týkající se recepce darwinismu – sporu, zda všechny lidské rasy mají jeden začátek, nebo vznikly jako samostatné linie. Některé z těchto představ vedly k nacistickému holocaustu. V návaznosti na hrůzy spojené s takzvaným „konečným řešením židovské otázky“ UNESCO přijalo čtyři rezoluce odsuzující rasismus – v Paříži v červenci 1950, tamtéž v červnu 1951, v Moskvě v srpnu 1964 a opět v Paříži v září 1967. Není náhoda, že ani jeden z těchto dokumentů neobsahuje jasnou definici rasy – pravděpodobně proto, že nelze mezi odborníky dosáhnout shody na této definici; a také proto, že pojem rasy je neurčitý. Podle první rezoluce „pro většinu lidí je rasa jakákoli skupina lidí, kterou se rozhodnou popsat jako rasu“, což se jeví jako značný subjektivismus, ovšem skutečnost tento subjektivismus do značné míry potvrzuje. Dokument zároveň uvádí, že „je třeba

³⁰⁷ LEMKE, Thomas. *Biopolitics. An Advanced Introduction*. New York and London: New York University Press, 2011, s. 11.

rozlišovat biologický fakt (existence) rasy a mýtus »rasy«. Pro všechny praktické společenské účely není rasa ani tak biologickým jevem jako spíše společenským mýtem.“ K tomu rezoluce dodává, že libovolná antropologická klasifikace ras „nikdy do těchto klasifikací nezahrne mentální charakteristiky“. ³⁰⁸ A odvolává se přitom na Konfuciovův výrok, že „přirozeností jsme si navzájem blízcí, návyky se od sebe vzdalujeme“. ³⁰⁹

Dnes se v antropologii odlišnost ras spojuje s částečně odlišnými geny a z těchto dílčích rozdílů se neodvozují rozdíly v inteligenci, pracovitosti či morálních sklonech. I když některé výzkumy zdánlivě rozdílů v inteligenci potvrzují, tyto odlišnosti jsou způsobeny podmínkami socializace příslušníků zkoumaných skupin, nikoliv dědičnými dispozicemi. Z toho se zpravidla dovozuje, že – jak praví rezoluce UNESCO z roku 1967 – „lidské problémy vyplývající z takzvaných »rasových« vztahů jsou spíše sociálního původu než biologické“. ³¹⁰

Problém s definicí rasy je patrný už v díle Charlese Darwina *O původu člověka*. Podle něho nelze pochybovat o tom, že se různé rasy „od sebe velmi liší například tvarem vlasů, poměrem jednotlivých částí těla, kapacitou plic, tvarem a velikostí lebky, a dokonce i mozkovými závitými. Bylo by však nekonečným úkolem vypočítávat všechny podrobnosti, jimiž se jednotlivé rasy liší. Liší se také tělesnou stavbou, schopností aklimatizace a sklonem k určitým chorobám.“ Pak ale přichází poznámka, která může mít politické důsledky: „Stejně odlišné jsou v duševních vlastnostech, zejména po stránce citové, ale částečně také v rozumových schopnostech.“ Darwin ovšem také tvrdil, že existuje mnoho odlišností mezi rasami, „avšak vezmeme-li v úvahu celou jejich tělesnou stavbu, jsou si navzájem v mnoha rysech značně podobné“. Upozorňuje na možnost mezirasového křížení a dovozuje, že „specifické znaky všech lidských ras jsou značně proměnlivé“. Pokládá existenci různých ras za výsledek evoluce (jinak by musely být jednotlivé rasy zvlášť stvořeny), a klasifikuje je jako „poddruh“ druhu „člověk“, kterému se podle zvyklostí říká „rasa“. ³¹¹

V Česku a na Slovensku bývá slovo „rasa“ nejčastěji používáno k označení různých etnických skupin. Nejobecnější vymezení zachycuje některé fyzické rozdíly, především barvu kůže. Taková antropobiologie může být hodnotově neutrální. Při tomto pohledu se jedná o velké skupiny lidí se specifickými podmínkami evoluce, které vedly k některým odlišným gene-

³⁰⁸ *Four statements on the race question*. Paris: UNESCO, 1969, s. 31 a 32.

³⁰⁹ KONFUCIUS. *Sebrané výroky*. In: VOCHALA, Jaromír. *Konfucius v zrcadle Sebraných výroků*. Praha: Academia, 2009, s. 93.

³¹⁰ *Four statements on the race question*. Paris: UNESCO, 1969, s. 51.

³¹¹ DARWIN, Charles R.: *O původu člověka*. Citované vydání, s. 86, 194, 204, 199 a 201.

tickým kombinacím a následně k odlišnostem v barvě kůže. V případě odmítnutí evoluční teorie by existence odlišných ras znamenala nalezení odlišného původu – například odlišné stvoření bohem. Jenže i toto jednoduché vymezení může mít jen orientační charakter. Lze samozřejmě rozlišit černocho, bělocha, indiána nebo Asiata. Pak se ale otevírá otázka, zda míšenci vzešli z těchto ras – například mestic či mulat – tvoří samostatnou rasovou skupinu, či nikoliv a při jakém podílu „krve“ by mělo rozlišování začít. A právě tato na první pohled malicherná otázka vedla k masovým lidským tragédiím.

Předmětem zájmu rasové teorie, a hlavně rasistických hnutí a skupin nebyla ani tak evoluce jako aktuální rozdíly ras a konflikty z nich vyrůstající – případně vývojová regrese. Na počátku byl takzvaný vědecký rasismus: popis rozdílů ras na úrovni přírodovědných znalostí 18. století. Zpočátku vše vypadalo nevinně, i když odborná diskuse o rasách byla plná dobových předsudků, ale ne zcela konfliktní: bílá rasa byla prostě pokládána za nejkvalitnější, protože ovládla svět a nastartovala kapitalistickou globalizaci – teorie se formovala během vrcholné fáze kolonizace, kdy Evropané ovládli AAAA, tedy Ameriku, Afriku, Asii i Austrálii. Tehdy i takové autority teorie lidských práv, jakou je John Locke, podléhaly dnes nepřijatelným předsudkům. Tak lze v *Základních zákonech Karolíny* (1669), na jejichž textaci se Locke podílel, nalézt článek CX, podle něhož „každý svobodný muž Karolíny musí mít absolutní moc a autoritu nad svými černošskými otroky“.³¹² Dalo se ovšem předpokládat, že politickou kulturu osvícenského Západu ovládnou teoretici a politici typu Thomase Jeffersona, který se vyvíjel směrem k porozumění ras, k jednotnému chápání druhu *homo sapiens*. Hlavní vývojová linie rasismu ale směřovala jinam – k představě rasy jako souboru „dědičných somatických atributů podmiňující kognitivní a další kvality příslušné populace“.³¹³

8.5 Západní rasismus

Amerika, Jižní i Severní, byla místem, kde se v důsledku kolonizace odlišné etnické skupiny dostaly do kontaktu a – především v případě Severní Ameriky – často i do konfliktu. Konec 19. století vedl k interpretacím rasových rozdílů, které dostaly „geopolitické“ vyjádření. I již zmíněná vize „zjevného předurčení“ USA vést svět byla s těmito představami spojena – například v díle protestantského kazatele Josiaha Stronga. Jeho kniha *Naše*

³¹² LOCKE, John. *The Fundamental Constitutions Of Carolina*. In: LOCKE, John: *The Works of John Locke*, vol. 9 – [online], [cit. 2022-09-27]. Dostupné z : http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1726&chapter=81635&layout=html&Itemid=27

³¹³ BUDIL, Ivo T. *Úsvit rasismu*. Praha: Triton, 2013, s. 133.

zem (první vydání 1885, revidované 1891) byla bestsellerem své doby. Podle této knihy žezlo vladaře světa putuje na západ – z Persie do Řecka, z Řecka do Itálie, odtud do Velké Británie a nyní do USA. „Nemůže být rozumných pochyb o tom, že Severní Amerika má být velkým domovem Anglosasů, hlavním sídlem jeho moci, centrem jeho života a vlivu,“ psal Strong. V tomto procesu to, co nazývá „anglosaská rasa“, reprezentuje dvě velké ideje, kterými jsou láska ke svobodě a pravé (tj. protestantské) křesťanství. „Nejvznešenější rasy byly vždy milovníky svobody. Tato láska byla silná v rané germánské krvi a hluboce ovlivnila instituce všech větví velké germánské rodiny; ale bylo ponecháno na anglosaské větvi, aby plně uznala právo jednotlivce na sebe sama a formálně to prohlásila za základní kámen vlády.“ Také čisté duchovní křesťanství v 16. století „vzniklo mezi teutonským, spíše než mezi latinským národem“. Navíc Strong dodává, že „další výraznou charakteristikou Anglosasů je to, co lze nazvat instinktem nebo géniem pro kolonizaci“ a cituje Charlese Dickense, který prý jednou řekl, že typický Američan by váhal vstoupit do nebe, pokud by si nebyl jistý, že může jít dál na západ. Jenže je tu problém, není už co kolonizovat: „Už neexistují žádné nové světy.“ Proto prý „svět vstupuje do nové etapy své historie – do konečné konkurence ras, pro kterou jsou Anglosasové připravováni. K dosažení tohoto výsledku prý „nejsou třeba žádné vyhlazovací války; zápas není o zbraních, ale o vitalitě a civilizaci“.³¹⁴

Ani v této knize není představa „rasy“ přesně vymezená. Někdy se zdá, že to, co nazývá „anglosaskou rasou“, jsou běloši mluvící anglicky a s protestantským vyznáním, elita především britského původu – či prostě WASP (*White Anglo-Saxon Protestants*). I když Strong mluví o tom, že imigranti modifikují Anglosasy, dodává, že „jejich potomci jsou jistě anglosaští“. Zároveň ale jmenoval imigraci mezi sedmi riziky, kterým čelí USA (dalšími měly být katolicismus, mormonismus, socialismus, nestřídmost, bohatství a urbanizace), ale varování neobsahuje rasový podtext v pojetí konce 19. století. Imigrace podle Stronga představuje problém hlavně kvůli morálce a politickým postojům imigrantů, kteří přinášejí často další ze zbývajících šesti rizik. V důsledku toho „mnozí američtí občané nejsou amerikanizováni“.³¹⁵ Tento seznam je zajímavý i tím, že převahu USA vidí především v počtu anglosaského obyvatelstva a bohatství země. To jsou faktory, jež by bylo možné dohledat mezi činiteli určující geopolitickou moc státu, ovšem klasická geopolitika nevyzvedá otázku svobody a protestantství jako klíčové rozměry kvality.

³¹⁴ STRONG, Josiah. *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*. New York: Baker & Taylor Co., 1885, s. 165, 159–160, 174 a 175 (kurzíva autor knihy), 176 a 173.

³¹⁵ Tamtéž, s. 163 a 43.

Za zlom, kdy takzvaný vědecký rasismus získává podobu rasismu v současném chápání, je pokládáno dílo francouzského antropologa, diplomata Arthura de Gobineaua, zvláště jeho práce *Esej o nerovnosti lidských ras* (vyšla ve čtyřech svazcích v letech 1853 až 1855). V jeho díle se již rozcházejí dobové antropologické znalosti s výroky autora a objevují se závěry směřující k tvrzení, že rasový princip určuje osud civilizace. „Mám za to,“ psal Gobineau, „že slovo degenerovaný, pokud se ho užívá pro národ, znamená a má znamenati, že ten národ nemá již niterné hodnoty, které míval, protože již nemá ve svých cévách touž krev, jejíž hodnotnost postupně míšení obměnilo.“³¹⁶

Gobineau rozlišoval tři rasy, „tři veliké typy, ostře odlišené, totiž typ černý, žlutý a bílý“, kterým přiřadil odlišnou neměnnou kvalitu. Nejnižší na tomto žebříčku umísťuje černochoy, bělochům přisoudil „přemýšlivou energii nebo spíše energickou inteligenci; smysl pro užitečné“, mimořádný „pud pro pořádek... a zároveň vyslovenou zálibu ve svobodě, ano i přílišné; vyložený odpor k formalistické organizaci, ve které se uspávají Číňané, stejně jako proti povýšenému despotismu, jedině to uzdě národů černých“, ale také „lásku k životu“. „Není mi třeba dokládati,“ psal, „že pojem cti a v něm obsažený pojem civilisačního poznatku nejsou známy černým a žlutým.“³¹⁷

V této oblasti teorie a rodící se nové masové psychózy se objevují oslavné formulace na počest „počestných, úctyhodných“ árijců. Často se jedná o dithyramby, které více připomínají dnešní fantasy coby umělecký žánr než vědeckou historiografii a antropologii; tady se rodily některé z budoucích mýtů nacistů. Koncept árijců je v této linii rasové teorie mytologická představa proto-indoevropské populace, vynikající tělesnými, intelektuálními a mravními vlastnostmi, jakýsi vyšší exemplář lidského rodu, jehož potomci se nacházejí i dnes mezi lidmi (pro Gobineaua mezi francouzskou šlechtou, pro nacisty to byli Germáni či Němci – „panská rasa“). Gobineau árijcům přisuzoval světlé či zrzavé vlasy, modré oči. „Pleť árijců byla bílá a růžová: takovými se nám jeví nejstarší Řekové a Peršané; takoví také byli prvotní Indové. Mezi barvami vlasů a vousů převládala plavá barva a nezapomenutelným zůstane, jak si v ní líbovali Helénové: jinak si nepředstavovali svoje nejvznešenější božstva... Tato odrůda lidská při své svrchované tělesné kráse byla i povznesena duchem. Mohla vydávati nedoběrné množství energie a čilosti a její vladařská povaha se shoduje dokonale s potřebami tak živé přirozenosti.“ Pak už následuje další argumentační krok, kdy se árijský prvek mění na germánský či indogermánský. Jedná se přece o „národy árijské nebo

³¹⁶ GOBINEAU, Arthur de. *O nerovnosti lidských plemen*. Praha: Orbis, 1942, s. 39.

³¹⁷ Tamtéž, s. 159-161.

indo-germánské, podle toho, z jaké stránky se chceme dívat na otázku“. Přičemž „nebylo nikdy pravé civilizace evropských národů, když árijské větve nepanovaly“. ³¹⁸ Gobineau ovšem odsuzoval otroctví a nebyl antisemita, jeho následovníci jako například britsko-německý politický teoretik Houston Stewart Chamberlain, však na to nebrali ohled. V Evropě ale po staletí čas od času vzplála antižidovská hnutí založená především na náboženském základě, a to včetně sociálních důsledků středověké usurární doktríny zakazující křesťanům půjčovat peníze na jakýkoliv úrok. Až v 19. století dostávalo antižidovství podobu iracionálního „rasismu krve“.

Pouze na první pohled měly zrůdné praktiky vyrůstající z představy o konfliktu ras počátek v politice německých nacistů. Lze totiž nalézt i starší příklady rasistické politiky na státní úrovni v jiných zemích. Podle právního principu nazývaného „pravidlo jedné kapky“, který byl kodifikován v některých státech USA na počátku 20. století, každý, kdo měl, byť jednoho vzdáleného černošského předka, tedy kapku „černošské krve“, byl černoš. Tato „rasová klasifikace“ znamenala zásadní krok od hledání rozdílů mezi rasami v barvě kůže směrem k mytologizované „krvi“. A nejen to, na řadu přišel princip hypodescentu – automatického přiřazení potomků vzešlých ze smíšeného svazku k etnické či rasové skupině, která měla v daném prostředí nižší sociální a politický status. Nebyl důležitý podíl „krve“, tedy vzdálenost barevných předků, nebyla důležitá sebeidentifikace či kultura daného člověka, šlo o právní vyjádření dlouho pěstovaných jižanských představ o „neviditelném černošství“. Některé jižanské státy nově definovaly starší zákony „o krevních zlomcích“ tak, aby zlomky dostaly faktickou podobu „jedné kapky“.

Tyto vize měly i teoretické obhájce. Například Madison Grant, americký právník a zoolog, v knize *Zánik velké rasy* s podtitulem *Rasový základ evropské politiky* (1916) tvrdil, že „kříženec mezi bělochem a indiánkou je indián; kříženec mezi bělochem a černoškou je černoš; kříženec mezi bílým mužem a hinduistkou je hinduista; a kříženec kterékoli ze tří evropských ras a Žida je Žid.“ ³¹⁹ Není bez zajímavosti, že podle Granta mezi tři evropské rasy patří rasa nordická, alpská a středomořská – což je samo o sobě prapodivný antropologický a geograficko-historický výklad. I když se někdy uvádí, že Grant měl v USA malý vliv, podílel se na některých eugenických opatřeních i na zákonu o rasové integritě (1924) Virginie, podle kterého byl běloch pouze ten, kdo neměl žádné příměsky jiné krve. A nejde pouze o Grantův vliv ve

³¹⁸ Tamtéž, s. 265, 268, 268, 208 a 167.

³¹⁹ GRANT, Madison. *The Passing of the Great Race or The Racial Basis of European History*. New York: Charles Scribner's Sons, 1921, s. 18.

Spojených státech. Citovaná kniha vyšla německy (1925); Adolf Hitler poslal Grantovi děkovný dopis a nazval tuto knihu „svojí Biblií“. Anders Breivik, norský masový vrah a pravicový extremist a ve svém manifestu *2083: Evropská deklarace nezávislosti* (2011) zmiňuje Granta jako obránce bílé rasy. Cituje také Grantovu definici „nordické rasy“: „Tato rasa je obdařena dlouhou lebkou, je velmi vysoká, světlé pleti s blond nebo hnědými vlasy a světlými očima. Nordičtí obývají země kolem Severního a Baltského moře a zahrnují nejen velké skandinávské a germánské skupiny, ale také další rané národy, které se poprvé objevují v jižní Evropě a v Asii jako zástupci árijského jazyka a kultury.“³²⁰

Diskusi i legislativu týkající se „jedné kapky krve“ doprovázelo formulování a přijetí takzvaných „zákonů Jima Crowa“ (*Jim Crow laws*), různých nařízení o rasové segregaci; ta platila v jižních státech USA mezi roky 1876 a 1965. Snad nejvýraznější vliv měly tyto představy v období 1910 až 1930; tehdy také zažívala největší slávu nejen na amerických univerzitách eugenika, představa o potřebě chránit a cíleně zdokonalovat genofond obyvatel. Ku klux klan – jehož seznam nepřátel USA zahrnoval kromě černochů, Hispánců a Asiátů i Židy a katolíky, představitele politické levice, imigranty a další – měl tehdy podle různých údajů tři až šest milionů členů. Film *Zrození národa* (1915), první hollywoodské němé epické drama oslavující Ku klux klan byl také prvním filmem, který byl promítán v Bílém domě. Až poté, konkrétně v roce 1935, byly v nacistickém Německu přijaty norimberské rasové zákony, které určovaly příslušnost k „židovské rase“ podle rodičů a prarodičů (Židé, míšenci prvního a druhého stupně), ale i podle vztahu k náboženství.

Rasismus jako politická koncepce se radikalizoval a posunoval k hororovému extremismu. Zformovala se koncepce, pod které je (a) běloch (árijec, Anglosas, Germán) nadřazený jiným, méněcenným rasám; (b) skupinová nadřazenost je tak výrazná, že jí žádný jedinec nemůže uniknout – každý jedinec vyšší rasy má větší hodnotu než jedinec z rasy nižší, žádný jedinec z rasy nižší nemůže dosáhnout úrovně jedinců v rase vyšší; (c) tato údajná přírodní zákonitost je trvalá, proměna hrozí jen degenerací vyšší rasy přimícháním krve z rasy nižší. Tato chorá vize ale není sama o sobě geopolitikou.

Zapojení odlišnosti ras do geopolitiky, zvláště té nacistické, vyžaduje několik kroků. Předně je nutné rozšířit definici ras prostřednictvím fyzických či genetických znaků až k tvrzení, že existuje duchovní – mravní a/nebo inte-

³²⁰ GRANT, Madison: *The Passing of the Great Race or The Racial Basis of European History*. New York: Charles Scribner's Sons, 1921, s. 20.

lektuální – rozdíl mezi jednotlivými rasami. Následně je třeba říci, že tento rozdíl směřuje k odlišným sociálním a politickým rolím či k politickému konfliktu ras. V nacistické rasové teorii pak následuje specifická vize hypodescentu – automatickému poklesu „rasové úrovně“ potomků rodičů z různých ras. Podle Hitlera „jakékoliv křížení dvou rozdílně postavených bytostí produkuje prostředek mezi rozdílnou úrovní jeho rodičů... Silnější je určen k panování a neměl by splývat se slabším, aby nemusel obětovat svou vlastní velikost“. Prý sama příroda „si nepřeje páření se slabých jedinců se silnějšími“, ještě „více je proti splývání vyšších ras s nižšími, protože dobře cítí, že by zde jedním šmahem mohla být zničena její celá, snad statisíce let trvající práce vyšší kultivace.“³²¹ To vše pak ústilo v představu o nižší hodnotě židovské rasy, ale také Slovanů či Romů. Ovšem už tvrzení, že Židé jsou samostatný rasový druh odlišný od „germánské (nordické, árijské) rasy“ je nonsens, který se přičítá antropologickým definicím rasy – nemluvě o nesmyslném dělení na nižší a vyšší rasy.

8.6 Anglosaská geopolitika

Vlastní anglosaská geopolitika spojená především s díly amerického kontradmirála Alfreda Mahana, britského geografa Halforda Mackindera a amerického geografa a politologa Nicolase Spykmana vznikla paralelně s německou geopolitikou v atmosféře velké prestiže nejen sociálního darwinismu, ale i rasismu. Proto je možné i v anglosaské linii formování klasické geopolitiky dohledat rasistické formulace, a to především u Alfreda Mahana. Podle tohoto autora „mezi dvěma dalšími rasami, Slovany a Teutony, existují dobře známé rasové rozdíly, které nacházejí konkrétní výraz v rozdílech... politických institucí, sociálního pokroku a individuálního rozvoje“. A nejen to – „je mezi nimi antagonismus, který vyplývá z nedostatku vzájemného porozumění, a k tomu se přidává střet zájmů, jaký je vlastní jejich vzájemnému postavení v Asii“. Mahan tvrdil, že „nemůže být pochyb o tom, že za podstatnými rozdíly rasových charakteristik, které nacházejí nutný výraz ve způsobech jednání – neboť čin je zhmotněním ducha – je náhodná dělicí linie mezi oběma rasami, definující jejich zájmy a ambice, označena idejemi pozemní a mořské moci... Teuton, pod třemi velkými národními hlavami, vlastní moře, z něhož je Slovan téměř vyloučen. Teuton má horší pozemní moc, neboť ve všech svých větvích a osadách je geograficky vzdálen Asii, s níž je velká část ohraničena jako slovanská držba.“ Vize rasových antagonismů ovšem Mahanovi nebránila v tvrzení, že Japonsko se vlivem teutonských národů – tedy Německa, Velké Británie a USA – změnilo jako Řím po nájezdu

³²¹ HITLER, Adolf. *Mein Kampf*. Citované vydání, s. 206 a 207.

teutonských kmenů, a že tudíž „typem a metodami své moci a svými bezprostředními zájmy jsou teutonská skupina a Japonsko jednotné“.³²²

Anglosaská geopolitika nikdy nevěnovala otázkám rasy či „krve“ velkou pozornost a soustředila se ve své první fázi na tři kategorie – mořská moc, pozemní moc, Heartland. K nim později, konkrétně během 2. světové války, připojila kategorii Rimland. Výchozí zákonitost této geopolitiky je Mahanem zformulovaná kontrapozice mořské a pozemní moci. Pojem Heartlandu a Rimlandu je prostorovou konkretizací konfliktních linií těchto dvou mocenských center v odlišných časových, tedy i mezinárodněpolitických obdobích.

- Alfred Mahan: Konfliktní pás, ve kterém se střetávají mořská a pozemní moc, vymezil Mahan v knize *Problém Asie a jeho vliv na mezinárodní politiku* (1900). V ní tvrdil, „že část Asie, která je dosud v pozici politické nestability, a proto otevřená vážným změnám zahraničními vlivy, leží hlavně mezi 30° a 40° severní šířky, pásem o šířce šest set mil, v jehož rámci je větší část Turecka v Asii, Persie, Afghánistánu a Čínské říše, včetně většiny údolí Jang-c’-ťiang, velké centrální oblasti Číny“.³²³
- Halford Mackinder: *Heartland* představuje geografickou osu dějin, fyzický fakt uvnitř Světového ostrova, právě tak jako Světový ostrov uvnitř Světového oceánu, ačkoliv jeho hranice nejsou zcela jasně definovatelné. Ve své přednášce vydané pod názvem *Geografická osa dějin* (1904) vymezil ústřední teritorium historie, kterému se později začalo říkat *Heartland*, jako oblast pevniny zhruba mezi řekou Pečorou a Východosibiřským mořem na severu, Kaspickým mořem a Bajkalským jezerem na jihu – čili jako podstatnou část tehdejšího carského Ruska, která je pro síly mořské moci nedostupná.³²⁴ V článku *Kulatý svět a dosažení míru* (1943) pak tvrdil, že „je dostatečně přesné říci, že území SSSR odpovídá Heartlandu“, ovšem s výjimkou, která odpovídá linii „asi 5 500 mil dlouhé na západ od Beringovy úžiny do Rumunska.“³²⁵ Pro osud světa, tedy především Britské říše, pokládal za zvláště významné oddělení Německa od Heartlandu, neboť „*kdo vládne východní Evropě, ovládá Heartland: Kdo vládne Heartlandu, ovládá Světový ostrov. Kdo*

³²² MAHAN, Alfred T. *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*. Boston: Little, Brown, and Co., 1900, s. 114–116 a 108.

³²³ Tamtéž, s. 160.

³²⁴ MACKINDER, Halford J. *The Geographical Pivot of History*. In: *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4 (Apr. 1904), s. 435.

³²⁵ MACKINDER, Halford J. *The Round World and the Winning of the Peace*. In: *Foreign Affairs*, 21:1/4 (1942/1943), s. 598.

*vládne Světovému ostrovu, ovládá svět,*³²⁶ psal Mackinder v knize *Demokratické ideály a realita* (1919). *Zastánci této teze by dnes mohli jako příklad uvádět válku na Ukrajině.*

- Nicholas Spykman: V knize *Geografie míru* (1944) Spykman napsal, že *Heartland* se stává méně důležitým než *Rimland*, okrajový pás Eurasie. Odmítá Mackinderovu představu o rozhodujícím významu východní Evropy pro osud Západu. „Jestliže má existovat nějaký slogan pro vyjádření mocenské politiky Starého světa,“ psal Spykman, „pak musí znít: »Kdo kontroluje *Rimland*, ovládá Eurasii; kdo ovládá Eurasii, kontroluje osudy světa.«³²⁷ Přívrženci této představy by se mohli odvolávat na nejdůležitější ozbrojené konflikty během studené války i na aktuální přesun prvořadého zájmu Pentagonu do indo-pacifické oblasti, nebo na opuštění prostoru Afganistánu a Střední Asie „ve prospěch Číny a na přítěž Ruské federaci“.³²⁸

8.7 Palacký a geopolitika

Formování některých pojmů, které klasická geopolitika zvýraznila a začlenila do své koncepce, je patrné i na diskusích v polovině 19. století o mocenské rovnováze ve střední Evropě. Ještě před vznikem klasické geopolitiky se v tomto regionu řešila národnostní otázka v jejím prostorovém vyjádření: otázka sjednocení Německa a emancipace národů především v rámci Rakouska (později Rakousko-Uherska), ale i v západní části Ruské říše. To vedlo k formování závěrů, které lze pokládat za protogeopolitické, což je patrné i na díle Františka Palackého.

Palackého představy o českém národním zájmu měly celou řadu charakteristik, jež by se daly nazvat jako geopolitické. V daném případě se jedná především o Palackého pojetí centralizace a role Ruska.

- Centralizace. V nedokončeném článku *Politický aforismus o státu* (1848) František Palacký napsal, že „nemá-li... stát dosti moci čili síly, aby mohl i doma udržet a pojistit vládu práva, i odolati každému násilí z ciziny naň se valícímu, přestává býti zvláštním státem, a buďto rozpadá se na více států neodvislých, aneb musí podniknouti pod jinou vyšší jednotu státní“.
- Ve starověku mohly malé státy existovat, avšak jakmile tyto státy začaly hraničit s velkými státy, „musely i ony buďto podnikati skrze federaci

³²⁶ MACKINDER, Halford J. *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. Washington: National Defense University Press, 1942, s. 106 (kurzíva v originále).

³²⁷ SPYKMAN, Nicholas J. *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1944, s. 43.

³²⁸ JUZA, Peter: *Politické pohyby v Střední Ázii*. Trnava: PeIn, 2020, s. 123.

pod jednotu státní vyšší a mocnější, aneb ztratiti dokonce samostatný byt svůj“. V současné době podle Palackého „centralizace světová, množící se více a více, nedovoluje netoliko utvoření se, ale ani dlouhého trvání státův nevelikých, zvláště uprostřed pevniny evropské“. ³²⁹ Tato představa se hodí nejen do arzenálu geopolitiky, ale i školy politického realismu, která sice nepohrdá morálkou a právem, ovšem pokládá je za slabé síly při zajištění státnosti.

Zdá se, že Palacký v revolučním roce 1848 chtěl varovat před nereálnými státními ambicemi některých českých vlastenců. Jeho hlavní veřejná doktrinální teze obsažená v *Psaní do Frankfurtu* (1848), ale i politická aktivita směřovala k proměně Rakouska na státní obranu malých národů střední Evropy; cílem bylo Rakousko modernizované, které ctí národní zájmy v etnickém smyslu. Byla to vize „centralizace“, která našla později své vyjádření v představě vytváření velkých státních celků-impérií jako podmínky přežití – což je vize obsažena v díle Rudolfa Kjelléna či v knize Friedricha Naumanna *Mittleuropa* (1915). O téměř století předběhlo Palackého varování úvahu amerického politologa Nicholase Spykmana z jeho knihy *Americká strategie ve světové politice* (1942), podle kterého „malé státy představují vakuum v oblasti vysokého politického tlaku. Jejich život není dán jejich silou, ale tím, že nikdo neusiluje o jejich území, nebo tím, že mají být uchovány jako nárazníkové státy či jako závaží v mocenské rovnováze zájmů silných národů. Když tato rovnováha zmizí, malé státy obvykle zmizí s ní.“ ³³⁰

- Ruský Heartland. V *Psaní do Frankfurtu* se lze dočíst, že jedna mocnost drží veškerý východ evropského světadílu a stále sílí. Navíc tato mocná ruská říše „jsouc ve středu svém nepřístupna skoro každému outoku, stala se již dávno nebezpečnou svým sousedům“. Přitom se zároveň domníval, že ruská říše „hrozí během čím dále rychlejším zploditi a založiti *univerzální monarchii*, tj. nepřehledné i nevyslovitelně zlé neštěstí bez míry a hranic, jehož bych já, Slovan tělem i duší, pro dobré lidské neméně těžce žele“. Palacký ale zdůrazňoval, že jeho odpor se nezakládá na tom, „že by byla tato monarchie ruská, ale že by byla univerzální“. ³³¹

Řadu desetiletí před zformováním Mahanovy teze o tom, že centrum Ruska nemůže být silami moře zlomeno, a víc než půl století před zrozením Mackinderova pojmu Heartland, psal obdobně i František Palacký. Vývoj jeho politických názorů na Rusko byl spojen s proměnami mocenské rov-

³²⁹ PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*. Praha: Melantrich, 1977, s. 164–165.

³³⁰ SPYKMAN, N. J. *America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1942, s. 20.

³³¹ PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*. Citované vydání, s. 160-161.

nováhy uvnitř Rakouska (zvláště po rakousko-uherském vyrovnání) a v Evropě obecně. Tento posun je zvláště patrný v *Doslovu k Radhostu* (1872), který je někdy pokládán za Palackého závěť. Palacký se ani zde nezřekl možnosti zachovat rakouskou říši: ta hyne „ne proto, že by ona nebyla žádoucí aneb sama v sobě byla nemožná, ale že Němcům a Maďarům dáno zmocniti se panství a založiti v ní jednostranný despotismus plemenný“. Zároveň ale psal, že pokládá „za zisk nemalý, že již nenacházím příčiny báti se budoucí nějaké univerzální monarchie ruské“. Varoval však, že „Čechové co národ, kdyby upadli v podrobenost a v poddanství buďto ruské nebo pruské říše, nikdy by se nespokojili s osudem svým“. Domníval se ale, že jen největší nepřítel se snaží, aby Čechové „v neodvratném boji světovém mezi Germánstvem a Slovanstvem nemohli státi po straně přirozených příbuzných a obráncův svých“. Kdyby bylo Rakousko spravedlivě federalizováno, bylo by podle Františka Palackého v přátelském vztahu s Ruskem.³³² Je zřejmé, že Palackého koncepcí obsahovala český národní zájem jako konstantu, mocenskou rovnováhu ve střední Evropě a ve světě jako proměnnou. Není bezvýznamné, že Palackého pojetí neznalo žádnou národnostní, či dokonce rasovou nenávist – a bylo zcela v rozporu s nacistickou vizí, kterou reprezentuje i citované dílo Adolfa Hitlera.

8.8 Konflikt bez darwinismu

Na příkladu díla Spencera, Darwina i Sumnera je patrné, že představy, které jsou pokládány za součást geopolitiky, mohou být také u kolébky jiných teoretických škol mezinárodních vztahů. Posouvání konfliktní hranice pomocí kategorií Heartland a Rimland měnily postupně geopolitiku ze svérázné filosofie dějin na vojensko-politickou strategii. Globální politika se stala oblastí konfliktu mořské a pozemní moci, což dávalo světové politice bipolární podobu. Poté ale popis konfrontačního chování mocností v oblasti Eurasie může vynechat metafyziku mořské a pozemní moci a nahradit je obecnou teorií mocenské rovnováhy – a most od geopolitiky ke škole politického realismu je postaven. Jenže poté zůstává nezodpovězena základní teoreticko-metodologická otázka, odkud se rodí mocenská centra a zda je konflikt mezi mocnostmi nevyhnutelný.

Nahlíží-li se tradiční geopolitika přes prizma vize živelné mocenské rovnováhy, potom je geopolitika jen jednou ze škol pokoušejících se interpretovat tuto základní charakteristiku světového politického systému. Jestliže klasická geopolitika hledá biologické příčiny živelné mocenské rovnováhy,

³³² Tamtéž, s. 50–57.

škola politického realismu tuto příčinu vidí ve své klasické fázi ve zvláštní antropologii, a to včetně role prvotního hříchu, později v systémových zákonitostech obecně, jejichž počátky nejsou v živočišné biologii, ale ve fyzickém základu vesmíru. Odvolání na systémové zákonitosti může však skrývat fakt, že motivace států odpovídá tomu, co popisovali zastánci sociálního darwinismu.

Jedním z východisek ze situace, kdy se geopolitika stala nežádoucím tématem pro diskuse, se stalo manifestování rozdílu mezi geopolitikou a geostrategií. V případě geostrategických studií (a) někteří autoři nezdůvodňují svoji teoreticko-metodologickou výbavu argumenty z evoluční biologie, vyhýbají se zjevnému rasismu, ale zůstávají – v zásadě – věrni sociálně-darwinistickému pojetí, nebo (b) jiní se orientují na jiné než sociálně-darwinistické zdůvodnění. První pojetí by mohl reprezentovat Zbigniew Brzezinski, to druhé představitel školy politického realismu. V současné době se vědecké znalosti dále posunuly, a to jak ve fyzice, tak i v biologii a antropologii. Nově se zformovala sociobiologie a mluví se o politické biologii zkoumající přírodní základy politiky.

Održení geopolitiky od filosofie dějin je při formulování zahraničně-politické doktríny státu spojeno s větší závislostí na vojenském pojetí strategie. Je-li geopolitika teorií pohybu síly v prostoru, pak je tento zájem o vojenskou složku moci státu zákonitý. Národní zájem může ale být v geopolitice redukován směrem k poměru sil. Přitom povaha vojenské síly se vznikem strategických zbraní rozštěpila do dvou rovin podle povahy možného konfliktu:

- Konflikt s použitím strategických zbraní. Jedná se o ozbrojený konflikt, který řeší konečné cíle války – podlomení vůle protivníka zničením jeho politických, vojenských, ekonomických a kulturních center – jednorázovým úderem zbraněmi hromadného ničení. Tento konflikt je schopno vést pouze necelých deset států vlastních v dostatečném množství nukleární zbraně a jejich nosiče s dlouhým dosahem, přičemž pouze dva až tři z nich – Rusko, USA a Čína – mají potenciál vést válku v rozměru globální katastrofy. Takovýto potenciál si vynutil vlastní politicko-vojenské vnímání konfliktu, protože použití „zbraní posledního soudu“ nese rysy sebevraždy. To znamená, že v politické i vojenské strategii by měly být zapracovány postupy, jak válce tohoto typu zabránit.
- Konflikt s využitím „klasických“ konvenčních zbraní. Válka tohoto typu má charakter omezené války, která sama o sobě má dvě podoby. Především je to válka mezi státy, které nevlastní strategické zbraně. Jiným typem je válka států se strategickými zbraněmi, které se z nějakých

důvodů rozhodly tyto zbraně nevyužít. Konvenční válka pak nese rysy známé z období před rokem 1945. Při velké převaze jedné strany – útok USA na Afghánistán či Irák – je důležité letecké bombardování politického centra směřující k rozpadu vůle tohoto centra i armády bojovat. Při přibližné shodě sil, a to i po rozhodnutí nenasadit svůj celý potenciál (například válka na Ukrajině při omezeném nasazení sil ze strany Ruska a omezené podpoře států NATO kyjevské vládě) se model války blíží konfliktu podobnému 2. světové válce, či dokonce 1. světové válce s velkou rolí dělostřelectva – doplněné ovšem důležitou rolí dronů, vojenských družic a kyberprostoru. Takový konflikt má velký eskalační potenciál až do úrovně globální jaderné války.

8.9 Konflikt civilizací

Geopolitika změněná na geostrategii se soustřeďuje na vztahy mocenských center, poměr sil, charakter terénu a řadu dalších politicko-technických otázek, ovšem neřeší důvod, proč lidé válčí, jaký je zdroj konfliktních zájmů. Pověštině se vyhýbá filosofii člověka a dějin. Taková analýza aktuální situace nevyžaduje pochopení výchozích příčin jejího vzniku. Diskuse na této úrovni řeší například proměny mocenských potenciálů USA, Číny a Ruska, druhořadá je pro ni otázka, zda je Thukydidova past nevyhnutelná. To neznamená, že ji ignoruje – důležitá se stává až po propočtu, že čínský silový potenciál vyrostl tak, že se přiblížil možnosti druhého úderu a omezuje tím regionální a možná dokonce globální nadvládu Spojených států.

V pozadí aktuálních geostrategických vizí liberálního/konzervativního Západu je představa konce ideologií a vize konfliktu civilizací. Vize konce ideologií je apoteózou vítězství liberalismu, a to i za cenu použití síly například pomocí barevných revolucí. Představa konfliktu civilizací je nepřiznaným návratem do přelomu 19. a 20. století, reformou vize konfliktu na etnické úrovni. Představa odlišnosti a konfliktu etnik či „ras“ přerostla do obrazu konfliktu odlišných kultur různých etnik.

Přibližně sto let před tím, než Samuel Huntington představil svoji koncepci konfliktu civilizací, publikoval Alfred Mahan esej *Vyhlídka dvacátého století* (1897). V ní Mahan psal, že lidstvo stojí na „počátku období, kdy má být otázka rozhodným způsobem vyřešena, i když může být dlouho odkládána, zda má východní, nebo západní civilizace dominovat na celé zemi a kontrolovat její budoucnost“. Jeho charakteristika nastávajících konfliktů nepostrádala rasový nádech: „Je nezbytné pro naše vlastní dobro, ještě důležitější je jako součást naší povinnosti vůči společenství národů, k němuž rasově patříme, abychom se dívali jasnýma, nezaujatýma, ale rozhodnýma

očima na skutečnost, že civilizace na různých úrovních materiálního blahobytu a pokroku, s různými duchovními ideály a s velmi odlišnými politickými schopnostmi, se rychle přibližují.“³³³

Představa role rasového konfliktu v mezinárodním měřítku narůstala až do začátku 2. světové války. V části geopolitické literatury ovšem nejasný pojem „rasa“ už tehdy nahradily výrazy sloužící k označení etnika či národa. Jak připomíná Ola Tunander, Rudolf Kjellén psal o „velké kulturní linii mezi Ruskem a Evropou“. Historickou dělící čáru pak vykreslil jako linii spojující Bílé moře – Čudsko-pskovské jezero – Pinské bažiny – řeka Don. Území na západ od této linie patří prý k Evropě „s kulturou, která předchází rase. Velkým rozdílem nejsou Germáni versus Slované, ale Germáni, západní a jižní Slované, finské kulturní kmeny versus východní Slované... Spolková liga národů s Německem a Rakouskem v centru by dala západoslovanským národům jedinou šanci vyhnout se ruské nadvládě“, což by ovšem podle Kjelléna vyžadovalo, jak již bylo uvedeno, aby Německo přijalo „multietnickou, rakousko-habsburskou tvář“. K tomu pak Tunander dodává, že „podobnost mezi myšlenkami Kjelléna a myšlenkami, které formují NATO, je zarážející... Teprve po skončení studené války se však zjistilo, že tento spolek nepředstavuje alianci, jak věří anglosaská politická tradice, ale Grossraum pod jasně definovaným vedením v souladu se švédsko-německou geopolitickou myšlenkovou školou. Tato hierarchická politická unie znovu vyvolává debatu o národním státu, suverenitě a unii »soustředných kruhů«.“³³⁴

V současné době nejznámější představa etnicko-kulturní konfrontace má podobu vize konfliktu civilizací v podobě, kterou zpracoval americký politolog Samuel Huntington. Ten svoji teorii představil v článku nazvaném *Střet civilizací?* (1993); stať se pak stala základem pro knihu nazvanou *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu* (1993). Při rozpracovávání této koncepce se postupně začalo psát o devíti odlišných civilizacích: západní, ortodoxní, islámské, buddhistické, hinduistické, africké, latinskoamerické, čínské a japonské civilizaci. Huntington zároveň rozlišil členské státy civilizace, což jsou země, které se kulturně ztotožňují s určitou civilizací, a ústřední stát, který je nejmocnější zemí daného civilizačního okruhu – v případě japonské civilizace je civilizace identická s jediným ústředním státem, Západ má prý dvě jádra (USA a západoevropské státy Německo s Francií). Čína byla v novějších Huntingtonových výkladech rozštěpena (čínská versus buddhis-

³³³ MAHAN, Alfred T. *A Twentieth Century Outlook*. In: MAHAN, Alfred T.: *The Interest of America in Sea Power. Present and Future*. Boston: Little, Brown and Company, 1917, s. 243 a 263.

³³⁴ TUNANDER, Ola. *Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's „The State as a Living Organism“*. Citované vydání, s. 459, 460 a 463.

tická, myšleno především tibetská, civilizace). Také další země prý leží v oblasti civilizačních zlomů, jako například Bosna a Hercegovina či Ukrajina. Naopak muslimskému světu chybí ústřední stát. Některé rozdvojené země, které sice mají jednu převládající kulturu, ale političtí představitelé chtějí její civilizační identitu změnit. Podle Huntingtona „v rodící se době jsou střety civilizací největší hrozbou pro světový mír, a nejjistější zárukou před globální válkou je proto mezinárodní řád založený na civilizacích.“ Místa dotyků civilizačních okruhů se i u tohoto autora změnila na frontové linie: „Války na zlomových liniích jsou přerušované; konflikty na těchto hranicích jsou neukončitelné.“³³⁵

Huntingtonova koncepce se liší od tradiční anglosaské geopolitiky nejen posunem od rasově-etnického rozlišování protivníků k rozdílu civilizačně-kulturnímu či náboženskému, ale také odchodem od bipolárního vidění světové politiky směrem k multikulturnímu až multipolárnímu pojetí světové politiky. Tento posun je bezesporu významný: k nalezení argumentů na podporu možnosti nenásilného řešení rozporů mezi lidmi je nutné prokázat roli výchovy, tedy kultury při motivaci lidského chování a jednání. A ukázat jednotu civilizačních změn, tedy překonání obrazu nevyhnutelného konfliktu civilizací či kultur. Problémem je, že v návaznosti na Huntingtona je představa střetu civilizací vnímána povětšinou v sociálně-darwinistickém duchu.

I když Huntingtonův obraz střetu civilizací slouží na Západě jako součást zdůvodnění konfliktní povahy světa, praktický vývoj západního doktrinálního myšlení po skončení studené války více připomíná Kjellénovu vizi „disciplinované spolupráce“. Aktuální vnímání světa západními elitami se většinou vrací k bipolárnímu vnímání světa: je to Západ, v jehož středu jsou Spojené státy, kolem nich země s anglosaskými politickými elitami (Velká Británie, Kanada, Austrálie, Nový Zéland), poté liberálně-demokratické země Evropy plus Japonsko a následně ostatní spojenci; a pak jsou tu geopolitičtí protivníci.

Vize geopolitického soupeření v této dekádě, o které hovoří nejnovější verze *Národní bezpečnostní strategie USA* citovaná jako motto této studie, je příkladem takového směřování k bipolárnímu vidění světa – USA versus Čína – při chápání geopolitiky v duchu, který připomíná sociální darwinismus. „ČLR představuje pro Ameriku nejdůležitější geopolitickou výzvu“, informuje *Národní bezpečnostní strategie USA*. Lze se jen dohadovat, jak autoři tohoto dokumentu pojem „geopolitický“ chápou. Jak již bylo řečeno, v tomto dokumentu se výraz „geopolitický“ objevuje osmnáctkrát, nejčastěji

³³⁵HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 139, 154-157, 393 a 355.

ve spojení „geopolitický konkurent“, ale také jako „geopolitický vliv“, „geopolitické cíle“, „geopolitické imperativy“, „geopolitické změny“, „geopolitičtí rivalové“, „geopolitická zranitelnost“, „geopolitické epicentrum“, „geopolitická role“, „geopolitické síly“, „geopolitické napětí“ či „geopolitická konfrontace“. Jisté je, že autoři *Národní bezpečnostní strategie* pod pojmem „geopolitický“ myslí „celosvětový“, pravděpodobně pak „konfliktní“ – ovšem příčiny tohoto geopolitického konfliktu nejsou jasně přiblíženy.

Bipolární charakter vize globálního konfliktu posiluje útok k představě o ideologické dichotomii podobné té, která je známa z dob studené války. V *Národní bezpečnostní strategii* se několikrát opakuje, že základní charakteristikou konfrontace ve světě je svár mezi demokracií a autokracií. Podle tohoto dokumentu „éra po studené válce definitivně skončila a mezi hlavními mocnostmi probíhá soutěž o to, co bude dál“ – „demokracie a autokracie se zapojují do soutěže, aby ukázaly, který systém vládnutí je nejlepší pro jejich lid a svět“. Autoritářské státy svojí zahraniční politikou útočí na „naši vizi... míru a prosperity“, představují hrozbu „mezinárodnímu míru a stabilitě“. V této situaci „žádná země nemá lepší předpoklady k tomu, aby v této soutěži uspěla, než Spojené státy, pokud budeme pracovat ve společné věci s těmi, kdo sdílejí naši vizi světa, který je svobodný, otevřený, bezpečný a prosperující... Potřeba silné a cílevědomé americké role ve světě nebyla nikdy větší.“ Plynulý přechod od ideologie ke geopolitice pak zajišťuje tvrzení, že „mnoho nedemocracií se připojuje ke světovým demokraciím a zříká se tohoto chování“, což však prý není případ Ruska a Číny.³³⁶

* * *

Svět politických ideologií je poměrně dobře zmapován. Při pohledu na politické filosofie přes prizma jejich praktického užití v politice však od druhé poloviny 19. století není nejdůležitější zlom mezi liberalismem, feminismem, marxismem, konzervatismem, nacismem – nejvýznamnější dělicí čára probíhá mezi marxismem a sociálním darwinismem. Pozoruhodné jsou z tohoto hlediska dějiny liberalismu, který byl původně pod silným vlivem sociálního darwinismu a nyní je jeho hlavní proud ovlivňován racionalismem, někdy přímo marxismem.

To, že je člověk biologický výsledek evoluce, která probíhala na základě přírodního výběru, kdy často vítězil silnější, je nepopiratelný historický fakt. Přijmout tuto skutečnost ale ještě neznamená, že je nutné přijmout závěry radikálního sociálního darwinismu, akceptovat závěr, že válka a násilné řešení

³³⁶ *National Security Strategy*. Citované vydání, s. 11 a 7–9.

politických konfliktů je biologická nutnost. Člověk se liší od jiných živých tvorů tím, že mu kultura nabízí možnost výběru jednání. Už americký filosof John Fiske, velký propagátor Darwinova učení a pokračovatel Spencera, v knize *Osud člověka viděný ve světle jeho původu* (1884) dopěl k názoru, že „působení přírodního výběru na člověka bylo již dávno v podstatě omezeno působením společenských podmínek“.³³⁷ A nebyl v této představě osamocení. Vlastně jen přispěl k diskusi, která se v plném rozsahu rozeběhla až ve 20. století – sporu o to, co v člověku je dáno dědičností a co výchovou, sporu *nature versus nurture*. Tím se také otevírá otázka, zda posun od geopolitiky zaujaté sociálním darwinismem ke geostrategii by nemohl být posunem od úvah o poměru vojenských sil k otázkám geoekonomiky a globální ekologii, od konfliktu k rozumně sdílené budoucnosti.

³³⁷ FISKE, John: *Destiny of Man Viewed in the Light of His Origin*. Boston, New York: Houghton, Mifflin and Co., 1899, s. 97.

Z Á V Ě R

Přelomy tisíciletí a století bývají v dějinách vždy plné očekávání, že svět bude jiný a pokud možno lepší. Přelom druhého tisíciletí a 20. a 21. století byl plný nadějí spojených s likvidací komunistických režimů ve východní Evropě a vítězstvím liberálně-konzervativního Západu. Liberálního proto, že klade důraz na svobodu, byť vždy byla přítomna otázka, zda se jedná o svobodu pro všechny, jak bylo deklarováno; konzervativní proto, že se čekalo vítězství osvědčeného, a v tomto smyslu tradičního, západního konceptu demokracie, reprezentovaného USA a vyspělými kapitalistickými zeměmi Západu. Dějiny ovšem nejednou sehrávají s vítězi podivnou hru, v níž se výhra může stát vítězstvím Pyrrhových.

Zásadní změny, které proběhly na konci minulého století a tisíciletí, vytvářely pomyslnou křížovatku dalšího možného rozvoje. Stanovení optimální strategie v podobných situacích je vždy podmíněno viděním reality, respektive jejím uchopením jako věci k přeformátování. Tento proces, včetně jeho výsledku, je závislý na zvolené metodologii, tj. metodách, které k tomu použijeme, a ideologickém hodnotovém konceptu, ze kterého vycházíme. Oboje předurčuje to, jaký teoretický model reality vytvoříme a jak se nám podaří v něm naprojektovat naši strategii. Historická zkušenost ukazuje, že ne všichni jsou vítězi, že vítězství bývá často vykoupeno obětmi a nemusí být trvalé.

Nástrojem definitivního vítězství Západu se měla stát nová vlna globalizace, která prostřednictvím volného pohybu kapitálu a pracovní síly měla zajistit plošné šíření prosperity po celém světě v duchu koncepce komplexní závislosti, rozpracované v rámci školy institucionálního liberalismu. Realita se ale ukázala být složitější. Volný pohyb kapitálu jednoznačně vedl k industrializaci nových regionů, které tak však vytvářely konkurenci vůči rozvinutým zemím a snižovaly zároveň jejich podíl na světovém HDP, což logicky vede i ke ztrátě jejich vlivu, respektive to snižuje jejich schopnost prosazovat své zájmy. Navíc industrializace nových regionů se často realizuje v podmínkách nižších nároků na ekologii a může kromě vytvoření nových pracovních míst způsobit i růst nezaměstnanosti likvidací místního nekonkurenceschopného průmyslu a zemědělství. Přesun průmyslového kapitálu z vyspělých zemí do zemí méně rozvinutých vedl k deindustrializaci vyspělých zemí a přesunu kapitálu do služeb, což bylo považováno za znak vyspělosti, nicméně v krizi a v podmínkách nárůstu válečných konfliktů se to ukazuje jako problém, neboť Západ nedisponuje kapacitami pro zajištění své bezpečnosti. Ne nadarmo se v USA dnes hovoří o potřebě reindustrializace, realizo-

vané ale nejen na úkor nově industrializovaných zemí, ale i západní Evropy. Rovněž volný pohyb pracovní síly má kromě pozitivních a eufunkčních efektů, efekty negativní a pro systém disfunkční. Pracovní síla proudí z méně vyspělých zemí do zemí vyspělých, což při poklesu porodnosti v těchto zemích přispívá k růstu HDP. Nicméně se tím zároveň zvyšuje konkurence na trhu práce, což vede ke stagnaci mezd nebo jejich nižšímu růstu v porovnání s růstem produktivity práce, a k vyšší zátěži na sociální systém vzhledem k vyššímu počtu členů rodin migrantů. To logicky vede k nárůstu nespokojenosti části obyvatel přijímajících zemí.

Nižší tempa růstu HDP a stagnace mezd vede k sociální polarizaci, kterou je snaha kompenzovat v rámci sociálního státu, udržovaného za dané situace růstem zadluženosti státu. Západní státy se dostávají do dilematu, neboť se musí rozhodovat mezi sociálními výdaji a zajišťováním obranyschopností států, která se stává aktuální v důsledku nárůstu vnějších hrozeb, spojených se snahou přerozdělit sféry vlivu. Nejednoznačné dopady má globalizace i v oblasti kultury a hodnotových systémů. Globalizace, protože je iniciovaná technologicky vyspělým Západem, je nedílně spojena s šířením i západních, zejména liberálních hodnot, které v řadě případů jsou v přímém rozporu s tradičními (náboženskými) hodnotami mnoha zemí. Nejvýrazněji je tento rozpor vnímán těmi obyvateli nově industrializovaných zemí, kteří z globalizace neprofitují a vnímají ji jako nástroj destrukce jejich tradiční společnosti Západem, který pro ně reprezentuje imperialismus, svět bohatých a dekadence. Nárůst hodnotových konfliktů se stává problémem i v západní společnosti, kde kromě konfliktů mezi stoupenci tradičních ideologií, dochází ke střetu hodnotových systémů domácích obyvatel s hodnotovými – nejčastěji náboženskými – systémy migrantů.

V politické sféře vedla globalizace ke vzniku a dalšímu rozvoji nadstátních struktur jak v ekonomické, tak i ve vojenské a politické oblasti. Porážka východoevropského bloku komunistických zemí v 90. letech 20. století a ztráta vlivu tzv. nezúčastněných zemí umožnila Západu včele s USA získat monopol a nastolit unipolární model mezinárodních vztahů. Jak ale ukázal vývoj, zvítězit a být vítězem není totéž. K tomu je nutné být schopen řešit existující problémy jejich depolarizací, což předpokládá, že budou z prosperity profitovat všichni nebo alespoň většina, která bude připuštěna k rozhodování s právy rovnocenného partnera. A tady globalizace v liberálním pojetí opírající se o dominanci Západu začala selhávat. Nově industrializované země se nesmířily se svou rolí „mladších partnerů“ a začaly usilovat o větší podíl na rozhodování o světových a regionálních problémech. Jinými slovy, unipolární model chtěly zaměnit modelem multipolárním. Klíčovými aktéry

změny se stala Ruská federace a Čína, ale i takové státy jako jsou India a Brazílie.

Ruská federace, která se stala nástupnickým státem po SSSR, po pokusech 90. let stát se standardní kapitalistickou zemí s přiměřeným vlivem na mezinárodní vztahy, odpovídajícímu tradiční úloze Ruska do nastolení komunistického režimu po roce 1917, začala hledat s nástupem V. Putina alternativu. Snaha o kompromisy se Západem ztroskotaly na poli bitev v Jugoslávii, Iráku, Libyi, Sýrii, Afganistánu, kde názor Ruska nebyl brán v potaz, avšak dosažená podoba vítězství Západu realizované v rámci unipolárního modelu mezinárodních vztahů je víc než sporná. Ruská federace se tak stává revizionistickým hráčem na mezinárodním poli. Když pomineme darebné státy jako je Severní Korea, Irán, Sýrie, které mají jen omezený potenciál ovlivnit mezinárodní situaci, pak dalším revizionistickým státem je Čína. Jestli Rusko pod vlivem tlaku vyvolaného rozšiřováním NATO až k jeho hranicím a podporou ze strany Západu barevných revolucí s protiruskou rétorikou sáhlo po radikálním řešení na Ukrajině, vycházejí při tom z faktu, že stát vlastní jaderné zbraně, nemůže prohrát, protože sponzoři Ukrajiny budou mít obavy z jaderné války, pak Čína volí jinou strategii. Čína, jejíž HDP dosáhl objemu srovnatelného s USA, jde cestou plíživé ekonomické expanze a vojenského zajišťování svých ekonomických zájmů budováním námořních sil a vojenských základen, využíváje přitom svého ekonomického a lidského potenciálu. Rusko se v daném případě zdánlivě mohlo opírat pouze o závislost Západu na ruských surovinách. Mezi Ruskem a Čínou nesporně existují třecí plochy, nicméně jejich společný zájem zrušit pro ně nevýhodný unipolární model mezinárodních vztahů je spojuje. Rusko svou invazí na Ukrajinu vsadilo vše na jedinou kartu a komunistická Čína si uvědomuje, že pokud Rusko prohraje, pak dalším protivníkem Západu se stává ona. Rusko a Čína jako protiváhu Západu vytvářejí ekonomické a politické organizace, prostřednictvím kterých se snaží dostat do sféry svého vlivu státy, které respektovaly zájem Západu nebo byly neutrálními pozorovateli. Podpora sankcí, uvalených na Rusko a Čínu nachází u těchto zemí více než vlašnou podporu, jinými slovy strategie Ruska a Číny se ukazuje být zatím efektivní.

Pomyslná křížovatka, na které se svět nachází, má několik řešení: jaderná válka, budování ostnatých plotů nebo dohoda na přeformátování mezinárodních vztahů. První dvě cesty jsou vysoce riskantní, zbývá jen ta třetí. Pokud se podíváme na analogické procesy odehrávající se v minulém tisíciletí, tato cest se ukázala vždy jako smysluplná, nehledě na to, že realita se prakticky vždy nakonec lišila od deklarovaného uspořádání.

LITERATURA

- ABRAMS, Z. *The role of psychological warfare in the battle for Ukraine*. Monitor on Psychology 53:4 (2022). [online], [cit. 2022-10-11]. Dostupné z: <https://www.apa.org/monitor/2022/06/news-psychological-warfare>.
- AIGINGER, K., BARENTHALER-SIEBER, S., VOGEL, J. Competitiveness under New Perspectives. OECD. ONLINE: <http://www.oecd.org/economy/Competitiveness-under-New-Perspectives.pdf>. 2015.
- AIGINGER, K., VOGEL, J. Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting Beyond GDP goals. *Competitiveness Review*, 25(5), 497–523. ONLINE: <https://doi.org/10.1108/CR-06-2015-0052> Aiginger a Vogel, 2015.
- APRA se přihlásila k Helsinské deklaraci a chce bojovat proti fake news [online] [cit. 2023-01-11].. Dostupné z: https://www.tyden.cz/rubriky/lide/apra-se-prihlasila-k-helsinske-deklaraci-a-chce-bojovat-proti-fake-news_450623.html?showTab=nejctenejsi-24.
- Article by Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians.[online], [cit. 2022-09-10] Dostupné z: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- BAKEŠOVÁ, Ivana, KUČERA, Ondřej, LAVIČKA, Martin. *Dějiny Čínské lidové republiky (1949-2018)*. Praha: NLN, 2019. ISBN: 978-80-7422-596-3.
- BALABÁN, Miloš a Bohuslav PERNICA. *Bezpečnostní systém ČR: problémy a výzvy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 9788024631509.
- BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010. Teoretik. ISBN 978-80-87212-42-4.
- BARTOSIAK, J. *Koronavirus Covid-19 a konec impéria Evropské unie*. Strategy and Future, 16. 3. 2020. [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://armadinoviny.cz/koronavir-covid-19-geopolitika.html>, [online], [cit. 2022-11-20].
- BAYNE, N., & WOOLCOCK, S. *The new economic diplomacy: Decision-making and negotiation in international economic relations*. Farnham, Surrey, England: Ashgate. 2011, ISBN 9781315555188

BENOIT, B. & PANCEVSKI, B. *Germany joins growing list of countries shipping arms to Ukraine*. The Wall Street Journal, 26 February, 2022. [online], [cit. 2022-10-23]. Dostupné z: <https://www.wsj.com/articles/in-urn-germany-joins-growing-list-of-countries-shipping-arms-to-ukraine-11645910043>,

BERĎAJEV N. A. *Ruská idea – Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: OIKOYMENH 1999. ISBN 80-7298-069-6.

BERNHARDI, Friedrich von. *Germany and the Next War*. New York: Longmans, Green, and Co., 1914.

Biden Short-Circuits China [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://foreignpolicy.com/2022/10/28/biden-china-semiconductors-chips/>

BRZEZINSKI, Z. *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*. New York, NY: BasicBooks, 1977. ISBN 0-465-02725-3

BUCKLEY, P. J., PASS, C. L., PRESCOTT, K. Measures of international competitiveness: A critical survey. *Journal of marketing management*, 4(2), 1988. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/233254623_Measures_of_International_Competitiveness_A_Critical_Survey

BUDIL, Ivo T. *Úsvit rasismu*. Praha: Triton, 2013. ISBN 978-80-7387-630-2.

BUDIL, Ivo T. *Triumf rasismu. Rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praga: Stanislav Juhaňák – Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-750-7.

Cf. Roberts, C. *Revelations about Russia's Nuclear Deterrence Policy*. War on the Rocks, 19 June 2020. [online], [cit. 2022-10-09]. Dostupné z: <https://warontherocks.com/2020/06/revelations-about-russias-nuclear-deterrence-policy/>.

CLOVER, C., BLACK, W. *White Snow: The Rise of Russia's New Nationalism*, New Haven, CT: Yale University Press, 2016; ISBN 13978-0300226454

CLUNAN, A. *The Social Construction of Russia's Resurgence: Aspirations, Identity and Security Interests*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2019. ISBN 9780801896545

Competitiveness Rankings [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/competitiveness-rankings/>

Complexity, Global Politics, and National Security. Washington, D.C.: National Defence University, 1997. ISBN 1-57906-046-3

Confidential. Ambassador William Burns. Nyet means Nyet: *Russia's NATO enlargement redlines*. 1. February 2008. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://shop.wikileaks.org/donate>.

DANICS, Štefan. *Bezpečnostní politika*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2007. ISBN 978-80-7251-263-8.

DARWIN, Charles R. *O původu člověka*. Praha: Academia, 2006. ISBN 978-80-200-1423-8

Das erste Interview mit Klitschko und Poroschenko. Bild, 28. Mai 2014. Ukrainian President Address to Congress. C-SPAN, 18. Semtember 2014.

Defence Ministry: Over 63,500 soldiers sign contracts for military service in 2016, [online], [cit. 2022-09-09]. Dostupná z: <http://www.nrcu.gov.ua/en/news.html?newsID=38658>

DENEEN, P. J. *Proč selhal liberalismus*. Nakladatelství Academia: Praha 2019. ISBN: 978-80-200-3050-4

DEYL, Daniel. *Jak Číňané vytlačili Američany z Latinské Ameriky*. In: *euro.cz*, 2.5. 2016. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.euro.cz/clanky/jak-cinane-vytlacili-americy-z-latinske-ameriky-1288244>

„Die Neue Zeit“, 11.9.1914, s. 909.

DIAMOND, Jared. *Geographic Determinism* [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: http://www.jareddiamond.org/Jared_Diamond/Geographic_determinism.html

DOKUMENT: Text nové minské dohody o příměří na Ukrajině [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/dokument-text-dohody-z-minsku-ukrajina-rusko-obse-donbas.A150212_151911_zahranicni_vez

DRAHOKOUPILOVÁ, Hana. *Tiší i hrdí podporovatelé Ruské federace v Latinské Americe*. In: [SECURITY OUTLINES], 8.4. 2022. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.securityoutlines.cz/author/drahokoupilova_hana/

Ease of Doing Business rankings [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>

EICHLER, J. *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: Karolinum 2019. ISBN 978-80-246-4309-0

EVROPSKÁ KOMISE. Sdělení Komise Globální Evropa: konkurenceschopnost ve světě. KOM (2006) 567, 4. 10. 2006. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/33024/46147/555822/priloha003.pdf> f. 2006

Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm?selectedLocale=en

Former UK Ambassador to Russia, Sir Roderic Lyne: Ukraine crisis: 'Putin an 'irrational' man driven by emotion and vengeance' [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=J9ks8qsTbyI>

FTOREK, Jozef. *Public relations a politika: kdo a jak řídí naše osudy s naším souhlasem*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3376-0.

FISKE, John. *Destiny of Man Viewed in the Light of His Origin*. Boston, New York: Houghton, Mifflin and Co., 1899.

Four statements on the race question. Paris: UNESCO, 1969. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000122962>

FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2022. ISBN: 80-86182-27-4

GERLOCH, Aleš, Jiří HŘEBEJK a Vladimír ZOUBEK. *Ústavní systém České republiky*. 6. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2022. ISBN 978-80-7380-865-5.

Global Risks Report 2023 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/reports>

GRAY, Colin S. *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*. New York: Crane, Russak, 1977. ISBN 9780844812571.

GRAY, Colin S. SLOAN, Geoffrey. *Why Geopolitics?* In: *Geopolitics, Geography and Strategy*. London and New York: Routledge 1999. ISBN 9780714680538

GOBINEAU, Arthur de. *O nerovnosti lidských plemen*. Praha: Orbis, 1942.

GRANT, Madison. *The Passing of the Great Race or The Racial Basis of European History*. New York: Charles Scribner's Sons, 1921.

GRANT, Madison. *The Passing of the Great Race or The Racial Basis of European History*. New York: Charles Scribner's Sons, 1921.

HOBSON, J. A. *Imperialism*. London 1902.

HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001. ISBN: 80-86182-49-5

HEGEL, Georg W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992. ISBN: 80-200-0296-0

HITLER, Adolf. *Mein Kampf*. Praha: Otakar II., 2000. ISBN 80-86355-26-8

HODGE, N. *Russia's Federation Council gives consent to Putin on use of armed forces abroad, Russian agencies report*. CNN, 22 February 2022. [online], [cit. 2022-10-10]. Dostupné z : https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-22-22/h_59a413ce984eda5954ce5b9c4655bcc5

How Gorbachev was misled over assurances against NATO expansion [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://natowatch.org/newsbriefs/2018/how-gorbachev-was-misled-over-assurances-against-nato-expansion>

JIRÁSEK, Jiří. *Ústavní základy organizace státu*. Praha: Leges, 2013. Student (Leges). ISBN 978-80-87576-57-1.

Jak a kdy EU přijímá sankce [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/sanctions/>

John Mc-Cain tells Ukraine protesters: We are here to support your just cause. *Guardian*, 15. December 2013.

JUZA, Peter. *Politické pohyby v Střední Ázii*. Trnava: PeIn, 2020, ISBN 978-80-972361-5-1.

JUNEK, Václav. *Malé/velké války 20. století a dál...Havlíčkův Brod: Petrklíč, 2012. ISBN: 978-80-7229-322-3*

ICG Balkans Report N° 65. Milosevic's Aims in War and Diplomacy. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Serbia%205.pdf>

Kamp gegen Separatisten: Putin fordert von der UNO Verurteilung der Ukraine. *Spiegel* Online, 15. April 2014.

KATCHANOVSKI, I. *The Snipers Massacre on the Maidan in Ukraine*. 3. September 2015. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/266855828_The_Snipers%27_Massacre_on_the_Maidan_in_Ukraine.

KJELLÉN, Rudolf. *Der Staat als Lebensform*. Berlin: Kurlits Verlag, 1924.

KLÍMA, Karel. *Komentář k Ústavě a Listině*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-140-3.

KLVAČOVÁ, EVA. Measurement of countries competitiveness: theoretical fundamentals and practical results. *Acta Oeconomica Pragensia*, 13(2), 2005. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z https://www.researchgate.net/publication/46560408_Measurement_of_countries_competitiveness_theoretical_fundamentals_and_practical_results

KOLESNIKOV, A. *Russians at War Putin's Aggression Has Turned a Nation against Itself*. *Foreign Affairs*, 18 April 2022, [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-04-18/russians-war>.

KONFUCIUS. *Sebrané výroky*. In: VOCHALA, Jaromír: *Konfucius v zrcadle Sebraných výroků*. Praha: Academia, 2009. ISBN 9788020016959

KOTOULAS, I. E. Russia as a revisionist state and the invasion of Ukraine in 2022. In: IVANOVYCH (ed.), *Russia-Ukraine War (2014-2022): historical, political, cultural, educational, religious, economic and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing, 2022, forthcoming. [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/362639817_Ioannis_E_Kotoulas_Russia_as_a_Revisionist_State_and_the_2022_Invasion_of_Ukraine

KREJČÍ, O. *Geopolitika Číny*. Praha: Professional Publishing, 2021. ISBN: 978-80-88260-51-6

KREJČÍ O. *Geopolitika Ruska*. Praha: Professional Publishing, 2017. ISBN: 978-80-906594-9-0

KREJČÍ, O. *Mezinárodní politika*. 6. vyd. Praha: Ekopress, 2021. s. 535-548. ISBN 978-80-87865-63-7.

KROH M. *Války bez výstřelu*. In: 75 let od konce 2. světové války. Od jistot bipolárního světa ke globálnímu chaosu. Praha, UJAK 2020. ISBN 978-807452-150-8.

KRISTENSEN, H. M. & KORDA, M. Russian nuclear weapons 2022. *Bulletin of the Atomic Scientists* 78:2 (2022), 98-121.

KUCHINS, A. a I. ZEVELEV. Russian Foreign Policy in Change. *Washington Quarterly* 35, No. 1, 2012.

LEMKE, Thomas: *Biopolitics. An Advanced Introduction*. New York and London: New York University Press, 2011. EAN 9780814752425

LENIN, V. I. *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. In: LENIN V. I. *Vybrané spisy sv. 2*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1973.

LENIN, V. I. *Hrozící katastrofa a jak jí čelit*. In: *Vybrané spisy, díl 3*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974.

LIVINGSTONEOVÁ, Grace. *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroeovy doktríny po válku s terorem*. Všeň: Grimmus, 2011. ISBN 9788087461020

LOCKE, John: *The Fundamental Constitutions Of Carolina*. In: LOCKE, John: *The Works of John Locke, vol. 9* – [online], [cit. 2022-11-20].

Dostupné z:

http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ffile=1726&chapter=81635&layout=html&Itemid=27

LONERGAN, E. and YARHIN-KEREN, M. *Cyber Signaling and Nuclear Deterrence: Implications for the Ukraine Crisis*. War on the Rocks, 21 April 2022. [online], [cit. 2022-09-27]. Dostupné z : <https://warontherocks.com/2022/04/cyber-signaling-and-nuclear-deterrence-implications-for-the-ukraine-crisis/>,

LOSS, R. *Why war in Ukraine could reshape Europe's nuclear order*. European Council on Foreign Relations. February, 3, 2022. [online], [cit. 2022-17-10]. Dostupné z : <https://ecfr.eu/article/why-the-war-in-ukraine-could-reshape-the-european-nuclear-order/>,

MAHAN, Alfred T. *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*. Boston: Little, Brown, and Co., 1900.

MAHAN, Alfred T. *A Twentieth Century Outlook*. In: MAHAN, Alfred T.: *The Interest of America in Sea Power. Present and Future*. Boston: Little, Brown and Company, 1917.

MACKINDER, Halford J. The Geographical Pivot of History. In: *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4 (Apr., 1904).

MACKINDER, Halford J. The Round World and the Winning of the Peace. In: *Foreign Affairs*, 21:1/4 (1942/1943).

MACKINDER, Halford J. *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. Washington: National Defense University Press, 1942.

MAGNUSON, S. Ukraine to U.S. Defense Industry: We Need Long-Range, Precision Weapons, *National Defense*, 15 June 2022. [online], [cit. 2022-09-17]. Dostupné z: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2022/6/15/ukraine-to-us-defense-industry-we-need-long-range-precision-weapons>.

MEAD, W. R. The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Power. *Foreign Affairs*, May/June 2014.

MEAD, W. R., "The Return of Geopolitics: W. Mead: "The Revenge of the Revisionist Powers", *Foreign Affairs* 93 (2014), pp. 69-79.

MEARSHEIMER, J. *The Tragedy of Great Power Politics*. NY: Norton 2001. ISBN-13 : 978-0393349276

MEARSHEIMER, J. Warum der Westen an der Ukraine-Krise schuld ist. *Foreign Affairs*. 1. September 2014. (Zugriff am 26. 8. 2014) [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://groong.usc.edu/news/msg511555.html>

MEARSHEIMER, J. Defining a new security architecture for Europe that will bring Russia in from the cold. *Military Review*, May - June. 2016. p. 29.

MEARSHEIMER, J. Why the Ukrainian crisis is the West's fault. *Foreign Affairs*, 2014. 93, 5. pp. 1-9.

MORGENTHAU, Hans J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Revised by K. W. Thompson. New York: A. A. Knopf, 1985. ISBN 9780070433069

MYKLÍN, Michael. *Návrat ruského vlivu do Latinské Ameriky?* In: Armádní noviny. 8.3. 2018. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.armadninoviny.cz/navrat-ruskeho-vlivu-do-latinske.html>

MICHTA, Bartosiak. *Evropa je bezbranná a Spojené státy se chovaly jako šílenci* [online] [cit. 2022-11-20]. Dostupné z:

<https://scienceweek.cz/michta-bratosiak-evropa-je-bezbranna-a-spojene-staty-se-chovaly-jako-silenci-iid-154676>. ,

Ministerstvo vnitra České republiky. *Terminologický slovník krizového řízení a plánování obrany státu*. Modul-B: zajišťování obrany státu. Praha: Ministerstvo vnitra, 2020. ISBN 978-80-7616-066-8.

Mýty a fakta ruské agrese, [online], [cit. 2022-10-11]. Dostupné z : <https://www.top09.cz/proc-nas-volit/fakta-a-argumenty/myty-a-fakta-ruske-agrese-18067.html>

National Security Strategy. Washington: White House, October 2022,

NEKOLA, Martin. *Operace Kondor. Latinská Amerika ve spárech CIA*. Praha: Nakladatelství Epoque. 2012. ISBN 978-80-7425-135-1

OECD Economic Outlook No 112 (Edition 2022/2) [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

https://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/oecd-economic-outlook-statistics-and-projections/oecd-economic-outlook-no-112-edition-2022-2_954d1179-en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fcollection%2F0-data-en

OSCE (ed.), Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity committed in Ukraine since February 24, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1, 13 April 2022.

[online], [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>,

Offene Fragen zu Ereignissen auf dem Maidan. Interview s Inou Kirschovou. *Wiener Zeitung*, 19. Februar 2015.

OPATRŇÝ, Josef. *Amerika v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1998. ISBN: 80-85983-42-7

PAJTINKA, Erik. Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé? *Medzinárodná politika*, 2007, roč. 31, č. 10.

PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*. Praha: Melantrich, 1977.

PLATÓN. *Kratylos*. Praha: Oikoymenh, 2017. ISBN: 978-80-7298-240-0

PLATÓN. *Ústava*. Praha: Oikoymenh, 2017. ISBN: 978-80-7298-230-1

PLECHANOVÁ, Běla, FIDLER, Jiří: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995*. Praha: ISE, 1997. ISBN: 80-85241-79-X

Putin: Ruská ekonomika letos klesne jen asi o dvě procenta [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/putin-ruska-ekonomika-letos-klesne-jen-asi-o-dve-procenta/2253327>

Putin: Tactician or Strategist? [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://inmoscowshadows.wordpress.com/2012/10/19/putin-tactician-or-strategist/>

PIFER, S. *Russia's draft agreements with NATO and the United States: Intended for rejection?* Brookings, 21 December 2021. [online], [cit. 2022-17-10]. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/12/21/russias-draft-agreements-with-nato-and-the-united-states-intended-for-rejection/>,

PLOKHY, S. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. London: Penguin Books, 2015. ISBN 9780141980614

PLOKHY, S. 'The Return of the Empire: The Ukraine Crisis in the Historical Perspective'. *South Central Review* 35:1 (2018), pp. 111-126.

President of the Russian Federation, Executive Order on Basic Principles of State Policy of the Russian Federation on Nuclear Deterrence. [online], [cit. 2022-10-09]. Dostupné z: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202006020040?index=0&rangeSize=1>,

RANA, K. S. *Bilateral Diplomacy*. Geneva: DiploFoundation, 2007. ISBN 8170491541

RATZEL, Friedrich. *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie*. Tübingen: H. Laupp, 1901, s. 154. Citováno podle: STOGIANNOS, Alexandros. *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel. Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism*. Cham: Springer, 2019, s. 63.

Report [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20140905195343/http://www.ceiig.ch/Report.html>

ROSE, Andrew K. Soft power, sanctions and exports: checking the BS in BDSiN: Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change. EDWARD ELGAR Publishing. 2019. [online], [cit. 2022-10-10]. Dostupné z: <https://doi.org/10.4337/9781784710842.00022>

ROTH, A. *Putin ties Ukraine invasion to second world war in Victory Day speech*. The Guardian, 9 May 2022, [online], [cit. 2022-10-10]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2022/may/09/putin-ties-ukraine-invasion-second-world-war-victory-day-speech-russia>

ROUČ, Vít. *České a Československé aktivity ve vybraných oblastech Latinské Ameriky do roku 1989*. Praha: VŠMVV Praha, 2016. ISBN 978-80-86747-38-5

ROUČ, Vít. *Mírová dohoda s FARC a její realizace*. In: Zborník vědeckých prací z 20. mezinárodní konference – Mezinárodní vztahy 2019: Aktuální otázky světové ekonomiky a politiky, Publishing Ekonóm, 2019.

Russian Weapons of War that Freak Out the US Military [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.19fortyfive.com/2022/04/5-russian-weapons-of-war-that-freak-out-the-us-military/>

Russlands Krim Coup. *Neu Zürcher Zeitung*, 18. Mai 2015.

SCOTT, B. R., LODGE, G. C. *U. S. competitiveness in the world economy* (1st ed.). Boston: Harvard Business School Press. 1985. ISBN-13 : 978-0875841601

SCOTT, B. R. Competitiveness: Self-Help for a Worsening Problem. *Harvard Business Review*, 67(4), 115-121. 1989.

Sir Tony Blair reveals doubts over Iraq invasion [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.thetimes.co.uk/article/sir-tony-blair-reveals-doubts-over-iraq-invasion-kq788hr77>

SMITH, H. (1990). The womb of war: Clausewitz and international politics. *Review of International Studies*, 1990. 16(1).

SOKOL, Tomáš. *Tisk a právo*. Praha: Orac, 2001. Iuris Context. ISBN 80-86199-17-7.

SPENCER, Herbert. *The Principles of Sociology*. Vol. II. New York: D. Appleton and Co., 1898.

SPENCER, Herbert. *The Study of Sociology*. London: Henry S. King & Co., 1873.

STEPANENKO, K. and KAGAN, F.W. Russian Offensive Campaign Assessment. May 14', Institute for the Study of War, 14 May 2022. [online], [cit. 2022-09-09] Dostupné z: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-14,>]

SPYKMAN, Nicholas J. *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1944.

SPYKMAN, N. J. *America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1942.

STRONG, Josiah. *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*. New York: York: Baker & Taylor Co., 1885.

STULÍK, D. *Ukrajina: bilance konfliktu, který vynesl hybridní válku do povědomí*. In In KURFÜRST, J.; PAĐOUREK, J. *Za zrcadlem: hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů*. Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-200-3237-9.

SUMNER, William G. *War and Other Essays*. New Haven: Yale University Press etc. 1911.

SVOBODOVÁ, Klára. *Nejpřehlíženější migrační krize. „Z Venezuely lidé odchází hlavně kvůli hladu,“ říká odborník*. Rozhovor s prof. Josefem Opatrným, CSc. In: iRozhlas, 22.10. 2022. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z <https://odkazovac.cz/nejprehlizenejsi-migracni-krize-z-venezuely-lide-odchazi-hlavne-kvuli-hladu-rika-odbornik-280470.html>

ŠWIDZIŃSKI, A. *Apocalypse (not) now, or Russian nuclear threats in Ukraine*. Part 2. *Strategie&Future*, 10/2022. [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <http://strategyandfuture.org>,

ŠIK, Ota. *Ekonomika, zájmy, politika* Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962.

ŠIK, Ota. *K problematice socialistických zbožních vztahů* Praha: Nakladatelství politické literatury 1965.

ŠTOURÁČOVÁ, Judita. *Ekonomická diplomacie České republiky*. Praha: Professional Publishing. 2008. ISBN 978-80-8694-71-9.

ŠTOURÁČOVÁ, J. *Proměny ekonomické diplomacie v ČR a ve světě*. Praha: Professional Publishing. 2012. ISBN 9788074310812.

ŠTOURÁČOVÁ, J. a KOL. *Systém řízení ekonomické diplomacie v České republice*. Praha: Svaz průmyslu a dopravy ČR. 2010. ONLINE <<http://www.spcr.cz/files/cz/dokumenty/analyza.pdf>>.

TAYLOR, A. *Russia's attack on Ukraine came after months of denials it would attack*. *Washington Post*, 24 February 2022. [online], [cit. 2022-10-21]. Dostupné z : <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/24/ukraine-russia-denials/>,

Thousands of Russians are traveling to Georgia to flee their own government. NPR, 21 March 2022, [online], [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://www.npr.org/2022/03/21/1087913847/thousands-of-russians-are-traveling-to-georgia-to-flee-their-own-government>

TOAL, G. *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus.* Oxford University Press, 2020. ISBN 978-0-19-025330-1.

TOFT, P.; MEARSHEIMER, J. *An offensive realist between geopolitics and power.* Journal of International Relations and Development (2005) 381-408;

TRYZNA, Jan. *Právní principy a právní argumentace: k vlivu právních principů na právní argumentaci při aplikaci práva.* Praha: Auditorium, 2010. ISBN 978-80-87284-01-8.

TRYZNA, Jan (ed.) *Dělbá moci a její proměny.* 1. vyd. Praha: Auditorium, 2019. ISBN 978-80-87284-80-3.

TUNANDER, Ola: *Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's „The State as a Living Organism“.* In: Review of International Studies (2001), 27, s. 459.

Ukrajina jako ozbrojený "antirus" je pro Moskvu nepřijatelná", TASS, 22. února 2022. Ukraine as armed "anti-Russia" unacceptable for Moscow – Putin [online], [cit. 2022-10-21]. Dostupné z: <https://tass.com/world/1408599>

Understanding the relationship between Russia and Syria. Aspen Institute. 2019. [online], [cit. 2022-10-09]. Dostupné z : <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/understanding-the-relationship-between-russia-and-syria/>.

Untersuchungsbericht zum Georgien-Krieg. Tbilissi hat angefangen- Moskau hat provoziert. *Neu Zürcher Zeitung*, 30. Semptember, 2009. [online] [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.nzz.ch/untersuchungs...> <https://www.youtube.com/watch>.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, v platném znění.

Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, v platném znění

Útočná válka Ruska proti Ukrajině: EU přijala devátý balíček hospodářských a individuálních sankcí [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2022/12/16/russia->

s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-9th-package-of-economic-and-individual-sanctions/

VAN BERGEIJK, Peter. *Economic Diplomacy and the Geography of International Trade* [online]. Edward Elgar Publishing, ONLINE: doi:10.4337/9781781007778. 2009 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.elgaronline.com/display/9781848444638.xml>

VAN BERGEIJK, Peter. *A. G. Research Handbook on Economic Diplomacy: Bilateral relations in a Context of Geopolitical Change*. EDWARD ELGAR Publishing. 2019. ISBN 978 1 78471 084 2

VÍŠEK, Jiří a Kroupa, Petr. „Svoboda projevu a její limity v České republice“, příspěvek na mezinárodní vedecké konferenci APZ Bratislava. 2022, sborník „Dezinformácie a právo (úlohy a postavenie bezpečnostných zložiek)“. Str. 234-243. ISBN 9788080549640.

VÍŠEK, Jiří, David DLOUHÝ, Jan BAJURA, Petr KROUPA a Lukáš HABICH. Law as an Instrument for Ensuring Public Security. *Public Security and Public Order: Research Journal* [online]. Kaunas: Mykolas Romeris University Academy of Public Security, 2022(29), s. 231-241. ISSN 2335-2035. DOI: 10.13165/PSPO-22-29-13. Dostupné z: <https://ojs.mruni.eu/ojs/vsvt/issue/view/462>.

Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek a vybrané kapitoly krizového řízení: modul - E. Praha: Ministerstvo vnitra, 2019. ISBN 978-80-7616-031-6.

WALTZ, K. *The Theory of International Politics* NY: McGraw-Hill 1979. ISBN-13 : 978-1577666707

WATLING, J. and N. REYNOLDS. *Operation Z: The Death Throes of an Imperial Delusion*. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 22 April 2022, pp. 8-9.

What the Sinking of the Moskva Means, War on the Rocks. 15 April 2022. [online], [cit. 2022-09-09]. Dostupné z: <https://warontherocks.com/episode/warcast/26828/what-the-sinking-of-the-moskva-means/>,

What Ukraine can take from the “Croatian Scenario” of conflict resolution [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://euromaidanpress.com/2017/12/28/what-ukraine-can-take-from-the-croatian-scenario-of-conflict-resolution>

Who are Ukraine's far-right Azov regiment? Aljazeera, 2022. [online], [cit. 2022-10-13]. Dostupné z : <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/1/who-are-the-azov-regiment>,

WIRTZ, J. and FORTMANN, M. *The balance of power: theory and practice in the 21st century* CA: Stanford University Press 2007. ISBN 9780804750172

WOOLCOCK, S. *European Union economic diplomacy: The role of the EU in external economic relations*. Farnham, England: Ashgate. 2012. ISBN 9780754679318

World: Europe Generals 'clashed over Kosovo raid' [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/409576.stm>

БАРСЕНКОВ А. С., ВДОВИН А. И. *История России 1917–2007*. М.: Аспект Пресс, 2008. ISBN 978-5-7567-0491-4

БЕРДЯЕВ Н.А. *Русская религиозная психология и коммунистический атеизм*. Paris: Ymka Press 1931.

В Кремле рассказали о правом сдвиге «Единой России» Подробнее на РБК: [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.rbc.ru/politics/23/12/2015/567af0bd9a7947294f286206>

В.Путин.Выступление на Мюнхенской конференции [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=XFMhLo0yp7s>

Выборы в Государственную думу (2021) [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_\(2021\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_(2021))

Декоммунизация" в Мелитополе [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://oko-planet.su/politik/politiklist/694187-dekommunizacija-v-melitopole.html>

ДУГИН, А. Г. *Геополитика России*. Москва: Академический проект, 2012. ISBN 9782-5-8291-1398-8. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <http://www.4pt.su/ru/content/geopolitika-rossii-uchebnoe-posobie-2012;>

ДУГИН, А. Г. *Геополитика России*. Москва: Академический проект, 2012. ISBN 9782-5-8291-1398-8.

Дугин А.Г. *Теория Многополярного Мира*. Плюриверсум: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2015. ISBN 978-5-8291-1754-2 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<http://www.4pt.su/ru/content/%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0>

Евгений Примаков: либерал, консерватор и прагматик [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

https://www.bbc.com/russian/russia/2015/06/150626_primakov_obituary

Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова телеканалу «Блумберг», Москва, 14 мая 2014 года [online]. [cit. 2023-01-11].

Dostupné z:

https://web.archive.org/web/20150620121256/http://www.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/41F16D84381234C144257CD8006C0936?OpenDocument

История Киевской Руси без пропаганды и мифов. Евгений Спицын [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://www.youtube.com/watch?v=z2tnqIrkvLE>

КОНЦЕПЦИЯ внешней политики Российской Федерации [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://web.archive.org/web/20210607235838/https://docs.cntd.ru/document/901764263>

Ливонский орден [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD¹

Лукин объяснил, почему Москва не подписала антикризисное соглашение [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

https://www.newsru.com/russia/22feb2014/lukin_print.html

Материалы Клуба "4 ноября" [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<http://www.inop.ru/page642/>

МИРОНОВ Б. Н. *Российская империя: от традиции к модерну*: в 3 т. — СПб.: Дмитрий Буланин, 2015. — Т. 3. — 992 с. — ISBN 978-5-86007-725-6, ISBN 978-5-86007-786-7.

Подлинная История Русской Революции. Все серии с 1 по 4. Сериал 2017. Документальная Драма

[online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
<https://www.youtube.com/watch?v=jGuEJOMYs7I>

ПРИМАКОВ Е. М. Годы в большой политике. Москва, 1999.
 ISBN: 5-89048-066-9

Психология власти Крымская исповедь президента Путина [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
<https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2014/03/21/krymskaya-ispoved-prezidenta-putina#ixzz2xY3AFivb>

Путин назвал операцию в Ливии бессовестным крестовым походом [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
<https://lenta.ru/news/2011/03/21/criticize/>

Путин: "Единая Россия" должна быть центристской и консервативной силой – [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
https://er.ru/activity/news/putin-edinaya-rossiya-dolzghna-byt-centristskoj-i-konservativnoj-siloj_81954

ПЫЖИКОВ А. *Славянский разлом. Украинско-польское иго в России*. Концептуал, 2018. ISBN 978-5-906867-60-5

Русская Церковь в период монголо-татарского ига [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
http://ruskline.ru/analitika/2014/02/13/russkaya_cerkov_v_period_mongolotatarskogo_iga/

Русско-литовские войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

Русско-польские войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

Русско-турецкие войны [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B

САВИЦКИЙ П.Н. *Степь и Оседлость* / На Путиях: Утверждение евразийцев. Берлин, 1922.

ВЕРНАДСКИЙ Г.В. *Начертание русской истории*. СПб., 2000.
ISBN: 978-5-4438-0716-4

Специальная военная операция: полгода спустя [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/spetsialnaja-voennaja-operacija-polgoda-spustja>

УЛЬЯНОВ Н. И. Комплекс Филофея Архивная копия от 10 октября 2008 на Wayback Machine// Вопросы истории. — 1994. — № 4. — С. 152—162; впервые в: Новый журнал (Нью-Йорк). — 1956. — XLV.

Экономика России: проблемы, особенности, прогноз на 2023 год [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://she-win.ru/interesnoe/ekonomika-rossii/?ysclid=le74msqldq644148025>
<https://tass.ru/ekonomika/1645159>

A N O T A C E

**Kapitola 1 GEOPOLITICKÁ SITUACE NA ZAČÁTKU 21. STOLETÍ
A DĚJINNÝ KONTEXT (Vladimír Prorok, Jana Marková)**

Vyhodnotit geopolitickou situaci na začátku 21. století a její perspektivy je značně komplikované, protože do nich vstupují zájmy a hodnoty poznávajícího subjektu. Při lineárním pojetí vývoj nevyhnutelně směřuje k naplnění náboženských nebo ideologických představ subjektu, při cyklickém pojetí může dojít ke změně na pozici hegemonu. K faktorům, které mají vliv na prosazení konkrétního subjektu, patří přírodní podmínky, vyspělost technologie, ekonomická výkonnost, politická kultura. Vývoj civilizace, respektive prosazení konkrétního státu do pozice hegemonu, byl vždy kombinací těchto faktorů. V druhé polovině 20. století do hry vstupuje globalizace, od které si USA coby hegemon a stoupenec unipolárního modelu slibovaly udržení jejich pozice i v 21. století proti vyzyvatelům Rusku a Číně. Reálný vývoj ukazuje, že liberálně pojímaná globalizace a unipolární model mohou být nahrazeny deglobalizací a multipolárním modelem mezinárodních vztahů, které mohou vyhovovat zemím mimo privilegovaného Západu.

**Kapitola 2 VÁLKA JAKO VYÚSTĚNÍ EKONOMICKÉ KONKURENCE
V MEZINÁRODNÍM MĚŘÍTKU (Michael Kroh)**

Autor se zabývá vztahem ekonomiky a války v historickém kontextu i v současnosti. Konstatuje, že i když měly války v minulosti různé příčiny, ekonomický faktor byl v nich přítomen vždy. Válka byla často prostředkem dosažení ekonomických cílů, které v předkapitalistických společenských systémech znamenaly především získání území s pracovní silou. Naopak technický pokrok a ekonomická síla napomáhaly státům vítězit. To se projevovalo zejména ve dvou světových válkách, kdy rozhodujícím faktorem úspěchu byla schopnost překonat protivníka v oblasti válečné výroby a zásobování obyvatelstva základními potřebami. V současnosti se ekonomika v podobě sankcí a obchodního protekcionismu mění v hlavní válečné pole při soupeření o planetární i regionální hegemonii. V příspěvku je ale poukázáno i na limity hybridní války, jejímž prostřednictvím nelze osáhnout v plné míře vytčených politických cílů.

Kapitola 3 EKONOMICKÁ DIPLOMACIE V PODMÍNKÁCH NESTABILITY SVĚTA (Jana Marková)

V současné nestabilní době je postavení a význam ekonomické diplomacie v mnohém odlišný od historicky osvědčených postupů. Ekonomickou diplomaci lze nahlížet pozitivně a negativně. Z hlediska pozitivních vlivů jsou dlouhodobě tvořeny modely řízení s ohledem na potřeby států a ekonomik tak, aby byla zvyšována konkurenceschopnost aktérů. Negativní ekonomická diplomacie znamená využití nástrojů nátlakové diplomacie. Nátlaková diplomacie má mnoho podob a užití a může se dotknout všech odvětví fungování států nebo jejich obyvatel. Nátlakem je ovlivněn celý stát, část území nebo určitá skupina. Významným nástrojem nátlakové ekonomické diplomacie jsou ekonomické sankce, které mají různé důvody užití. Geopolitičtí hráči, kteří jsou aktéry ekonomické diplomacie, jsou schopni ovlivnit globální ekonomickou rovnováhu. V pozitivním smyslu jde o pohled na konkurenceschopnost jednotlivých zemí i integrovaných celků. Z hlediska negativní ekonomické diplomacie směřují nástroje v podobě rozličných obchodních omezení k zabránění budoucího nepříznivého stavu nebo jako forma nápravy.

Kapitola 4 RUSKÁ FEDERACE – REVIZIONISTICKÝ HRÁČ SOUČASNÉHO MODELU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ (Vladimír Prorok)

Rusko je dnes považováno za revizionistického hráče, který narušuje bezpečnostní strukturu současnosti a je navíc nečitelné. Rusko představuje samostatnou civilizaci s vlastní historickou zkušeností a hodnotami, kterými se liší od Západu. Pochopit Rusko lze, pokud použijeme systémový přístup a budeme analyzovat faktory, které historicky ovlivňovaly rozhodování na jeho území. Geografický faktor determinoval ekonomický vývoj a možnosti obrany či expanze na daném území. Stereotypy ekonomického chování spolu s pravoslavnou náboženskou tradicí zde vytvářejí specifický typ kultury, včetně její politické dimenze. Rusko historicky představuje konzervativní společnost, ve které se prosazovaly postupně prvky liberalismu. Ekonomické zaostávání za Západem a vyhocení sociálních rozporů na konci 19. století k nárůstu vlivu socialistické ideologie a nastolení komunistického režimu. Důraz byl vždy v Rusku na silný centralizovaný stát a armádu, garantujících vnitřní i vnější stabilitu. Současné Rusko navazuje na tradice Alexandra III., budujícího kapitalismus v ruské podobě, který ale vykazuje stejnou míru nestability, jako carský režim v roce 1917.

Kapitola 5 UKRAJINA JAKO GEOPOLITICKÁ KŘÍŽOVATKA NOVÉHO SOUPEŘENÍ VE SVĚTĚ (Štefan Danics)

Rusko-ukrajinský konflikt lze analyzovat z pozice různých teoretických konceptů. Autor si zvolil geopolitiku, která zkoumá vzájemný vztah pozemní moci, reprezentované v daném případě ambiciózním Ruskem, a USA jako námořní moci. Při analýze jsou implementovány geopolitické kategorie a pojmy: Heartland, Rimland, geografický rozměr bezpečnostních hrozeb, životní prostor, geopolitická kultura, sféry vlivu a nástroje nového soupeření mocností ve světě. Konflikt je pojat nejen jako hybridní válka, ale i jako soupeření ruské revizionistické strategii uplatňující vojenskou sílu se strategií Západu, vojensky pomáhající Ukrajině. Jsou nastíněny možné scénáře vývoje rusko-ukrajinského konfliktu, včetně možné reakce USA v případě použití taktických jaderných zbraní Ruskem na Ukrajině, přičemž obava ze třetí světové jaderné války determinuje mocenské zájmy na Ukrajině, jak ze strany Ruska, tak i USA.

Kapitola 6 POLITIKA USA, ČÍNY A RUSKA V OBLASTI LATINSKÉ AMERIKY (Vít Rouč)

Latinská Amerika byla od svého objevení středem zájmu mocností. Její rozloha a poloha, nerostné bohatství a rozsáhlý trh této části světa vždy vyvolávaly zájem světových hráčů. Toto pravidlo platilo jak v koloniální éře, tak v době získání nezávislosti a platí i v současné době. V posledních sedmdesáti letech je Jižní Amerika objektem zájmu globálních aktérů – USA, SSSR/Rusko, Čína. Studie analyzuje klíčové události soupeření mocností v tomto regionu, přičemž ukazuje, jak se Rusko a Čína snaží využívat protiamerických nálad části obyvatelstva, vznikajících díky politice USA, spojené s podporou i krajně pravicových režimů. Rusko a Čína se ve své expanzi mohou opírat o levicová hnutí a levicové režimy v Jižní Americe. Výslednicí je oslabování vlivu USA v tomto regionu a prosazování ekonomických zájmů Ruska a Číny na úkor USA.

Kapitola 7 DEZINFORMACE JAKO HROZBA PRO VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ BEZPEČNOST STÁTŮ (Jiří Víšek)

Informace, respektive dezinformace byly pro zajištění stability společnosti vždy důležité. V globální společnosti jejich význam geometricky roste, přičemž jednotlivé subjekty se liší v názorech na to, co je dezinformace a jak se s ní v demokratické společnosti vypořádat. Zásadní problém je, že ani vědci a filosofové, jako stoupenci různých škol, se neshodují na tom, co je realita, respektive, jak nejlépe realitu poznat a dosáhnout tak pravdivého poznání

opírající se o fakta (informace). V politice navíc je pravda a interpretace faktu závislá na ideologickém kontextu a zvolené metodologii vědy. Informace v politice mají klíčovou roli při zajišťování stability společnosti, dezinformace ji naopak mohou vyvolat. Proto jednotlivé státy přijímají opatření bránící či omezující šíření nepravdivých informací. Ve studii jsou charakterizovány pojmy, které jsou spojené s dezinformacemi, nástroje prevence, včetně způsobů manipulace s dezinformacemi, případně jejich interpretacemi. Jsou konkrétně uvedeny i právní normy EU a ČR umožňující společnosti se bránit proti dezinformacím a náměty pro doplnění právní úpravy v kontextu v budoucnu přijímaných legislativních změn.

Kapitola 8 GEOPOLITIKA VERSUS GEOSTRATEGIE (Oskar Krejčí)

Studie je věnována teoreticko-metodologickým otázkám geopolitiky na pozadí posledních mezinárodních událostí. Analyzuje především sociálně-darwinistický základ klasické geopolitiky a staví otázku, zda příklon k rasismu, který je patrný u geopolitiky nacistického Německa, byl zákonitý. Proto se studie vedle geopolitiky věnuje i obecnějším problémům sociálního darwinismu. Ten vyzvedá jako sociální a politickou filosofii, která měla na přelomu 19. a 20. století mimořádný vliv na vnitrostátní i mezistátní politiku. Studie naznačuje, jak lze sociálně-darwinistický prvek obsažený v klasické teorii geopolitiky odstranit a co poté z geopolitické teorie zůstane. S tím souvisí i aktuální problém, jestli je ozbrojený konflikt v situaci přechodu mocností od hegemonistického uspořádání k multipolárnímu nevyhnutelný, či za jakých podmínek se mír stává přirozený.

SUMMARY

Chapter 1 GEOPOLITICAL SITUATION AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY AND HISTORICAL CONTEXT**(Vladimir Prorok, Jana Marková)**

Evaluating the geopolitical situation at the beginning of the 21st century and its perspectives is quite complicated, because the interests and values of the knowing subject enter into them. In the case of a linear concept, development inevitably leads to the fulfillment of the subject's religious or ideological ideas, in the case of a cyclical concept, changes in the position of the hegemon may occur. Factors that influence the promotion of a specific entity include natural conditions, technological maturity, economic performance, and political culture. The development of civilization, or the promotion of a specific state to the position of hegemon, has always been a combination of these factors. In the second half of the 20th century, globalization came into play, from which the USA, as a hegemon and supporter of the unipolar model, promised to maintain its position even in the 21st century against the challengers Russia and China. Real developments show that liberally conceived globalization and the unipolar model can be replaced by deglobalization and a multipolar model of international relations that can suit countries outside the privileged West.

Chapter 2 WAR AS AN OUTCOME OF ECONOMIC COMPETITION ON THE INTERNATIONAL SCALE (Michael Kroh)

The author deals with the relationship between economics and war in the historical context as well as in the present. He notes that although wars have had different causes in the past, the economic factor has always been present. War was often a means to achieve economic goals, which in pre-capitalist social systems meant above all the acquisition of territory with labor. On the contrary, technological progress and economic power helped countries win. This was particularly evident in the two world wars, where the decisive factor of success was the ability to overcome the enemy in the field of war production and supplying the population with basic needs. Today, the economy is turning into a major battlefield in the form of sanctions and trade protectionism in the race for planetary and regional hegemony. However, the paper also points out the limits of hybrid war, through which it is not possible to fully achieve the set political goals.

Chapter 3 ECONOMIC DIPLOMACY IN CONDITIONS OF WORLD INSTABILITY (Jana Marková)

In today's unstable times, the status and importance of economic diplomacy is in many ways different from historically best practices. Economic diplomacy can be viewed positively and negatively. In terms of positive effects, long-term management models are created with regard to the needs of states and economies in order to increase the competitiveness of actors. Negative economic diplomacy means using the tools of coercive diplomacy. Coercive diplomacy has many forms and uses and can affect all sectors of the functioning of states or their people. The entire state, part of the territory or a certain group is affected by the coercion. An important tool of coercive economic diplomacy is economic sanctions, which have different reasons for their use. Geopolitical players who are actors of economic diplomacy are able to influence the global economic balance. In a positive sense, it is a view of the competitiveness of individual countries and integrated units. From the point of view of negative economic diplomacy, tools in the form of various trade restrictions are aimed at preventing a future unfavorable situation or as a form of correction.

Chapter 4 THE RUSSIAN FEDERATION - A REVISIONIST PLAYER OF THE CURRENT MODEL OF INTERNATIONAL RELATIONS (Vladimir Prorok)

Today, Russia is considered a revisionist player that disrupts the current security structures and is also unreadable. Russia represents an independent civilization with its own historical experience and values that differ from the West. Russia can be understood if we use a systemic approach and analyze the factors that historically influenced decision-making on its territory. The geographical factor determined the economic development and the possibilities of defense or expansion in the given territory. Stereotypes of economic behavior together with the Orthodox religious tradition create a specific type of culture here, including its political dimension. Historically, Russia represents a conservative society in which elements of liberalism were gradually gaining ground. Economic lagging behind the West and the exacerbation of social contradictions at the end of the 19th century led to the rise of the influence of socialist ideology and the establishment of the communist regime. The emphasis in Russia has always been on a strong centralized state and army, guaranteeing internal and external stability. Contemporary Russia follows the traditions of Alexander III, building capitalism in the Russian form, but showing the same degree of instability as the tsarist regime in 1917.

Chapter 5 UKRAINE AS A GEOPOLITICAL CROSSROADS OF THE NEW WORLD RIVALRY (Štefan Danics)

The Russian-Ukrainian conflict can be analyzed from the standpoint of various theoretical concepts. The author chose geopolitics, which examines the mutual relationship between land power, represented in this case by ambitious Russia, and the US as a naval power. In the analysis, geopolitical categories and concepts are implemented: Heartland, Rimland, geographical dimension of security threats, living space, geopolitical culture, spheres of influence and instruments of new power rivalry in the world. The conflict is conceived not only as a hybrid war, but also as a rivalry between Russia's revisionist strategy of using military force and the strategy of the West, which militarily helps Ukraine. Possible scenarios of the development of the Russian-Ukrainian conflict are outlined, including a possible reaction of the US in the event of the use of tactical nuclear weapons by Russia in Ukraine, while the fear of the third nuclear war determines the power interests in Ukraine, both on the part of Russia and the US.

Chapter 6 POLICY OF THE USA, CHINA AND RUSSIA IN THE AREA OF LATIN AMERICA (Vít Rouč)

Latin America has been the focus of the powers since its discovery. Its size and location, mineral wealth and the vast market of this part of the world have always attracted the interest of global players. This rule was valid both in the colonial era and at the time of independence and is still valid today. In the last seventy years, South America has been the object of interest of global actors – USA, USSR/Russia, China. The study analyzes the key events of the rivalry between the powers in this region, showing how Russia and China are trying to exploit the anti-American sentiments of a part of the population, while also relying on left-wing regimes in South America. The result is the weakening of US influence in this region and the promotion of the economic interests of Russia and China at the expense of the US.

Chapter 7 DISINFORMATION AS A THREAT TO THE INTERNAL AND EXTERNAL SECURITY OF STATES (Jiří Víšek)

Information, or misinformation, has always been important for ensuring the stability of society. In a global society, their importance grows geometrically, while individual subjects differ in their opinions about what disinformation is and how to deal with it in a democratic society. The fundamental problem is that even scientists and philosophers, as followers of different schools, do not agree on this, what is reality, respectively, how best

to know reality and thus achieve true knowledge based on facts (information). Moreover, in politics, truth and the interpretation of facts depend on the ideological context and the chosen methodology of science. Information in politics has a key role in ensuring the stability of society, misinformation, on the contrary, can cause it. Therefore, individual states take measures to prevent or limit the spread of false information. The study characterizes terms that are associated with disinformation, prevention tools, including methods of handling misinformation, or their interpretations. The legal standards of the EU and the Czech Republic enabling companies to defend themselves against disinformation and topics for supplementing the legislation in the context of legislative changes adopted in the future are also specifically stated.

Chapter 8 GEOPOLITICS VERSUS GEOSTRATEGY (Oskar Krejčí)

The study is devoted to theoretical-methodological issues of geopolitics against the background of recent international events. He primarily analyzes the social-Darwinist basis of classical geopolitics and raises the question of whether the inclination towards racism, which is evident in the geopolitics of Nazi Germany, was lawful. Therefore, in addition to geopolitics, the study also addresses the more general problems of social Darwinism. He highlights the latter as a social and political philosophy that had an extraordinary influence on national and international politics at the turn of the 19th and 20th centuries. The study suggests how the social-Darwinian element contained in the classical theory of geopolitics can be removed and what will then be left of geopolitical theory. Related to this is the current problem of whether armed conflict is inevitable in a situation of transition of powers from a hegemonic arrangement to a multipolar one, or under what conditions peace becomes natural.

A U T O Ř I

Danics Štefan doc. Ing., Ph.D., Věnuje se problematice radikalismu, extremismu a terorismu v rámci bezpečnostní politiky. Pracuje na Policejní akademii ČR v Praze, kde působí jako vedoucí katedry bezpečnostních studií. Přednáší na katedře mezinárodních vztahů a diplomacie, UJAK Praha danics.stefan@ujak.cz

Krejčí Oskar, prof. PhDr. CSc. Věnuje se teorii politiky, a to především politiky mezinárodní. Ředitel Institutu globálních studií UJAK Praha, katedra Mezinárodních vztahů a diplomacie Univerzita Jana Amose Komenského Praha. E-mail: krejci.oskar@ujak.cz

Kroh Michael, doc. CSc. Publikuje v oblasti ekonomické teorie, politologie, a mezinárodních vztahů. UJAK Praha, katedra mezinárodního vztahů a diplomacie Univerzita Jana Amose Komenského Praha, E-mail: kroh.michael@ujak.cz

Marková Jana, PhDr., Ph.D. Specializuje se na ekonomickou diplomacii a makroekonomii se zaměřením na evropskou integraci a problematiku jednotné měny euro. Odborná asistentka, katedra Katedra mezinárodních vztahů a diplomacie Univerzita Jana Amose Komenského Praha, VSMVV Praha, E-mail: markova.jana@ujak.cz

Prorok Vladimír doc. PhDr., CSc. Věnuje se teorii politiky, analýze politiky a řešení politických konfliktů, katedra mezinárodního vztahů a diplomacie Univerzita Jana Amose Komenského Praha, E-mail: prorok.vladimir@ujak.cz

Rouč Vít, PhDr. Ph.D. Věnuje se problematice mezinárodních vztahů, diplomacii, geopolitice, historii a iberoamerikanistice. Odborný asistent Katedry mezinárodních vztahů a diplomacie Univerzita Jana Amose Komenského Praha, VŠMVV Praha. E-mail: rouc.vit@ujak.cz

Víšek Jiří, PhD. Věnuje se problematice Ústavního práva, Mezinárodního práva veřejného a lidskoprávním otázkám, vedoucí katedry mezinárodních vztahů a diplomacie UJAK Praha, E-mail: visek.jiri@ujak.cz

A U T O R S

Danics Stefan doc. Ing., Ph.D., deals with the issue of radicalism, extremism and terrorism in the security policy. He works at the Police Academy of the Czech Republic in Prague, where he works as the head of the Department of Security Studies. He lectures at the Department of International Relations and Diplomacy, UJAK Prague danics.stefan@ujak.cz

Krejčí Oskar, prof. PhDr. CSc. He deals with the theory of politics, especially international politics. Director of the Institute of Global Studies UJAK Prague, Department of International Relations and Diplomacy Jan Amos Comenius University Prague. Email: krejci.oskar@ujak.cz

Kroh Michael, doc. CSc. He publishes in the fields of economic theory, political science, and international relations. UJAK Prague, Department of International Relations and Diplomacy Jan Amos Comenius University Prague, E-mail: kroh.michael@ujak.cz

Marková Jana, PhDr., Ph.D. He specializes in economic diplomacy and macroeconomics with a focus on European integration and the issue of the single currency, the euro. Assistant Professor, Department of International Relations and Diplomacy Jan Amos Comenius University Prague, VSMVV Prague, E-mail: markova.jana@ujak.cz

Prorok Vladimír doc. PhDr., CSc. Dedicated to policy theory, policy analysis and political conflict resolution, Department of International Relations and Diplomacy Jan Amos Comenius University, Prague, Email: prorok.vladimir@ujak.cz

Rouč Vít, PhDr. Ph.D. He deals with issues of international relations, diplomacy, geopolitics, history and Ibero-American studies. Assistant Professor, Department of International Relations and Diplomacy, Jan Amos Comenius University in Prague, VSMVV Prague. Email: rouc.vit@ujak.cz

Visek Jiri, PhD. He deals with issues of Constitutional Law, International Public Law and Human Rights Issues, Head of the Department of International Relations and Diplomacy UJAK Prague, E-mail: visek.jiri@ujak.cz

Publikace „**Geopolitické křižovatky, geopolitičtí hráči**“, je logickým a avizovaným pokračováním publikace téměř stejného kolektivu autorů Univerzity Jana Amose Komenského Praha z roku 2021 s názvem „**Od stability poválečného světa ke globálnímu chaosu**“. Tento chaos a napětí v mezinárodních vztazích se dále zostřovaly až do současné situace – reálné války na Ukrajině, a to nikoliv Ruska proti Ukrajině, ale jako střet de facto „Východu“ a „Západu“ o další charakter mezinárodního systému: unipolárního, nebo multipolárního s novými pravidly vyhovující všem zúčastněným, nejen dosavadnímu hegemonovi.

Tento fakt je základním východiskem dané kolektivní monografie, která zkoumá současný stav mezinárodních vztahů s dostatečně hlubokou analýzou historie vedoucí k současnému stavu, ale i s kritickým pohledem na současný stav. Přístup autorů k řešenému problému je komplexní, fakta se analyzují a zkoumají z různých úhlů pohledu: filozofického, vojensko-bezpečnostního, ekonomického a diplomatického, informačního i vnitrostátního.

Monografie je charakteristická tím, že důsledně analyzuje minulost, ale současně prokazuje erudici i v nejnovějších názorech a trendech v oblasti geopolitiky, sociologie, filosofie, politologie a v dalších společenských vědách. Práce se také vyznačuje organickým spojením teorie a praxe, což autorům dovolilo problematiku posuzovat objektivně.

Autoři se důsledně vyhýbali ideologickému přístupu k dané problematice, tak častého u politiků, i když obsahově se v mnoha případech takový přístup nabízel. Výsledky analýzy a názory autorů nepostrádají originalitu a schopnost nejen citovat jiné autory, ale i vytvářet vlastní závěry – praktické, i teoretické.

Celou prací se prolíná myšlenka, že svět směřuje k zásadní změně. Důvody k takovým závěrům můžeme nalézt téměř ve všech kapitolách, přičemž příčiny jsou uváděny různé: především ekonomika, která potřebuje zdroje surovin, ale většina těch strategických je mimo státy označované jako liberálně demokratické, celkový pokles síly hegemonu a jeho spojenců a posilování nových globálních hráčů na mezinárodním poli. Výsledkem těchto změn je narůstání chaosu a nepřátelství vedoucí k zástupné válce mezi „Východem“ a „Západem“, směřující k válce velké, či dokonce totální, jaderné.

Svět se dostává na křižovatku a musí najít cestu k přežití, míru a spolupráci. Tato monografie se pokouší přispět k popisu a analýze situace a současných problémů světa, z čehož implicitně vyplývají i některá řešení.

doc. Ing. Pavel GAVLAS, CSc.

<http://vydavatelstvi.ujak.cz>

ISBN 978-80-7452-215-4

